

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

S. V. HOROVA

**INDIVIDUAL
IN INFORMATION SOCIETY:
CHALLENGES OF OUR TIME**

Monograph

Kyiv 2017

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

С. В. ГОРОВА

**ОСОБА
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ**

Монографія

Київ 2017

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 8 від 26.09.2017)

Науковий редактор
О. С. Онищенко, академік НАН України

Рецензенти:

Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.;
Г. М. Швецова, д-р іст. наук, проф.;
І. М. Мищак, д-р іст. наук, ст. наук. співроб.

Горова С. В.

Особа в інформаційному суспільстві: виклики сьогодення : монографія / С. В. Горова ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 452 с.
ISBN 978-966-02-8322-0

У монографії розглядаються проблеми адаптації людини до стрімкого розвитку інфосфери, аналізуються механізми вдосконалення процесу управління інформаційними ресурсами, підвищення ефективності їх використання в суспільній практиці. Вивчення цієї проблеми розширює перспективи вдосконалення діяльності бібліотечних установ в умовах глобальної інформатизації.

Розрахована на наукових працівників, студентів, які вивчають відповідні дисципліни у вищих навчальних закладах, інформаційних працівників, а також на широке коло читачів.

УДК 316.77:159.923.2:021.1:004

© С. В. Горова, 2017
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2017

ISBN 978-966-02-8322-0 (друк.)
ISBN 978-966-02-8323-7 (електрон.)

Approved to publication by Academic Council
of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
(minute record N 8 on 26th September 2017)

Scientific Editor

O. S. Onyshchenko, Academician of NAS of Ukraine

Reviewers:

L. A. Dubrovina, Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Doctor of History, Professor;
H. M. Shvetcova, Doctor of History, Professor;
I. M. Myshchak, Doctor of History, Senior Researcher

Horova S. V.

Individual in Information Society: Challenges of Our Time : monograph / S. V. Horova ; Scientific Editor O. S. Onyshchenko ;
NAS of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2017. – 452 p.
ISBN 978-966-02-8322-0

Monograph deals with problems of human adaptation to accelerated development of modern humankind' infosphere, analysis of mechanisms of improving process of information resources managing, rising of its using' effectiveness in social development practice. Examination of the problem makes perspective of libraries' activity improving in terms of global informatization more broad.

For researchers, professors teaching corresponding courses, students, information workers, and common readers.

UDC 316.77:159.923.2:021.1:004

© S. V. Horova, 2017

© The National Academy of Sciences of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 2017

ISBN 978-966-02-8322-0 (print.)

ISBN 978-966-02-8323-7 (electr.)

ЗМІСТ

Передмова

Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВПЛИВУ СЕРЕДОВИЩА СПІЛКУВАННЯ НА ОСОБУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

- 1.1. Особливості методології наукового дослідження інформаційного суспільства
- 1.2. Історіографічна база еволюції інформаційних впливів на розвиток особистості

Розділ 2. ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ

- 2.1. Інформаційна основа життєздатності особи
- 2.2. Перетворювальна діяльність особи і еволюція інформаційного процесу
- 2.3. Характерні риси інформаційного суспільства і їх вплив на індивідуальну свідомість
- 2.4. Вплив процесу інформатизації на творчий потенціал особи

Розділ 3. АДАПТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВПЛИВІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ

- 3.1. Розвиток глобальної інфосфери і цивілізаційний процес
- 3.2. Національний інформаційний простір у формуванні сучасної особи
- 3.3. Еволюція інформаційних технік і розвиток особи
- 3.4. Комп'ютеризована людина в комп'ютеризованому світі
- 3.5. Цілеспрямовані інформаційні впливи на свідомість особи
- 3.6. Сугестивні технології як компонент інформаційної війни

Розділ 4. ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ВПЛИВАМИ

- 4.1. Еволюція особистісних можливостей управління інформацією в умовах постіндустріального розвитку
- 4.2. Соціальні механізми інформаційної адаптації
- 4.3. Адаптаційні проблеми безпекових загроз

Розділ 5. БІБЛІОТЕЧНІ УСТАНОВИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

5.1. Інформаційні потреби сучасного користувача

і розвиток бібліотечної діяльності

5.2. Бібліотечні установи в задоволенні потреб користувача інформаційного суспільства

5.3. Бібліотеки постіндустріального суспільства

як центри нейтралізації негативних інформаційних впливів у національній інфосфері

Розділ 6. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ДЛЯ ОСОБИ І СУСПІЛЬСТВА

6.1. Еволюція умов соціальної трансформації

6.2. Розвиток інформаційної основи суспільних перетворень

Висновки

Перелік умовних позначень

Список використаних джерел

CONTENT

Preface

Chapter 1. SPECIAL CHARACTERISTICS OF METHODS AND HISTORIOGRAPHY OF STUDY THE PROBLEM OF COMMUNICATION SPACE IMPACT ON INDIVIDUAL IN INFORMATION SOCIETY

- 1.1. Specifics of methods of scientific research of information society
- 1.2. Historiographic background of informational impact on person influences' evolution

Chapter 2. INFORMATION SPHERE OF INDIVIDUAL ACTIVITY AS A FACTOR OF SOCIALIZATION

- 2.1. Informational base of person viability
- 2.2. Transformational activity of person and evolution of information process
- 2.3. Characteristics of information society and its impact on individual consciousness
- 2.4. Influence of informatization process on person creative potential

Chapter 3. PERSONALITY' ADAPTATION PROBLEMS WITHIN THE CONTEXT OF INFORMATION SPHERE DEVELOPMENT

- 3.1. Development of the global infosphere and civilizational process
- 3.2. National informational space and formation of modern individual
- 3.3. Evolution of information techniques and development of individual
- 3.4. Computerized individual in computerized world
- 3.5. Targeted informational impact on individual consciousness
- 3.6. Suggestive technologies as a component of information warfare

Chapter 4. EVOLUTION OF MECHANISMS OF INFORMATIONAL IMPACT MANAGING

- 4.1. Evolution of personal opportunities of information managing in postindustrial development
- 4.2. Social mechanisms of informational adaptation
- 4.3. Adaptational issues of security threats

Chapter 5. LIBRARIES IN PERSONALITY FORMATION

- 5.1. Modern user' informational demands and development of library activity
- 5.2. Libraries and satisfaction of information society' user demands
- 5.3. Libraries in postindustrial society as centers of negative impact' neutralization in national infosphere

Chapter 6. SOCIAL AND CULTURE PERSPECTIVES OF INFORMATIZATION

FOR INDIVIDUAL AND SOCIETY

6.1. Evolution of social transformation conditions

6.2. Development of informational base of society transformations

Conclusions

List of abbreviations

References

ПЕРЕДМОВА

Уся історія людства пов'язана з протистоянням людських спільнот викликам навколишнього середовища та з внутрішньосупільними взаємовпливами або ж впливами одних суспільних суб'єктів на інших. Такі впливи відображають різні сторони людського буття і мають найрізноманітніші прояви – від перетворювального до воєнного, від побутового до високого, творчого, наукового і релігійного. На всіх стадіях розвитку суспільства ці впливи базувалися на інформаційній основі кожного з видів діяльності, функціональне призначення якої полягає в окресленні тієї чи іншої мети, формулюванні відповідних ідей, планів дій, у передбаченні можливих проміжних результатів, що мають сприяти успішному досягненню поставленої мети, аналізу досягнутих результатів. Хоча й по-різному, але ця інформаційна складова суспільних впливів орієнтована, як правило, і на суб'єктів, і на ту частину людей, що прямо чи побічно належать до об'єктів впливу. З прискоренням темпів суспільного життя, з розвитком науково-технічного прогресу суспільні впливи набувають глобального значення, перетворюються у взаємовпливи і їх значення в усіх сферах людської діяльності зростає.

Інформаційні обміни сприяють формуванню єдиного соціального організму з глобальними характеристиками, спроможного ефективно об'єднувати зусилля для дієвого реагування на найскладніші виклики сучасності. Циркуляція соціально значущої інформації при цьому набуває інтенсивності в загальноцивілізаційних масштабах. Формується глобальний інформаційний простір. Його вплив на життя людей посилюється, відображаючи процеси і суперечності загальноцивілізаційної інтеграції.

У зв'язку з розвитком електронних інформаційних технологій – революційного фактора сучасності – у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. різко зростають темпи глобалізації, яка все відчутніше впливає на економічне, політичне, культурне життя. Вона базується на прискореному зростанні виробництва інформації, розвитку наукової інформації, якісно найвищого з відомих на сьогодні інформаційного ресурсу. Це особливо важливо, адже саме цей ресурс у період динамічних глобальних перетворень стає найважливішим для людства і є його основним аргументом перед викликами сучасності, перспективним фактором подальшого суспільного розвитку.

Глобалізація, пов'язана з розвитком інформаційних процесів, сприяє прискоренню соціальної трансформації, вивільненню творчого потенціалу все більшого числа людей

для високопродуктивної праці, її інтелектуалізації, вибору оптимальних способів змін чи створення нових її технологічних варіантів, у тому числі й у самому інформаційному виробництві.

Слід зазначити, що посилення глобальних впливів є природним результатом розвитку певних внутрішньосупільних процесів, пов'язаних з якісним оновленням суспільства, що забезпечує зростання внутрішнього потенціалу розвитку і відповідної інформаційної оснащеності. Ця оснащеність сприяє вдосконаленню координації, більш ефективному використанню і розвитку соціальної структури суспільства для вирішення глобальних завдань. У результаті, на сьогодні наша цивілізація і всі її найбільші складові (держави, нації, наднаціональні союзи тощо) являють собою складні динамічні соціальні системи з мережею вертикальних і горизонтальних інформаційних і під їхнім впливом інших соціальних зв'язків між собою та з навколишнім середовищем.

У ці системи все інтенсивніше включаються відповідні інформаційні центри, на які поступово перетворюються бібліотечні, архівні, а також інші культурно-освітні установи, спеціальні аналітичні структури, у тому числі типу американських «фабрик думки», тощо. Сьогодні об'єднувальними для всієї цієї системи інформаційних центрів є електронні інформаційні технології. Енергетичний рівень зв'язків характеризується обсягами й інтенсивністю інформаційних обмінів. Зростаюча значущість їх дала підставу визнавати сучасний постіндустріальний етап розвитку суспільства як інформаційний. У зв'язку з цим сутність інформаційних процесів, проблеми управління ними стали предметами особливої уваги сьогодення.

PREFACE

Human history concerns with organization of human communities' opposition to challenges of environment and internal society mutual impact of certain society subjects or on all others. Such influences reflects various sides of human being versatility and manifest itself in different ways, from transforming one to military, from mundane to high, creative, scientific and religious. Being on every stage of society development, such influences were grounded in information base of every kind of activity. Its functional mission is to determine certain goal, to propose ideas, plan of action, to predict possible results that could help to achieve the goal, to make an analysis of results. In different modes this information component of public influences aimed as a rule on subjects and on that society members who in direct or in indirect way are the objects of influence. Because of acceleration of public life, science and technical progress, public influences get a global importance and touch more fairly large space of public interests, transform to mutual influences and its importance in all spheres of human activity increase. Information exchanges contribute to formation of the whole social organization with global characteristics could unite efforts to react to the most complex challenges of our time.

Circulation of socially important information gains impressive intensity in the scale of civilization. The global information space is forming. Its relatively independent importance influences people's life, reflecting processes and controversies of civilization integration.

Development of electronic information technologies which is revolution factor of modernity, has caused growth of globalization in the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Globalization more and more noticeably influences economical, political, cultural aspects of life and rooted in increasing of information production, development of scientific information which is qualitatively the highest information resource for today. It is of special importance that it is this resource that becomes the most important for humankind and is its main argument while facing challenges of modernity, perspective factor of further society development.

Globalization bounds up with information processes development promotes acceleration of social transformation, and makes more and more people' potential free for high-productivity labor making, to make this labor more intellectual, to choose an optimal way of change or offer its new technological versions in frames of the very information production.

Strengthening of global influences is an effect of society processes development. These processes related to society quality update that provides increase of internal potential for

development and adequate information equipping. This equipment helps to improve coordination, to use and to develop society social structure more effectively to achieve global tasks. As a result nowadays our civilization and its biggest components (states, nations, transnational unions etc.) are complex dynamic social systems supplied with the net of vertical and horizontal information and other social connections with each other and with environment. Information centers become more and more intensively included into these systems. Libraries, archives, and other cultural and educational institutions, special analytical structures, e.g. ones like American «factory of ideas» etc., becomes such an information centers. Today electronic information technologies become the uniting technology for the whole system of information centers. Energetic level of these connections is characterized with amount of information and intensity of information exchanges. Its importance increases and makes possible to name postindustrial stage of society development as information one. So essence of information processes, issues of its managing deserve special attention for today.

Розділ 1

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВПЛИВУ СЕРЕДОВИЩА СПІЛКУВАННЯ НА ОСОБУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Особливості методології наукового дослідження інформаційного суспільства

Перехід сучасної цивілізації від індустріального до постіндустріального етапу розвитку суспільства заснований на її сутнісних змінах в еволюції соціальних процесів: на революційному за своїм значенням розвитку інформаційних (насамперед електронних) технологій, значному прискоренні глобалізаційних перетворень, стрімкому розширенні можливостей для інфотворчості та інформаційних обмінів між людьми. Ці процеси визначають новий історичний тип наукової раціональності, суттєво позначаються на наявній у розпорядженні сучасної науки системі норм і стандартів наукового дослідження з їх онтологічними і гносеологічними засадами.

Інформаційне суспільство в процесі свого розвитку все більше впливає на еволюцію наукової картини світу, через яку результати наукового пізнання сприймаються соціокультурною практикою сьогодення. При цьому «найзагальніші визначники смислу в людському мисленні (філософські категорії) зіставляються з поняттями наукових теорій саме на цій стадії узагальнення знання, тобто тоді, коли паралельно зі створенням наукової картини світу виробляється відповідний їй стиль наукового мислення»¹.

Наукова картина світу ґрунтується на результатах наукового пізнання, узагальнених і переплавлених у людській свідомості в систему основоположних констант. Ієрархія цих констант відображає основні етапи розвитку пізнавального процесу людства від класичного до посткласичного включно. Слід зазначити, що використовувана відомим дослідником у сфері філософії науки В. Стьопіним та його колегами типологія наукової раціональності, незважаючи на певну термінологічну недбалість, сприяла фіксації уявлень щодо наявності в історії пізнавальної діяльності певних типів раціональності, пов'язаних з еволюцією людини. У широкому розумінні

---

¹ Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки. Київ, 2008. С. 60.

про методологію можна говорити як про сукупність конкретних цілісних її різновидів, які переплітаються та взаємодіють один з одним ². Відзначимо, що дослідник відчув об'єктивну динаміку внутрішніх процесів (підходів, прийомів), хоча й використав при цьому досить розпливчате поняття «різновиди раціональності».

Це положення є важливим для розгляду методологічних проблем, пов'язаних з розвитком сучасного інформаційного суспільства. Так, класичний ідеал раціональності «визначав початкові й граничні умови руху та визначення нескінченної кількості процедур для забезпечення граничних переходів» ³. У взаємодії людини з навколишнім світом рівень сприйняття цього світу обмежувався уявленнями про рух у незмінній предметній сфері, що описувався законами класичної механіки і сприймався як незмінний кругообіг, про який знаходились підтвердження у Біблії: «Що було, те і буде; і що робилося, те і буде робитися, і немає нічого нового під сонцем...» (Книга Екклезіаста, або Проповідника 1:9) ⁴; «Буває щось, про що говорять: «дивись, ось це нове»; але *це* було вже у віках, які були раніше за нас» (Книга Екклесіаста, або Проповідника 1:10)» ⁵.

Під час першої глобальної наукової революції Нового часу в умовах становлення класичної науки, окремих диференційованих (XVII–XVIII ст.) і диференційованого (XIX ст.) етапів розвитку склалася система засад класичної науки.

Розвиток пізнавальних здібностей людини уможливив глибше занурення в дійсність, до наукової революції початку XX ст. Ця революція привела до появи нового етапу розвитку науки, так званої сьогодні некласичної (спеціальної) і загальної теорії відносності й квантової механіки у фізиці, генетики в біології, кібернетики як основи створення обчислювальної техніки тощо.

Розвиток електронних інформаційних технологій сприяв суттєвому вдосконаленню якості об'єкта дослідження і вдосконаленню не лише предметів і явищ матеріального світу, а й матеріалів сприйняття й уявлення – інформації про навколишній світ і, як наслідок, – створенню раніше невідомих можливостей цілеспрямованого впливу на пізнавальну діяльність.

Таким чином, на нинішньому етапі світопізнання в систему основоположних констант, «безрозмірної точкової частинки», фундаментальної складової сучасної наукової картини світу поступово вводиться інформаційна складова як самостійний об'єкт вивчення і новий орієнтир «означення суцього в цілому», повноправний

² Сурмин Ю. П., Бидзюра І. П. Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования. Киев, 2014. С. 90–91.

³ Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки. С. 57–58.

⁴ Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

⁵ Там само.

компонент сучасної картини світу, як зауважував М. Гайдеггер (Хайдеггер), «де справа доходить до картини світу, там виносяться кардинальні рішення щодо суцього в цілому)»⁶.

У картині світу розвиваються, уточнюються і нашаровуються уявлення людини про все, що її оточує, і на їх основі вдосконалюються методики пізнавальної діяльності. При цьому «кожен тип наукової раціональності забезпечує об'єктивність пізнання для відповідного типу об'єктів, що потрапляють у предметне поле дослідника, на основі використовуваних ним методів»⁷. Поступове включення до стилю наукового мислення, до системи ідеалів і норм пізнання, особливостей інформаційних складових сучасної картини світу стає повноправною складовою засад нинішнього періоду розвитку науки, що є передумовою подальших революційних змін у ній.

Стиль наукового дослідження проблеми, пов'язаної з вивченням зростаючих впливів на людину сучасної інформаційної сфери, обумовлює логічно вмотивований спосіб застосування наукових методів у їх ієрархії і зануренні в конкретний матеріал інформаційних процесів сьогодення.

У процесі революційних перетворень сучасної дійсності, пов'язаних із становленням нового інформаційного суспільства в глобальному вимірі, з'являється цілий комплекс нових проблем. Особа сьогодні стикається з величезними обсягами інформації різного рівня якості. Суспільно значуща інформація, потрібна особі і суспільству для існування і розвитку, становить лише певний відсоток від загальних обсягів. І ця інформація визначається освітнім рівнем суспільства, точніше, тієї його частини, що пов'язана з виробництвом і використанням цього ресурсу в інтересах прогресу.

Наочним прикладом зростання обсягів виробництва лише корисної для суспільства інформації є темпи її фіксування в Бібліотеці Конгресу США. У цій бібліотеці працює понад 3,5 тис. постійних співробітників, які щорічно обслуговують 1,7 млн відвідувачів (у це число входять і екскурсійні групи). За різними оцінками, загальна кількість одиниць зберігання, що містяться в бібліотеці, становить від 150 до 170 млн, щодня ця цифра збільшується на кілька тисяч. Усі примірники Бібліотеки Конгресу США займають близько 1 тис. км полиць. Тут зберігаються праці, написані 420 мовами світу⁸.

Інформаційний ресурс цієї бібліотечної установи є особливо наочним свідченням

⁶ Хайдеггер М. *Время картины мира* / пер. с нем. В. В. Бибихина. *Новая технократическая волна на Западе*. Москва, 1986. С. 103.

⁷ Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. *Філософія та методологія науки*. С. 58.

⁸ Библиотека Конгресса США. URL: <http://usa-info.com.ua/attractions/biblioteka-kongressa-ssha>; Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/>.

розвитку інформаційного виробництва сьогодні. Дослідники повідомляють, що, за їхніми підрахунками, Бібліотеці Конгресу США знадобилося два століття, щоб зібрати 29 млн книг та періодичних видань, 2,7 млн записів, 12 млн фотографій, 4,8 млн мап і 57 млн рукописів. Сьогодні ж такий обсяг інформації продукується в Інтернеті приблизно за 15 хвилин⁹.

Високі темпи зростання обсягів продукуючої в суспільстві інформації створюють для особи проблеми, з якими вона не стикалася раніше. Найвідчутнішими серед них на сьогодні є:

- тиск великих обсягів інформації на свідомість, на психічний стан людини;
- негативні техногенні впливи інформаційного устаткування на організм людини;
- відсутність технологічної підготовки переважної більшості сучасних людей до роботи з електронною інформацією, що призводить до відчуття відставання в розвитку загальносуспільних процесів;

- психологічний дискомфорт від недостатнього усвідомлення значною частиною людей необхідності використання технологій інформаційного суспільства в розвитку соціального середовища;

- невірне, гіперболізоване, відірване від реальності сприйняття частиною людей рівня необхідності використання технологій інформаційного суспільства;

- зростаючі суспільні запити на необхідність прояву творчих здібностей людей в суспільному розвитку, посилення суперечностей між представниками соціальних об'єднань творчої і нетворчої праці;

- розширення, під впливом диференціації соціальної структури суспільства, потреб у соціально значущих інформаційних обмінах для існування і розвитку цієї структури. Останнє все більше пов'язується з мережевою організацією та розширенням комунікативних можливостей сучасного суспільства.

Прогрес в інформаційній сфері, що перетворилася у безпосередню продуктивну силу сучасності, у дуже важливий інструмент соціального управління, активно формулює параметри розвитку особистості. У той самий час для цього прогресу орієнтиром розвитку, у свою чергу, стає рівень опанування нових технологій сучасною людиною, такою частиною членів суспільства, яка б забезпечувала його прогрес і могла передавати здобуті навички всім іншим членам суспільства.

Вплив інформаційної сфери, цього складного, багатогранного інструменту, на сучасну людину визначає особливості її еволюції, трансформації соціальних структур

---

⁹ Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони) : підручник / Акульшин О. В. та ін. ; ред. Л. Ф. Компанцева ; Нац. акад. Служби безпеки України. Київ, 2015. С. 7.

суспільства в систему, що відповідає особливостям розвитку інформаційного суспільства. Проблема впливу цієї сфери на формування особистості людини інформаційного суспільства набуває зростаючого значення в наукових дослідженнях і в суспільній практиці. Можна говорити про те, що визначення перспектив розвитку людини під впливом інформатизаційних факторів, визначення оптимальних інформаційних чинників, що діють на людський організм і сприяють його трансформації в умовах змін навколишнього середовища, створює позитивну перспективу розвитку людської цивілізації в цілому. Таким чином, вивчення особливостей впливу сучасної інфосфери на людину навіть у нинішній, перехідний до нового етапу розвитку суспільства період ¹⁰ глобального впровадження нових інформаційних технологій, є дуже важливим, можна сказати, настановним періодом сучасної наукової діяльності. При цьому потрібно конструктивно ставитись до фундаменту, на якому ця діяльність розвивається. Слід мати на увазі відображення у змістових особливостях вітчизняних інформаційних ресурсів тієї обставини, що «одним із сегментів цього фундаменту є мільйони життів українців, замордованих голодоморами та репресивним апаратом, а також українців, що поклали свої голови на різних фронтах Другої світової війни. Одночасно у цьому фундаменті (і цього не можна заперечувати) є і конструктивна праця трьох поколінь представників українського суспільства. Третя традиція справила найбільший вплив на державотворення, хоча й мала глибинний характер. Це демократичні засади українського суспільства, корені яких губляться у минулому» ¹¹.

Вивчення впливів сучасної інформаційної сфери, і особливо електронних інформаційних технологій на сучасну людину, форми прояву цієї сфери, соціобіологічні наслідки цих впливів для особистості, груп людей, для націй і держав є дуже важливим аспектом досліджень. При цьому «культура, як і її наукове пізнання, перебуває в динамічному розвитку, а останнє неможливе без постійного оновлення методологічного інструментарію. Кожна епоха потребує власного бачення минулого з висоти сьогодення та історичного досвіду» ¹².

Однією з найважливіших умов, що забезпечує якість оцінки минулого при організації сучасних досліджень, є визначення оптимального добору складових в ієрархії методологічних інструментів наукового пошуку. Підвищення уваги до

---

¹⁰ Прим. авт.: Перехідним у загальноцивілізаційному процесі розвитку цей період може вважатися до того часу, коли основні обсяги суспільної діяльності в ньому будуть здійснюватися з використанням електронних інформаційних технологій. (С. Горова)

¹¹ Смолій В. А. Новітній історичний досвід українського державотворення. *Вісник НАН України*. 2017. № 1. С.18.

¹² Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 15.

методологічного інструментарію в цій ситуації обумовлене стрімко зростаючою складністю процесу дослідження. Це пов'язано з ускладненням самого об'єкта дослідження, з тим, що

- при необхідності вироблення в дослідженні усталених концепцій «інтернет-комунікація безперервно розвивається, саме тому в сучасному науковому знанні її розглядають як нову мовленнєву, соціальну й психологічну формацію»¹³;
- досліджувані мережі, їх наповнення зазнають все більшого зворотного впливу користувачів;
- в силу широкої різноманітності факторів технологічного, біологічного та соціального впливу на предмет дослідження в ньому передбачається «трансфер міждисциплінарності» в системі наукового пошуку.

Такі складнощі вирішення науково-практичних завдань потребують узагальнення, систематизації і класифікації відповідних методологічних інструментів та засобів, що мають використовуватись як на емпіричній, так і на теоретичній стадіях наукового пошуку, вибудовуватись у чітку ієрархічну структуру. Варто при цьому зауважити, що сучасна методологія використовує значне урізноманітнення елементної основи наукової картини світу як результат наукових здобутків сучасності для урізноманітнення системи методичних інструментів. «Сучасна методологічна ситуація у суспільствознавстві України та інших пострадянських країн, яка характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, “одержавленої” методології до різноманітних методологічних засад, парадигм, підходів, так чи інакше поширюється і на вітчизняне правознавство. Демонізація, тобто “роздержавлення”, методології – безперечно плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє повніше і більш всебічно осягнути предмет науки»¹⁴.

Методологія згаданого дослідження, таким чином, відображає процес синтезу знань, що підпорядковуються його меті, стають матеріалом для одержання нового знання про трансформацію інформаційних впливів на особу в умовах розвитку інформаційного суспільства. Це наукове дослідження, для якого характерна безпосередня взаємодія багатьох наукових напрямів і спеціальностей, передусім передбачає використання загальнонаукових методів, що забезпечують приріст знань.

У процесі виконання пропонованої праці приділялась увага також проявам недавно поміченого в науковій методології явища – мультидисциплінарної функції самих

¹³ Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів / Акульшин О. В. та ін. С. 12.

¹⁴ Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. С. 618; див також: Методологія та організація наукових досліджень / Михайлов В. М. та ін. Харків : ХДУХТ, 2014. С. 29–30; Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. Т. 1 / голов. ред.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов. Київ : Академперіодика, 2014. 920 с. та ін.

методів наукового пізнання ¹⁵. Це явище сприяє чіткості осмислення найбільш загальних закономірностей розвитку пізнавальної діяльності, зіставленню найновіших результатів одних наук з іншими.

У проблемі впливу сучасної інфосфери на особу звертає на себе увагу та обставина, що в останні десятиріччя ми маємо справу з бурхливим розвитком технічного прогресу, який обумовив стрімке поширення в усьому світі електронних інформаційних технологій, їх удосконалення і входження в усі сфери суспільної діяльності. В умовах сучасної України на свідомість громадян суттєво вплинуло набуття незалежності, національно-державне самовизначення. Як зауважує І. Рафальський, суттєве значення при цьому має «ціннісно-сміслові осягнення історичного та геополітичного базису подальшого розвитку» ¹⁶.

Під впливом усього комплексу різноманітних факторів, серед яких усе більшого значення набуває вплив на особу інформаційної сфери, відбуваються суттєві зміни у свідомості homo sapiens. При цьому інформаційні процеси незрівнянно і з прискоренням випереджають біологічні. Зіставлення двох процесів різної динаміки, визначення трансформацій людини під впливом сучасного середовища потребує застосування щонайпродуктивнішої для такого дослідження багаторівневої концепції методологічних інструментів ¹⁷ з відповідною їй структурою методологічних груп знання ¹⁸. У зв'язку з цим, виходячи зі складності предмета дослідження і для забезпечення достовірних його результатів, видається за необхідне застосування багаторівневої системи методів наукового пізнання: загальнофілософських, загальнонаукових, міждисциплінарних та дисциплінарних.

До цього слід враховувати, що загальнофілософські методи – «це не “звід” жорстко фіксованих регулятивів, а система “м'яких” принципів, операцій, прийомів, що відображає загальний, універсальний характер, що знаходиться на найвищих “поверхнях” абстрагування» ¹⁹. Оскільки загальнофілософські методи задають лише найбільш загальні орієнтири в процесі дослідження, у науковому процесі вони відіграють подвійні функції: по-перше, під впливом новітніх здобутків наукового прогресу вони постійно уточнюють загальноорієнтувальні напрями проведення конкретних досліджень, по-друге, з урахуванням зростаючої складності інформаційних і, під їхнім

---

¹⁵ Сурмин Ю. П., Бидзюра И. П. Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования. С. 236.

¹⁶ Рафальський І. О. Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. С.7.

¹⁷ Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки. С. 223.

¹⁸ Сурмин Ю. П., Бидзюра И. П. Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования. С. 238.

¹⁹ Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования. Киев : МАУП, 2002. С. 22.

впливом, соціальних процесів у сучасному суспільстві їх значення для здійснення аналітичної частини дослідницького процесу, завершального етапу дослідницької роботи постійно зростає²⁰.

Таким чином, аналіз специфіки об'єкта дослідження дає підставу для продуктивного використання в дослідженні серед філософських методів саме **діалектичного**, та при формулюванні висновків – **аналітичного підходу**.

Діалектичний метод застосовується при вивченні процесу розвитку як безмежного, поступального, суперечливого, стрибкоподібного, в якому, незважаючи на суперечливість, основною тенденцією є рух від нижчого до вищого, від простого до складного, нового і, відповідно, видалення віджилого, застарілого. Саме діалектичний підхід дає змогу відстежити суперечності нового інформаційного етапу розвитку людства, що започаткував на самому початку свого розвитку кілька суттєвих відмінностей від попередньої суспільної практики:

– він проявився у нерозривному зв'язку з активізацією глобалізаційних процесів і темп оновлення суспільно значущих інформаційних ресурсів став диктуватися інформаційними технологіями найбільш розвинених країн світу;

– у змісті самого оновлення інформації спостерігається тенденція «від безпосереднього сприймання через емпіризм і експериментаторство до абстрактного теоретичного знання»²¹.

Якщо ж розглядати з точки зору застосування в пропонованій праці сучасний метафізичний метод дослідження, то він хоча й може певною мірою прислужитися для створення уявлення про просте, загальне і вічне зростання чи, навпаки, зменшення, тобто, кількісні зміни, як просте повторення, як процес, що має строго лінійну спрямованість, однак отриманий результат матиме практичне значення лише в межах певного проміжку часу, що визначатиметься суттєвим значенням лише певного напрямку розвитку досліджуваних процесів, крім того, знадобиться низка уточнень, приміток, у яких фіксуватимуться інші фактори багатоваріантності, характерної для суспільних процесів сучасності, фактори, що впливають на розвиток досліджуваної тенденції.

При використанні в рамках цієї ієрархії загальнонаукових методів дослідження видається за доцільне особливу увагу приділити міждисциплінарним методам, адже йдеться про дослідження перебігу (взаємовпливу) кількох процесів, що вивчаються кількома групами дисциплін, об'єднаних науками про людину і науками про

---

²⁰ Див.: Бройль Луи де. По тропам науки. Москва, 1962. С.13.

²¹ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. ; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Academia. 2004. 788 с.

інформацію.

Крім того, пропонується підхід сприяє підвищенню достовірності результатів, оскільки репрезентативність зроблених висновків ґрунтується на сучасних здобутках цілого ряду наук і може зіставлятись дотичними до використовуваних методиками інших наук. Метод міждисциплінарних досліджень, таким чином, проявляється як «сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, що виникають як результат суміщення елементів різних рівнів методології, орієнтованих головним чином на стики наукових дисциплін»²².

В ієрархії методів наукового, науково-практичного дослідження проблем, пов'язаних із впливом сучасного інформаційного середовища на людину, зокрема проблем комп'ютеризованої людини в комп'ютеризованому суспільстві, в якісно новій суспільній організації, видається за доцільне в системі загальнонаукових методів дослідження застосувати вироблені історичною практикою людства методи пізнання – аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстракції й аналогії.

У цій роботі, наприклад, видається за доцільне здійснити поділ сучасного інформаційного середовища за основними на сьогодні напрямками впливу на людину: відображення специфіки впливу глобального інформаційного середовища, національного інформаційного простору, спеціально орієнтованих сугестивних технологій; при розгляді впливу інформаційної сфери на процес соціалізації людини йтиметься про: вплив специфіки розвитку інформаційних потреб постіндустріального суспільства на особу, зростаюче значення творчого характеру праці на орієнтацію відповідних запитів особи, вплив процесу інформатизації на процес соціалізації. Аналіз і синтез, таким чином, «являють собою комплементарні (взаємодоповнюючі) методи пізнання. З одного боку, синтез базується на результатах попереднього аналізу. З іншого – синтез дозволяє перевірити правильність результатів аналізу»²³.

Представлене дослідження ґрунтується на необхідності конструктивного поєднання результатів застосування обох методів в єдності аналізу й синтезу. Цей процес наочно демонструється, скажімо, на прикладі вивчення впливу сугестивних технологій, застосовуваних під час нинішньої російсько-української інформаційної війни²⁴ при розгляді спочатку фактичних впливів на свідомість людей шкідливої

---

²² Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования. Изд. 2-е, испр. Киев, 2004. С. 31.

²³ Нашекина О. Н., Тимошенко И. В. Методология научных исследований. Харьков : НТУ «ХПИ», 2011. С. 23.

²⁴ Див.: Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж / Попик В. І., Онищенко О. С., Горовий В. М. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 199 с.; Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 296 с. та ін.

пропаганди, потім – при визначенні чинників цього процесу та шляхів їх нейтралізації і вироблення на основі виявлених найбільш ефективних шляхів синтезованих рекомендацій щодо блокування негативних інформаційних впливів.

Таким чином, реалізація функції синтезу в дослідженні обумовлює досягнення оптимальності певного розвитку дії. При її використанні простежується мотивація дії, чому певна особа, певна система проявляє себе саме таким, обґрунтованим результатами дослідження, чином.

Операції синтезу мають різний ступінь об'єднання частин у ціле – від агрегування до формування цілісної системи. Так, поєднання, скажімо, факторів впливу на сучасну людину техногенних, змістово-інформаційних, соціальних чинників об'єднується в єдине ціле за ознакою дій, що змінюють сучасну людину. Система є скоординованістю в рамках єдиного цілого властивостей складових елементів, що сприяють їх взаємодоповненню і розвитку як внутрішньої цілісності, яка не тільки являє собою суму властивостей її складових, а в цілому проявляє такі властивості, яких немає в її окремих частинах.

При об'єднанні частин у ціле виникає якісно нова властивість, яку в системному аналізі називають емерджентністю. Прикладом прояву такої нової властивості в інформаційному суспільстві може бути інформатизація, значення якої пов'язане з наданням доступу всім людям до інформаційних ресурсів, до можливостей поповнення їх власною інфотворчістю. Складовими цього процесу є і техніко-технологічні можливості, і організаційні заходи, і створення відповідної правової бази, і оновлення освітнього процесу тощо.

Застосування операцій синтезу дуже продуктивне в аналізі процесів, пов'язаних з гібридною війною РФ проти України.

Прояв базових методів індукції і дедукції широко використовується, наприклад, у технологіях ведення сучасної інформаційної війни, коли вкидання недостовірних інформаційних фрагментів при характеристиці подій і ситуацій у районі АТО, у перебігу економічних і політичних подій у країні тощо має створювати в громадській думці українців потрібні російським інформаційним технологам уявлення (індукція) і на підставі необґрунтованих висновків часто навіть анонімних «експертів», скажімо, про відсутність політичних, економічних перспектив в Україні як самостійної держави, ґрунтується пропаганда, спрямована, приміром, на перекриття інвестицій в економіку нашої країни (дедукція).

Використовувані для дискредитації ситуації в Україні в умовах інформаційної війни абстракція та аналогія також є широкоживаними методами, на яких ґрунтується потрібне маніпуляторам (дезінформаторам) моделювання. Так, у інформаційних

вкиданнях у вітчизняний інформаційний простір постійно абсолютизуються, скажімо, суперечності між основними політичними силами в Україні (відволікання уваги від системи інших ознак) і це видається не як нормальний демократичний процес, а як ознака суспільної нестабільності (поповнення). Сутність методу абстрагування полягає в тому, що певна річ, властивість або відношення (наприклад, вигадана нестабільність) уявно виокремлюється та одночасно відволікається від інших речей, властивостей, відношень та розглядається окремо як джерело реальних загроз.

Інформаційні технологи РФ уважно вивчають, як про це свідчать публікації, досвід попередніх інформаційних воєн та використання електронних інформаційних технологій і намагаються послуговуватись ним у здійсненні впливів на Україну. Цей метод називається **методом аналогій**, за його допомогою досягається знання про предмети і явища на підставі подібності їх із іншими²⁵. У цьому разі проектується ряд типових організаційних заходів, які за належної адаптації можуть бути використані і використовуються у певному конфлікті.

При побудові аргументації за аналогією особливості однієї ситуації переносяться на іншу. Так, наприклад, методики традиційного бібліотечного обслуговування інформацією на паперових носіях переносяться на обслуговування користувачів електронними інформаційними ресурсами з відповідним врахуванням специфіки.

Метод наукового дослідження – **сходження від абстрактного до конкретного** – також був застосований у дослідженні, зважаючи на те, що він виражає рух теоретичної думки до всебічного відтворення предмета, явища. Цей теоретичний метод наукового дослідження полягає в русі від вихідної абстракції (однобічного, неповного знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до цілісного відтворення досліджуваного предмета²⁶. Таким чином відображається в усій повноті сутність досліджуваного об'єкта чи явища. У цьому разі такий метод корисний передусім з позиції розгляду інформаційних потреб людини.

У роботі також були застосовані деякі методи емпіричного дослідження. Зокрема **метод спостереження**, який являє собою активний пізнавальний процес, що спирається, насамперед, на роботу органів чуття людини і її предметну матеріальну діяльність²⁷, які в даному випадку відображені в результатах діяльності в інформаційному просторі, просторі Інтернету.

---

²⁵ Колесников О. В. Основи наукових досліджень. Вид. 2-ге, виправл. та доповн. Київ, 2011. С. 73.

²⁶ Хилько М. Особливості застосування філософських, загальнологічних, теоретичних методів дослідження у журналістикознавстві. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка*. Київ, 2013. С. 14.

²⁷ Методологія наукової діяльності : навч. посіб. Вид. 2-ге / Чернілевський Д. В. та ін.; за ред. Д. В. Чернілевського. Київ ; Вінниця : АМСКП, 2010. С. 348–350.

Використано також **метод порівняння**, який дає змогу виявити відмінності між об'єктами матеріального світу або знаходити в них спільне ²⁸, встановити подібність та відмінність явищ, визначити те загальне, що властиве відповідним досліджуваним об'єктам чи процесам в інформаційному суспільстві.

Поряд із загальнонауковими методами у пропонованому дослідженні використовуються також галузеві та дисциплінарні методи. Оскільки інформаційна основа впливів на людину в процесі її розвитку є складною, багатоаспектною системою, засоби впливу постійно урізноманітнюються. Визначення особливостей трансформації цих впливів пов'язане насамперед із застосуванням **методу системного аналізу**, що передбачає комплексне дослідження об'єктів (систем), вивчення їх як єдиного цілого з узгодженням функціонування всіх елементів і частин. Оскільки орієнтація на системний підхід (взаємозв'язки елементів та явищ, їх функціонування, цілісність розвитку, сутність та особливості, чинники та умови тощо) виправдана тоді, коли ставиться завдання дослідити сутність явища, процесу ²⁹, то можна говорити про повноцінну виправданість використання такого підходу в дослідженні.

Водночас методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. Особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи ³⁰.

Необхідність вирішення наукових і практичних завдань нового типу поєднується з розвитком загальнонаукових і конкретно-наукових (спеціальних) теорій і гіпотез у традиціях пізнавального процесу. При цьому проявляються принципи та положення системного підходу. Так, В. Вернадський розвинув у 1930-ті роки концепцію про біосферу, в основу якої був покладений новий тип найскладніших системних об'єктів глобального масштабу – біогеоценоз. Ідеї цього підходу застосовуються в екології, фізіології, багатьох напрямках біології, фізики, хімії, а також у психології та суспільних науках ³¹.

Застосування системних концепцій у природничих, суспільних науках і науках про поведінку на основі емпіричних методів дає змогу досліднику зосереджуватись на пізнанні цілого та цілісності, реалізувати підходи до оцінки рівнів складності об'єктів, аналізувати способи взаємодії та взаємовідносин компонентів системи. Системна

²⁸ Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 52–54.

²⁹ Методологія наукової діяльності / Чернілевський Д. В. та ін. С. 172–173.

³⁰ Методика та організація наукових досліджень / укладачі: С. Е. Важинський, І. А. Чуб, Т. М. Курська. Харків : НУЦЗ України, 2016. С. 43.

³¹ Добров Г. М. Наука о науке / отв. ред. Н. В. Новиков. Изд. 3-е, доп. и перераб. Киев : Наук. думка, 1998. 304 с.

технологія використовується для розв'язання проблем, що виникають у суспільних відносинах, які можна досліджувати на основі теорії систем. Таким чином, у системному аналізі, у процесах управління системами, у дослідженні інформатизації тощо системний підхід використовується для пошуку практичних розв'язань конкретних проблем³².

Отже, системний аналіз передбачає не лише органічне поєднання аналітичного поділу проблеми на частини та дослідження зв'язків і відношень між цими частинами, а й розгляд цілей і завдань, загальних для усіх частин, потім відповідно до одержаних результатів – здійснення синтезу загального рішення в сукупності основних особливостей часткових рішень.

Систему в загальному розумінні можна розглядати як спосіб розв'язання певної проблеми, тобто як сукупність усіх необхідних знань, інформації, матеріальних засобів і способів їх використання, організації діяльності людей, що спрямована на розв'язання проблеми³³.

Зазначений метод розглядає явище як систему, тобто «множинності» взаємопов'язаних елементів (підсистем), що утворюють певну єдність. Так, наприклад, він дає змогу успішно вирішити проблему впливу інформаційної сфери на еволюцію соціальних процесів у суспільстві. У систему при цьому включаються й особливості інформаційних потреб постіндустріального суспільства, і об'єктивна тенденція зростання суспільного запиту на творчу працю, і вимоги до людини, продиктовані процесом інформатизації.

Технологічний аспект системного аналізу виокремлював вже Г. Спенсер – західноєвропейський філософ-енциклопедист, який писав: «Системний аналіз має починатися з найскладніших явищ аналізованого ряду. Розклавши їх на явища, які безпосередньо слідує за ним за своєю складністю, ми повинні перейти до подібного розкладання їхніх складових частин; таким чином, завдяки послідовному розкладанню ми повинні спускатися до все більш простого, поки не досягнемо, найпростішого. Можливо, потрібне деяке терпіння, щоб виконувати ці високої складності операції свідомості»³⁴.

Сам по собі системний метод лише створює умови для цілісного сприймання системи, в якій досліджується щось конкретне. А цінність висновків, отриманих за його допомогою, залежить від того, наскільки вірно визначено особливості та механізм їх

---

³² Методика та організація наукових досліджень / укладачі: С. Е. Важинський, І. А. Чуб, Т. М. Курська. С. 44.

³³ Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. С. 60–61.

³⁴ Спенсер Г. Синтетическая философия / пер. с англ. Киев : Ника-Центр, 1997. С. 192.

взаємодії в кінцевому предметі аналізу. При всьому цьому, з урахуванням можливостей комп'ютерних технологій, на сьогодні системний аналіз є одним із найефективніших методів нейтралізації загроз вітчизняній інформаційній безпеці.

До дослідження також залучалися **методи інформаційного та документознавчого аналізу**, що дає змогу розглянути специфіку та розвиток інформаційних процесів сучасності, створити відповідні моделі їх еволюції, прогнозування розвитку інформаційних процесів.

У дослідженні був використаний також **гібридний метод**, що об'єднує детерміновані та імовірні характеристики процесів, що розглядалися.

При застосовуванні дисциплінарних методів ³⁵, разом із наведеними вище, правомірним є використання **експертних підходів**. Ці методики полягають у виявленні й опису суттєвих характеристик досліджуваного явища, процесу, проблеми і їхніх взаємозв'язків кваліфікованими спеціалістами у відповідній галузі інформаційної діяльності. У пропонованому дослідженні видається за доцільне використати експертні аналізи стану розвитку щільникового зв'язку в Україні ³⁶, рекомендації щодо ефективного використання ресурсів Інтернету ³⁷ тощо.

У процесі розвитку сучасних технологій наукових досліджень експертна модель явища, що вивчається, може бути вихідним етапом для побудови комп'ютерних моделей ймовірного розвитку досліджуваних процесів з використанням математичних методів. Певною мірою в цій роботі видається продуктивним запозичення методик комбінування різних дисциплінарних методів у дослідженнях проблем інформаційної безпеки в єдиній технології дослідницького процесу, який передбачає наступне.

1. Визначення об'єкта моделювання – встановлення напряму, меж, одиниць і критеріїв виміру об'єкта, який підлягає вивченню.
2. Формулювання моделі – перехід від реального об'єкта до певної його логічної схеми шляхом абстрагування.
3. Підготовка даних – добір інформації, необхідної для побудови моделі і викладення її у відповідній формі.
4. Оцінка адекватності – визначення ступеня відповідності моделі та об'єкта.
5. Планування експерименту – розробка операцій, які необхідно здійснити в процесі моделювання.
6. Моделювання – проведення експерименту з розробленою моделлю з метою

³⁵ Сурмин Ю. П., Бидзюра И. П. Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования. С. 238.

³⁶ iKS-Рейтинг: сотовая связь в Украине (сентябрь 2012 г.). *iKS-Consulting (ИКС-Консалтинг)*. URL: http://www.iks-consulting.ru/topics/ukr_office/iks_ratings/4602407.html.

³⁷ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. Москва : Вильямс, 2005.

одержання необхідних даних та аналізу їхньої точності.

7. Інтерпретація – побудова висновків на підставі отриманих у результаті моделювання даних.

8. Реалізація – практичне використання результатів моделювання³⁸.

Розвиток глобальних інформаційних мереж і баз даних відкрив принципово нові можливості для одержання знань про структуру наукового дослідження.

Методи виділення і підтримки в середовищі сучасних систем управління базами даних пов'язаних інформаційних структур призначені для вичленення необхідних для проведення досліджуваного процесу знань (в нашому випадку, наприклад, про вплив техногенних та змістових чинників на біоструктуру та свідомість членів сучасного суспільства) і сприяють продуктивному вивченню нових явищ у системі горизонтальних інформаційних обмінів.

У кінцевому підсумку найважливіші дослідницькі рішення, розстановка сил та засобів для досягнення поставленої мети успішно здійснюються лише за якісного прогнозування. Типологія прогнозів може обумовлюватися різними критеріями в залежності від цілей, об'єктів, проблем, періоду тощо. З огляду на особливості цього дослідження найбільш перспективними є два типи прогнозів: прогноз ситуації при збереженні існуючих тенденцій розвитку процесу, що досліджується, та прогноз, що дає змогу знайти принципово нові шляхи досягнення бажаних цілей.

Оцінка і прогнозування явищ у багатьох сферах людської діяльності являють собою складне, проте, безсумнівно, завдання, актуальність якого з розвитком суспільства, прискоренням його трансформаційних процесів стрімко зростає. Одним із прикладів, що характеризує таку складність, є прогнозування стану протиправної діяльності в інформаційній сфері. За оцінками фахівців, нині налічується понад 150 методів відповідного прогнозування, однак темпи науково-технологічного прогресу нерідко обганяють технології прогнозування і цим самим знижують ефективність використання наявних методик.

Кількість базових методів прогностики, які в тих чи інших варіаціях повторюються в інших методах, значно менша. За ступенем формалізації всі методи поділяються на інтуїтивні та формалізовані. У процесі прогнозування еволюції інформаційних потреб людини постіндустріального суспільства, відповідного розвитку необхідної для неї інфосфери і зворотного впливу цієї інфосфери на людську свідомість активно використовуються розглянута вище методологія системного аналізу і методи

---

³⁸ Довгань О. Д. Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації: теоретико-правові та організаційні аспекти : монографія. Київ, 2015. С. 106.

моделювання об'єкта прогностики. Світові глобалізаційні процеси сприяють розвитку прогностики в найважливіших напрямках сучасної наукової діяльності. Зважаючи на розвиток наукової діяльності в інформаційному суспільстві, можна прогнозувати поступове формування прогностичної наукової картини світу, певним внеском до якої мають бути і прогностичні орієнтири трансформації інформаційних впливів на особу в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Слід зауважити, що донедавна така прогностична картина не могла бути повноцінною, оскільки відповідний прогностичний матеріал був фрагментарним. Однак з розвитком інформаційного суспільства, процесу наукового освоєння відповідних йому явищ реагування на навколишній світ така картина набуде повноцінності і зможе стати важливим орієнтиром для координації глобальних зусиль людства в розвитку наукової діяльності.

1.2. Історіографічна база еволюції інформаційних впливів на розвиток особистості

Еволюція загальноцивілізаційних глобалізаційних процесів ХХІ ст., зумовлена посиленням негативних впливів і зростаючих викликів навколишнього середовища, створила, у свою чергу, потребу в суттєвих змінах у структурі суспільства і формує нові вимоги до його членів – людей постіндустріального суспільства. Характерні особливості постіндустріального етапу розвитку суспільства окреслювали у своїх працях такі зарубіжні дослідники як І. Валлерстайн³⁹, Д. Белл⁴⁰, А. Турен⁴¹, В. Іноземцев⁴², Абдєєв Р.⁴³, Д. Тапскотт⁴⁴, М. Кастельс⁴⁵, А. Тоффлер⁴⁶ та ін. Серед вітчизняних дослідників суттєвий внесок у розробку цієї проблематики внесли Г. Почепцов⁴⁷, О. Білорус⁴⁸, Л. Мельник⁴⁹, О. Зернецька⁵⁰, дослідницький колектив

³⁹ Валлерстайн І. Кінець знаомого мира. Социология XXI века / пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. Москва : Логос, 2004. 368 с.

⁴⁰ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования.

⁴¹ Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва : Научный мир, 1998. 204 с.

⁴² Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. Москва : Логос, 2000. 302 с.

⁴³ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. Москва : ВЛАДОС, 1994. 336 с.

⁴⁴ Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / пер. с англ. И. Дубинского ; под ред. С. Писарева. Киев : INT Пресс; Москва : Релф бук. 1999. 432 с.

⁴⁵ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ «Высшая школа экономики», 2000; Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства Київ : Ваклер, 2007.

⁴⁶ Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.

⁴⁷ Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии XX века. Москва, 2000. 352 с.

⁴⁸ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. Київ : ВО «Батьківщина», 2001; Глобальные трансформации и стратегии развития / Белорус О. Г. и др. Киев : Ориане, 2000. 424 с.

⁴⁹ Мельник Л. Г. На пороге информационного общества. *Социально-экономические проблемы информационного общества*. Сумы : Университетская книга, 2005. 430 с.

НБУВ під керівництвом академіка О. Онищенка⁵¹ та ін.

Усі зміни навколишнього середовища і процес реагування на них у суспільній свідомості відображаються на інформаційному рівні. Масштаб завдань і потреба оперативного реагування на виклики сучасності зумовлюють піднесення значення розвитку інформаційної сфери суспільної діяльності. З розвитком науково-технологічного прогресу, що дає змогу замінювати фізичний вплив людини на навколишнє середовище, розумова діяльність, яка обов'язково відображається в інформаційній сфері, набуває все більшого значення, адже сприяє прискоренню соціальної трансформації суспільства, вивільненню творчого потенціалу людей для високопродуктивної праці, її інтелектуалізації, вибору оптимальних способів змін чи створення нових її технологічних варіантів, у т. ч. і в самому інформаційному виробництві.

П. Тейяр де Шарден підкреслював, що зі сходженням людства сходами прогресу одночасно ускладнюється соціальна організація. Зважаючи на це, актуалізується потреба врахування чинника суттєвого ускладнення соціальних систем та їхніх складових⁵² в інформаційному суспільстві.

Важливим критерієм інформаційної діяльності людей також стає власне ефективність використання інформаційних ресурсів.

На інформаційному етапі розвитку людства обсяги виробництва якісної суспільно значущої інформації, обсяги реалізації її на міжнародних інформаційних ринках стають важливим показником життєздатності кожної сучасної держави, нації⁵³. Зростаюча складність загальносуспільних викликів сучасності обумовила необхідність різкого розширення внутрішньосуспільних інформаційних обмінів у рамках суттєво прискорених, порівняно з раніше відомими історичними періодами еволюції, темпів розвитку глобалізованого людства і сприяла, таким чином, розвитку глобальної інформатизації. Ця інформатизація вводить в орбіту активної маси користувачів і, що найважливіше, творців нових інформаційних ресурсів значні, соціально неоднорідні

---

⁵⁰ Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. Київ : Освіта, 1999. 351 с.

⁵¹ Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 197 с.; Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 294 с.; Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія. Київ, 2015. 284 с. та ін.

⁵² Социальная глобалистика: в 3 т. Т. 1. Лекционный курс: учеб. пособие / пер. с укр. ; под науч. ред. Э. А. Афонина, А. Ю. Мартынова, Е. С. Подвального; 2-е изд., перераб. и доп. ; Нац. акад. гос. управления при Президенте Украины; Российская академия народного хозяйства и гос. службы при Президенте РФ (Воронеж. филиал). Киев: Освіта України; Воронеж : Науч. книга, 2012. С. 67.

⁵³ Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. С. 19–30.

маси людей. Слід зазначити, що вони у більшості своїй на нинішньому, початковому, етапі цього процесу продукують великі обсяги нової інформації невисокої (в силу низької кваліфікації переважної маси виробників нового інформаційного продукту) якості.

Таким чином наприкінці минулого – на початку нинішнього століття відбувалася широка активізація людини в інформаційних процесах і в той же час саме інформаційне середовище стало створювати раніше небувалий зростаючий тиск на людську свідомість лавиноподібними змістовими обсягами інформації. Крім цього, організм людини зазнає техногенних впливів, спричинених засобами інформаційної інфраструктури, що постійно розвивається.

У зв'язку з цим у науковому середовищі актуалізується проблема адаптації особи до процесів бурхливого розвитку інфосфери. Досліджуються питання еволюції інформаційних процесів, пов'язаних із інформатизацією чинників, які впливають на розумовий і фізичний стан сучасної людини, а також адаптаційні процеси і перспективи еволюції людини в новому, інформаційному суспільстві.

Комплексне дослідження проблеми еволюції інформаційних процесів в умовах активного посилення глобалізації базується на результатах наукових досліджень сутності інформації, значення напрацьованого людством інформаційного ресурсу для його розвитку, вдосконалення технологій інформаційних обмінів для розвитку соціальної організації суспільства, впливу зростаючих масивів інформації в суспільному обігу, зростаючої інтенсивності цих обмінів на активізацію розумової діяльності особи⁵⁴.

На всіх етапах розвитку людської цивілізації приділялась увага ефективному використанню напрацьованих у процесі трудової діяльності інформаційних ресурсів і полегшенню непродуктивного і, тим більше, шкідливого тиску цього ресурсу на мозок людини.

На початкових етапах інформаційних обмінів відбувалася первісна спеціалізація. Люди, які запам'ятовували більше за інших потрібної інформації, відтворювали її для інших членів спільноти в разі потреби. Завдяки винайденню письма люди отримали можливість передавати свій досвід наступним поколінням, а нащадки – чути «голос минувшини». Процес фіксації інформації відбувався на різних носіях: камені, дерев'яних дощечках, папірусі, пергаменті і, нарешті – на папері. Папір став найзручнішим носієм інформації на багато століть і з його використанням вдосконалювались форми спеціального збереження й організації використання

⁵⁴ Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / Онищенко О. С., Горвий В. М., Попик В. І. та ін.

напрацьованої суспільством інформації – розвивалась бібліотечна діяльність.

Прогрес людства в суті своїй є процесом поступового розвитку творчої праці в суспільстві, оскільки вона є найпродуктивнішим видом праці в людській історії. Однак ця найважливіша характерна риса прогресу була майже непомітною на доіндустріальних етапах розвитку людської цивілізації, не зовсім чітко визначалась на етапі індустріального, оскільки, суспільна увага в цей період була зосереджена на ролі капіталу та машинного виробництва, і виходить в авангард рушіїв суспільного розвитку лише в суспільстві постіндустріальному. Ця обставина згадується в цьому контексті у зв'язку з тим, що саме творча праця потребує найбільш якісної нової інформації в поєднанні з кращими напрацюваннями досвіду попередніх поколінь, зафіксованими в писемних джерелах, і є найціннішою спадщиною для всіх нащадків. У процесі зростаючого ускладнення трудової і пізнавальної діяльності людини в навколишньому світі, ускладнення самої соціальної структури людського суспільства, розвиток кожної людини потребував усе більшої опори на досвід, узагальнений у інформаційних ресурсах. Зі зростанням темпів розвитку суспільства ці потреби зростали у все більшій мірі. Таким чином, підвищення творчого потенціалу суспільного розвитку, від якого залежить прогрес цивілізації, визначається якісним рівнем його творчих працівників, їх числом, організацією умов для їхньої діяльності та використанням їхніх напрацювань в інтересах суспільного розвитку. Інформаційний аспект цієї проблеми фактично полягає у суспільному забезпеченні необхідному, з точки зору суспільних потреб, числу людей доступу до наявного у суспільстві ресурсу інформації та формуванні механізмів використання творчого доробку членів суспільства в інтересах його розвитку.

До кінця минулого століття основним суспільним інститутом збереження, структурування і представлення читачам ресурсу суспільно корисної інформації були бібліотечні установи. Вони акумулювали в собі інформаційні надбання людства, організовували необхідний доступ до інформації всім категоріям користувачів, традиційно виконуючи підпорядковану читачеві обслуговуючу роль у роботі з інформацією. Однак активізація глобалізаційних процесів, виникнення і розвиток електронних інформаційних технологій у другій половині минулого століття визначили революційні зміни в організації інформаційної сфери суспільства, інтенсифікували як глобальні, так і регіональні інформаційні обміни, сприяли залученню до розвитку інформаційного процесу значного, а потім і всеосяжного масиву людей і забезпечили невідомі раніше темпи інформаційного виробництва, всезростаючі гігантські обсяги інформації, що перебуває в суспільному обігу ⁵⁵. Людська свідомість, таким чином,

---

⁵⁵ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства /

уперше зіткнулась із проблемою освоєння таких обсягів інформації, яких ніколи раніше не було. Новий етап у розвитку інформаційних процесів сучасності обумовив потребу активізації ролі бібліотечних працівників у роботі з інформацією, поступового перетворення їх у працівників інформаційних, повноправних партнерів сучасних користувачів: наукових співробітників, представників управлінських структур, бізнесменів, політиків та ін.

Пристасування цих обсягів до можливостей сприйняття людською свідомістю стає можливим лише за умови вдосконалення управління ними: відбір із загальних обсягів потрібної і високоякісної інформації, структурування, підготовка згідно зі специфікою користувачів до використання і вдосконалення самих технологій використання. Бурхливий розвиток електронної інформації зумовив особливу необхідність у розробці ефективних форм управління, пристосуванні їх до соціально-психологічних механізмів сприйняття цієї інформації особою. Таким чином, усі категорії користувачів у все більшій мірі сьогодні потребують ефективної допомоги інформаційних партнерів, спеціалістів по роботі з інформаційними масивами задля їх ефективного використання, спеціалістів, яких за звичкою продовжують називати бібліотекарями.

Перші кроки до вирішення зазначеної проблеми були здійснені за допомогою використання математичної теорії інформації (теорії комунікації), розвиненої наприкінці 40-х років ХХ ст. американським математиком К. Шенноном. У цій теорії поняття інформації слугує для вирішення практичних завдань, з якими стикаються інженери-зв'язківці: оптимізація кодування повідомлень, підвищення завадостійкості, розпізнавання сигналів на тлі шумів, розрахунок пропускної здатності каналів зв'язку тощо. К. Шеннон орієнтувався на схему технічної комунікації. Кожному сигналу або їх ансамблю (наприклад, букві або слову), які передаються з певного комунікаційного каналу, на основі відомих статистичних частот приписувалася завжди апріорна ймовірність їх появи. Вважалося, що чим менш імовірна, тобто чим більш несподівана поява того чи іншого сигналу, тим більше інформації для споживача несе цей сигнал⁵⁶. Ця теорія стала фактично першою відповіддю на загострення суспільної потреби в удосконаленні управління швидко зростаючими обсягами інформаційних ресурсів, давала змогу їх кількісного виміру і цим, певною мірою, полегшувала орієнтування в матеріалі. К. Шеннон, використовуючи теорію ймовірності, статистичні підходи до аналізу складних об'єктів, розробив методики визначення кількісних характеристик інформації як об'єкта дослідження з точки зору зменшення, скорочення невизначеності.

Онищенко О. С., Дубровіна Л. А., Горючий В. М. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 248 с.

⁵⁶ Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2002. 461 с.

На практиці це сприяло успішному розв'язанню основних проблем періоду 50-х–60-х років, коли набули поширення кабельні канали зв'язку. Цими каналами на певний період знімалася проблема оперативної передачі електронної інформації в умовах посилення глобалізаційних тенденцій у світі, зростаючої потреби інформаційного забезпечення розвитку системи постійних міжнародних контактів в усе ширших сферах суспільного життя. У зв'язку з цим питання визначення оптимальності пропускної системи цих каналів ув'язувалось і з необхідністю забезпечення якості зв'язку і, відповідно, з проблемами гарантування надійності та безпеки в експлуатації кабельних мереж.

Ця теорія вперше розглядала проблеми продуктивного використання великих масивів однотипної інформації, управління цією інформацією, орієнтуючись при цьому в кінцевому підсумку на критерії людського сприйняття. Вона базувалася на використанні сигналу – елементарного носія інформації. Технічна думка спрямовувалася на забезпечення надійності його фіксації, дотримання частотних показників і точності процесу оперування масивами. Такий підхід не втрачає своєї значущості й сьогодні.

Таким чином, можна стверджувати, що математична теорія інформації К. Шеннона стала внеском у формування основи для вдосконалення технологічних процесів циркуляції інформації. Вона стала також базою для цілого спектра теорій, спрямованих на розширення сфери застосування математичних підходів до осмислення кількісних параметрів управління інформацією в напрямі до збільшення можливостей для зняття з використовуваної в обмінах інформації більшого числа даних соціальної значущості. Зокрема, відома семантична теорія (І. Бар-Хіллел, Р. Карнап, Є. Войшвилло), за допомогою якої робляться небезуспішні й нині спроби виявлення смислових сторін інформації у співвідношенні знаків з предметною сферою. У розвиток цієї теорії А. Урсул запропонував семантичне тлумачення алгоритмічної теорії інформації академіка А. Колмогорова ⁵⁷, що сприяє розробці методик зняття надлишкової інформації зі сфери оперування інформаційними потоками, методик, що нині входять у розробки технологій оперування великими обсягами інформації в Інтернеті. До числа математичних теорій, які мають значення для розвитку технологій сучасного інформаційного, насамперед наукового, виробництва, належить також і прагматична теорія, що обґрунтовує розвиток напряму управління інформацією, пов'язаного з удосконаленням відбору з інформаційних масивів і потоків необхідних її обсягів,

---

⁵⁷ Колмогоров А. Н. Теория информации и теория алгоритмов. Москва : Наука, 1987. 304 с.

об'єднаних заданою метою ⁵⁸.

Проте наявний спектр математичних теорій лише певною мірою відповідає потребам сучасного суспільства у сфері управління інформаційними потоками, які невпинно зростають. Один із відомих у сфері інформації дослідників К. Черрі ⁵⁹ ще у 1972 р. звертав увагу на неефективність використання статистичної теорії в дослідженні соціальної інформації, пов'язаної з психологічними факторами, що не піддаються у своїх проявах на той час уже традиційним прийомам формалізації і кількісному виміру. Також з'ясувалося: багато завдань, що виникають у роботі з інформаційними потоками, мають немало спільного із завданнями статистичної фізики і гідродинаміки і можуть вирішуватись одними і тими самими методами. Це підтверджується і у працях німецького фізика А. Ланде ⁶⁰ та ряду вітчизняних вчених ⁶¹.

Зростаючі потреби у підвищенні використання соціально значущої інформації в умовах інтенсивної циркуляції інформації, необхідної для розвитку суспільства, все переконливіше засвідчували той факт, що математичні теорії, як і інші пропоновані різними дослідниками, засновані також на осмисленні кількісних або ж окремих якісних характеристик інформації, були недостатньо продуктивними для дослідження соціальної інформації. Ця інформація відбиває складні психологічні, суспільно-психологічні процеси, які не завжди можуть бути успішно виражені в кількісних параметрах і потребують інших оцінних підходів, заснованих на вивченні змістових характеристик інформаційних процесів. Спеціально розглядалося питання сутності інформації з урахуванням соціальних характеристик у працях Н. Вінера ⁶², А. Урсула ⁶³, В. Варганова ⁶⁴ та ін.

Стрімке збільшення обсягів продукованої у суспільстві інформації обумовило постійне посилення відповідного тиску на свідомість його членів. Примітно, що цей тиск широкий, розгалужений, багатоаспектний і потребує відповідної реакції. Тому окремі аспекти цієї проблеми у різних площинах розглядалися в соціологічних, культурологічних, філософських працях. У зв'язку із зростаючою необхідністю

---

⁵⁸ Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. Изд. 2-е. Москва : ЛИБРОКОМ, 2013. 408 с.

⁵⁹ Черри К. Человек и информация. Москва : Связь, 1972. С. 72.

⁶⁰ Lande A. Philosophy of Science. pp. 24–309.

⁶¹ Ланде Д. В., Фурашев В. М. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання: монографія. Київ : ПанТот, 2012. 144 с.; Додонов А. Г., Ланде Д. В., Прищепа В. В., Путятин В. Г. Конкурентная разведка в компьютерных сетях. Киев : ИПРИ НАН Украины, 2013. 248 с.; Ланде Д. В. Элементы компьютерной лингвистики в правовой информатике. Київ: НДІП НАПрН України, 2014. 168 с.

⁶² Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине. / пер. с англ. И. В. Соловьева и Г. Н. Поварова ; под ред. Г. Н. Поварова ; 2-е изд. Москва : Наука ; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. 344 с.

⁶³ Урсул А. Д. Природа информации: философский очерк. Изд. 2-е. Челябинск, 2010. 231 с.

⁶⁴ Варганов В. В. Философский анализ понятия «информация» / под общ. ред. О. И. Кирикова. *Философия в XXI веке*: междунар. сб. науч. тр. Вып. 8. Воронеж : Воронежский госпедуниверситет, 2006.

вдосконалення комплектації фондів вони також розглядаються бібліотекознавством⁶⁵.

Розвиток інтернет-технологій розширив можливості в системі інформаційних обмінів, став стимулом до активізації членів цих обмінів в інформаційному просторі. Цьому сприяє задоволення актуальних соціальних потреб, пов'язаних із процесом наближення інформаційної сфери до безпосередньої виробничої діяльності, до задоволення зростаючої необхідності в оперативному і різноманітному застосуванні творчої праці, розвитку наукової діяльності. Під час переходу від індустріального суспільства до суспільства постіндустріального в структурі сучасної науки набувають ваги її гуманітарні складові, що забезпечують в сукупності своїх досліджень необхідну наукову основу для соціальної трансформації суспільства на інформаційному етапі розвитку цього процесу. В цілому, ця тенденція обумовила розвиток глобальної інформатизації.

Саме глобальна інформатизація сприяла долученню до суспільно значущих інформаційних ресурсів та технологій широких мас нових користувачів, що стало важливою характерною рисою нового суспільства, рисою, яка відрізняє його від попередніх формацій. І саме можливості нового, інформаційного суспільства, засвоювані (проявлені) цими масами, вперше сприяли його самоусвідомленню на базі глибинних, інформаційних чин- ників розвитку.

Значення розвитку інформаційних процесів у суспільстві як фактора соціалізації, що обумовлює забезпечення життє- здатності homo sapiens, розглядається у зв'язку із розвитком інформаційного фактора у забезпеченні суспільної праці (Ф. Енгельс) через розробку знакових систем фіксації інформації (Є. Панов), через розвиток комунікативних систем і перспективи їх удосконалення (І. Юзвішин, М. Моїсєєв), через розвиток мозкової діяльності людини під впливом інформаційних чинників (Н. Бехтерева). Еволюція цих процесів також впливає на перетворювальну діяльність людини, що, у свою чергу, стимулює подальші кроки на шляху вдосконалення самого інформаційного процесу (Д. Белл, В. Семиноженко, О. Соснін, В. Глушков, І. Сергієнко та ін.) аж до наслідків сучасних процесів інформатизації (І. Валлерстайн, А. Турен, Д. Тапскотт, Ф. Махлуп, Т. Умесао, Е. Тоффлер та ін.).

Нові елементи методологічних підходів до розгляду структури інформаційного суспільства запропонував В. Горовий введенням поняття соціальних інформаційних баз як інформаційної основи соціальних складових інформаційного суспільства.

---

⁶⁵ Мотульский Р. С. Общее библиотековедение. Москва : Либерия, 2004; Воскобойникова-Гузева Е. В. Библиотечковедческие исследования НБУВ в контексте инновационного развития научных библиотек. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев, 2005. Вып. 3. URL: http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05_vevrb.html.

Розглянутий дослідниками розвиток інформаційної сфери дає підстави для чіткого окреслення масштабів нової проблеми, що постає перед сучасною людиною, – проблеми стрімкого, раніше незнаного посилення інформаційних впливів на її свідомість і відповідної потреби здійснення адаптивних заходів для збереження якісної розумової діяльності, її відповідного посилення в умовах зростаючого тиску сучасних обсягів інформації, необхідності ефективного використання потенціалу цих обсягів в інтересах суспільного розвитку (М. Кастельс, Д. Нейсбит, Д. Ланде, А. Урсул, В. Попик, М. Баград, П. Сорокін, Г. Почепцов, В. Антонов та ін.).

У цьому контексті продуктивними є також дослідження наукового колективу НБУВ під керівництвом О. Онищенка стосовно розвитку інформаційної складової соціокультурної трансформації українського суспільства, аналізу його ресурсної бази розвитку, національних інформаційних ресурсів як інтегративного чинника вітчизняного соціокультурного середовища, формування національного інформаційного комплексу України тощо. Цей науковий колектив вивчає нові явища, пов'язані з розвитком горизонтальних інформаційних обмінів, з розвитком мережевого спілкування і впливом його на суспільні процеси й особу зокрема. Крім того, цей колектив також проводить дослідження безпекових загроз в умовах розвитку електронних інформаційних технологій і шляхів їх нейтралізації. Суттєвий внесок у розробку проблем інформаційної безпеки, захисту сучасної нації та сучасної людини від негативних інформаційних впливів зробили О. Кісілевич-Чорнойван, О. Юрченко, О. Довгань, Є. Скулиш, Л. Кампанцева та ін. Гібридний аспект цієї проблеми було досліджено науковим колективом під керівництвом академіка В. Горбуліна⁶⁶.

У цей самий час розвивались також і прикладні дослідження, пов'язані з вивченням техногенних впливів інформаційного середовища на людину (В. Казначеев, А. Бобров, А. Павленко та ін.).

Адаптаційні можливості сучасної людини в умовах активізації розвитку інформаційних процесів у сучасному суспільстві досліджуються на рівні біологічного пристосування людини до нових умов існування (Н. Бехтерева, В. Білокриницький, В. Антонов, В. Коган, О. Холод та ін.). Важливою для розуміння дії адаптаційних механізмів, пов'язаних із інформатизацією, є ідея П. Сорокіна про «соціальну матрицю».

Дуже важливе і до кінця ще не усвідомлене дослідниками місце в системі адаптаційних заходів посідає відбір із загальної маси вироблюваних ресурсів їх суспільно значущої частини, структурування і підготовка до якомога ефективнішого,

⁶⁶ Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

дієвого їх використання. Цей вид організаційно-інформаційної діяльності має забезпечити сучасне суспільство від тиску неякісної, шкідливої і просто ситуативно непотрібної інформації. Тому в умовах стрімкого розвитку інформаційної сфери суспільної діяльності, трансформації, пристосування до умов продукування електронних інформаційних ресурсів, зростаючого значення інформації в безпосередній перетворювальній діяльності людини, суттєвої активізації та посилення інтенсивності інформаційного обігу в суспільстві набуває особливо важливого значення трансформація бібліотечної діяльності до умов сьогodнішніх запитів суспільства. Зазначені проблеми розглядаються провідними спеціалістами бібліотечної справи в Україні (Л. Дубровіна, М. Слободяник, І. Давидова, Г. Швецова-Водка, Т. Добко, К. Лобузін, Т. Гранчак, О. Воскобойнікова-Гузєва та ін.).

Продуктивним для дослідження вказаних процесів став соціокультурний підхід, широко представлений у працях Л. Шрайберга, Р. Мотульського, Є. Горного, К. Вигурського, А. Соляник та ін.

Таким чином, сформована сьогodні історіографічна основа для актуалізованих сучасністю наукових досліджень, спрямованих на вивчення зростаючого впливу інфосфери постіндустріального суспільства на особу, члена інформаційного суспільства, дає змогу на науково обґрунтованому рівні розробляти заходи щодо зменшення інтенсивності негативних інформаційних впливів на людську свідомість. У той самий час розвиток інформаційного суспільства, поступовий відхід у минуле, і отже – зниження впливу на свідомість людей, наявних на сьогodні його індустріальних і навіть доіндустріальних компонентів усе наполегливіше потребуватиме соціальної перебудови суспільства, оновлення світоглядних настанов усіх його членів на новій, інформаційно активній основі, використання якостей і умінь, необхідних саме для існування і розвитку в умовах нового суспільства. Тому формування комплексного уявлення про систему чинників, що активізували свій вплив на людину у нинішній період її розвитку, вивчення, власне самого впливу, динаміки його розвитку і разом з тим дослідження адаптаційних можливостей особи і суспільства, в усій його зростаючій ієрархічній складності, набуває все більшої актуальності.

Оскільки інформаційні впливи на життя суспільства сьогodні мають комплексний характер, розв'язання проблем у вимірі «людина – інформаційна сфера» має також спиратися на комплексні підходи до застосування наукових результатів у цій галузі. Такий підхід і покладено в основу пропонованої монографії.

Розділ 2

ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ

2.1. Інформаційна основа життєздатності особи

Адаптаційні можливості людської цивілізації до змін в умовах існування порівняно з життєздатністю інших відомих нині біологічних видів вирізняються особливою стійкістю. Ця обставина зумовлена тим, що всі інші види реагують на зовнішні впливи лише біологічною еволюцією. І лише вона є умовою розвитку видів. У рослинному і тваринному світі життєздатність видів пов'язана із швидкістю кліматичних та інших змін і відповідністю темпів біологічної еволюції видів. Так, більшість теплолюбних тварин дольодовикового періоду не встигли пристосуватися до льодяної дійсності, що увірвалася до їхнього затишного світу, і зникли назавжди. У той самий час, за повідомленням палеонтолога з Університету Каліфорнії Д. Шопфа⁶⁷, у глибоководних скелях біля узбережжя Західної Австралії виявлено організм, що не еволюціонує вже близько двох мільярдів років. Секрет цієї феноменальності дослідники пояснюють унікальною стабільністю середовища існування істоти саме в цій частині світового океану. Еволюція існуючих у ньому організмів виявилася зайвою.

Біологічний вид *Homo sapiens* у взаємовідносинах із навколишнім світом подібний до інших видів, життєздатність яких залежить від наявності сприятливих для цього факторів та можливостей пристосування до їх зміни. Однак порівняно з іншими представниками біологічного світу людина, крім біологічних можливостей пристосування до навколишнього середовища (розвиток прямоходіння, вдосконалення руки тощо), у своїй боротьбі за існування має також і інші аргументи. Ці аргументи так чи інакше проявляються у зародковому стані, але не знайшли свого розвитку в процесі еволюції найближчих за рівнем біологічного розвитку видів тваринного світу.

Слід зауважити, що ці аргументи виникають із прояву природних властивостей нашого світу. Як справедливо зауважувалось в одному з досліджень, «будь-який процес самоорганізації здатен реалізувати лише ті потенціальні можливості, які є в розпорядженні Природи. З розгортанням цього процесу відбувається безперервне ускладнення його деталей... Ускладнення організації нашого світу означає, по суті, все

⁶⁷ В Австралії найдена бактерія, которая не эволюционировала 2 миллиарда лет. URL: <http://gearmix.ru/archives/18008>.

більш глибоке використання потенційних можливостей Природи, всього того, що заготовлене нею про запас при народженні Всесвіту»⁶⁸.

Важливим фактором утвердження людини в природному середовищі, що поступово змінюється, стала налагоджувана спадкоємність набутих властивостей не лише на рівні генного коригування, а й на рівні передачі між поколіннями набутих навиків, перших проявів узагальненого досвіду, початків знання, що пов'язуються з працею і виражаються в розвитку певних знакових систем інформування. Спочатку всі прийоми підсилення фізичних даних для пристосування навколишньої дійсності до потреб людського організму, навиків первинної праці, цілеспрямована (доцільна) діяльність людини з метою видозміни та пристосування предметів природи для задоволення своїх потреб,⁶⁹ передавались у формі рухонаслідування, примітивних символічних дій, з певним голосовим супроводом.

До цього слід зазначити, що в руслі досліджень останніх десятиріч збагачуються уявлення про те, що розвиток тваринної соціалізації також обумовлює певні засоби передачі досвіду вироблення певних біологічних і психологічних якостей, певних форм координації зусиль для добування їжі, захисту від небезпеки, продовження роду. Звертає на себе увагу наявність досить складної соціальної ієрархії в середовищі різних видів тварин: певної системи передачі повідомлень про важливі для життя й орієнтації в навколишньому середовищі події, колективних дій і спілкування серед комах, наприклад, мурахів, дуже складної і ще маловивченої системи поведінки і спілкування на верхніх сходинках ієрархії розвитку в тваринному світі, наприклад, серед дельфінів і китоподібних, гієн, слонів і т. д.⁷⁰ Це спілкування здійснюється за допомогою використання запахів, імітації певних рухів, дій тощо, а також звукових сигналів, інколи дуже складних за своїм виконанням. Однак характерною особливістю цього спілкування є обмін сигналами як усталеними подразниками для відповідних рефлекторних дій. На біологічному рівні між поколіннями передаються відповідні властивості, притаманні тому чи іншому біологічному виду.

І. Кант стверджував, що немає ніякої «природи людини», адже людина є незавершеним проектом і не має готових інстинктів. Норми комунікації, духовні цінності розвиваються в процесі соціального життя і передаються від покоління до покоління як традиція⁷¹. Якщо всі інші біологічні види в боротьбі за існування об'єднують можливості біологічної еволюції, то наявний рівень соціально-

⁶⁸ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. Москва, 1990. С. 90.

⁶⁹ Енциклопедія «Земля» / голов. ред. Д. Ф. Лер. ДК, 2007. 520 с.

⁷⁰ Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. Київ, 2010. С. 11.

⁷¹ Кант И. Критика практического разума. Изд. 3-е. Наука. Ленинград. отд-ние. 2007. 530 с.

психологічних можливостей реагування на прояви навколишнього середовища у процесі їхнього розвитку стає незрівнянно вищим. Крім наявного механізму біологічного пристосування до змін навколишньої дійсності, так чи інакше властивого усім біологічним істотам, людина в процесі свого розвитку набуває все більше можливостей пристосування самої дійсності до своїх власних потреб. Власне, тварини також пробують пристосовувати дійсність до своїх потреб, однак лише в тій мірі, яка обумовлена природними властивостями: силою кінцівок, гостротою зубів, кігтів, властивостями пір'я, шерсті тощо.

Тривалий час протолюди у своїй поведінці мало відрізнялися від інших біологічних видів, що виникали, спочатку були успішними і могли домінувати у тваринному світі, а пізніше, під впливом все більш несприятливого середовища проживання все ж зникали, поступаючись в оновленій екосистемі новим видам. Така доля, очевидно, могла чекати б і на протолюдину, коли б вона, крім природних властивостей, не стала пристосовувати оновлюване в своїх проявах середовище до своїх потреб. Це пристосування і стало зовнішньою ознакою виділення людини з тваринного світу. Однак це пристосування в суті своїй було результатом складних процесів внутрішньої трансформації виду, що пізніше сам назвав себе *homo sapiens*.

Через збагачення системи умовних рефлексів протолюди все частіше, а потім і постійно стали у повсякденному житті використовувати різного роду підручні матеріали. Датування цього періоду в житті людей є дещо суперечливим і з поглибленням наукових досліджень відноситься все далі й далі у глибину віків і сьогодні вже, за деякими даними, вимірюється мільйонами років. Поступово в свідомості первісної людини почало закріплюватись, що удар каменем буде сильнішим за просто удар передньою кінцівкою, що рука з палицею значно довша, ніж без неї, що уламок розтровошеної кістки може бути гострішим за власні нігті. Не будучи ні їжею, ні ворогом, корисні предмети почали привертати до себе увагу, певним чином порівнювались і оцінювались.

На сьогодні ustalеною є точка зору про те, що перші людиноподібні істоти як природні «заготовки» для своїх кам'яних знарядь використовували обкочовану водою гальку. Сильними ударами іншого каменя по гальці робилося кілька грубих сколів, після чого одна її сторона набувала гострого ріжучого краю. Спочатку всі знайдені знаряддя цього типу відносили до так званої галькової культури. Сьогодні вчені вважають, що знаряддя цього типу виготовлялись у період між 2,5 і 1,5 млн років тому⁷².

---

⁷² Панов Е. Н. Знаки, символы, языки: коммуникация в царстве животных и в мире людей. Изд 6-е, испр. и доп. Москва : ЛКИ, 2011.

Як зауважував великий китайський мислитель Ян Чжу ще в період між 440–360 рр. до н. е., «людина – найрозумніша з усіх живих істот. Але в людини нігті і зуби не досить (міцні) для самозахисту, шкіра не досить (товста) для оборони, рухається вона не досить (швидко), щоб уникнути небезпеки. Немає ні шерсті, ні пір'я, щоб захиститись від холоду і спеки. (Їй) доводиться користуватись (інколи) речами. За своєю природою покладається на розум, а не сподівається на силу. Тому цінують розум – те, що зберігає (людину)»⁷³.

З часом, коли первісні люди почали докладати силу і виявляти кмітливість для вдосконалення корисних предметів у відповідності зі своїми потребами, ці предмети стали все частіше виконувати раніше не відому в житті людей роль знарядь. З процесами інформаційних обмінів, пов'язаних із виготовленням знарядь, інформаційні обміни між протолюдьми набувають вищого рівня узагальнення, оскільки вони спрямовані вже не безпосередньо на добування їжі, а на вдосконалення предметів, що будуть більш продуктивними для задоволення людських потреб. І подібні узагальнення вже виокремлювали людину із тваринного світу.

Увагу дослідників привертала також і окремі великі камені, поверхня яких виглядає так, ніби вони довгий час піддавались дії ударів, хоча і не таких сильних, щоб швидко деформувати камінь. Антрополог і археолог М. Лікі назвала такі валуни «ковадло», припустивши, що вони використовувалися як підставки для виготовлення кам'яних знарядь⁷⁴.

За всім відомими усталеними висновками, якраз із виготовлення знарядь праці і розпочиналася праця, і вона створила людину. Праця стала першою основною умовою життя людини, тією основною ознакою, яка виділила первісну людину з тваринного світу, надала порівняно з ним могутності, що при ближчому розгляді обертається новими викликами і відповідальністю.

Дуже важливим було також те, що «... розвиток праці з необхідності сприяв тіснішому згуртуванню членів суспільства, оскільки завдяки йому почастишали випадки взаємної підтримки, спільної діяльності, і усвідомленню корисності цієї спільної діяльності для кожного окремого члена спільноти. Коротше кажучи, в процесі свого формування люди прийшли до того, що в них з'явилася потреба щось сказати одне одному»⁷⁵.

С. 32–33.

⁷³ Дао Ле дзы. Гармония мира. Москва : Эксмо ; Харьков : Фолио, 2002. С. 128.

⁷⁴ Панов Е. Н. Знаки, символы, языки: коммуникация в царстве животных и в мире людей. С. 38–39.

⁷⁵ Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира. Изд. 3-е. Москва, 2017. 525 с; Осічнюк Ю. В. Відчуження та реалії історичного процесу. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_41/Multiversum_41.htm.

Проте слід зазначити, що перш ніж реалізувати потребу «щось сказати», людина мала *щось знати*. А навіть примітивні знання в людини виникають, коли вона намагається щось зробити самостійно, тобто осмислено передують діяльності. Таким чином, під час спільної праці здійснюється, очевидно, вже обмін наявним досвідом. Звукове спілкування протолодей з удосконаленням праці, зростанням значення їхньої перетворювальної діяльності набувало все більш суттєвих відмінностей від звукових обмінів у тваринному світі. Звуки, що поступово трансформувалися в слова, в людську мову, усе більшою мірою відігравали значення не лише сигналів для рефлекторної системи, а й несли в собі все більше інформації про навколишню дійсність з метою необхідного реагування.

Зазначимо до цього, що «сутність мови, – як писав відомий англійський філософ Б. Рассел, – полягає не у використанні якого-небудь способу комунікації, а у використанні фіксованих асоціацій.., тобто в тому, що щось відчутне – сказане слово, картинка, жест чи що завгодно – могло б викликати уявлення про щось інше. Коли це відбувається, то відчутне може бути названо “знаком” чи “символом”, а те, про що з’являється уявлення, – “значенням”»⁷⁶.

Роль біологічних чинників в еволюції людини була розкрита Ч. Дарвіном. Ці чинники істотно вплинули на еволюцію людини, особливо на ранніх етапах її становлення. У людини виникають спадкові зміни, які визначають, наприклад, колір волосся й очей, зростання стійкості до впливу факторів зовнішнього середовища. На ранніх етапах еволюції, коли люди сильно залежали від природи, переважно виживали особини з корисними в певних умовах середовища спадковими змінами (наприклад, витривалі, фізично сильні, кмітливі). Ч. Дарвін вказував на можливе походження мови шляхом звуконаслідування. Наслідування відіграє важливу роль в імітації звуків у процесі навчання мови⁷⁷.

Порівняно з тваринами людина вийшла на якісно новий рівень у спілкуванні. Відповідно до потреби створила собі свій орган: нерозвинута гортань мавпи повільно, але неухильно перетворювалась шляхом модуляції для все більш розвинутої модуляції, а органи рота поступово навчалися вимовляти один членороздільний звук за одним.

Звертає на себе увагу також здатність людини до планування, яка розвивалася досить поступово до тих пір, доки не виник зовсім новий, унікальний механізм, який уможливив здійснення подібного планування принципово іншим, ніж у тварин, але надзвичайно ефективним способом. Таким механізмом стала мова⁷⁸.

⁷⁶ Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / пер. с англ. Киев : Ника-Центр, 1997. 560 с.

⁷⁷ Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора / пер. с 6-го англ. изд. К. А. Тимирязева [и др.] Москва : Тайдекс Ко, 2003.

⁷⁸ Панов Е. Н. Знаки, символы, языки: коммуникация в царстве животных и в мире людей. С. 49.

На думку видатного французького лінгвіста Е. Бенвеніста, мовна форма є не тільки умовою передачі думки, а й передусім – умовою її реалізації. Думка досягається вже оформлена мовними рамками ⁷⁹. Із цим можна погодитись у тому сенсі, що такими рамками охоплюється чітко сформульована частина узагальнення, орієнтованого на дію. Поза цими межами – інтуїтивні та деякі інші чинники мотивації, що з розвитком сучасного суспільства набуватимуть усе більшого значення. При цьому можна говорити про те, що процес біологічної соціалізації, характерний для тваринного світу, у результаті зазначеного якісного стрибка в розвитку протолюдини вдосконалювався як процес соціальний. Новий рівень зразків поведінки, навчання і трудової діяльності, засвоєння кожним членом людської спільності характерних для неї установок, ціннісних орієнтирів, що в сукупності забезпечує становлення повноцінного її членства в певній спільності, базується на всьому тривалому досвіді тваринної соціалізації і становить якісний стрибок у її розвитку.

Наступний рівень суттєво відрізняється від тваринного ефективністю перетворювальної діяльності, постійним ускладненням системи внутрішніх зв'язків, розвитком здібностей членів суспільства, пов'язаних із освоєнням навколишньої дійсності, здатністю передбачати її зміни та реагувати на них. Це, у свою чергу, стало важливим стимулом для розвитку процесу формування соціальної спільності людей. Говорячи про значення процесу об'єднання людей спільними інтересами, М. Моїсеєв підкреслював, що люди «дають приклад організаційних форм, які не можуть виникнути і не можуть існувати без спеціально організованої форми пам'яті, оскільки подібні кооперативні структури володіють спадкоємністю і здатні до розвитку, а генетична пам'ять їх не успадковує» ⁸⁰.

Ілюстрацією такого стрибка може бути прийняття нетрадиційного раніше рішення в процесі полювання. Мисливці все частіше приходили до висновку, що деяких із спійманих тварин не обов'язково негайно вбивати і поїдати. Їх природні властивості значно вигідніше використовувати, приручаючи тварину, доглядаючи за нею протягом тривалого часу. І такий висновок відкрив шлях до розвитку тваринництва.

Здобутий у праці якісно вищий рівень соціалізації значно посилює і ефект природного біологічного реагування на зовнішні подразники, і ефективність пізнавальної та перетворювальної діяльності. Люди все більше переконувались, що вони сильніші, коли вони разом та спираються на мудрість попередніх поколінь, зафіксовану в пам'яті, на наявних матеріальних носіях інформації. І якщо спільність організовується,

⁷⁹ Бенвеніст Э. Общая лингвистика. URL: <http://www.classes.ru/grammar/167.Benvenist-common-linguistics/source/worddocuments/xxii.htm>.

⁸⁰ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 90.

вона сильніша, ніж неорганізований натовп, в якому кожен ніби самотійний.

Розвиток абстрактного мислення протолюдей створив умови для фіксації набутих знань на придатній для цього матеріальній основі. Археологія на сьогодні має досить ґрунтовний життєпис прадавньої людини, засвідчений на рівній поверхні каменю, на березовій корі, папірусі, на пергаменті, на глинобитних табличках та ін. матеріальних носіях: зображення найважливіших для людини предметів навколишньої дійсності та змісту власної діяльності – первинних спроб розвитку мови і письма, перших спроб фіксації інформації. Винахід письма – важливий етап розвитку соціалізації людей, спадкоємності життєвого досвіду поколінь, що стало важливою умовою життєздатності людства.

Таким чином, за фактично однакових умов для виживання в тваринному світі, у людини проявилось особливе прагнення до еволюції, нагромадження досвіду, осмисленої адаптації до природного середовища, використання для такої адаптації певних знарядь і вдосконалення соціальної організації, тобто до дій, орієнтованих не на нагальні потреби, а на перспективу.

Властивість людських спільностей на всіх етапах їхнього розвитку до пошуку нових можливостей власного життєзабезпечення, нових способів перетворення навколишнього середовища, виходячи із власних інтересів, навіть за прийнятних умов існування, потребує окремого пояснення.

Потреба такого пояснення диктується не лише абстрактним науковим інтересом. Вона зумовлена також вивченням адаптаційних механізмів людини, починаючи з виділення з тваринного світу, з прояву певних властивостей і пізніше повної або часткової втрати деяких із них (наприклад, інтуїції), виправданої на певному етапі, але корисної сьогодні, в реаліях і процесах розвитку нинішнього інформаційного суспільства. Проте рівень сучасних наукових досліджень дає змогу лише стверджувати відмінність певних властивостей людини від тварин, які існують поряд з нею. Деякі гіпотези з цього питання містять припущення, що біологічний вид *homo* з якихось причин є набагато старішим за інших відомих нині видів. У його еволюції були і тривалі періоди, сприятливі для існування, що надавали йому біологічної витонченості, і періоди випробувань, що обумовили наявну багатоваріантність можливостей реагування його геному на умови існування і формування дієвих стимулів до пізнавальної діяльності тощо. І все це надавало людині додаткової біологічної стійкості.

У цілому, зазначена проблема потребує подальшого вивчення. Сьогодні ми можемо лише говорити про наявність у людини якостей, які підносять її над тваринним світом. І це підтверджується багатовіковою історією розвитку людського суспільства, беззаперечною конкурентоспроможністю його порівняно з тваринним світом.

«Індивід має нескінченну цінність»⁸¹, «людина ... є дух»⁸², «людина, кінцева свідомість...»⁸³, – вказує Гегель. Тому в його методології людина єдиносутнісна з Абсолютом і світом. Увесь світ перетворюється в модифікації людського «Я»; з іншого боку, саме «Я» – всього лише один з модусів Абсолюту, духу, що перетворює себе в просторі й часі.

Людина, яка має єдину сутність зі світом, настільки ж внутрішньо глибока і різноманітна, як і сам цей світ. Тому гегелівська антропологія виступає як певна сутність з нескінченною периферією: всі різноманітні формоутворення духу – це її живі частинки, вони по-різному розкривають природу людської істоти і способи її буття.

Гегель багато в чому переосмислив саме поняття людського індивіда порівняно з тим, як розуміли його в філософії раніше. Людина стала розглядатися як багаторівнева істота, як складний соціально-природний і водночас абсолютний феномен, у якому зійшлися воедино різні пласти детермінації⁸⁴.

У соціалізації людини ця сукупність детермінацій проявляється через різноманітні види соціальної діяльності в економічній, політичній, культурній та інших сферах на засадах набутої соціальною практикою інформації. Вони, ці види діяльності, є механізмом включення людини в систему суспільних відносин і засвоєння, подальшого розвитку соціально-культурного досвіду. Засобами передачі цього досвіду, відображеного в наявних інформаційних ресурсах, є мова, вся наявна в суспільстві система комунікативних механізмів та опредмечені результати людської діяльності.

Людина, яка завдяки праці вийшла з тваринного світу і розвивається в суспільстві, яка вступає в спілкування з іншими людьми за допомогою мови, набуває особистісних характеристик, що проявляються в пізнавальних, перетворювальних і прогнозних процесах.

Еволюція дотримується нещадної логіки адаптації, і в результаті її дії організми виявляються пристосовані до свого середовища.

У процесі еволюції люди навчилися, як зазначив біолог Р. Александер, співпрацювати заради конкуренції⁸⁵. Тобто, вважає Ф. Фукуяма, широке розмаїття когнітивних і емоційних властивостей людини, яке робить можливою настільки розвинуту соціальну організацію, було створене не боротьбою з природним

---

⁸¹ Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4 т. Т. 4. Москва, 1973. С. 431.

⁸² Гегель Г. В. Ф. Философия религии. В 2 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1977. С. 231.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Александров А. А. Проблема человека в философии Гегеля. *Известия УрГУ*. 2005. № 34. С. 52–53.

⁸⁵ Alexander R. D. How did Human Evolve? Reflections on the Uniquely Unique Species (Ann Arbor, Mich. Museum of Zoology, University of Michigan, 1990), p. 6.

середовищем, але боротьбою між групами людей ⁸⁶.

Якщо говорити в цілому, то біологічні механізми соціальної комунікації людей, зовні маючи невеликі відмінності від тваринних, у той самий час вже на початку людської історії набули суттєвих змін, що стали важливим фактором процесу, який у кінцевому підсумку забезпечив суттєву перевагу людини над тваринним світом.

По-перше, крім розвитку мовного апарату, мозок людини, розкриваючи свої ресурси в усе складнішій трудовій діяльності, краще за твариний фіксував необхідну реакцію організму на швидкоплинні зміни у повсякденному житті, в навколишньому середовищі. Колективна пам'ять людей була ефективнішою ніж тваринна, забезпечуючи більшу видову життєздатність. Відповідні біологічні механізми у тварин вдосконалюються під впливом розвитку насамперед системи рефлексів, умовних і безумовних. Їх закріплення в поведінці тварин потребує значно більшого часу і не може відображати з потрібною точністю ускладнені уявлення про предмети і процеси навколишнього світу. Тваринне спілкування за допомогою звукових сигналів, змін у поведінці тощо також не дає такої можливості.

По-друге, мозок людини в процесі свого вдосконалення розвинув можливість тривалого запам'ятовування все більшого і більшого обсягу інформації. Ця властивість має велике значення для навчання нових поколінь людей, яким доводилось, для того щоб відповідати новим, усе більш складним умовам життя, опановувати досвід попередніх поколінь, досвід, який уже неможливо було зафіксувати через використання біологічних механізмів спадковості. Зміцнення пам'яті, потреба в передачі всього відомого людині своїм нащадкам сприяли також продовженню віку суспільно корисного життя людей навіть після того, як вони втрачали оптимальні вікові фізичні кондиції. Такі люди могли залишатися корисними своїй спільності як хранителі пам'яті, вчителі, наставники.

По-третє, розвинутий мозок людини сприяє її подальшому самовдосконаленню. Вона починає осмислено вдосконалюватись у власних діях, у діях в колективі. Повторювані колективні дії стають набутком досвіду і передаються в поколіннях, поступово набуваючи символізму, перетворюються поступово в святково-обрядові дійства, зачатки різних мистецтв, що збуджують і вдосконалюють емоційну сферу, викликають колективні емоції і стають певною школою соціального емоційного самовиховання, в той час як, відштовхуючись від наявного досвіду, люди продовжують вдосконалюватись у різних видах діяльності ⁸⁷.

---

⁸⁶ Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС». 2004. 349 с.

⁸⁷ Горюхов В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 9–10.

По-четверте, людина вдосконалює здатність до навчання – певної підготовки до майбутніх життєвих ситуацій на базі вивчення наявного суспільного досвіду, відображеного в знаннях, та тренінгу своєї емоційної системи для майбутніх випробувань через засвоєння інформації.

Ці якості дають змогу через використання суспільно значущої інформації, що відображає досвід загальнокорисної для людської спільності праці, певною мірою нейтралізувати негативні фактори для існування, перетворювати навколишнє середовище, вдосконалювати загальносуспільний соціальний організм для адекватної відповіді на нові й нові виклики дійсності. Забезпечення цієї адекватності, у свою чергу, зумовлюється розвитком належного інформаційного ресурсу.

У різні часи в історії людства в різних регіонах світу фіксація інформації спочатку здійснювалась у пам'яті і передавалась в усних переказах. «Мова і спілкування вже повною мірою служили примітивним племенам. Люди вже десятки тисяч років тому робили спроби знайти у звуці й образній метафорі засоби для вираження своїх думок, інколи надзвичайно складних і заплутаних»⁸⁸. Поступово усні перекази для виразності почали збагачуватись жестами, різноманітними символічними діями, що відображали зміст реальних процесів життєдіяльності. Робилися спроби передачі необхідного для успіху справи емоційного стану. Для цього використовувались музика, танці, співи, перевдягання, в тому числі у шкури звірів, в уявних надприродних істот. В. Горовий зазначає, що «результати досліджень археології, етнографії, інших наук дають підставу для твердження про те, що обрядовість виникла на тому етапі розвитку людського суспільства, коли люди навчилися передбачати соціально значущі життєві ситуації. У наш час дослідники сходяться на тому, що вже в первісному суспільстві обряд виконував пізнавальну, навчально-виховну, емоційно-психологічну й естетичну функції. Під час його здійснення первісні люди закріплювали у свідомості одержувані від общини необхідні в процесі діяльності знання»⁸⁹.

Така передача інформації була для первісних людей дієвою і широковживаною. Вона супроводжувала всі важливі етапи в житті первісних людей. Однак з розвитком первісної людини як особистості цей спосіб обміну інформацією все частіше демонстрував і свої слабкі сторони. Передусім у тому, що обрядовість не могла задовольняти інформаційні запити конкретної людини у складності повсякденної діяльності.

Наявний тоді інформаційний ресурс – інформація соціального характеру – почав

⁸⁸ Тайлор Э. Б. Первобытная культура / пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. С. 504.

⁸⁹ Горовой В. Н. Обрядность в зеркале времени. Днепропетровск : Промінь, 1988. С. 13.

відображатись на матеріальних носіях: на камені, глинобитних табличках, папірусі, пергаменті, на дерев'яних дощечках, на бересті тощо. Хоча центри збереження цієї письмової продукції, прообрази бібліотек, були рідкісними і доступ до письмової інформації обмежували відповідні кланові заборони.

Слід зазначити, що соціальна інформація в процесі свого вдосконалення набуває все більшого впливу на процес життєздатності людини. Якщо для тварини будь-який вплив довкілля є насамперед подразником для рефлексорних дій і поколінням передаються рефлексійні властивості, то в реагуванні людини на впливи дійсності система рефлексів хоча й відіграє певну роль, але провідне значення у мотивації відповідної поведінки має зіставлення одержаних ззовні даних.

Різні види соціальної діяльності, в які включається особа, є механізмом залучення її в систему суспільних відносин і засвоєння, подальшого розвитку соціально-культурного досвіду. Засобами передачі цього досвіду виступають інформаційні процеси в мовному, текстовому відображенні, в електронних та інших ресурсах та опредмечених результатах людської діяльності. На одну з форм цього опредмечування звернув особливу увагу М. Моїсєєв, зауважуючи, що «ми стикаємось зі своєрідним явищем: знання накопичуються про запас. Вони відточують нашу інтуїцію, сприяють прояву феномену відкриття, породжують спонтанні стрибки в нашому розумінні навколишнього світу»⁹⁰.

Слід зазначити, що активізація інформаційних обмінів у всіх сферах людської діяльності, зростаюче значення оновлення інформаційних ресурсів як фактора інноваційного розвитку, про що йтиметься далі, обумовили появу численних визначень поняття інформації в різних сферах людської діяльності. Одним із таких визначень, пов'язаних зі сферою пізнавальної діяльності, сферою реагування людини на виклики навколишньої дійсності, є визначення інформації «як ідеального відображення у свідомості людини важливих для неї ознак матеріальних предметів і явищ, створення на їхній основі ідеальних образів, що стають орієнтирами для мотивації її існування і розвитку»⁹¹.

Це визначення, як і інші, у відображенні сутнісних характеристик явища⁹², підкреслює наявний у соціальній інформації синтез однотипних явищ, узагальнення практики їх сприйняття окремими індивідами, певною спільністю людей, а також, у значній частині випадків, сплав у тих чи інших уявленнях досвіду попередніх поколінь.

---

⁹⁰ Моїсєєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 179.

⁹¹ Там само. С. 70.

⁹² Швецова-Водка Г. М. Теорія, історія, організація та методика бібліографії: вибр. пр. Рівне, 2011. С. 175–179.

Людина навчилася фіксувати інформацію на матеріальних носіях і таким чином акумулювати для себе життєвий досвід поколінь.

Таким чином, ефективний інформаційний ресурс став важливою складовою утвердження людини, людського суспільства як домінантного, життєздатного біологічного виду в сучасній дійсності, тієї значущої в глобальному вимірі сили, що має зберегти життєздатність своєї планети.

У той самий час зміни навколишньої дійсності, нові й нові виклики, що постають перед суспільством, диктують темпи еволюції самого суспільства. На додаток до цього інтенсивна людська діяльність стала фактором негативного впливу на кліматичні умови Землі. Відповідно, говорячи про сьогодні, мусимо констатувати стрімкі в геологічному вимірі зміни в навколишньому середовищі, що негативно впливають на життя людства. За даними сучасної науки, основною природною загрозою для нашої цивілізації стає парниковий ефект, що проявляється в підвищенні температури на планеті. У зв'язку з цим відбувається танення льодовиків, які стабілізують клімат, підвищується рівень світового океану, частішають руйнівні паводки в прибережних районах і посилюються посухи в центральних регіонах континентів, знищуючи врожай, провокуючи масштабні і руйнівні пожежі. Ці пожежі знищують рослинність, лісові масиви, які, крім усього іншого, є легенями нашої планети.

Донедавна негативні впливи парникового ефекту на сферу проживання цивілізації в основному пояснювались техногенною діяльністю людини. Однак останнім часом увагу привертають результати наукових досліджень, що фіксують зростання геологічної активності і вивільнення величезних обсягів вуглецевих сполук в атмосферу планети, непорівнянних із обсягами техногенних викидів. Кліматичні зміни стають також однією з причин поширення хвороботворних бактерій з регіонів, де люди мають відповідний імунітет, у ті частини світу, де клімат для розвитку бактерій стає прийнятним, а в мешканців відсутній імунітет. Занепокоєння в дослідників викликає процес розмерзання в районах вічної мерзлоти – середовищі консервації невідомих ще бактерій дольодовикового періоду.

До числа найгостріших загальноцивілізаційних проблем, що виникають під дією людського фактора, належать проблеми перенаселення, екологічні та техногенні небезпеки, пов'язані з діяльністю людини, війни, з їх неконтрольованою міграцією великих мас людей, неефективне виробництво, відстала від викликів сьогодні соціальна структура суспільства тощо.

Масштаб загрозливих для людства проблем на нинішньому етапі його розвитку потребує вже не локального згуртування людей, а консолідації загальноцивілізаційних зусиль для їх нейтралізації. І на необхідність такої консолідації сучасна цивілізація

реагує насамперед активізацією глобалізаційних процесів, що, в свою чергу, базуються на глобальній інформатизації, вдосконаленні інформаційних обмінів у системі соціальних структур сучасного суспільства. Останнє уможливили рівень науково-технічного прогресу, характерний для постіндустріального етапу розвитку людства, масове впровадження електронних інформаційних технологій.

У зв'язку з цим цікавою видається гіпотеза академіка Н. Бехтеревої про механізми розвитку науково-технічної революції. Вона, зокрема, стверджувала, що «чим більша кількість новизни, чим більше число разів за короткий час “дивується” мозок, чим більше відомостей надходить через сенсорні входи, тим швидше розвивається мозок дитини, тим повніше виявляється потенціал мозку людства, тим більше можливостей відкривається перед ним. Можливо, не буде великим перебільшенням сказати, що науково-технічна революція сьогодення є результат взаємодії за принципом позитивного зворотного зв'язку мозку людства і зовнішнього середовища, що змінюється цим мозком. Науково-технічний прогрес, таким чином, з одного боку, – прийняті людством рішення особистостей і, з іншого боку, – масове підняття можливостей людства, масова генерація, зіткнення, взаємозбагачення ідей. Десь, самі того не помітивши, ми перейшли шабель, за яким настала загальна активізація мозку людства, після чого відбувся “вибух” у формі науково-технічної революції»⁹³.

Д. Белл також підкреслював, що «інформація і теоретичне знання суть стратегічні ресурси постіндустріального суспільства. Крім того, у своїй новій ролі вони являють собою поворотні пункти сучасної історії.

Перший поворотний пункт – зміна самого характеру науки. Наука як “загальне знання” стала основною продуктивною силою сучасного суспільства.

Другий поворотний пункт – звільнення технології від свого “імперативного” характеру, майже повне перетворення її на слухняний інструмент. Сучасна технологія відкриває безліч альтернативних шляхів для досягнення унікальних і разом з тим різноманітних результатів, при цьому неймовірно зростає виробництво матеріальних благ. Такі перспективи, питання лише в тому, як їх реалізувати»⁹⁴.

Електронні інформаційні технології, ставши найпродуктивнішим із усіх відомих до цього часу інструментом введення в суспільну практику необхідних інформаційних ресурсів і технологічно будучи найближчими до мозкової діяльності щодо обробки інформації, активізували, прискорили темпи виробництва матеріальних і духовних благ, сприяли піднесенню до вимог сьогодення еволюції самої людини, розкриттю її

⁹³ Бехтерева Н. П. *Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека*. Москва, 2012. С. 17.

⁹⁴ Белл Д. *Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе*. Москва : Прогресс, 1986. С. 330–342.

можливостей і здібностей, обумовили творення нових і нових соціальних спільностей.

У той самий час члени суспільства, кожної окремої соціальної спільності в основній своїй масі, на відміну від недалекого ще минулого, відповідно до вимог сучасності активізують свою інфотворчість у професійній та громадській діяльності, а також в усіх інших сферах в умовах інформаційного суспільства. Розвиток процесів інфотворчості, зростаюча увага до вивчення інформаційних ресурсів та продуктивного їх використання – характерна ознака й обов'язкова умова суспільного прогресу.

Розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій у наш час забезпечив доступ до інформаційних ресурсів усім категоріям громадян нашої країни, розкрив нові можливості та став стимулом для зростання соціальної активності членів суспільства, для розвитку усіх сфер суспільного життя, його соціокомунікаційних властивостей та структур. Цей процес, сприяючи розкриттю творчих можливостей людей, забезпечує зростаючу життєздатність самих соціальних структур і необхідну адекватність реагування сучасного суспільства на весь комплекс викликів сьогодення. Додамо, що активізація процесу циркуляції інформації в суспільстві, зростаючі запити на її використання в усіх сферах суспільного життя обумовлюють і об'єктивні процеси трансформації бібліотечних установ як центрів зберігання й організації використання інформаційних ресурсів в нову інституційну якість, що полягає в поширенні «інформації про інформацію», сприянні суспільній орієнтації в стрімко зростаючих обсягах інформації, в ефективному керуванні цим ресурсом.

У діяльності сучасних бібліотек суттєвого значення набуває вдосконалення інформаційної функції, трансформація її в інформаційно-аналітичну з розвитком власних продуктів для традиційного, у читальних залах, та дистантного, в інтернет-розсилці, використання.

2.2. Перетворювальна діяльність особи

і еволюція інформаційного процесу

Розглядаючи суспільно корисну працю як діяльність людини, спрямовану на видозміну і пристосування предметів природи для задоволення своїх потреб, на нинішньому етапі дослідження видається за необхідне підкреслити обставину, яка раніше недостатньо враховувалась у цьому процесі. Мова йде про двоєдиність поняття діяльності, що складається із творення певної інформаційної основи діяльності, засвоєння її свідомістю виконавця і на базі цього засвоєння здійснення ним комплексу операцій, що і є виконанням запланованої роботи.

Слід зазначити, що в усі періоди розвитку людства інформація була «невід'ємною сутністю основної трудової діяльності, виживання і самовдосконалення людей, відігравала роль глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі»⁹⁵. У руслі розвитку уявлень про інформаційну і фізичну компоненти праці, про інформаційну компоненту в сукупності інформації, що безпосередньо спрямовує дію, та про опосередковану, аналітичну, наукову розумову діяльність і її наближення до практики суспільної діяльності відбувається трансформація уявлень про працю як насамперед розумову. В такому сенсі розумова праця є джерелом людського розвитку, звичайно ж під впливом реалій навколишньої дійсності. Особлива роль творчої праці як фундаментального фактора духовного виховання, еволюційного розвитку людини відзначається у філософській системі Живого Етики. Зокрема підкреслюється, що «ми можемо цінувати працю винахідника в світовому вимірі, якщо усвідомлюємо напрям світової еволюції... Нова свідомість, підтримана технікою, дасть потужне прагнення до знання. Саме община має бути найчутливішим апаратом еволюційності. Саме у свідомій общині ніхто не зможе стверджувати про усталену світовивченість»⁹⁶.

Інформаційна діяльність донедавна мало враховувалась як складова діяльності, оскільки в структурі людської праці творча праця, що передбачала оновлення інформаційної компоненти, займала незначне місце. Технології, відповідні навички для виконання необхідної роботи передавалися наступним поколінням на рівні рухонаслідування чи дублювання певних процесів без суттєвого оновлення їхнього змісту. І, таким чином, процес творення технологій часто був дуже віддаленим від конкретних виконавців, і втрачав суб'єктивне значення співучасті у трудовому процесі.

Ситуація змінилася з прискоренням еволюції навколишнього середовища, яка зумовила прискорення реагування на негативні виклики. Крім того, збільшення чисельності людства і, відповідно, обсягів потреб для забезпечення життєдіяльності, виснаження тих із природних ресурсів, які людина могла використати з невеликим рівнем переробки, – все це спричинилося до все глибшого проникнення людини у систему зв'язків матеріального світу, до ускладнення технологій перетворювальної діяльності. З цього приводу М. Моїсеєв зауважував: «Природа вводить у дію все нові і нові принципи відбору зі свого арсеналу... Ускладнення організації нашого світу означає, по суті, все глибше використання потенційних можливостей Природи, всього того, що заготовлено нею про запас при народженні Всесвіту»⁹⁷.

⁹⁵ Сулима С. М., Шепелев М. А. Глобалістика. Київ : Вища шк., 2010. С. 292.

⁹⁶ Рерих Е. Община. URL: <http://lib100.com/theosophy/obshina/html/?page=32>.

⁹⁷ Моїсеєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 90.

Усі ці процеси обумовлюють необхідність прискореного реагування на зростаюче число викликів, що постають перед людиною, потребують оперативних і адекватних дій, забезпечення їх відповідною інформаційною діяльністю. Ця діяльність все більше наближається до практичної перетворювальної роботи суспільства. Обсяги важливої для життєдіяльності суспільства інформації зростають і вона стає все помітнішою в його свідомості.

Усвідомлення закономірностей еволюції інформаційної сфери суспільного розвитку пов'язане з організаційно-технологічними змінами у сфері праці, вдосконаленням перетворювальної діяльності людства в контексті викликів середовища існування. Оскільки основний стимул розвитку інформаційних обмінів між людьми із самого початку історії їх існування як суб'єктів соціальних відносин був пов'язаний із працею, з виготовленням знарядь для неї, то правомірним буде пов'язувати цю еволюцію з основними етапами розвитку трудової діяльності.

Опираючись на індустріальний етап розвитку людства, як найбільш вивчений, дослідники із середини минулого століття всю нині відому історію людства поділили на три основні етапи: доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний. Д. Белл стверджує, що «обидва послідовних ряди – феодалізм, капіталізм і соціалізм, а також доіндустріальне і постіндустріальне суспільства – виходять від К. Маркса. Він визначив спосіб виробництва, що складається із суспільних відносин і виробничих сил (тобто, технічних засобів). К. Маркс назвав існуючий спосіб виробництва капіталістичним, але якщо ми віднесемо термін “капіталістичний” тільки до соціальних відносин, а “індустріальний” – до технічних засобів, то зможемо зрозуміти, яким чином розгортаються різні ряди послідовності»⁹⁸.

Саме на індустріальному етапі розвитку людства інформаційні процеси, у тому числі наукові здобутки, стали відображати зростаюче самоусвідомлення соціальних процесів у громадській думці передових верств населення, що робили спроби суспільного вдосконалення, що були причетні до впровадження прогресивних засобів праці, до організації машинного виробництва. «Індустріальне суспільство – це “взаємодія з перетвореною природою”, що заснована на взаємовідносинах людини й машини і використовує енергію для перетворення природного навколишнього середовища в технічне»⁹⁹. Американський економіст і політолог У. Ростоу характеризував індустріальне суспільство як суспільство масового споживання, з

---

⁹⁸ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 154.

⁹⁹ Там само. С. 157.

відповідним йому інтелектуальним рівнем суспільного розвитку, з відповідним рівнем діяльності. Таке відображення припало на впровадження революційного для фіксованої на матеріальних носіях інформації етапу її розвитку, на етап зростаючих темпів впровадження друкованої інформації. Розвиток книгодрукування, поява газетно-журнальних та інших видань сприяли розширенню доступу до суспільно значущої інформації все більшого і більшого числа людей, збільшенню кількості бібліотечних установ і читачів у них.

Зазначений етап інформаційної історії розвитку людства характеризувався виникненням і протистоянням двох антагоністичних соціальних систем: капіталістичної та соціалістичної. Проте ці суспільно-економічні формації з точки зору технологій розвитку інформаційної сфери не мали принципових відмінностей, оскільки відображали сумірний рівень розвитку трудових процесів, і на наступному, постіндустріальному, етапі еволюції інформаційної сфери злилися в єдиний, глобальний інформаційний процес. Але порівняно з доіндустріальним тенденції розвитку інформаційної сфери цього етапу мали суттєві відмінності: адже і капіталістична, і соціалістична соціально-економічні формації суттєво розвивали свою соціальну структуру, потрібну для забезпечення нового способу виробництва. І розвиток цієї структури був неможливим без трансформації інформаційної системи суспільства, її відповідного якісного розвитку.

Доіндустріальний етап характеризувався багатосотрічним розвитком виробничої сфери, відповідно до зовнішніх чинників повільної еволюції суспільних процесів, і значно меншою потребою в розвитку суспільно значущих інформаційних обмінів. «Доіндустріальне суспільство організоване навколо “взаємодії з природою”: ресурси забезпечуються добувними галузями промисловості, а суспільство підпорядковане законам низької продуктивності»¹⁰⁰. Виробництво нової інформації при цьому відповідало темпам розвитку суспільства.

Простір для досить якісних змін ролі інформації в суспільному розвитку розкривається в постіндустріальному суспільстві. Д. Нейсбіт підкреслював: «Постіндустріальне суспільство це – суспільство інформаційне»¹⁰¹. Водночас Д. Белл відзначав певну нечіткість уявлень про нього з позиції дослідника ХХ ст. Певною мірою це підтверджене образним висловлюванням дослідника про те, що це суспільство «засноване на “трі між людьми”, в якій на фоні машинної технології піднімається технологія інтелектуальна, заснована на інформації»¹⁰².

---

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Нейсбит Д. Мегатренды / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва, 2003. С. 25.

¹⁰² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 157.

Незважаючи на певну неточність сказаного, адже в принципі не можна уявити якусь технологію, що не має інформаційної основи, зміст висловлювання вказує на зростаюче значення спілкування, обміну інформацією на зазначеному етапі розвитку суспільства, що є вищим за рівнем ніж у суспільстві індустріальному з його «машинною технологією». Це твердження узгоджує його точку зору із К. Томінагою¹⁰³ в тому, що постіндустріальне суспільство є продовженням тенденцій розвитку індустріального і в оновлюваному суспільстві вирішальна роль належатиме інженерним працівникам і науковцям.

Однак деякі теоретики говорили про те, що постіндустріальна економіка заснована на послугах. Показово, що більшість задіяних у сфері послуг працівників фактично зайняті створенням, обробкою та поширенням інформації. Так названий сектор послуг без працівників інформаційної сфери з початку п'ятдесятих років постійно становить усього лише близько 11–12 % всієї робочої сили¹⁰⁴. При цьому об'єктивна потреба розвитку наукової та інженерно-технічної діяльності, як і діяльності управлінської та гуманітарної, була підтверджена наступним ходом загальносуспільних еволюційних процесів. Оскільки наукова, як і інженерно-технічна, діяльність за своїм змістом є інтернаціональною, логіка її розвитку, забезпечення потрібної ефективності пов'язується з кооперацією зусиль наукових центрів, сфер організаційно-управлінської та інженерно-технічної на всьому просторі загальноцивілізаційних перетворень. Розвиток технічних засобів інформаційної сфери сьогодні уможливорює необхідні інформаційні обміни у глобальному масштабі. У процесі цих обмінів визначаються система інформаційних баз загальноцивілізаційного розвитку та відповідні технології інформаційних обмінів, спільних для процесу суспільних перетворень, що в сукупності своїй становлять ресурси глобального інформаційного простору¹⁰⁵.

У період входження до постіндустріального інформаційного етапу розвитку суспільства особливістю основних загальноцивілізаційних процесів є раніше невідома активізація двох основних взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. Німецький філософ О. Гьофе визначає «глобалізацію» як «зростання й ущільнення мережі світових соціальних відносин»¹⁰⁶.

---

¹⁰³ Див.: Survey. Winter 1971. Vol. 16. No 1.

¹⁰⁴ Нейсбит Д. Мегатренды. С. 26.

¹⁰⁵ Див.: Глобальні інформаційні ресурси як складова інформаційного забезпечення соціокультурної сфери сучасної України. *Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу* / Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін. С. 31–97.

¹⁰⁶ Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ, 2007. С. 14.

Сьогодні входження в цю мережу, в інформаційний ресурс глобального інформаційного простору, доступне завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності і є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Треба додати до цього, що абсолютизація розвитку цієї тенденції зумовлюватиме і вже зумовлює поряд із позитивними факторами інформаційних обмінів широкий, неконтрольований вплив негативних тенденцій глобалізації, однією з яких є загроза загальної уніфікації всіх сфер людської діяльності.

«Глобалізація здійснює просторову експансію, посилює трансформаційний тиск на різні суспільства і має самопідсилюючий ефект. Експансіоністські тенденції стосуються релігійних мотивів, науково-культурних мотивів, економічних мотивів і воєнно-політичних мотивів. Наслідком цих процесів стають інтелектуальні, технологічні, організаційно-управлінські інновації. Складнішим стає світ навколо нас»¹⁰⁷.

Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної з соціальних інформаційних баз у їхній суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків із глобальним інформаційним простором та системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й із розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і все активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як самостійного суб'єкта і об'єкта інформаційних впливів¹⁰⁸.

Додамо, що на цьому етапі розвитку людства на шляху оптимізації соціальної організації набуває осмисленості важливий резерв підвищення життєздатності сучасної цивілізації, пов'язаний із процесом її самовдосконалення.

Процеси загальносуспільної інформатизації значно прискорили хід структурних перетворень в сучасному соціумі. Вони також стали каталізатором суспільної активності в інформаційній сфері, у використанні системи вже сформованих соціальних комунікацій не лише як соціального інструменту, призначеного для забезпечення суспільнозначущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства зверху донизу, від організаційно-керівної ланки суспільства як суб'єкта інформаційної діяльності, до кожного члена суспільства як об'єкта інформаційних впливів, а й у зворотному напрямі. При цьому відбувається налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування і розвитку суспільства¹⁰⁹.

Споглядальну точку зору на перебіг подій пропонує Г. Носова. Вона, зокрема,

---

¹⁰⁷ Глобальный мир как новая социальная реальность. *Социальная глобалистика*. Т. 1. 2012. С. 36.

¹⁰⁸ Горючий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія. Київ, 2005. С.25.

¹⁰⁹ Горючий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурси. С. 61–62.

зазначає: «Сьогодні ніхто не взмозі передбачити, який напрям розвитку глобалізаційних процесів кінець-кінцем виявиться домінантним – чи інтеграція відмінностей, конкуренція цивілізацій, гібридизація різних культур, чи складне переплетення локального з глобальним, тому надзвичайно важливим здається бачити складність і неоднозначність взаємодії процесів глобалізації й регіоналізації і рахуватися з неминучим поглибленням фрагментації соціальної дійсності... І на цьому тлі завдання регіональної науки полягає у підтримуванні в суспільстві і в міжнародних відносинах того «балансу рівноваги», який забезпечуватиме поступальний розвиток і запобігатиме будь-яким деструктивним проявам»¹¹⁰.

Оскільки основоположною загальноцивілізаційною тенденцією соціального розвитку є вдосконалення внутрішньої єдності і керованості суспільного організму, то посилення зворотного зв'язку на базі громадянських ініціатив у вертикальних інформаційних обмінах¹¹¹ в процесі розвитку інформатизації саме й відкриває нові потенційні можливості для консолідації суспільства та зростання ефективності, дієвості його функціонування. На нинішньому етапі розвитку інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя не бракує інформації, але з'являється проблема забезпечення необхідної якості інформаційних ресурсів.

Слід зазначити, що зростання ефективності електронних, найбільш використовуваних в українському інформаційному просторі, інформаційних комунікацій розпочалося зі сфери економічних відносин, сфери, найбільше фінансованої приватним, насамперед зарубіжним, капіталом. Цією ж обставиною пояснюється і впровадження у практику інформаційних обмінів зарубіжних інформаційних технологій та суттєве зниження запитів, за нейтральної позиції української держави, на колись провідні у світі українські інформаційні технології.

До цього зауважимо, що з розвитком інформатизації підвищується суспільна увага до забезпечення ефективного функціонування соціальних інформаційних комунікацій. Ці комунікації є основним інструментом доступу до виробництва й поширення новітніх інформаційних ресурсів. Як зауважує Г. Почепцов, «медіа-комунікації можна визначити як тип соціальної взаємодії людей за допомогою медіа. Причому як медіа слід розглядати не лише ЗМІ, це значно ширше поняття. Це будь-який інформаційний носій, що фіксує соціальні смисли, об'єднуючи людей у просторі та часі»¹¹².

---

¹¹⁰ Носова Г. Регіоналізм як просторовий «поворот». *Фадєєв В. Б., Носова Г. Ю., Багінський В. В., Попов Б. В. Етнічний вимір соціокультурних перетворень*. Київ, 2016. С.150.

¹¹¹ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / Онищенко О. С., Горюхов В. М., Попик В. І. та ін. Київ, 2013. С. 16.

¹¹² Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. Київ : Спадщина, 2012. С. 10.

Саме у сфері електронної інформації вони набувають багатоаспектної різноманітності і сприяють зростаючій ефективності використання інформації. При цьому відбувається перехід від обслуговування файлових систем та систем управління базами даних до формування відкритих систем з розподіленою обробкою даних і комп'ютерних мереж з розробкою клієнт-серверних, web-серверних та інтернет-технологій¹¹³.

З початку нинішнього століття розвивається система соціальних інформаційних мереж для обслуговування згідно з методологією CSRP (Customer Synchronized Resource Planning) – планування ресурсів, синхронізованих з покупцем при використанні інтернет-технологій. Соціальні інформаційні комунікації цього періоду розвиваються в напрямках:

«– максимального використання потенціалу ПК і середовища розподіленої обробки даних;

– модульної побудови системи (поєднання різних типів архітектурних рішень у межах одного комплексу);

– економії ресурсів системи за рахунок централізації зберігання та обробки даних на вищих рівнях системи;

– наявності ефективних централізованих засобів мережевого системного адміністрування»¹¹⁴.

Таким чином, відповідно до зростаючих суспільних потреб, пов'язаних із включенням у процес інформатизації все більшого числа громадян України, спочатку в економічній, а потім і в інших сферах суспільної діяльності розвивається різноманітна система електронних інформаційних комунікацій, у тому числі й соціальних мереж.

Глобалізація, пов'язана з розвитком інформаційних процесів, сприяє прискоренню соціальної трансформації, вивільненню творчого потенціалу все більшого числа людей для високопродуктивної праці, її інтелектуалізації, вибору оптимальних способів змін чи створення нових її технологічних варіантів, у тому числі і в самому інформаційному виробництві.

2.3. Характерні риси інформаційного суспільства

і їх вплив на індивідуальну свідомість

---

¹¹³ Див.: Томашевський О. М., Цегельник Г. Г., Вітер М. Б., Дудук В. І. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів. Київ, 2012. С. 80–82.

¹¹⁴ Там само. С. 82.

В останні десятиріччя з розвитком інформатизації процес наукових досліджень усе більше потребує уніфікації в розробці поняттєвого апарату. Це стосується всіх аспектів інтернаціональної за своєю суттю наукової діяльності, у тому числі й узгодження характеристик процесу самого суспільного розвитку. При цьому, як зазначає І. Валлерстайн, «...сьогоднішній вибір в одному відрізняється від попередніх. Це перший вибір, до якого залучений увесь світ, оскільки історична система, в якій ми живемо, вперше охоплює всю планету»¹¹⁵. Разом з тим зауважимо, що поділ історичного розвитку на три основні етапи за характеристикою виробничої діяльності (доіндустріальний – з розвитком добувних видів господарської діяльності, індустріальний – з розвитком технологій обробітку і машинним виробництвом і постіндустріальний – зі зростаючим значенням обробки даних, використання інформаційних ресурсів, з удосконаленням виробничої і соціальної організації суспільства) охоплює великі проміжки людської історії і є дуже загальним орієнтиром для сьогодення¹¹⁶.

Сучасний, постіндустріальний, етап розвитку людства потребує детальнішої градації для розуміння ієрархії змісту інформаційних процесів, які в ньому відбуваються. Поява різних точок зору на конкретизацію визначення суспільства, яке дослідники другої половини ХХ – початку ХХІ ст. називали постіндустріальним, пояснюється концентрацією їхньої уваги на тих чи інших важливих ознаках організації діяльності нового суспільства, особливостях використання його інформаційних ресурсів.

Нинішній соціум, як і будь-який попередній, «є системою взаємодії груп, які конкурують за володіння суспільними ресурсами і за право прийняття політичних рішень з метою реалізації своїх інтересів», – стверджує З. Самчук¹¹⁷. І це твердження, в основному, відповідає реаліям періоду становлення інформаційного суспільства, за умови, що під суспільними ресурсами в усе більшій мірі в цьому процесі маються на увазі ресурси інформаційні. Певної застороги при цьому потребує поняття конкуренції, оскільки зстосування його до інформації нового суспільства означає не стільки володіння обсягами, скільки ефективність відображення дійсності в інфотворенні і продуктивність праці у використанні наявного ресурсу.

Останнє набуває особливого значення у зв'язку з інтенсифікацією процесів виробництва нової інформації, включенням у процес інфотворення все ширших мас

¹¹⁵ Валлерстайн І. Конец знакомого мира. Социология ХХІ века. С. 183.

¹¹⁶ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 10–11.

¹¹⁷ Самчук З. Ф. Наукова концептуалізація групового інтересу. *Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження*. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 15.

населення без відповідної професійної підготовки і збільшенням у зв'язку з цим в інформаційних масивах сучасності низькоякісної, а то й неякісної інформації. Таким чином, пошук потрібної для ефективної суспільно значущої діяльності інформації стає все більш трудомістким, проблемним, що привертає до себе увагу дослідників як завдання для самостійного вирішення. Це завдання на сучасному етапі розвитку інформатизації вирішується за допомогою створення пошукових систем для орієнтації в інформаційних масивах, удосконалення процесу структурування наявних інформаційних ресурсів та вдосконалення організації інформаційних ресурсів для їх цільового використання. І якщо перший із названих напрямів діяльності став переважно прерогативою програмувальників, то організаційно-матеріальною основою для розвитку двох наступних напрямів стають новостворені спеціалізовані аналітичні центри, дослідницькі фонди тощо, а також сучасні інформаційні центри, на які перетворюються в процесі своєї модернізації традиційні бібліотеки ¹¹⁸.

Характеризуючи нинішній перехідний етап у розвитку цивілізації, А. Турен зазначає, що «ми відходимо від індустріального суспільства і властивих йому способів мислення, але відходимо не для того, щоб прийти до нового урівноваження, до примирення суспільства і природи, про яке мріють деякі, і не для того, щоб увійти в нову суспільну ситуацію, що характеризується тільки змінами. Я думаю, навпаки, що ми входимо в суспільну ситуацію, яка визначається зростаючою властивістю колективів впливати на самих себе, особливо там, де влада не обмежується прописуванням форм праці, але також і, можливо, насамперед, – прописує особливості життя, поведінки, потреб» ¹¹⁹.

Така точка зору дослідника відображає нові характерні особливості, пов'язані з процесом трансформації суспільства під час переходу його у сфері економічній до постіндустріального етапу розвитку, і, відповідно, у сфері інформаційній також до етапу, що відображає специфіку творення і використання необхідних для існування цього суспільства інформаційних ресурсів. Інтуїція дослідника підказала йому прояв характерної особливості нового суспільства, пов'язаної із посиленням самостійності його соціальних структур. З розвитком інформатизації, вдосконаленням системи соціальних комунікацій ¹²⁰ гіпотеза дослідника знайшла повне підтвердження. Розвиток електронних інформаційних технологій, глобалізаційні процеси сучасності сприяють задоволенню запитів соціальних структур, окремих членів суспільства в новій

¹¹⁸ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / Онищенко О. С., Дубровіна Л. А., Горовий В. М. та ін.

¹¹⁹ Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. С. 40.

¹²⁰ Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 7–56.

інформації, що є основою подальшої суспільної еволюції. Розвиток системи суспільних комунікацій в умовах інформатизації при цьому дає змогу користуватися не лише вертикальними потоками інформації, регламентованими державою, національними інформаційними інститутами, а й ресурсами глобального інформаційного простору та горизонтальним спілкуванням, наприклад через систему соцмереж.

З усього обсягу доступної тим чи іншим соціальним структурам (колективам) інформації вони відбирають необхідний ресурс і вже відповідно до нього планується певна діяльність, відбувається свідоме програмування розвитку.

Виходячи з можливостей, які відкриває активізація інформаційних процесів сьогодення (зростання обсягів суспільно значущої інформації, соціальних інформаційних комунікацій та можливостей відбору інформації для розвитку соціальних структур), нове суспільство А. Турен називає програмованим. Таке суспільство, на думку дослідника, є відповіддю на соціальний запит нинішнього етапу еволюції цивілізації, пов'язаний із розвитком її самоорганізації, підкреслює її властивість «створювати моделі управління і виробництва, організації розподілу і споживання... У цьому плані можна говорити про індустріалізацію інформації, споживання, здоров'я, наукових досліджень і навіть загального навчання»¹²¹.

Використання згаданого терміна обумовлене насамперед реакцією на об'єктивну потребу самоорганізації суспільства у відповідь на все нові й нові зовнішні для нього виклики. Цей процес прискорюється:

- з посиленням глобальних впливів під дією науково-технічного прогресу;
- з удосконаленням інформаційних технологій;
- із зростанням обсягів продукуюваної інформації;
- із засвоєнням частиною суспільства навиків зіставляти свою життєву практику з комп'ютерною програмою, використовувати необхідний для запрограмованої діяльності інформаційний ресурс, що відповідає вимогам створеного програмного забезпечення.

Слід навести й експертну думку про те, що суспільство вступає в «технотронну еру», коли соціальні процеси стають програмованими. У понятті «інформаційне суспільство» основним є управлінський аспект розвитку сучасного соціуму в цілому. В інформаційному суспільстві людина являє собою багатогранну особистість як визначальний творчий чинник і головний інформаційний ресурс суспільства. У такому суспільстві людина здатна виконувати різноманітні соціальні функції і соціальні ролі.

Використання терміна «програмоване суспільство» пов'язане з дослідженням процесу накопичення суперечностей суспільства індустріального і характерних ознак,

¹²¹ Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. С. 130–131.

пов'язаних із формуванням нового етапу розвитку людства, вперше в його історії на рівні осмисленої самоорганізації. Ці суперечності знаходили своє відображення насамперед в інформаційній сфері, при всьому тому, що значення цієї сфери на той час у практиці суспільного життя було незрівнянно меншим ніж нині. Проявлятися зазначені суперечності почали вже всередині минулого століття. Так, у контексті своєрідного трактування китайцями теорії класової боротьби Лінь Бяо заявляв, що «“класові битви” кінця двадцятого століття скоріше відбуватимуться між націями, ніж усередині їх»¹²².

Пізніше, у другій половині ХХ ст., коли суперечності вже набули певних системних рис, що дало підставу А. Турену прогнозувати появу нового суспільства, дослідник зауважував: «Особливість соціального конфлікту в програмованому суспільстві полягає в тому, що панівний клас у ньому контролює, здається, всю сукупність сфер соціального життя. Це залишає підлеглим класам можливість говорити і діяти з опорою на соціальну автономію. Таким чином, вони змушені протистояти соціальному пануванню від імені того, що єдине від нього вислизає, тобто від імені природи»¹²³. Розвиток інформаційних комунікацій сприяв полегшенню доступу до інформаційних ресурсів різним категоріям користувачів. Із впровадженням електронних інформаційних технологій, поширенням Інтернету можливості для успішної самоідентифікації соціальних структур, відстоювання цієї самоідентифікації і подальшого культурного розвитку на її основі почали стрімко зростати.

Слід зауважити, що А. Турен, як і деякі інші дослідники другої половини ХХ ст., перебуваючи під враженням активізації наявних соціальних структур і бурхливого розвитку нових, що демонстрували потенціал зростання і не вписувались у закономірності еволюції індустріального суспільства, перспективи програмованого суспільства вбачав на шляху посилення суперечностей держави і суспільства. «Чим слабніше інтегроване громадянське суспільство, тим більше воно являє собою мережу з великою кількістю центрів рішень і сфер соціального впливу і тим більше державна сфера відмежовується від сфери суспільства. Тому що перша являє собою галузь історичної зміни, в ній здійснюється підтримка ідентичності соціального цілого в його русі від минулого до майбутнього, де цьому цілому загрожують спільності, що його оточують, між тим як громадянське суспільство – це сукупність складних суспільних відносин з безліччю точок конфліктів і переговорів»¹²⁴.

¹²² Lin Piao Long Live the Victory of the People's War. *New China News Agency*. September 2. 1965; англ. переклад у кн.: Griffiths S. B. *Peking and People's War*. N.Y., 1966. pp. 51–114.

¹²³ Турен А. Возвращение человека действующего. *Очерк социологии*. С. 138.

¹²⁴ Там само. С.143.

Теза про зростання цих суперечностей знаходить відгомін і в наш час ¹²⁵, хоча нинішній розвиток соціальної структури і система інформаційних обмінів переконує в тому, що ми сьогодні є свідками формування нового, якісно вищого рівня суспільства, заснованого на продуктивному використанні його інтелектуального ресурсу.

До цього додамо, що уявлення про програмоване суспільство в застосуванні до процесів удосконалення соціальної структури на нинішньому етапі у певних ситуаціях може бути виправданим і в сучасних дослідженнях. Однак абсолютизація принципів його організації звужує можливості творчої ініціативи членів суспільства певними рамками програми соціальних структур (колективів), до яких входить особа, не передбачає сприяння свободі творчого пошуку індивіда, участі в нових по своїй суті об'єднаннях людей, наприклад, віртуальних, створених за інтересами співтовариствах в інтернет-просторі.

Нинішнє суспільство, відображаючи еволюцію соціально-інформаційних процесів, з більшим чи меншим успіхом також іменується «суспільством інформаційним», «суспільством знань» та «цифровим суспільством». Кожен із цих термінів відображає певні особливості нового суспільства і також є правомірним при аналізі цих особливостей у суспільних процесах сьогодення. Термін «інформаційне суспільство» ¹²⁶ виник з усвідомленням зростаючого значення процесу активного творення й використання інформаційних ресурсів у перетворювальній діяльності сучасного суспільства.

Власне, ідеться про наближення прикладного використання нової інформації саме в перетворювальній діяльності. Адже необхідна для будь-якої осмисленої дії, аж до монотонної, повторюваної багатократно і протягом тривалого часу, інформація у свідомості людини завжди була тим необхідним мобілізаційним імпульсом, що передує і потім супроводжує осмислену дію. Цим згідно із широко відомим афоризмом людина відрізняється від мурахи. Хоча, виходячи із останніх досліджень, не виключена недооцінка мурах в організації їхньої життєдіяльності.

Коли ж ідеться про зростаючу роль інформації в людській діяльності, мається на увазі, насамперед, та її частина, що в умовах прискорення суспільного розвитку використовується в інноваційній діяльності, у реагуванні суспільства на нові виклики. Такий ресурс у своїй сукупності складається з нової, передусім наукової, інформації, що відображає зміст викликів, які постають перед суспільством, та визначення змісту дій щодо їх нейтралізації.

¹²⁵ Див.: Сорос Дж. Про глобалізацію / пер. з англ. А. Фролкина. Київ : Основи. 2002. С. 19–20.

¹²⁶ Див.: Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. Москва : Логос, 2000. 302 с.

Д. Белл свого часу зазначав: «У міру того, як ми наближаємось до кінця двадцятого сторіччя, стає все більш очевидним, що ми вступаємо в інформаційну еру... Нова інформаційна ера базується не на механічній техніці, а на «інтелектуальній технології», що дозволяє нам говорити про новий принцип суспільної організації і соціальних змін. Це також ставить у центр уваги теоретичне знання як джерело оновлення і змінює природу технічного прогресу. Так само це робить значущою й ідею глобалізації...»¹²⁷.

Таким чином, нинішнє суспільство, і це особливо помітно в перші десятиріччя його становлення, наближаючи свій інформаційний ресурс до реальної суспільної діяльності, послуговується дуже складною, як ще іноді називають – гібридною, структурою інформаційних ресурсів. Ці ресурси задовольняють потреби перехідного періоду: наявних ще елементів індустріального виробництва і зростаючі запити суспільства, що трансформується, його інноваційних інтелектуальних технологій та всезростаючого значення теоретичного знання як джерела прогресу. В інформаційному суспільстві ми систематизували виробництво знань та підсилили наш інтелектуальний потенціал. Використовуючи промислову метафору, сьогодні ми зайняті масовим виробництвом знань¹²⁸.

Зважаючи на складну систему ресурсів зазначеного періоду за призначенням, на різноманітні системи їхніх носіїв, від паперових до цифрових, термін «інформаційне суспільство» є найбільш вичерпним для аналізу процесів трансформації технологій перехідного періоду, а також для аналізу закономірностей розвитку інформаційної сфери суспільства з урахуванням постійного оновлення інформаційних технологій.

Цей термін вбирає в себе всю складність взаємозв'язків між соціальною інформацією¹²⁹, необхідною для задоволення запитів усього комплексу соціальної практики, відповідних запитів у масштабах від особи до суспільства в цілому. Він відображає інформаційну основу розвитку від еволюції виробничих сил, удосконалення суспільних відносин, духовного зростання суспільства і до поняття наукового знання, творення вищої форми інформаційного продукту – вироблення й теоретичної систематизації об'єктивних знань про дійсність. Він включає в себе також усі рівні якісних показників визначення інформаційних продуктів, що циркулюють у системі інформаційного обігу, від негативних впливів у процесі передачі в інформаційних мережах до змістових показників – рівня наукоємності цих продуктів.

Інформаційне суспільство є суспільством, що використовує гібридну за формою

---

¹²⁷ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования.

¹²⁸ Нейсбит Д. Мегатренды. С. 29.

¹²⁹ Горюхов В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 56–87.

відображення інформацію: на електронних носіях, на носіях паперових тощо. Використання різної за матеріальними носіями інформації пояснюється складністю оцифрування великих обсягів друкованої інформації у фондах бібліотек. Переведення її в електронний формат – дуже затратний процес. Водночас така інформація є затребуваним сьогодні ресурсом, духовно-культурним надбанням попередніх поколінь і може бути використана та використовується як орієнтир у розвитку сучасного інфотворення.

З прискоренням темпів суспільного життя, зумовлених загостренням усього комплексу викликів навколишньої дійсності, що постають перед сучасною цивілізацією, зростає роль як пізнавальної, дослідницької діяльності, так і процесу оперативного впровадження результатів наукових досліджень у виробництво, в усі форми практичної діяльності людей. Таким чином, відбувається наближення науки до виробництва, до реальних перетворювальних процесів у суспільній практиці. Американський економіст П. Дракер підкреслював: «Продуктивність знання вже стала ключовим моментом для продуктивності праці, конкурентоспроможності та економічних досягнень. Знання вже стало базовою галуззю, тобто такою, що забезпечує економіку вагомим та центральним ресурсом виробництва»¹³⁰.

Отже, знання тепер використовується для виробництва знання. П. Дракер вважає, що використання знань для відшукування найефективніших способів застосування наявної інформації з метою отримання необхідних результатів – це, по суті справи, і є управління.

Крім того, сьогодні загострюється потреба структурування знання, його трансформації від складової пізнавальної діяльності, виробітку і теоретичної систематизації нових знань до відображення в технологіях, інноваційних процесах суспільної діяльності. Початок такої систематизації покладено У. Нордхаузом в його аналітичній схемі, у рамках якої «розрізняються два види знання – загальне і технічне, причому це розрізнення пов'язане з корисністю знання у виробництві або ж нового знання, або ж більшої кількості товарів»¹³¹. Розширення такого процесу спостерігає Д. Белл, зазначаючи, що «радикально новим явищем сьогодні стала кодифікація теоретичних знань і та важлива роль, яку вона відіграє у створенні як нових знань, так і у виробництві товарів та послуг»¹³².

Таким чином, із зростанням суспільної значущості впливу знання на еволюцію

---

¹³⁰ Drucker P. F. Post Capitalist Societi. New York, 1995. 240 p.

¹³¹ Nordhaus W. Invention, Growth and Welfare : A Theoretical Treatment of Technological Change. Cambridge, 1969.

¹³² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования.

суспільства сфера його застосування розширюється, набуває все більшого значення і схиляє дослідників до її самостійного розгляду. Деякі з них, не виключено, з певною поспішністю, сприймають реалії сьогодення безпосередньо як прояв суспільства знань. У той самий час, на думку А. Хана, інформаційне суспільство є функціональним блоком суспільства знань. Це можна пояснити тим, що концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю технічних інновацій, тоді як уявлення про суспільство знань охоплює розробку соціальних, культурних, економічних, політичних та інших аспектів суспільних перетворень, а також широкий та багатогранний погляд на розвиток суспільства майбутнього. Через те концепція «суспільства знань» краще відображає складність та динамізм змін у суспільстві, ніж концепція «інформаційного суспільства»¹³³.

Цінним є, насамперед, сам факт розподілу знаннєвої сфери на складові. Проте функціональне призначення концепції інформаційного суспільства не виправдано звужене лише до «технічних інновацій». За такого підходу з арсеналу пізнавальної діяльності суспільства викреслюється гуманітарне знання, що суперечить сучасним поглядам на значення цих наук «як способу впорядкування знань»,¹³⁴ на перспективу «возз'єднання так званих двох культур – природничих і гуманітарних наук; організаційне возз'єднання і новий розподіл суспільних наук та визнання за ними центральної ролі в світі знань»¹³⁵.

Очевидно (при розрізненні термінів), продуктивним може стати підхід на основі класичного уявлення про знання як результат пізнавальної діяльності, у наш час, насамперед, наукової, що підтверджується суспільною практикою.

Однак у сучасних умовах, з урахуванням нинішніх темпів розвитку суспільного життя, підтвердження практичною діяльністю не завжди вкладається в часові рамки, пов'язані з подальшим розвитком наукової діяльності. У зв'язку з цим останнім часом у разі зіставлення результатів наукової діяльності із суспільною практикою застосовуються деякі нові підходи.

Зокрема це пов'язано з перевіркою нових результатів в умовах штучного моделювання реальних суспільних процесів у лабораторних умовах з прискоренням, із зіставленням з логікою розвитку раніше напрацьованого знання та з порівнянням із здобутками суміжних та інших наук.

З цього приводу І. Валлерстайн справедливо зауважує, що «не існує вагомих

¹³³ Цит. за: На пути к обществу знаний: Интервью с заместителем Генерального директора ЮНЕСКО по вопросам коммуникации и информации г-ном А. В. Ханом. *Наука в информационном обществе* / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. Санкт-Петербург, 2004. С. 22–26.

¹³⁴ Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. С. 187.

¹³⁵ Там само. С. 323.

причин припускати, що найефективніші спроби перебороти незнання можуть бути здійснені в тій вузькій сфері, де воно було виявлене. Фізик може зустрітися з проблемами, вирішення яких вимагатиме знань, що раніше відносилися до біології чи філософії»¹³⁶.

Продовжуючи цю думку, сьогоднішній рівень знань можемо визначати як опосередковану і певною мірою скоординовану інформацію на основі сучасної пізнавальної діяльності, що базується на виробленій протягом людської історії логіці розвитку суспільного знання.

Н. Штер підкреслював: «Той факт, що я описую нинішнє розвинене індустріальне суспільство як суспільство знань, ґрунтується на беззаперечному проникненні науки в усі сфери суспільного життя»¹³⁷.

Конкретні прояви цього процесу він описує наступним чином:

- «насичення всіх сфер життя і діяльності науковим знанням;
- заміщення інших форм знання наукою (в т. ч. професіоналізація занять);
- розвиток науки як безпосередньої виробничої сили;
- поява спеціалізованих напрямів політичної діяльності (наукова та освітня політика);
- формування нового сектору виробництва (виробництво знання);
- зміни в структурі влади (дебати про технократію);
- трансформація основи легітимації влади в напрямі спеціалізованого знання (експертократії, але зовсім не обов'язково «шлях інтелектуалів – до класового панування»);
- розвиток знання на основі соціальної нерівності і соціальної солідарності, або
- трансформація основних джерел соціальних конфліктів»¹³⁸.

П. Вайнгарт формулює подібні положення. Він, зокрема, засновує свою концепцію суспільства знання на тому, що:

- виробництво знання направляється очікуваннями корисності й орієнтацією на практичне застосування;
- процес соціального навчання, що веде до суспільних змін, може мати місце лише в тому разі, якщо він підтримується знанням;
- фундаментальні дослідження все частіше переходять з університетів у промислові лабораторії, а основними стимулами їх проведення стають економічні інтереси;

---

¹³⁶ Там само. С. 326.

¹³⁷ Stehr N. Arbeit, Eigentum und Wissen: Zur Theorie von Wissensgesellschaften. Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1994. p. 33.

¹³⁸ Там само. С. 36.

- наука більше не орієнтується виключно на пізнання природи і відкриття її законів, а розвивається у сферах її ймовірного застосування;
- організація досліджень відбувається на тлі напруженості між тенденціями спеціалізації і трансдисциплінарності, які посилюються ¹³⁹.

Таким чином, з точки зору Н. Штера та П. Вайнгарта, конститутивні характеристики суспільства знання відображають зростаюче значення знання і пов'язаної з ним праці для розвитку і відтворення суспільства.

Сучасні дослідники, визначаючи особливості, яким має відповідати суспільство знань, доходять висновку, що «модель “суспільства знань” – це, власне, те саме інформаційне суспільство, якісно збагачене духовним та інтелектуальним потенціалом людства. У такому суспільстві знання рухає економіку, сприяє розвитку продуктивних сил і моральному вдосконаленню суспільства» ¹⁴⁰, що «в суспільстві й науці все вагомішу роль починають відігравати символічні методи, а науки інформаційно-кібернетичного циклу висуваються на перше місце... Поняття “інформаційне суспільство” націлює на інтелектуалізацію знакових систем шляхом зниження їх ентропії» ¹⁴¹.

Осмислюючи наведені вище, а також інші характерні особливості декларованого суспільства знань, доходимо висновку про обов'язкову необхідність високого професійного, інтелектуального рівня для будівничих цього суспільства, соціально активної його частини. Однак сьогодні ще нема підстав для твердження про те,

що соціальна база суспільства знань вже сформована (на рівні професійному, моральному, загальнокультурному тощо);

що створені суспільні механізми ефективної взаємодії в системі «суспільний розвиток – нові знання»;

що соціальна структура суспільства відповідає вимогам суспільства знань.

У зв'язку з цим, застосування терміна «суспільство знань» на сьогодні правомірним є поки що в контексті аналізу наступного після інформаційного етапу розвитку суспільства та в межах аналізу тенденцій розвитку сучасної наукової діяльності.

Для аналізу проблем, пов'язаних із розглядом концепції суспільства знань, очевидно, потребує уваги проблема співмірності знаннєвої, інформаційної, у широкому значенні цього поняття, та емоційної сфери внутрішньосуспільних обмінів. Якщо ми говоримо про суспільство знань як про суспільство, засноване на знаннях, ми, власне, не

¹³⁹ Weingart P. Die Stunde der Wahrheit? Vom Verhältnis der Wissenschaft zu Politik, Wirtschaft und Medien in der Wissensgesellschaft. Weilerwist: Velbrück Wissenschaft, 2001. URL: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=16454>.

¹⁴⁰ Кушерець В. Від Товариства «Знання» до суспільства знань. URL: <http://www3.znannya.org.ua/node/30>.

¹⁴¹ Мельник О. Л. Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. 2007. № 2(20). Ч. 2. С. 57–60.

кажемо нічого нового. Адже кожне суспільство у своїй життєздатності базується на знаннях – об'єктивному відображенні в суспільній свідомості реалій навколишнього середовища, світу. У цьому разі, очевидно, має йти мова про обміни на рівні знаннєвої інформації. У тій чи іншій мірі такі обміни також постійно відбуваються. Адже лише за їхньою допомогою стає можливим прогрес.

Якісно новим етапом може бути лише інформаційний обмін у суспільстві винятково на рівні знань. Але вихід на такий рівень спілкування міг би стати можливим лише за умови повного виведення з обігу всієї інформації, що не підпадає під уявлення про знання як наукові дані, підтвержені практикою. З обігу має бути виведено всю інформацію, що відображає емоційну сферу людської практики.

З такого роду підходом суспільство не зможе рухати науку, адже наукові дані, одержувані нею, не є ще знанням, оскільки вони не перевірені практикою. Суспільство, яке обмінюється беземоційною науковою інформацією, на якомусь заданому рівні знань буде дуже нагадувати спілкування на нинішньому (чи навіть дещо раніше взятому) рівні розвитку комп'ютерної техніки без відповідних систем із програмами самонавчання.

Зрозуміло, що прихильники суспільства знань намагаються у своєму формулюванні відобразити об'єктивний процес зростаючого значення знаннєвої інформації у практиці суспільної діяльності у наш час. Такий підхід, очевидно, може бути виправданим у науковому середовищі, у середовищі впровадження інноваційних технологій як спеціальної форми спілкування. Однак, якщо говорити про суспільство в цілому, необхідне уточнення співвідношення із знанням всієї службової стосовно знання сфери спілкування, всієї емоційної сфери, що в сукупності становлять людську сутність. Тому, очевидно, визначення нинішнього суспільства деякими дослідниками як суспільства знань є дещо передчасним.

Взагалі, для минулих десятиріч у зв'язку з бурхливим розвитком технологічного прогресу у сфері інформаційних технологій характерна ідеалізація можливостей тих чи інших технологій і перенесення перспектив їх упровадження на прояви всього суспільного прогресу. Так, наприклад, Ян ван Дейк у своїй книзі «Мережеве суспільство» (De Netwerkmaatschappij) визначає це суспільство як таке, у якому комбінація соціальних мереж і медіа мереж формує основний спосіб організації соціальних структур від особистісного до кожного із рівнів соціальної структури суспільства. І, таким чином, цей погляд, знову ж таки відображає запити членів нашого суспільства в горизонтальних формах спілкування. При цьому підкреслюється значення розвитку системи соціальних комунікацій постіндустріального суспільства.

Поява терміна «цифрове суспільство» пов'язана з розвитком успішно сприйнятих суспільною практикою цифрових технологій. Ці технології швидко витісняють

застосовувані на старті впровадження електронних інформаційних технологій аналогові, демонструючи значно вищу якість передачі інформації, точність і, що дуже важливо в контексті зростаючих обсягів інформаційних обмінів, компактність інформаційних продуктів.

«Суспільство в епоху мережевого інтелекту стає *електронним*, – говорить Д. Тапскотт. – У старому суспільстві інформаційні потоки мали відчутну фізичну природу: чеки, рахунки, коносаменти, звіти, наради, аналоговий телефонний зв'язок, радіо і телебачення, креслення, карти, фотографії, ноти, реклама через пошту.

У новому суспільстві інформація в усіх її різновидах набуває електронно-цифрової форми, вона розділена на біти, введена в комп'ютери і мчить зі швидкістю світла мережами... Новостворений світ з його новими можливостями – ніскільки не менший винахід, ніж людська мова, на якій засновувалися всі види взаємодії звичної фізичної природи»¹⁴².

При цьому Д. Тапскотт виділяє дванадцять вузлових ознак нового суспільства, серед яких ключовими є орієнтація на знання, цифрова форма представлення об'єктів, віртуалізація виробництва, інноваційна природа розвитку, інтеграція, конвергенція, динамізм, глобалізація та ряд інших.

Українські дослідники також вважають, що «цифрова культура є матрицею цих процесів, яка за своєю гнучкістю, операційністю та мобільністю виявляється значно ефективнішою за моделі системного бачення та відповідної організації економічних процесів. Тому масштабна інтеграція в цифрову культуру українського суспільства на його різних соціальних рівнях лише посилить ділову активність, зростання соціального капіталу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної освіти і науки. Наявність цифрової культури суспільства – головна ознака його успішності в усіх секторах життєдіяльності країни»¹⁴³.

Проте слід зауважити, що наведені висновки в умовах нашої дійсності мають значною мірою лише споглядальне значення, оскільки про значення впровадження цифрових технологій можна говорити лише в тих вузьких сферах суспільної діяльності, де достатньо впроваджені електронні інформаційні технології, де ресурс електронної інформації достатній для обігу без необхідності залучення до цього обігу інформації на інших носіях. З такою тезою в цілому погоджуються й автори згаданого дослідження, далі стверджуючи, що «рівень розвитку цифрової культури українського суспільства є недостатнім, зокрема це стосується регіонального виміру проблеми. Якщо подивитися

¹⁴² Тапскотт Д. Електронно-цифрове общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта. С. 9.

¹⁴³ Питання розвитку цифрової культури українського соціуму. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1631/>.

на соціальну стратифікацію України та на рівень “комп’ютеризації”, “інформатизації” регіональних шкіл, закладів культури та освіти, стає очевидним, що в нашій країні у соціальному та інтелектуальному плані співіснують як “модерні”, так і “постмодерні” сегменти, поняття й цінності індустріальної і постіндустріальної (постінформаційної) доби»¹⁴⁴.

Повертаючись до проблеми використання термінології, що характеризує специфіку розвитку різних аспектів постіндустріального суспільства, видається правомірним на нинішньому його етапі використовувати всі основні терміни, поширені в суспільній практиці. Адже всі вони спираються на ті чи інші реальні специфічні характерні особливості нового суспільства. На етапі переходу до якісно нового стану інформаційного забезпечення суспільної еволюції видається правомірним використання кожного з них для характеристики охоплених процесів, від універсального – «інформаційне суспільство», що охоплює широкий спектр традиційних і цифрових технологій, до «цифрового суспільства», що базується на вже наявному ресурсі цифрової інформації, відповідних технологіях і відповідних соціальних структурах суспільства. Перспективи цього, останнього в розглянутому термінологічному спектрі, суспільства, як і майбутнього суспільства знань і, не виключено, з розвитком інформаційних технологій нових його модифікацій будуть залежати й надалі від суспільних запитів на розвиток, від наявного інформаційного ресурсу розвитку і технологій нового інфотворення, від розвитку технологій інформаційних обмінів у суспільстві і від можливостей приведення у відповідність із цими процесами його соціальної структури.

У процесі розвитку суспільної трансформації під впливом еволюції інформаційної системи суспільства набула актуальності проблема вмонтування в сучасну суспільну структуру мережі традиційних бібліотечних установ, що мали поширення на території союзної держави. Лише в Україні їх налічувалося близько 40–50 тис. Протягом останніх десятиріч у зв’язку з економічними негараздами їх фінансування було переведене на грань виживання. Отже, впровадження в цю мережу нових інформаційних технологій відбувається вкрай важко. На сьогодні у своїй переважній більшості вони відстають від загальносуспільного інформаційного процесу і піддаються критиці як неефективні, малоперспективні в сучасних реаліях. Такий стан справ для розвитку інформаційного суспільства є неумотивованим. Адже «цифрові технології і культура, яка на них виростає, традиційних здобутків цивілізації не відкидають, а, навпаки, доповнюють їх, збагачують, відкривають нові можливості культуротворення, є рухом вгору по спіралі.

---

¹⁴⁴ Там само.

Бібліотекам це дає нові шанси на успіх. Вони не вперше переживають зміну носіїв, технології фіксації і поширення інформації. Винаходи паперу, друкарського верстата, а тепер і комп'ютера – історичні віхи. Кожен попередній період закінчувався перебудовою і піднесенням бібліотечного життя»¹⁴⁵.

Крім того, слід зауважити, що прагнення дослідників інформаційної сфери сучасного суспільного життя визначитися з її характерними особливостями і найменуванням є цілком зрозумілим і по суті своїй досить раціональним. Однак на сьогодні переконливими виглядають лише характеристики певних фрагментів барвистого полотна сучасної дійсності. Самі по собі вони дуже корисні не лише для творення відповідних теоретичних конструкцій, а й для вирішення певних практичних питань розвитку сучасної інформаційної сфери суспільства. При цьому для досягнення кінцевої мети – повної самоідентифікації цього етапу розвитку суспільства – видається за доцільне скористатися давньою мудрістю: у процесі вивчення суспільної трансформації визначати зміст етапу нинішнього, уявляючи загальні обриси етапу майбутнього.

2.4. Вплив процесу інформатизації на творчий потенціал особи

Сучасна інформатизація, заснована на впровадженні електронних інформаційних технологій, сприяла прискоренню глобалізаційних процесів, трансформації нашої цивілізації в єдиний суспільний організм, що все чіткіше набуває внутрішньої координації. Разом з тим інформатизація обумовила докорінну реконструкцію світогляду кожної охопленої її процесами людини.

Проблеми, що постають перед сучасною цивілізацією, потребують ефективної пізнавальної діяльності суспільства, творчої діяльності все більшого числа її представників. Відповідно, пізнавальний процес потребує все зростаючого ресурсу необхідної для цього інформації, підвищення ефективності використання суспільно корисної інформації. У зв'язку з цим творча праця в процесі сучасного суспільного розвитку набуває першорядного значення.

Важливість активізації творчого потенціалу суспільства, забезпечення доступу до наявних інформаційних ресурсів і можливостей нового інфотворення в інтересах вирішення проблем сучасності для кожного члена суспільства підтверджується введенням відповідних норм у міжнародне і державне право¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Оніщенко О. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури. *Бібл. вісн.* 2015. № 6 (230). С. 3.

¹⁴⁶ Див.: Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>; Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>; Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство*

Нові технологічні процеси у сфері інформаційної діяльності уможливили розширення доступу до користування інформаційними ресурсами, сприяли бурхливому розвитку нового інфотворення, забезпечили розвиток глобального інформаційного простору. Все це, з одного боку, сприяло зростанню творчого потенціалу суспільства. З іншого – обумовило посилення інформаційного тиску на свідомість пересічної людини, соціально активного члена суспільства.

Суспільна інформатизація є ознакою нового етапу розвитку цивілізації, пов'язаного з еволюцією соціального організму: вдосконаленням соціальної структури, зміцненням внутрішньосуспільних зв'язків, необхідністю підвищення якості й інтенсивності інформаційних обмінів. Зазначені процеси відбуваються під зростаючим тиском негативних впливів навколишнього середовища на цивілізацію. Цей тиск вимагає розвитку її в напрямі до формування цілісного загальноцивілізаційного організму.

Під впливом трансформаційних потреб згідно з цією тенденцією в суспільстві, по-перше, реалізуються методики більш ефективного порівняно з минулим забезпечення доступу до наявних у суспільстві інформаційних ресурсів формально для всіх категорій населення в усіх регіонах світу. Ці методики відповідають потребі самоусвідомлення членів суспільства як єдиного цілого на базі засвоєння наявної основи інформаційного розвитку. Вони ґрунтуються на нових організаційних, правових і техніко-технологічних рішеннях, пов'язаних із інформаційною революцією, що відбувається в останні десятиріччя, із розвитком електронних інформаційних технологій.

По-друге, організація доступу до інформаційних ресурсів передбачає також можливість їх активного засвоєння і використання в практичній діяльності. При цьому слід зауважити, що порівняно з недавнім минулим, коли інформація найвищої якості, насамперед наукова, науково-практична, кращі зразки творів мистецтва тощо, була доступною фактично лише колу спеціалістів, що повільно розширювалось із розвитком суспільного прогресу, сучасні інформаційні технології різко розширили цей доступ і можливості творчого використання наявних інформаційних ресурсів. Збільшення можливостей використання напрацьованих суспільством інформаційних ресурсів дорівнює збільшенню можливостей їх ефективного використання. Останнє, у свою чергу, є свідченням можливості прогресу. Слід зазначити також, що доступ до

України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр>; Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 груд. 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України № 47/2017 від 25.02.2017 р. *Президент України: Офіційне інтернет-представництво.* URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>; Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження від 5 трав. 2003 р. № 259-р. *Кабінет Міністрів України. Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-р> та ін.

інформації і можливостей її використання є важливим стимулом до активізації творчого потенціалу людей. І, таким чином, можемо говорити про створення умов для активного нарощування творчого потенціалу суспільства як важливого аргументу у взаємовідносинах з навколишньою дійсністю.

По-третє, взаємовідносини людства з навколишнім середовищем вимагають активних дій, адекватних відповідей на посилення негативних впливів. Активні дії у відповідь на нові виклики дійсності мають базуватися на творенні нової інформації. І сучасна інформатизація розкриває нові можливості в цьому процесі для зростаючого числа творчих за складом інтелектуального потенціалу людей, створюючи умови для нового інфотворення.

По-четверте, зростаюча складність вирішуваних суспільством завдань обумовлює потребу структурного вдосконалення суспільства, активізацію інформаційного обслуговування ускладнюваної соціальної структури суспільства, що неможливе без розвитку глобальної інформатизації.

Однак, як про це свідчить вже напрацьований певний суспільний досвід, революційний процес масового залучення в активне інфотворення незрівнянного навіть із огляду на недавні десятиріччя числа людей поступово виокремлює актуальні суспільно значущі напрями творчої інформаційної діяльності і забезпечує все більш відчутні результати. Зустрічний процес у розвитку традиційної науки, в усьому комплексі фундаментальних і науково-прикладних досліджень з освоєнням можливостей електронних інформаційних технологій, у свою чергу, підвищує ефективність цих досліджень і обіцяє вже в недалекому майбутньому продуктивний синтез у сфері зростання загальносуспільного творчого потенціалу і його реалізації в необхідній практичній діяльності.

Таким чином, інформатизація, що розвивається під впливом викликів сучасності, сприяє різкому зростанню нового інформаційного виробництва, що, у свою чергу, обумовлює вдосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, систем структурування збереження і підготовки до використання інформаційних ресурсів, інструментів пошуку і орієнтації у великих інформаційних масивах.

З філософської точки зору «поява нових засобів обробки інформації, винайдення нових технологій роботи з інформацією – це такий самий закономірний процес самоорганізації матерії, як і поява життя, засобів використання енергії Сонця, поява мозку, інтелекту тощо»¹⁴⁷. Усі ці засоби і механізми роботи з інформацією спрямовані на підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів. Актуалізація їх

¹⁴⁷ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 198.

прискореної розробки, з одного боку, пов'язана зі зростанням інформаційного виробництва, з реальною загрозою для сучасної людини «потонути» в інформації, з іншого – вона пов'язана з «переходом від сировини й енергії як основного виробничого ресурсу до інформації»¹⁴⁸, із необхідністю постійного користування інформацією як посилом до праці в її новій для більшості членів суспільства якості – до творчої праці.

Об'єктивна потреба активізації інформаційної діяльності в суспільстві під впливом нових викликів сучасного буття обумовила зростаюче інформаційне навантаження на членів суспільства, особливо на соціально активну його частину. В індустріальну епоху, за винятком невеликого числа подвижників науки, провідних діячів культури, творчої частини працівників науково-технічної сфери та інших невеликих за чисельністю категорій громадян, які постійно мали справу з новою інформацією, переважна частина населення різних країн світу користувалась необхідною для життєдіяльності інформацією протягом тривалого часу без оновлення і затрат нових зусиль на засвоєння інновацій. Крім того, новий ресурс інформації у суспільну свідомість впроваджувався поступово, згідно з темпом суспільного розвитку, в деяких регіонах світу завмираючи на століття, і був не надто складним для засвоєння.

Новий, інформаційний етап розвитку людства¹⁴⁹ започаткував кілька суттєвих відмінностей від попередньої суспільної практики. Він проявився

- у нерозривному зв'язку з активізацією глобалізаційних процесів, і темп оновлення суспільно значущих інформаційних ресурсів почали диктувати інформаційні технології найбільш розвинутих країн світу;

- у змісті самого оновлення інформації спостерігається, як це підкреслює Д. Белл, прояв тенденції від безпосереднього сприймання, як початковий етап освоєння об'єкта, до наступних етапів оволодіння через емпіризм і з виходом на абстрактне теоретичне знання¹⁵⁰. Сьогодні переконливо підтверджується передбачення В. Вернадського про те, що «наукова думка – єдина для всіх, і та ж наукова методика, єдина для всіх, нині охопила все людство, поширилась по всій біосфері, перетворюючи її в ноосферу. Це нове явище надає особливого значення зростанню науки, що нині спостерігається, вибуху наукової творчості»¹⁵¹;

- у життєво необхідній потребі постійного освоєння нової інформації зі зростаючою складовою інноваційних елементів, усвідомлення якої потребує все більших розумових

¹⁴⁸ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 30.

¹⁴⁹ Ф. Махлуп та Т. Умсао на початку 60-х років ХХ ст. практично одночасно ввели в науковий обіг у США і Японії термін «інформаційне суспільство». Див.: Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, 1962.

¹⁵⁰ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 790 с.

¹⁵¹ Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1991. С. 82.

зусиль, постійного самовдосконалення, порівнянню з темпами суспільних перетворень, а також розширення оперативної пам'яті інформаційного ресурсу для практичної діяльності, індивідуального розвитку і повноцінного існування. М. Моїсєєв з цього приводу зазначає, що «весь процес самоорганізації живого світу можна викладати в контексті розвитку пам'яті»¹⁵².

Проте однією з основних проблем в умовах розвитку сучасної інформатизації для людини є стрімко зростаючі обсяги інформації, що потребують засвоєння. Як зауважує Г. Почепцов, «слід пам'ятати про перенасичення інформацією сьогоденної людини. Адже фізіологічно вона та сама, яка була тисячу років тому, обсяги ж інформації набагато зросли»¹⁵³. Хоча перша половина тези про фізіологічну незмінність людини впродовж тисячоліття є дуже дискусійною, однак твердження про інформаційне перенасичення не викликає заперечень. Адже йдеться про наявність у розпорядженні людини різних за якістю і змістовим спрямуванням інформаційних продуктів, що мають бути усвідомлені людиною, порівняні між собою. І з них мають бути вибрані для використання такі, які найбільше відповідатимуть подальшій практичній діяльності. Таким чином, перенасичення інформацією вимагає значно більшого ресурсу розумової енергії для відбору і підготовки до використання інформації, ніж просте освоєння змісту ресурсу.

З розвитком інформаційного суспільства зростає значення інформації як все більш важливого життєзабезпечувального фактора, пов'язаного із необхідністю використання інформаційних ресурсів для оперативного прийняття конкретних рішень, орієнтованих на певну діяльність. Власне, зміст прийнятого рішення, незалежно від того, зафіксований він лише в голові людини чи на будь-яких матеріальних носіях, є новою інформацією для дії. І ця обставина стимулює посилення уваги сучасної людини до суспільнозначущих інформаційних ресурсів. Необхідністю прийняття на основі нової інформації оперативних рішень ще раз підкреслюється зростаюче стимулювання людей до якісної роботи з інформацією, до використання такого розумового потенціалу, який би забезпечив якомога кращий результат.

І у вирішенні індивідуальних завдань, пов'язаних із суспільно корисною діяльністю окремих членів суспільства, і у вирішенні загальносуспільних проблем розвитку оптимальний результат забезпечує використання інноваційної інформації, підготовленої із залученням найновіших здобутків науки та її науково-практичного відображення. «Джерелом інновацій у все більшій мірі стають дослідження і розробки (більше того,

¹⁵² Моїсєєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 134.

¹⁵³ Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. С. 179.

виникають нові відносини між наукою і технологією з огляду на центральне місце теоретичного знання), прогрес суспільства ... все більше визначається успіхами у сфері знань»¹⁵⁴. Крім того, «інновація є похідною від висококваліфікованої робочої сили та існування організацій, які творять знання»¹⁵⁵. Оперування таким ресурсом потребує фахової підготовки і також створює додаткове відповідне навантаження на свідомість учасників цієї діяльності.

У процесі розвитку інформатизації, крім індивідуального трудового внеску у сферу суспільної праці, все більше членів суспільства долучається до роботи з інноваційними інформаційними ресурсами загальносуспільного призначення, до продукування нової інформації на основі існуючої, до творчої діяльності. Відзначимо, що запити, не пов'язані з конкретними потребами індивіда, потребують вищого рівня аналітичності у роботі з інформацією. В опублікованих уже працях зазначається, що нова ієрархія націй і держав в інформаційному суспільстві визначатиметься ефективністю використання інформаційних ресурсів та якістю продукування нової інформації з точки зору її суспільної корисності¹⁵⁶.

Отже, спираючись на трактування давньої мудрості – «як наверху, так і внизу», філософське розуміння співвідношення властивостей частини і цілого, можна стверджувати, що критерій якості роботи індивідуума в інформаційній сфері в процесі становлення нового суспільства все більше буде пов'язаний із її ефективністю. Оскільки в інформаційному виробництві найпродуктивнішою є творча праця, саме представники творчого підходу до суспільно корисної праці прогнозовано становитимуть еліту цього суспільства. Дослідники-футурологи вже сьогодні доходять висновку, що «в розвинутих суспільствах спостерігається виникнення якісно нової нерівності – між здібними і нездібними до творчої праці людьми... починає створюватись біологічний бар'єр, перебороти який, на відміну від соціального, майже неможливо»¹⁵⁷.

Наведена цитата відображає крайню точку зору щодо проблеми, загострюючи її до максимуму пророцтвом про наявність «ознак наближення принаймні практичної громадської думки до расистського по суті справи сприйняття представників різних цивілізацій як таких, що не можуть претендувати на загальний, єдиний для всіх обсяг прав»¹⁵⁸. Такий підхід видається непродуктивним, хоча зростаючий у суспільстві попит

¹⁵⁴ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 288.

¹⁵⁵ Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. С. 99.

¹⁵⁶ Неклесса О. І. Ordo quadro – четвертий порядок: пришестя постсучасного світу. *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика* / укладачі: І. Ф. Кононов, В. П. Бородачов, Д. М. Топольськов. Луганськ : Альма-матер; Знання, 2002. С. 26–48; Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 63–71 та ін.

¹⁵⁷ Постчеловечество / науч. ред. М. Б. Ходорковский. Москва : Алгоритм, 2006, С. 7.

¹⁵⁸ Там само. С. 6–7.

на творчу працю, обов'язкове підвищення її престижності, безсумнівно, створюватиме додатковий тиск на розумову діяльність усіх прошарків суспільства. Непродуктивність наведеної вище точки зору пов'язана з недостатньою розробкою проблеми нового інфотворення в умовах розвитку інформаційного суспільства, а тому у викривленому вигляді сьогодні уявляються соціальні відносини в рамках цього суспільства.

Подібні прогнози мали б підстави лише за умови відірваності творчої праці від потреб суспільного розвитку. Така нерівність і навіть «біологічний бар'єр» у принципі можливі в окремих випадках. Проте творчий індивідуум, який не керується загальносуспільними інтересами, за межами розваги, певної інтелектуальної гри не матиме з боку суспільства ні матеріальної, ні моральної підтримки, фактично ізолюється від нього, як і від вузькоєгоїстичних інтересів подібних до нього індивідів. Більше того, якщо продукти праці такого творчого працівника можуть завдати шкоди суспільству, останнє не лише відмежовується від них, а й може вжити заходів щодо заборони певного напрямку творчої праці.

Ще один суттєвий аргумент проти відокремленої «біологічним бар'єром» вільної діяльності «аристократів творчого духу» полягає в тому, що єдиним критерієм достовірності в новому інфотворенні є напрацювання попередніх поколінь нашої цивілізації. Ця достовірність вичерпно гарантується всім її попереднім існуванням, успішною боротьбою з випробуваннями, що випали на її долю. Тому інформаційна основа життєдіяльності нашого суспільства є достовірним орієнтиром для нинішньої творчої діяльності кожного індивіда, аби не втратити почуття міри (пропорційності у співвідношеннях вихідного і нового матеріалу).

Слід зазначити, що проблема достовірності має ще один вимір. Його можна назвати горизонтальним. О. Білорус справедливо зауважував, що «темпи економічного прогресу залежать від інтенсивності природознавчих відкриттів як джерела формування первинно-об'єктивної інформаційної системи – докорінної частини глобальної інформаційної основи практичної діяльності. Мірою об'єктивності, відносної істинності й практичної цінності будь-якої іншої, уже виробленої інформації може бути лише ця, генетично первинна й онтологічно максимально наближена до об'єктивних процесів інформація як фундаментальні природознавчі знання людини діючої, людини економічної»¹⁵⁹.

Таким чином, у дискусії про перспективи суспільного розвитку, процеси дезінтеграції та інтеграції гіпотеза про фактичний поділ суспільства за рівнем долучення до творчої праці знаходить серйозні контраргументи. Біологічні відмінності

¹⁵⁹ Глобальные трансформации и стратегии развития / Белорус О. Г. и др. Киев : Ориане, 2000. С. 61.

сучасних людей, пов'язані з більшою активністю правої чи лівої півкулі, працюють на ефективний результат діяльності людей в комплексі, на успішне виробництво, структурування, організацію використання й ефективного застосування виробленої людьми інформації. І тому сьогодні в цій дискусії більш переконливою і обґрунтованою виглядає думка про те, що розвиток електронних інформаційних технологій створює «нові можливості комунікацій між окремими організаціями, які зумовлюють новий тип їх об'єднань. Це перш за все такі організації, які забезпечують виробничу діяльність людей, і вони, звичайно, володіють всіма особливостями організмів...»¹⁶⁰. При всьому цьому наявність проблеми збільшення впливу зростаючих обсягів інформації в процесі інформаційного обігу в суспільстві не викликає заперечення. Процеси глобальної інформатизації, здійснюючи свій вплив на держави і нації в цілому з відповідною специфікою проявляються на рівні всієї системи соціальних структур і знаходять своє суттєве відображення в свідомості кожного окремого члена суспільства, кожного індивіда. Відсутність упереджувальних заходів для нейтралізації негативних проявів цього впливу призводить до виникнення небезпечних тенденцій, пов'язаних із розвитком асоціальних проявів у поведінці частини людей, привчених до інтернет-технологій. Розглянемо деякі з них.

Схильність до повного замикання інтересів людини на світі Інтернету. Величезні масиви різноманітної інтернет-інформації сьогодні можуть задовольнити широке коло особистих інтересів сучасної людини. Це може створювати в людини ілюзорне відчуття набуття тих рольових функцій, які є важкодоступними, або й зовсім недоступними в реальному житті. Люди, як правило з недосить сильною волею для утвердження в реальному житті, створюють собі в інформаційних масивах Інтернету комфортний, цікавий, такий, що відповідає власним мріям і фантазіям, світ, переносять у нього все більше власних інтересів із практики реального суспільного життя, відриваються від нього. Це створює зростаючої серйозності проблеми не лише для конкретного індивіда, а й для членів тих реальних соціальних спільностей, до яких він належить: для сім'ї, трудового колективу. Крім того, і про це з усе більшою тривогою говорить медицина, глибоке занурення у створений власною фантазією світ, тривале перебування людини в інтернет-спілкуванні створює залежність її від комп'ютера, негативно впливає на здоров'я, в тому числі на психіку. Ця проблема вже набула такої суспільної ваги, що змушує суспільство дбати про реабілітацію, шукати шляхи боротьби з комп'ютерною залежністю, яка вже порівнюється за своїм впливом із наркотичною.

Формування ізольованих від суспільних інтересів віртуальних інтернет-співтовариств.

¹⁶⁰ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 144.

Такі товариства виникають на основі подібності міжособистісних інтересів, пов'язаних із розвитком, розширенням можливостей електронних інформаційних технологій, наукової, культурологічної, в тому числі релігієзнавчої, проблематики, різного роду творчих спрямувань в інформаційній сфері, читацьких інтересів, ігрових уподобань тощо. Створення такого роду неформальних, віртуальних соціальних структур сьогодні, як правило, знаходиться за межами основних суспільних інтересів і нерідко зміст їхньої діяльності також не сприяє суспільному розвитку. Як зауважує Ю. Половинчак, сьогодні вже «в Україні існує спільнота людей – освічених, технічно “підкованих”, загалом молодих і потенційно соціально активних, які, попри все, обирають Інтернет як віртуальну територію внутрішньої еміграції»¹⁶¹. Утім, термін «еміграція» дещо неточний, оскільки його визначення, хоча й передбачає «вимушене або добровільне переміщення людей із країни постійного проживання в інші країни»¹⁶², але при цьому не фіксує системи матеріальних відносин, зв'язків, що мають суттєво важливе значення для цієї категорії громадян. Адже представники «внутрішньої еміграції» у переважній більшості без використання можливостей для існування в позакомп'ютерній сфері не мають стабільної життєспроможності. Виняток становлять затребувані суспільством фахівці, які обмежують свої інтереси колом професійних проблем. І хоча вони далекі від гармонійного розвитку, ці люди корисні суспільству, забезпечують економічну базу свого існування в ньому.

Оскільки занурені у віртуальний світ Інтернету «внутрішні емігранти» не можуть забезпечити незалежного від реального суспільства існування своїх соціальних об'єднань, вони не становлять у своїй сукупності нового інформаційного суспільства, на яке орієнтована сучасна цивілізація. Адже сформований ними світ є вторинним, заснованим на комфортній лише для них, інтересабельній частині інформації, що є продуктом суб'єктивного відображення об'єктивних процесів дійсності.

Таким чином, лише частково відображаючи реалії дійсності, інформаційна основа функціонування інтернет-співтовариства не надає можливості для самостійного його функціонування, не може протистояти викликам сьогодення. У цьому разі йдеться, очевидно, про прояв суперечностей, пов'язаних із характерним для нашого часу соціокультурним процесом. Його змістом є те, що неформальне об'єднання комп'ютеризованої частини суспільства у своїй колективній свідомості

---

¹⁶¹ Цит. за: Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / Онищенко О. С., Горовий В. М., Половинчак Ю. М. та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С. 27.

¹⁶² Див.: Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ : Генеза, 2004. С. 183.

викристалізувало власну підкультуру, культуру окремої соціальної спільноти ¹⁶³, засновану на використанні інтернет-технологій як якісно нових засобів доступу до інформаційних ресурсів суспільства, засобів виробництва й ефективного використання інформації. Оскільки найхарактерніша особливість цієї субкультури – використання Інтернету, очевидно, є всі підстави іменувати її ІТ-субкультурою.

Характерні особливості цієї субкультури пов'язані з тим, що,

– по-перше, вона сформувалася на базі освоєння найбільш передових технологій, що забезпечують прогрес людства. Однак вона не може в зримому майбутньому трансформуватися в самостійну культуру, оскільки не має самостійної економічної бази для свого відтворення й об'єктивно існує на базі наявного загальнонаціонального інтересу в необхідності трансформації інформаційної основи суспільної еволюції, підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів – тобто завдань інформаційного етапу розвитку;

– по-друге, – суттєва відмінність ІТ-субкультури від інших підкультур, наприклад: класу, регіону і т. ін., заснована на іншому, у порівнянні з названими, рівні співставлення інтересів. Якщо, приміром, класове розрізнення інтересів базується на економічному базисі, то ІТ-субкультура вирізняється на базі певного рівня освоєння інформаційної основи людської діяльності. У контексті порівняльного аналізу найближчими до неї є конфесійні субкультури, ідеологічні, відповідно до програмних завдань політичних організацій, що, однак, відрізняються використанням узагальненої інформації, ідеологічних постулатів.

Водночас сфера використання ІТ-субкультури – практично весь інформаційний ресурс, що перебуває в розпорядженні людства;

– по-третє, – її прихильників об'єднує відчуття елітності загальної визнаності в сучасному, відчутно глобалізованому світі. Якісно вищий, порівняно з традиційними, рівень спілкування в ІТ-субкультурі дав змогу швидко сформувати систему внутрішньокультурних ціннісних критеріїв, певні етичні норми, критерії успішності, задоволення естетичних і пізнавальних потреб, критично безмежних комунікативних можливостей, розвитку інтернет-бізнесу і навіть своєрідного інтернет-спорту у вигляді хакерства.

Замикання основної системи інтересів у межах ІТ-субкультури сприяло створенню своєрідної віртуальної реальності зі свободою для членів співтовариства практично без

---

¹⁶³ Див.: Соціологія : короткий енциклопедичний словник. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. С. 612; Політологічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Генеза, 2004. С. 641 та ін.

будь-яких обмежень¹⁶⁴ і в нинішньому вигляді набуває відчутного антисоціального спрямування. При цьому з достатньою імовірністю можна прогнозувати, що з розвитком загальносуспільних механізмів використання творчого потенціалу соціально активних членів суспільства буде торовано шлях до поступового залучення можливостей представників ІТ-субкультур до реального загальнокультурного процесу розвитку суспільства.

Досить рельєфно в наш час серед частини користувачів Інтернетом проявляється схильність до ізоляціонізму. Ця схильність базується на інтуїтивному прагненні людей, включених у сучасні інформаційні потоки, обмежити користування інформаційними ресурсами в тій мірі, у якій вони є цікавими чи потрібними конкретному користувачеві. У той самий час користувач свідомо обмежує себе в користуванні обсягами інформації, навіть соціально значущими, внаслідок втоми, неспроможності освоїти великі інформаційні масиви, поступово втрачає інтерес до них.

Слід також зазначити, що суттєвим фактором видозміни сучасних інформаційних обмінів став розвиток соціальних мереж – горизонтальних комунікацій у міжособистісному спілкуванні з допомогою інтернет-технологій¹⁶⁵. З точки зору вдосконалення соціальної структури суспільства цей вид спілкування має як позитивні, так і негативні аспекти. Так, люди за допомогою мереж будують дружні відносини, не відчуваючи при цьому ніяких меж і перешкод. Наприклад, у блогерів є традиція підтримувати зв'язок з іншими блогерами, яких вони знають¹⁶⁶.

Можна говорити про більшу соціальну автономію користувача в мережі, ніж у реальному житті. Однак поряд із цим мережа дає можливість акумуляції індивідуального досвіду використання інформаційних ресурсів сьогодення в інтересах їх ефективного застосування, що особливо важливо в нинішній період становлення суспільної інформатизації.

Позитивними моментами діяльності нових спільнот є те, що:

- вони дають змогу громадянам ефективно реалізувати своє право на участь у керуванні державними справами (ст. 38 Конституції України);
- здатні формувати громадянську позицію з тих чи інших суспільно значущих питань;
- можуть оперативно реагувати на зміну політико-правових умов;
- самі собою не потребують фінансової підтримки;

¹⁶⁴ Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства. С. 28–29.

¹⁶⁵ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. С. 16–25.

¹⁶⁶ Філософія. Культурологія. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки», 2011, № 1(21). С. 118.

– існують без утворення власної адміністративної вертикалі¹⁶⁷.

На жаль, частково переваги обертаються для таких спільнот недоліками. Вони насамперед пов'язані з локалізацією інтересів активних учасників соціальних мереж в інформаційних обмінах, характерних за тематикою, колом інтересів саме для таких обмінів. Це притаманне саме початковому етапу цього інформаційного процесу.

Водночас для загальносуспільних інтересів у процесі розвитку інформаційного суспільства цього не досить. Варто констатувати, що з боку держави – спрямованої і координаційної сили у функціонуванні вертикальних інформаційних потоків – процес розвитку соцмереж також не отримує належної уваги. А вже на сьогодні:

- присутність Української держави в них дуже незначна;
- правова база відстає від розвитку технологій і не охоплює нові технологічні прийоми використання інформації і технологій;
- продукування державної інформації за обсягами і якістю не відповідає масштабам наповнення соціальних інформаційних мереж¹⁶⁸.

Фактична невідповідність реального інформаційного прояву в соцмережах користувачів-громадян і суспільних інститутів створює серйозні проблеми у сфері суспільної солідарності. Певне внутрішньосуспільне розшарування має місце у зв'язку з тим, що до нинішньої інтенсивності інформаційних процесів, нових форм інформаційних обмінів свідомість деякої частини людей, насамперед людей старшого віку, не готова. Спостерігаються складності у людей старшого віку під час освоєння комп'ютерної техніки і сучасних інформаційних технологій, вони, користуючись традиційними джерелами інформації та комунікаціями, часто не визнають Інтернет як джерело достовірної інформації. При цьому відбувається певний внутрішньосуспільний розрив в інформаційних обмінах між поколіннями. Слід застерегти від недооцінки суспільного значення такого розриву, оскільки він негативно впливає на загальний національний інформаційний розвиток, реалізацію творчого потенціалу суспільства, впливу національних інформаційних традицій, носіями яких є люди старшого покоління, на інформаційний розвиток суспільства.

У контексті поширення глобальних інформаційних впливів привертають увагу до себе прогнози стосовно негативних зовнішніх впливів, пов'язаних з нерівномірним засвоєнням наслідків науково-технічного прогресу в різних регіонах світу, що сприяє процесу розшарування щодо цього засвоєння також на рівні націй і держав. Зокрема, В. Іноземцев зауважував: «Соціальні тенденції останніх десятиліть свідчать, що

¹⁶⁷ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. С. 32.

¹⁶⁸ Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж. С. 37.

суспільство, яке сповідує волю наукового пошуку й ефективно використовує результати технологічного прогресу, породжує наростання майнової нерівності в масштабах, яких не знала історія. Такий парадокс, як це не сумно, цілком пояснюється логікою розвитку соціальних систем, а природа такої нерівності і її поглиблення приховується у невикорінних відмінностях людей за рівнем їхніх здібностей і талантів, а отже – і за потенційною можливістю досягнення успіхів у сфері виробництва, що ґрунтується на засвоєнні і використанні нових знань. Таким чином, торжество принципів свободи не може забезпечити рівності, яку протягом століть було прийнято вважати їх наслідком. Саме це, на нашу думку, є одним з найнесподіваніших соціальних результатів нестримного прогресу науки і технологій, прогресу, якому сьогодні немає і не може бути розумної альтернативи»¹⁶⁹.

Розвиток глобальних інформаційних процесів, що стимулює національне інформаційне виробництво, у сукупному впливі на свідомість сучасної людини створює щораз більший інформаційний тиск, якого раніше вона не знала у своїй історії. У зв'язку з цим у неї на цьому етапі знизився поріг критичного ставлення до змісту інформації в соціальних мережах. У свою чергу, це призвело до зростання дієвості негативних інформаційних впливів у національному інфообігу (недобросовісна реклама, поширення неперевіраних чуток і провокативних заяв, комп'ютерної злочинності, у тому числі інформаційного тероризму).

На міжнародному рівні в конфліктних ситуаціях інформаційні технології стали все більше застосовуватись як складова воєнних дій, а останнім часом – як самостійна інформаційна, інформаційно-психологічна війна. Користуючись недостатньою адаптацією в сучасних інформаційних процесах більшості людей, інформаційні агресори в системі негативних інформаційних впливів на країни-об'єкти впливу у все більшій мірі використовують маніпулятивні впливи, сугестію. Особливо небезпечною останнім часом стала орієнтація агресорів на поширення ментальних впливів, незворотних за своєю дією при ураженні ментальної свідомості людей. Зростаючий вплив сучасної інформаційної сфери на свідомість людини обумовлює потребу пристосування цієї свідомості до викликів, у цьому разі інформаційних, перед якими постала людина, член суспільства і суспільство в цілому. «Індивиди й інституції раптом виявляють, що їм доводиться давати раду великому розмаїттю і швидким перемінам. Перехресні тиски загрожують перевантажити їхню здатність приймати рішення. Нам залишається лише один вибір. Ми повинні перебудувати себе й наші інституції, щоб

---

¹⁶⁹ Иноземцев В. Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии. *Политические исследования*. 2000. № 6. С. 28–29.

дати раду новим реальностям»¹⁷⁰, – стверджує Е. Тоффлер.

Природно, що від успішності цього пристосування залежать перспективи буття й розвитку цивілізації. У суспільній практиці сьогодення вже викристалізувалися кілька напрямів такої адаптації.

Один із них умовно можна назвати біологічним. Певна умовність цього терміна пояснюється соціальними й соціально-психологічними причинами, під впливом яких стає необхідною еволюція людського організму. Результати досліджень у цьому напрямі суперечать дещо поспішному висновку, зробленому Г. Почепцовим, що був наведений вище. Так, згідно з висновками академіка Н. Бехтеревої, «результати досліджень показують, що в мозку розвивається перебудова імпульсної активності ансамблів нейронів, що залежать від акустичних характеристик слів, від частоти їх застосування і від наявності чи відсутності відповідного базису довготермінової пам'яті»¹⁷¹.

І хоча цей висновок було зроблено на базі аналізу мовного впливу на мозкову діяльність, і вся наступна практика впровадження електронних інформаційних технологій, і дослідження в цій галузі переконують, що візуальна інформація, зростаючі її обсяги в процесі роботи з комп'ютером значно більшою мірою стимулюють біологічну трансформацію людини. Водночас зростаюче значення електронної інформації в житті дедалі більшої кількості людей, перевага такого інформаційного подразника над усіма іншими обумовлює зростаючі зміни не лише в організації мозкової діяльності, а й у перебудові зорового апарата, у кінцевому підсумку перебудові всього організму людини відповідно до нових завдань існування.

Слід, однак, зазначити, що темпи еволюції біологічного організму сьогодні не збігаються з темпами науково-технічного прогресу¹⁷². У зв'язку з цим суспільство використовує також інші форми своєї адаптації до сучасних інформаційних процесів. Один із них – відбір і систематизація суспільно значущих ресурсів з використанням комп'ютерної техніки і вдосконаленням на електронному рівні соціальних інформаційних комунікацій.

Практика роботи з електронними інформаційними ресурсами доводить продуктивність цього напрямку роботи на шляху створення спеціалізованих баз електронної інформації, трансформації на базі комп'ютерних технологій і використання Інтернету бібліотечної діяльності, розвитку системи каталогів інформаційних ресурсів

---

¹⁷⁰ Тоффлер Е. Третья хвиля. С. 320.

¹⁷¹ Бехтерева Н. П. Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека. Москва : Книга по требованию, 2012. С. 4–8.

¹⁷² Див.: Коган В. З. Маршрут в страну информологию. Москва : Наука, 1983. С. 32; Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 19–21 та ін.

на всіх носіях та ефективних пошукових систем, орієнтованих на глобальні масиви інформації.

Ще однією ефективною формою адаптації суспільства до інформаційних реалій сьогодення є кооперація, що сприяє об'єднанню суспільно значущих ресурсів розвитку, інструментів обробки інформації, у тому числі й великих інформаційних масивів, організації ефективного використання інформації – забезпечення основного якісного показника розвитку інформаційного суспільства. У зв'язку з цим, говорячи про розвиток «інтелекту людства», М. Моїсєєв прогнозує час, коли «зв'язки між людьми, обмін інформацією між «локальними інтелектами», приводить до певного процесу колективного мислення, до незвичайного прискорення пізнання, накопичення і використання знань»¹⁷³. Дослідник справедливо прогнозує, що не за горами той час, коли мережа людських інтелектів – своєрідних «нейронів» колективного мозку, об'єднаних з машинним комплексом, стане предметом спеціальних досліджень, а може, й проектування, оскільки відкріє зовсім новий етап у пізнанні й керуванні навколишнім світом¹⁷⁴.

Таким чином, розглядаючи вплив розвитку загальноцивілізаційної інформатизації на суспільство, його соціальні складові аж до конкретної особи, первинної складової сучасного людства, доходимо висновку про закономірність цього процесу в історії суспільного розвитку, необхідність його для якісного прориву цивілізації в майбутнє. «Досліджуючи світосистему, ми приходимо до розуміння, що інтелектуальна діяльність визначається не тільки інтелектуальними чи вольовими якостями, але соціальною своєчасністю – у світо-системному сенсі»¹⁷⁵. Від оптимальності реагування на виклики цієї своєчасності залежить доля людства.

---

¹⁷³ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 209.

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. С. 268.

Розділ 3

АДАПТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВПЛИВІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ

3.1. Розвиток глобальної інфосфери і цивілізаційний процес

Розвиток сучасної цивілізації обумовлює потребу вдосконалення перетворювальної діяльності та зростання її обсягів. Це зростання, у свою чергу, неможливе без збільшення обсягів інформації, що забезпечує здійснення ефективних трудових процесів. Зростання обсягів інформаційних ресурсів, що циркулюють у суспільстві, обумовлюється необхідністю вдосконалення пізнавальної діяльності, розвитку науки, науково-прикладної та інноваційної роботи, економічної, політичної діяльності, забезпечення навчального, культурно-освітнього процесу, а також дозвілля й самовдосконалення людей. Інформаційна діяльність, пов'язана із забезпеченням обслуговування цих процесів, у свою чергу, обумовлює створення відповідних службових масивів інформації, керування якими зі свого боку потребує власної технологічної інформації.

Характерним у зв'язку з цим може бути приклад, пов'язаний з обслуговуванням праці творчої. У сучасному суспільстві, як уже зазначалося вище, у структурі праці, яка забезпечує його існування, у все більшій мірі зростає питома вага саме цього виду праці. Справедливо визначаючи творчу працю як вищу форму праці (і найбільш високопродуктивну – вважаю це уточнення дуже важливим. – *Авт.*), С. Четвертаков звертає увагу на те, що вона має забезпечуватися значними обсягами іншої праці, яка обслуговує творчість. «Ми погодимось, – зазначає автор, що така праця може бути успішною, якщо працівник не переймається іншими проблемами, зосереджений на одному, конкретному. Підкреслимо, що сама можливість зосередженості – це задоволення всіх (майже всіх) нижчих потреб, а зосередженість необхідна тому, що роль розумової діяльності при створенні нового результату (продукту, ідеї та ін.) досить значна – простого вміння, старого досвіду недостатньо»¹⁷⁶.

Слід зауважити, що в цьому разі йдеться не про забаганки творчих людей як таких, а про об'єктивну необхідність створення для них умов з метою оволодіння тонкими, все

¹⁷⁶ Четвертаков С. В чем ошибся Карл Маркс. Новое о разделении труда. Санкт-Петербург : ПЕТРА – РИФ, 1998. С. 6.

більш складними процесами, пов'язаними з проблемами, що постають перед сучасною цивілізацією. Звичайно ж, цей приклад певною мірою свідчить про неповну біологічну підготовленість сучасної людини до розв'язання проблем підвищеної складності, що потребують інтелектуального напруження. Стан такого напруження не повністю узгоджується з біологічними запитами сучасної людини, може модулюватися цими запитами і, таким чином, викривляти зміст завдань, що постають перед людським інтелектом.

Значних масивів обслуговуючої інформації потребують завдання вдосконалення управлінської діяльності, удосконалення процесів суспільної структуризації і вдосконалення самих процесів внутрішньосуспільних обмінів. Найбільш ефективною формою сучасних інформаційних обмінів на сьогодні стали обміни, пов'язані з використанням ринкових механізмів. Економічний глобалізм ХХ ст. у його останній чверті внаслідок закономірного технологічного стрибка перетворив інформаційну індустрію, що обслуговує процес економічного розвитку, в особливу, якісно нову галузь у загальній структурі економіки, що стала плацдармом, з якого, власне, почалася нова, інформаційна епоха. І. Давидова однією з перших в Україні у своїх працях розглядала питання специфіки прояву в українських реаліях загальної закономірності зростання значення інформації як товару нового типу, глобального товару з новими економічними властивостями необмеженого відтворення й накопичення та багаторазового використання. І, відповідно, зростання значення інтелектуальної інформації та науково озброєної праці¹⁷⁷.

Розвиваючи думку в цьому напрямі, А. Колот стверджує, що в сучасній економіці новим стає все або майже все. Так, нові технології (інформаційно-комунікаційні, нанотехнології, біотехнології тощо) являють собою не традиційний розвиток продуктивних сил, а принципово нову виробничо-економічну систему. Нова економіка проявляється в нових, диференційованих видах товарів і послуг, які дедалі частіше створюються з втручанням у природні сполучення фізичних властивостей речовин у предметах комбінованим з'єднанням елементарних частинок, що забезпечує одержання нових, потрібних людині властивостей, або ж в організації діяльності за більш ефективними алгоритмами при оптимальному врахуванні основних критеріїв впливу на цю діяльність, нової мережі зв'язків і відносин.

Ідеться про новий формат економічних відносин, нові швидкості й нові форми обміну інформацією, нові темпи переміщення матеріальних, фінансових і соціальних ресурсів, нові форми укладання угод, доставки продукції та здійснення фінансових

¹⁷⁷ Давидова І. О. Економічні закони в умовах мережної економічної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2015. № 5. С. 203–207.

операцій. Нова економіка – це й застосування нових технологій та інших інновацій для виробництва «традиційних», «індустріальних» благ. Водночас виокремлюються «такі основні риси нової економіки:

- перетворення знань, інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку та головне багатство суспільства;
- розширення можливостей економічного зростання на основі використання новітньої інформації;
- переважання в структурі економіки сфери послуг, розширення сектору «виробництва людини», пов'язаного з формуванням і розвитком людського капіталу;
- віртуалізація економіки, що пов'язане з функціонуванням глобальної інформаційної мережі, глобального електронного ринку товарів та послуг;
- утвердження інноваційного багатства нової економіки, у якій пріоритетного значення набуває творча, креативна діяльність людини;
- індивідуалізація особистості і суспільства;
- перехід від вертикально інтегрованих структур до мережних організацій, поширення принципів рівноправності та співробітництва, домінування останніх над принципами конкуренції та ієрархії;
- участь у глобальних мережних комунікаціях як умова “конкурентного виживання”, розвиток конкуренції мереж»¹⁷⁸.

Американський економіст Т. Стюарт раніше у своїх працях підкреслював: «Оскільки знання та інформаційні активи сьогодні отримали реальність існування, доступним і важливим завданням будь-якої організації стає управління інтелектуальним капіталом. Більшість організацій ледь приступили до його вирішення. Вони замінили товарно-матеріальні запаси інформацією, а основні фонди – знаннями. Але це тільки очікувані, плановані вигоди від нововведень, спрямовані на скорочення витрат, перші віяння інформаційного століття»¹⁷⁹.

Масове входження в ринковий обіг нового товару, заснованого на інформаційних технологіях виробництва і реалізації, останнім часом усе відчутніше позначається на характері міждержавних відносин. У впливі зарубіжних ринків, що в сукупності сприймаються як дія глобального ринку, акцент переноситься більшою мірою саме на інформаційну сферу. Ця обставина обумовлюється насамперед зазначеними вище структурними особливостями сучасного товару. «При цьому суттєвою є та обставина,

---

¹⁷⁸ Колот А. М., Кравчук О. І. Людина і нова економіка: діалектика розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика* : зб. наук. пр. / [Голова редкол. А. М. Колот]. 2015, № 1(9). С. 8–29.

¹⁷⁹ Stewart T. A. *Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations*. N.-Y.-L., 1997.

що втілений у цьому товарі інтелектуальний потенціал, нагромадження знання стають у порівнянні з впливом товарів предметної сфери, у порівнянні з фактором масового переливання капіталів на завершальному етапі індустріальної епохи розвитку незмірно більш відчутними і дієвими»¹⁸⁰.

Однак слід зазначити й таке: у рамках комплексних, глобальних мереж, які взаємодіють одна з одною, виробничі процеси об'єднуються в одне ціле. Одночасно відбувається і диференціація трудових процесів і праці, розшарування працівників у світових масштабах. Життя глобального капіталу все менше й менше залежить від конкретної праці та все більше й більше від накопиченого обсягу праці як такого, яким керує невеликий мозковий центр, що мешкає у віртуальних палацах глобальних мереж. За цією подвійністю як і раніше криється значний обсяг соціального різноманіття. В умовах мережевого суспільства капітал скоординований у глобальному масштабі, тоді як праця індивідуалізована¹⁸¹.

Водночас інформаційні ресурси, що набули самостійного значення в економічній сфері суспільства, на базі розвитку підприємницького інтересу стимулювали активний процес інформаційного розвитку. Цей стимул став самостійним локомотивом еволюції інформаційних технологій, насамперед електронних, і сприяв активному включенню в процеси інформаційних обмінів широких верств населення.

Розвиток електронних інформаційних технологій у сукупності з демократизацією суспільного життя в різних регіонах світу обумовив виникнення й поширення соціальних інформаційних мереж – технологій горизонтальних інформаційних обмінів, що включили в себе небувале число респондентів, творців все

зростаючих масивів нової інформації, що стали дуже помітним підживленням сучасної інфосфери. «Онлайн-мережі, – як зазначає М. Кастельс, – стають формами спеціалізованих спільнот, тобто формами комунікабельності, побудованими навколо специфічних інтересів, і люди можуть належати до кількох таких мереж»¹⁸².

Відповідно, на сьогодні домінуючі в суспільстві функції і процеси дедалі частіше виявляються організованими за принципом мереж. М. Кастельс¹⁸³ стверджує, що мережева логіка тягне за собою появу соціальної детермінанти вищого рівня, ніж конкретні інтереси, що знаходить своє вираження через формування подібних мереж: влада структури виявляється сильнішою від структури влади. Належність до тієї чи

¹⁸⁰ Горюхов В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 202.

¹⁸¹ Егоров В. С. Философия открытого мира. URL: http://polbu.ru/egorov_openworldphilo.

¹⁸² Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонов. Екатеринбург : У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. С. 21–41 (Серия «Академический бестселлер»).

¹⁸³ Castells M. Rise of the Network Society. Maiden (Ma). Oxford, 1996.

іншої мережі або відсутність такої разом з динамікою одних мереж щодо інших виступають як найважливіші джерела влади і змін у нашому суспільстві. Таким чином, ми маємо право охарактеризувати його як суспільство мережевих структур (network society), характерною ознакою якого є домінування соціальної морфології над соціальною дією.

Нова соціальна форма – мережеве суспільство – поширюється планетою у всьому різноманітті своїх різновидів з демонстрацією істотних відмінностей у тому, що стосується наслідків цього процесу для життя людей, залежно від історичних, культурних та інституційних чинників¹⁸⁴.

Мережі являють собою відкриті структури, які можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації в рамках цієї мережі, тобто використовують аналогічні комунікаційні коди.

Мережі виявляються інститутами, що сприяють розвитку таких галузей, як економіка, культура, політика, соціальна сфера тощо. Морфологія мереж виступає як джерело далекосяжної перебудови суспільних відносин. Нові економічні форми будуються навколо глобальних мережевих структур капіталу, управління та інформації, а здійснюваний через такі мережі доступ до технологічних умінь і знань становить на сьогодні основу продуктивності та конкурентоспроможності.

Суспільство мережевих структур є сьогодні різновидом капіталізму і докорінно виділяється на тлі своїх історичних попередників. Його відрізняють дві головні ознаки: воно має всесвітній характер і значною мірою будується навколо мережі фінансових потоків. Однак, щоб фінансовий капітал міг працювати та конкурувати, він повинен спиратися на знання й інформацію, які отримують своє забезпечення та поширення завдяки інформаційним технологіям¹⁸⁵.

Аналізуючи соціальну структуру суспільства, що виникає, М. Кастельс будує своє дослідження навколо протиставлення соціуму та особистості, причому зауважує, що їх взаємини з настанням інформаційної ери не тільки не гармонізуються, але, швидше, стають все більш напруженими. На його думку, сучасні суспільства усе більше структуруються навколо протистояння мережевих систем (Net) і особистості (Self). Підзаголовок своєї книги «Могутність самотності»¹⁸⁶ він позначив як «Соціальні перетворення в суспільстві мережевих структур». На зорі інформаційного століття, пише він, криза легітимності позбавляє інститути індустріальної епохи їхнього змісту і

---

¹⁸⁴ Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. С. 315.

¹⁸⁵ Егоров В. С. Философия открытого мира.

¹⁸⁶ Castells M. The Power of Identity. Maiden (Ma). Oxford, 1997.

функцій. Сучасна національна держава, на яку починають тиснути глобальні мережі багатства, могутності та інформації, переживає значне звуження свого суверенітету. Основною силою, виявленою при вивченні соціальних рухів, є мережева, децентралізована форма організації і втручання, яка служить віддзеркаленням і протиположною логікою мереж, що домінують в інформаційному суспільстві.

Водночас активний розвиток соціальних мереж як механізму горизонтальних інформаційних обмінів протягом останнього десятиріччя набув таких масштабів, що його можна кваліфікувати як новий етап у формуванні цілісної системи соціальних комунікацій. На користь цієї точки зору свідчить принаймні таке:

– якщо до останнього часу використання цих технологій тон у формуванні системи соціальних комунікацій і масштабів їх впливу на формування суспільної свідомості задавали центри керівництва і координації, що забезпечували функціонування суспільства за допомогою вертикальних способів інформаційних обмінів, то ініціатива і правила гри при використанні електронних соціальних комунікацій переходять до рівнозначних у соціальних вимірах учасників цього способу обмінів на кооперативних засадах;

– стимулом для такої форми спілкування є не потреби, пов'язані з необхідністю задоволення запитів функціонування й розвитку суспільства, членом якого є цей індивід, а його власні мотиви, бажання, захоплення, що лише опосередковано співвідносяться із суспільними інтересами: можуть підтримуватись у суспільстві, бути нейтральними стосовно його інтересів, або ж заперечуватись ним у тій чи іншій формі;

– на сьогодні соціальні мережі є засобами інформаційних обмінів, найменш контрольованими правовою системою українського суспільства. У цьому плані вони є унікальними, оскільки всі раніше створені засоби ініціювалися владою і були так чи інакше інструментом керування масами і певною мірою контролювалися нею. Це ж стосується і так званих демократичних, «незалежних» ЗМІ. Незважаючи на декларативну демократичність, їх залежність від джерел фінансування також обумовлює необхідність відстоювання позицій цих джерел, пов'язаних із системою управління, що підтримують правлячі на даний момент кола або ж опонують їм.

При цьому соціальні мережі вперше стали засобами обміну інформацією між людьми, контроль за змістом якої з боку держави у правовому, техніко-технологічному плані суттєво обмежений¹⁸⁷. Власне, розвиток цих інструментів спілкування в сукупності є винайденим людиною способом удосконалення своєї соціалізації з

---

¹⁸⁷ Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [Онищенко О. С., Горюхов В. М., Попик В. І. та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. С. 23.

урахуванням власних уподобань, інтересів, смаків та уявлень про перспективу.

Таким чином, багатовекторні напрями розвитку сучасної цивілізації обумовили широке різноманіття у продукуванні інформаційних ресурсів, розширили можливості включення до цієї діяльності членів суспільства. На сьогодні це продукування здійснюється як за допомогою традиційних методів виробництва друкованої продукції, широкого розвитку радіо й телебачення, так і бурхливо прогресуючих технологій виробництва електронної інформації, розвитку інформаційних потоків Інтернету. І якщо ще в минулому десятиріччі інтернет-технології дослідники розглядали як, насамперед, глобальний інструмент забезпечення новинною інформацією широкої аудиторії користувачів, як цікавий розважальний ресурс, то останнім часом він усе більшою мірою постає як основний сучасний механізм інформаційного забезпечення суспільства

188

Розвиток у структурі інтернет-ресурсів більших обсягів наукової інформації важливий для середовища інформаційних обмінів сам по собі. І хоча ця інформація сьогодні не досить рельєфно відбивається на пропорціях представлення різного за призначенням інформаційного ресурсу в Інтернеті, саме розвиток процесу прояву наукової, вищої за змістовим наповненням від усіх інших видів інформації, саме її зростаючий інформативний вплив у використовуваних ресурсах стає суттєвою підмогою підвищення значення й ефективності наукової діяльності, активізації інноваційних процесів у суспільстві.

При цьому, як зауважує Г. Боряк, аналізуючи відображення гуманітарної складової наукового сегмента в Інтернеті, ця складова «є не лише важливим комунікативним засобом сучасного академічного середовища, але й серйозним інструментом формування суспільної свідомості, передусім – шляхом трансформації наукового знання у “підручникові” та загальнодоступне». На прикладі історичних веб-ресурсів дослідник демонструє «певні позитивні зрушення: в ієрархії найпопулярніших ресурсів академічні сайти перемістилися з кінця третьої у середину першої десятки; аматорський сегмент перших трьох десятків ресурсів звузився, натомість впевнено розширюється освітня складова»¹⁸⁹.

---

¹⁸⁸ Див.: Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. 608 с.; Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. С. 21–50; Эйдман И. Прорыв в будущее: социология интернет-революции. Москва : ОГИ, 2007. 384 с.; Брекендридж Д. PR 2.0 : новые медиа, новые аудитории, новые инструменты / пер. с англ. Москва : Эксмо, 2009. 272 с.;

Попов А. Блоги: новая сфера влияния. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2008. 336 с.; Губанов Д. А., Новиков Д. А., Чхартишвили А. Г. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства. Москва : Изд-во физико-математической литературы, 2010. 228 с.; Тарасов В. Б. От многоагентных систем к интеллектуальным организациям: Философия, психология, информатика. Москва : УРСС, 2002.

¹⁸⁹ Боряк Г. До питання про стан і перспективи розвитку мережевих інформаційних ресурсів соціогуманітарних наук. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Електронні інформаційні ресурси : збірка наук. пр. / відп. ред. Г. В. Боряк. Київ : НАН України,

Зростаючі обсяги присутності в Інтернеті наукової інформації стимулюють оновлення суспільної діяльності, оскільки сприяють:

– швидкості поширення наукової інформації в електронному вигляді, що вигідно відрізняє цю технологію від технологій поширення друкованих текстів. «До кінця нинішнього десятиріччя, наприклад, у світі буде мільярд телефонів, всі вони будуть пов'язані, і майже з будь-якого можна буде зателефонувати на будь-який. Інформація поширюється миттєво»¹⁹⁰;

– збільшенню доступності до наукової інформації для всіх категорій користувачів. У тому числі й тих, хто здійснює впровадження наукових здобутків у практику суспільної діяльності;

– більш продуктивному порівняно з традиційним друкованим варіантом використанню змісту підготовленої інформації для нарощення на її базі нового знання шляхом текстового маніпулювання;

– контактам однодумців у глобальному вимірі, що працюють над аналогічною тематикою, налагодженню постійних наукових зв'язків, обмінів даними й висновками, можливостям фактичного створення неформальних (які ще нині називають віртуальними) соціальних спільнот за інтересами.

Що ж стосується самого факту еволюції структури інтернет-ресурсів, то невелике зростання співвідношення цієї інформації з іншими її масивами пояснюється тим, що самі відвідувачі веб-сайтів сьогодні беруть участь в активному створенні контенту, що призвело до різкого зростання обсягів і динаміки розвитку глобального інформаційного простору.

У цілому ж окреслені процеси обумовили ситуацію, за якої вперше у своїй історії наша цивілізація зіткнулася з проблемою наявності величезних і всезростаючих обсягів створюваних інформаційних ресурсів, що дедалі важче піддаються виміру й ідентифікації.

Всесвітня мережа – дуже жваве місце. Згідно із сервісом Internet Live Stats¹⁹¹, щосекунди в Google робиться понад 50 тис. пошукових запитів, проглядається 120 тис. відео на Youtube, надсилається майже 2,5 млн електронних листів. У вересні 2014 р. загальна кількість сайтів перевищила мільярд, і сьогодні їх приблизно 1,200 млрд¹⁹². У цьому разі не підрахована так звана «глибока павутина» (Deep Web)¹⁹³, тобто

Ін-т історії України, 2013. Число 21. С. 9–10.

¹⁹⁰ Нейсбит Д. Мегатренди / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. С. 89.

¹⁹¹ URL: <http://www.internetlivestats.com/>.

¹⁹² URL: <http://www.internetlivestats.com/watch/websites/>.

¹⁹³ Максимов О. А., Мельников В. О., Меликян Г. С. Характеристика информационно-поисковых систем Интернет: теоретические и практические аспекты. НТИ. Сер. 2. 2009. № 2. С. 15–23.

сукупність сайтів, які не індексуються пошуковими системами.

Водночас слід вказати, що окремих сторінок в інтернет-просторі набагато більше. Наприклад, на ресурсі WorldWideWebSize¹⁹⁴ представлена оцінка розміру Інтернету саме за кількістю сторінок. На 2016 р. розмір Інтернету оцінюється в 4,58 млрд окремих веб-сторінок. Щоправда, мова йде лише про англomовний сегмент мережі.

Одним із способів оцінки інформації, що циркулює в Інтернеті, є вимір трафіка. Згідно з даними Cisco¹⁹⁵ у 2019 р. обсяг трафіка досягне 2 зеттабайти на рік. У Cisco вказують, що 1 зеттабайт еквівалентний 36 тис. рокам HDTV-відео. І знадобиться п'ять років для перегляду відео, що передається по світу кожної секунди.

Таким чином, розвиток глобалізаційних процесів на основі впровадження електронних інформаційних технологій забезпечив формування гігантських обсягів інформації, яка використовується в інтересах суспільного розвитку. Вона вже набула того рівня впливу, який дає змогу на базі сучасного знання, сучасного досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування по шляху науково-технічного розвитку і соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження. Ця база створює можливості для «творчого вибору закономірних способів змін» у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, «у прогностичному передбаченні напрямів розвитку», в усе більш глибокому проникненні у навколишню дійсність¹⁹⁶.

При цьому, за переконанням ряду українських дослідників, «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної властивості» є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу¹⁹⁷. Технічні можливості доступу до глобальних інформаційних ресурсів створили унікальну соціально-психологічну ситуацію для людини, пов'язану з можливістю реального усвідомлення її як активної, дієвої складової людської цивілізації, їй на практиці, без раніше необхідних посередників, дали змогу відчутти себе індивідуальною складовою в безмежному світі інформації.

Уже сьогодні загальноцивілізаційна база в принципі дає змогу глобальної інтеграції людських ресурсів для розв'язання найважливіших проблем економічного, політичного, соціального й духовного розвитку. Глобальна інформаційна база дає змогу у все більшій

---

¹⁹⁴ URL: <http://www.worldwidewebsize.com/>.

¹⁹⁵ URL: <http://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/vni-hyperconnectivity-wp.html>.

¹⁹⁶ Горovий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 58.

¹⁹⁷ Крeмiнь В. Г., Бiнько I. Ф., Головащенко С. I. Полiтична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення : монографія. Київ, 1998. С. 8.

мірі добиватися дієвості в регулюванні економічних процесів у відносинах між державами, союзами держав, економічними регіонами в планетарному вимірі, створення в рамках цих утворень великих господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, всіх видів товарів, фінансових ресурсів. При цьому здійснюється з небувалими раніше темпами вплив глобальних інформаційних ресурсів на процес зближення внутрішніх економічних умов у різних державах ¹⁹⁸.

Характерною особливістю сучасного впливу глобальних інформаційних ресурсів на політичну сферу життя суспільства є створення наднаціональних, наддержавних структур, спрямованих на координацію політичних процесів глобального рівня, розв'язання найскладніших міждержавних регіональних проблем світового значення на основі позитивного загальносуспільного досвіду, здобутків сучасної наукової думки. Вони також створюють нові можливості долучення до найвищих здобутків людського духу, духовноціннісних орієнтирів загальнолюдського масштабу все більших мас населення Землі, включення дедалі більшої кількості людей у процес розвитку високої моралі, духовноціннісних орієнтирів різних рівнів побутування, загальнокультурного розвитку, створення все більш дієвих умов для зростання інтелектуальної спільності людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності ¹⁹⁹.

А проте сам гігантський обсяг інформаційних масивів сучасності містить у собі нерозв'язані ще проблеми для всієї системи користувачів, і на рівні держави та нації, і на рівні окремих соціальних структур у їх складі, а також на рівні окремих членів суспільства.

Насамперед при цьому слід зазначити слабку якість структуризації наявних інформаційних масивів, а отже – і серйозні недоліки в керуванні інформацією, що негативно впливає на якість використання інформаційних ресурсів. «Стрімке зростання обсягів продукованої людством інформації при відсутності загальноновизнаної концепції розвитку цього процесу, узгодженого уявлення про методи і форми структурування наявних ресурсів, багатомовність в Інтернеті, а також при застосуванні інших, відмінних від електронного, видів пошуків створює все більш складні проблеми при наповненні вітчизняних інформаційних баз» ²⁰⁰.

Цей недолік пояснюється використанням різноманітних форм фіксації інформації і

---

¹⁹⁸ Там само. С. 9.

¹⁹⁹ Кремінь В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення. С. 8–10.

²⁰⁰ Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 245.

насамперед слабким рівнем узгодження технологій використання друкованої інформації та інформації на електронних носіях. У бібліотечних установах, за наявності гібридних ресурсів ²⁰¹, таке узгодження здійснюється на рівні каталогів та роботи довідково-бібліографічних підрозділів зі створення тематичних списків літератури на спеціальні замовлення. Однак така інформація, до того ж нерідко неякісно анотована видавцями, не дає достатнього уявлення про наявний зміст інформаційних ресурсів ²⁰², потребує додаткового ознайомлення потенційного користувача з конкретними виданнями для прийняття рішення стосовно їх практичного використання. І якщо донедавна традиційні бібліотечні технології обслуговування передбачали роботу читача з книгою в читальних залах, а також ознайомлення з електронними ресурсами в бібліотеці, то прискорення темпів суспільного життя потребує розвитку технологій використання інформації на паперових носіях та електронних ресурсів для продуктивного використання в єдиному форматі.

О. Онищенко зазначає: «Сучасній бібліотеці не слід концентруватися на одному виді інформації – друкованій, книжковій, оскільки установа перетвориться на музей. Сьогодні всі книгозбірні мають справу з різноманітними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі ці заклади мають стати досвідченим “посередником” між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Нині особлива роль відводиться інформації про інформацію, і завдання бібліотекаря в цій революції невпинно зростає» ²⁰³.

Пошук у цьому напрямі в певних тематичних проектах дає вже сьогодні позитивні практичні результати. «Намітилися вже й тенденції до перетворення окремих, раніше статичних ресурсів на динамічні, – зауважує у своєму дослідженні В. Попик. – Така можливість самостійного, незалежного в майбутньому від друкованої першооснови розвитку потенційно закладена і спеціально декларована упорядниками, наприклад в “Енциклопедії історії України”. Слід нагадати, що сама ідея створення електронної версії ЕІУ виникла ще у 1998 р., коли було розпочато роботу над багатотомним книжковим проектом» ²⁰⁴.

---

²⁰¹ Там само. С. 221. Негативна і дещо зверхня характеристика цього терміна з боку відомого дослідника в бібліотекознавчій сфері Я. Шрайберга (Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий. *Науч. и техн. б-ки*. 2002. № 1) скоріше за все свідчить про певну відірваність деяких теоретичних умовисновків від практики функціонування основної маси сучасних бібліотек. (Прим. авт.)

²⁰² Див.: Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 64.

²⁰³ Библиотеки в меняющемся мире / Интервью акад. А. С. Онищенко; записала Л. Таран. *Зеркало недели*. 2001. № 44. С. 14.

²⁰⁴ Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 305.

У цілому для вітчизняного інформаційного простору проблема об'єднання статичних і динамічних ресурсів в єдиному технологічному циклі використання залишається дуже гострою. Оптимальним шляхом її розв'язання є здійснення оцифрування інформації на паперових носіях. Цим шляхом відбувається переведення інформації в електронний формат використання в зарубіжній практиці. Однак такий шлях є затратним, і у зв'язку з економічною скрутою в Україні оцифрування фондів бібліотек здійснюється в дуже обмеженому обсязі. У той самий час введення в сучасний суспільний обіг інформації, що становить духовно-ціннісне надбання, культурний здобуток українського народу, є надзвичайно важливим для національного розвитку в умовах глобалізації.

Ця проблема є важливою для загальноукраїнського національного інформаційного простору з огляду на тиск глобалізаційних інформаційних факторів. Вона має суттєве значення для соціальних структур нашого суспільства з точки зору необхідності збереження й розвитку прогресивних національних традицій в економічній сфері, у вітчизняній науці і культурі, а також у національному інформотворенні на нинішньому, інформаційному етапі розвитку суспільства.

Ускладнення структури суспільства обумовлює стрімкий розвиток різноманітних інформаційних обмінів з використанням наявної в розпорядженні суспільства інформації та організацію продукування нових ресурсів, розвиток своєрідної сигнальної системи реагування на зміни в середовищі існування сучасної людини. Цей інформаційний механізм у своїй сукупності становить собою дедалі складнішу, багаторівневу систему. Ця система сприяє зміцненню соціальної єдності суспільства, і є важливим фактором розвитку можливостей його подальшого розвитку.

«Інформація, що циркулює в сучасних комунікаціях, у певних пропорціях є новою і створеною в суспільстві раніше періоду нинішньої затребуваності. Вона може повністю відповідати сучасним запитам, відповідати частково і потрапити в комунікацію випадково, наприклад, за зовнішніми ознаками при застосуванні пошукових комп'ютерних систем невисокої якості. І, нарешті, інформація, одержувана соціальними структурами суспільства через систему інформаційних комунікацій, може бути актуальною і запізнілою. Достовірною повністю, частково, або ж недостовірною зовсім (хибною). Частково недостовірна та хибна інформація може бути результатом реалізації цілого ряду причин і установок, що призводять до неякісного продукування нової інформації, або ж може бути результатом навмисної дезінформації. Остання з розвитком інформаційних електронних технологій може розвиватися в багатомодові комбінації,

відомі під загальною назвою інформаційних воєн»²⁰⁵.

Слід зазначити, що до системи соціальних інформаційних комунікацій зі зростаючих масивів нової інформації може потрапляти й потрапляє чимало надлишкової, зайвої інформації. Ця інформація поряд із прямим технологічним браком утруднює використання корисних інформаційних ресурсів і, таким чином, є теж шкідливою. Її наявність є об'єктивною причиною підвищення трудозатрат в інформаційній сфері та, відповідно, негативно впливає на працездатність користувачів.

Зростання ресурсів глобального інформаційного простору в сучасних умовах пов'язане також з рядом інших супутніх проблем, «таких як:

- непропорційне зростання рівня інформаційного шуму;
- засилля паразитної інформації (незатребуваної, одержуваної як несанкціоновані “додатки”);
- слабкої структурованості інформації;
- багатократного її дублювання.

Для веб-простору до того ж характерні такі недоліки, як велика кількість “інформаційного сміття”, неможливість гарантування цілості документів. Практична відсутність можливості смислового пошуку, обмеженість доступу до “закритих” ресурсів»²⁰⁶.

Зростання обсягів інформації в інтернет-просторі, особливо із збільшенням прояву національної, регіональної специфіки в подачі матеріалу, обумовлює ускладнення, або ж і просто зниження якості цілісного структурування матеріалу. Це створює зростаючі проблеми в пошуку потрібної інформації, розробку необхідних для цього пошукових систем.

Проблемною для сучасних інформаційних обмінів є наявна в структурі електронних інформаційних ресурсів багатомовність. Унаслідок недосконалого рівня програмного забезпечення щодо перекладу представленої в Інтернеті інформації, у ресурсах втрачається значна частина змісту. У тих публікаціях, що стосуються суті сучасної дослідної роботи, аналізу змісту одержаних результатів, наукових гіпотез, вузькоспеціальних напрацювань, такі втрати мають суттєве значення.

Одна з проблем, що постає перед інформаційним працівником під час відбору потрібного матеріалу, – отримання на свій запит з інформаційних систем Інтернету великої кількості інформації, непотрібної в цей час і стосовно цього запиту. Ідеться про

---

²⁰⁵ Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 283–284.

²⁰⁶ Ландэ Д. В., Фурашев В. Н., Брайчевский С. М., Григорьев А. Н. Основы моделирования и оценки электронных информационных потоков : монография. Киев : Инжиниринг, 2006. С. 5.

так званий інформаційний шум (І Ш).

Одним з перших його системне дослідження в комунікації розпочав американський дослідник К. Шеннон у рамках розробленої ним теорії (робота «Математична теорія комунікацій», 1949 р.). Модель, представлена вченим, пояснює процес комунікативного акту. У ній він представлений як лінійний процес, у якому комунікатор визначає, яке повідомлення він буде надсилати, передавач перетворює дані в сигнали, які йдуть по комунікаційних каналах, через які повідомлення досягає одержувача. Модель містить п'ять елементів: джерело інформації, передавач, канал передач, приймач і кінцева мета. Поряд із цими елементами К. Шеннон вводить і таку складову цього процесу, як «шум», вказуючи на те, що весь процес транспортування повідомлення від комунікатора до реципієнта проходить на тлі цих перешкод, що ускладнюють передачу інформації. Надалі перешкоди К. Шеннона в комунікації стали пов'язувати з поняттями ентропія і негентропії. Таким чином, явище шуму було розбите на дві складові: ентропію – зовнішні чинники, які спотворюють повідомлення, порушують його цілісність і можливість сприйняття реципієнтом, і негентропії – ті випадки, коли викривлене повідомлення все-таки доходить до реципієнта, завдяки можливості останнього до розпізнавання інформації, проте зміст даних значно змінюється і становить помилкові або ж неповні відомості. Одночасно явище інформаційного шуму вчені починають розглядати і в рамках інших соціально-гуманітарних наук, таких, наприклад, як філологія, культурологія, соціологія, філософія²⁰⁷.

Тема ця стає дедалі актуальнішою, однак ґрунтовних її досліджень у науковій літературі знайти не вдалося. Здебільшого подаються окремі думки, оцінки без широкої доказової бази. Тією чи іншою мірою тему І Ш досліджують Є. Сазонов, М. Кім, Д. Вишня, Ю. Ільїн, Р. Акопов, А. Миронов, А. Доронін та ін.²⁰⁸.

У різних соціально-гуманітарних науках явище І Ш має варіативне визначення. У культурології «перешкоди» К. Шеннона – це «умовно-індиферентна для індивіда інформація»²⁰⁹. Випадковою низькоякісною інформацією²¹⁰ інформаційний шум вважається в соціології. Сучасні вчені-комунікативісти визначають таке явище, як «процес циркулювання великого числа інформації різноманітного типу»²¹¹ або

²⁰⁷ Евдокименко Е. Ю. Понятие информационного шума в социально-гуманитарных науках. *Молодой ученый*. 2013. № 10. С. 564–566.

²⁰⁸ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. С. 99.

²⁰⁹ Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Изд-во иностранной литературы. Москва, 1963. С. 403–463.

²¹⁰ Опенков М. Ю. Медиа-философия о «журналистике 2.0». *Журналистика Русского Севера: история, современность, перспективы* : сб. тр. междунар. науч.-практ. конф. Архангельск. 2008. С. 37–49.

²¹¹ Эйгер В. Г. Информационный аспект речевых актов: на пути к качественной теории информации. Харьков ; Хамельн, 2007. URL: <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubEiger.html>.

«надмірність інформації в комунікативному середовищі, яка викликає функціональний розлад її систем»²¹².

Інформаційний шум дослідники також визначають як нерелевантність, некорисність значної частини відібраної інформації і сторонніх сигналів разом з нею, відфільтрувати який виявляється дуже важко²¹³.

Розширюючи це поняття, Л. Чуприна зауважує, що «інформаційний шум визначають ще як невідповідність знайденої інформації запиту.

Під інформаційним шумом можна також розуміти непотрібну, невчасну інформацію, що заважає споживачу сприймати іншу – відповідну його запитам»²¹⁴. Дещо збіднює уявлення про інформаційні шуми, оскільки залишає за межами розгляду питання сигналів, пов'язаних з викривленням змісту повідомлень під впливом недосконалості технічних засобів, Л. фон Трієр, який пропонує уявляти предметом цього розгляду «будь-яку надлишкову, непотрібну й несвоєчасну інформацію»²¹⁵.

Ведучи мову про суб'єктивні причини виникнення та зростання І Ш, слід звернути увагу на те, що шум може бути обумовлений недоліками технічних процесів у сфері інформаційної діяльності (серед причин його виникнення – фізичні, у тому числі погодні впливи на роботу технічних засобів, ліній передачі інформації, фактичні помилки, механічні, технічні, коректорські тощо). Із зростанням значення інформаційних обмінів у суспільстві, наближенням інформаційних процесів до практичної діяльності спостерігається також усвідомлене внесення в інформаційний обіг суб'єктивного корегування змісту повідомлень, у тому числі зміна акцентів, підміна першочергового об'єкта обговорення другорядним, маніпулювання аргументами, заміна актуальної інформації нездоровою сенсаційністю, а то й просто введення в інфосферу недостовірної інформації, розвиток методик інформаційного тероризму, інформаційної війни, як нової форми протистояння на інформаційному етапі розвитку суспільства.

Один з багатьох аспектів проблеми І Ш – «зашумлення» інформаційних потоків унаслідок використання інтернет-виданнями деяких сучасних прийомів журналістики й особливості роботи аналітика з цими потоками.

Явище інформаційного шуму стало прямим наслідком нових тенденцій у подачі

---

²¹² Полудина В. П. Информационный шум в интернете как проблема потребления коммуникации : журн. социологии и соц. антропологии. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2011_5/Poludina_2011_5.pdf. С. 386–339.

²¹³ Див.: Ильин Ю. Маятник внимания. URL: <http://www.computerra.ru/features/243301>.

²¹⁴ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. С. 99.

²¹⁵ Цит. за: Абзалова Г. Перед выборами: как управлять СМИ, чтобы они не управляли Вами. URL: <http://mediart.ru/blog/okazivai-vliyanie/742-1-pered-viborami-kak-pravlyat-smi-htobi-oni-ne-upravlyali-vami.html>.

інформаційних повідомлень засобами масової інформації та масової комунікації.

Комерційний підхід ЗМІ до виробництва й поширення інформації в умовах ринку диктує необхідність подання матеріалу в такий спосіб, щоб за будь-яких умов продати продукт, отримати прибуток. Видання прагнуть усіляко привернути увагу читача, тому готові подати навіть неважливу новину так, щоб він її помітив. З потоку новин вибираються такі повідомлення, які викличуть яскраву емоційну реакцію в читачів. Усе це, як і популярна нині теза про те, що «новина має бути зі знаком мінус», яка особливо помітна в роботі інтернет-видань, значно ускладнює аналіз, оскільки доводиться витратити зусилля на відсіювання емоційної складової, перебільшень і неточностей, щоб одержати певну кількість інформації, наявної в публікаціях.

Негативні тенденції збільшення шумової інформації всіх видів у глобальному інформаційному просторі певною мірою нейтралізує позитивні впливи глобального інформаційного простору на держави, соціальні структури в них, на індивідуальних користувачів цієї інформації. Вплив цього процесу певною мірою нейтралізується свідомою діяльністю міжнародних організацій, на рівні міждержавних угод, впровадженням на загальноцивілізаційному рівні правової бази формування відносин у глобальній інформаційній сфері.

Так чи інакше кожна з держав, виходячи на рівень розвитку інформаційного суспільства, із впровадженням сучасних електронних інформаційних технологій у сфері бізнесу, політичного, культурного життя, розвитком технологій міжособистісного спілкування, здійснює необхідні заходи для нормування сучасної інформаційної діяльності. Російський політолог С. Кара-Мурза справедливо наголошує на тому, що маніпулювання свідомістю стає неможливим за наявності альтернативних джерел інформації. Використовуючи для комплектації різну інтерпретацію тих чи інших подій у різних мас-медіа, інформаційний працівник може зробити свої власні висновки й мати свою точку зору – настільки, наскільки це можливо за умов інформаційного шуму²¹⁶.

Стрімкий розвиток електронних інформаційних технологій обумовлює залучення в інформаційні взаємовідносини, характерні для інформаційного суспільства, все більшого числа держав, транснаціональних структур. На рівень міжнародних інформаційних відносин виходять, втягуються в специфіку відносин на сучасному рівні їх реалізації інші соціальні структури в різних країнах світу. При цьому відчутних збитків зазнають ті члени міжнародної спільноти, які з тих чи інших причин ще не відповідають своїми можливостями в інформаційній сфері вимогам нового, інформаційного етапу розвитку

---

²¹⁶ Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Эксмо, Москва, 2004. С. 217; Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. URL: <http://lib.misto.kiev.ua/POLITOLOG/karamurza.dhtml>.

цивілізації. На жаль, прикладом підтвердження цієї тези стала ситуація, пов'язана з процесами, що відбуваються на Південному Сході нашої держави, активована діяльністю кремлівських пропагандистів, орієнтованих на інформаційний простір України.

Скоординована органами державної влади пропагандистська діяльність переважної частини російських ЗМІ, всіх наявних джерел виготовлення й поширення нової інформації створює уявлення:

- про повний розвал української економіки, відсутність мінімально необхідних обсягів енергоресурсів для виживання населення в зимовий період;
- про ультранаціоналістичну політику в Україні, нелегітимність і некваліфікованість влади;
- про непрофесіоналізм українського військового керівництва, поразки і деморалізацію Збройних сил України на Сході;
- про зростаючий осуд різко унітарної політики українського керівництва в державному будівництві, небажанні пошуку компромісів, непримиримому антиросійську політику тощо.

До сказаного вище про найбільш чітко проявлені в сьогоденні основні риси впливу загальноцивілізаційної бази на суспільні перетворення в період переходу до постіндустріальної, інформаційної епохи, про зростаючі впливи цього виду ресурсів на індивідуальну людську свідомість, потрібно додати одне суттєве застереження: розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного розв'язання актуальних суспільних проблем, лише може створювати сприятливі умови для розвитку свідомості людини інформаційного суспільства. Реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості суспільства, рівень розвитку користувача. Ці чинники проявляються в тому, що процеси глобалізації, які базуються на загальноцивілізаційній інформатизації, виявляють поряд з позитивними також і суттєві негативні тенденції у своєму розвитку. Головною причиною таких негативних наслідків для інформаційної бази суспільства є нерівномірність розвитку і, як наслідок, нерівномірність входження в глобальний інформаційний простір суб'єктів його використання. У цьому разі під суб'єктами маються на увазі не лише державні, національні суспільні утворення, а й будь-які інші соціальні об'єднання, усі інші учасники процесу глобальної інформатизації, що впливають на цей процес і відчують його вплив.

Ці тенденції не є прямим наслідком розвитку самої бази. Вони – результат використання наявних інформаційних ресурсів у шкідливому для людства чи певних його частин напрямі, або ж наслідком помилкового використання інформації. І хоча вони не є магістральним проявом закономірності, однак, з розвитком міжнародних

інформаційних відносин все більш відчутно можуть впливати на колективну й індивідуальну свідомість людей, і такий вплив потребує аналізу та пошуку шляхів нейтралізації.

У цілому ж інтелектуальне буття людини й суспільства «обумовлене станом інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності і розвитку»²¹⁷. Вивчення інформаційних масивів глобального інформаційного простору, еволюції цього простору і особливостей його впливу на індивідуальну й суспільну свідомість потребує вдосконалення роботи зі структуризації інформаційних масивів і співвідношення їх розвитку з об'єктивними потребами суспільного розвитку, розвитку сучасної людини. Обриси такої структуризації сьогодні вже проявляються в масивах глобальної інформації.

На сьогодні глобальний інформаційний простір, що контролюється і розвивається з допомогою відповідних технічних і правових засобів та організації міжнародного співробітництва, міжнародного розподілу праці, містить у своїх базах:

- найновішу інформацію про нові наукові здобутки в усіх сферах суспільної діяльності;
- інформацію про здобутки у сфері інформаційних технологій та інформаційного маркетингу;
- інформацію про правову базу міжнародної інформаційної діяльності та право, на базі якого функціонує інформаційний комплекс кожної держави чи нації;
- інформацію про структуру міжнародних та національних інформаційних ресурсів, розміщених у міжнародних та національних бібліотечних системах та архівних установах, про зміст розміщених у них фондів на різних системах носіїв, у тому числі каталоги оцифрованої інформації;
- інформацію про розвиток міжнародних інформаційних ринків;
- інформацію про економічні, політичні перетворення загальносуспільного масштабу, про здобутки культурного життя та ін.;
- інформацію про проблеми, що постають на порядку денному людства: екологічні, кліматологічні, соціальні й інші та пошук шляхів їх розв'язання;
- інформацію про проблеми внутрішньоцивілізаційного співжиття та зусилля щодо їх подолання²¹⁸.

Для окремого користувача і навіть для окремих соціальних структур масштабність

---

²¹⁷ Глобальные трансформации и стратегия развития. С. 59.

²¹⁸ Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / [О. С. Онищенко, В. М. Горючий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. С. 19–20.

наявних уже сьогодні гігантських масивів інформації в Інтернеті створює проблеми при відборі потрібної для використання інформації. Досвід показує, що для продуктивного використання напрацьованих людством ресурсів між дослідником, практиком і глобальними ресурсами інформації з'явилася потреба в посереднику, інформаційному працівнику, спеціаліста з орієнтації в масивах інформації, з підготовки її до ефективного використання користувачем. У сучасних умовах одним з таких ефективних посередників може бути бібліотечна установа. Розвиток глобального інформаційного простору зміщує уявлення про традиційні функції і соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема бібліотечних.

При цьому бібліотечні заклади відповідатимуть вимогам сьогодення, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з керування інформаційними ресурсами суспільства за таких умов:

1) коли їхня техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування електронними потоками інформації;

2) коли вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи необхідну нашому суспільству інформацію;

3) коли стануть центрами надійного збереження нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої і надійно керованої;

4) коли переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;

5) коли за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією буде відновлено і зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства;

6) коли бібліотечні заклади зі свого боку активізують роботу з дистанційного обслуговування користувачів, відпрацьовуватимуть технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом адаптації до потреб замовника, з урахуванням специфіки його сприймання, за аналогією з процесами спілкування;

7) коли бібліотечні заклади розпочнуть процес входження як повноправні суб'єкти на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення. Адже ринок – хороший індикатор будь-якої діяльності;

8) коли бібліотечні заклади як загальносуспільні інформаційні центри стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій, та вводять їх у свій

спосіб життя²¹⁹.

Певного досвіду у вдосконаленні практичної діяльності щодо обслуговування академічних установ новою науковою інформацією шляхом одержання права доступу до провідних зарубіжних баз такої інформації набула Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Так, у 2014 р. відповідно до Постанови Президії Національної академії наук України «Про заходи із забезпечення централізованого доступу до зарубіжних баз даних наукової інформації та представлення періодичних видань НАН України у провідних наукометричних базах», основний науково-інформаційний центр України забезпечує наукові підрозділи академії базами даних Academic Search Complete (EBSCO), INSPEC, Scopus, SciVerse Science Direct .

Одночасно з формуванням пакета документів та опрацюванням оптимальної моделі здійснення закупівель протягом останніх років бібліотека постійно проводить семінари-практикуми зі спеціалістами корпорацій Elsevier, EBSCO, Springer, Wiley для науковців установ НАН України, редакційних колегій періодичних видань та бібліотечно-інформаційних підрозділів системи академічних бібліотек²²⁰.

Сьогодні спеціалісти бібліотечної сфери з тривогою фіксують тенденцію постійного зменшення відвідувачів у читальних залах бібліотек. Нові покоління користувачів інформації звертаються, в основному, до електронних ресурсів Інтернету з допомогою персональних комп'ютерних систем. Традиційна бібліотека слабо задовольняє потреби такого користувача.

Однак ця ситуація є спонукальною для вітчизняної аудиторії доти, поки електронна інформація виконує в суспільстві пізнавальну, навчальну роль, але ще не стала основою для практичної діяльності в економіці, в усіх сферах, де потрібне зважене, ефективне й своєчасне прийняття рішень.

Широке включення електронної інформації в практичну діяльність сформує суспільну потребу до оновлення бібліотечних установ, як суспільно значущих сучасних інформаційних центрів, змусить суспільство подбати про оновлення, сучасне оснащення бібліотечних установ, належне їх матеріальне забезпечення. Користувач матиме знову повернутися до бібліотечного обслуговування на якісно новому рівні, через неї зможе забезпечити собі можливість ефективного доступу до найновішої інформації, здобутків передової суспільної думки, зможе продуктивно використовувати ці надбання в інтересах активної діяльності. І цим самим зробить суттєвий крок до власної

---

²¹⁹ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства [О. С. Онищенко, Л. А. Дуб-ровіна, В. М. Горовий та ін.]. Київ, 2011. С. 10–11.

²²⁰ Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі. С. 26.

трансформації як ефективного члена нового, інформаційного суспільства.

3.2. Національний інформаційний простір у формуванні сучасної особи

Життєздатність сучасної людини в обох вимірах, і як біологічної істоти, і як істоти соціальної, у кінцевому підсумку залежить від можливостей задоволення потреб необхідного життєзабезпечення, що в переважній більшості соціально активних членів суспільства здійснюється через працю. Успішна суспільно значуща праця для більшості людей є не лише умовою існування, а й запорукою життєвого успіху. Реалізація людини у сфері суспільної діяльності стає найбільш успішною у своєму національному середовищі, де в найбільшій мірі відбувається сприяння прояву кращих ментальних, національних якостей людей, властивих представникам кожної нації. Водночас у сфері культурного розвитку «етнокультура українців завжди відігравала вирішальну роль у збереженні української мови, духовності, національної ідентичності й надавала перспектив існуванню українців як нації в європейському цивілізаційному просторі»²²¹. Тривалий час в українській історії вона являла собою механізм організації етноінформаційного простору, що сприяв збереженню сукупної системи інформаційних баз, інформаційної основи існування і розвитку української нації.

В умовах глобалізації і впровадження електронних інформаційних технологій для формування особи в національних орієнтирах загальносуспільного співробітництва велике значення має зміцнення й розвиток національного інформаційного простору. Цей простір на сьогодні трактується дослідниками не лише для окреслення просторових, політичних та інших обрисів, а і як «сукупність інформації, яка зберігається та циркулює у процесі соціальних і культурних комунікацій»²²². Хоча таке формулювання не повністю охоплює зміст процесів у межах інформаційного простору, залишаючи поза увагою процес нового інформаційного виробництва, значення для цього процесу наявних національних ресурсів та ін., однак, воно відображає основний механізм циркуляції інформації і, у цілому, є корисним. Звертає на себе увагу за цих обставин також те, що головною функцією інформаційного простору є обслуговування

---

²²¹ Сорочук Л. Етнокультурна традиція українців у європейському цивілізаційному просторі. Соціокультурний поступ українства: цивілізаційний контекст : монографія / упоряд. К. А. Кобченко, за заг. ред. М. І. Обушного. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2015. С. 56.

²²² Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. С. 478.

сучасних та розвиток майбутніх суспільних відносин, від яких залежить подальший розвиток або стагнація як окремих країн, так і цивілізації в цілому. Тому кожна країна змушена самостійно та у співпраці з іншими розвивати власний національний інформаційний простір, намагаючись зайняти гідне місце у світовому поділі праці та ресурсів, у конкурентній боротьбі за ринки збуту товарів та послуг, захищаючи власні національні інтереси ²²³. Водночас слід зазначити, що оскільки суспільства організуються навколо процесів людської діяльності, структурованих і історично детермінованих у відносинах виробництва, досвіду і влади ²²⁴, то держава, нація акумулює для цієї діяльності необхідну інформаційну основу. Ця основа складається з інформаційного ресурсу, напрацьованого попередніми поколіннями цієї нації та корисною для розвитку даної людської спільності, зібраною в процесі суспільної практики в минулому, та інформацією новою, необхідною для діяльності в сучасних умовах.

Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним і інформаційним етапом розвитку суспільства при цьому є те, що в останньому джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації і розвитку комунікацій, порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел і в можливості децентралізованого використання енергії в процесах виробництва й розподілу. Цей усталений ресурс інформації, що обслуговує націю, державу, є інформаційною основою їх життєдіяльності, а в соціальному вимірі соціальною інформаційною базою. Абсолютно правомірно буде стверджувати, що самоідентифікація будь-якої соціальної структури здійснюється на основі свідомо згурпованої, виходячи із її суспільних функцій і завдань інформації, що становить її власну інформаційну базу ²²⁵. Під такою базою сьогодні розуміється «весь необхідний обсяг соціально значущої інформації, керований, постійно поповнюваний, призначений для самоідентифікації, збереження і розвитку цієї людської спільності» ²²⁶.

Суттєвою характерною рисою при цьому в новому суспільстві є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму і такий технічний рівень, за якого його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, а й генерують нові знання на основі існуючого до найвищих рівнів абстрагування та використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для

---

²²³ Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. Ж. Корецького НАН України, 2003. С. 159.

²²⁴ Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. С. 37.

²²⁵ Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 28.

²²⁶ Там само. С. 25.

проникнення в неї. Зростаюча внутрішня складність соціального організму при цьому пов'язана саме з незрівнянно вищим від попереднього зростанням технологій генерування знань, урізноманітнення інформаційних баз і відповідних об'єднань людей навколо них, орієнтації ефективного використання їх інформаційного ресурсу²²⁷.

Виходячи з того, що значення інформації як рушійної сили суспільних перетворень в інформаційному суспільстві зростає, її оновлення і використання наближається безпосередньо до практичної діяльності, сучасне суспільство для розуміння інформаційних процесів, що в ньому відбуваються, при певному абстрагуванні, можна розглядати як систему соціальних інформаційних баз, ув'язаних інформаційними комунікаціями на всій ширині і глибині соціальної структури аж до соціальної особи включно. Продовжуючи дослідження інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю цілого ряду ознак, доцільно окреслити характерні особливості інформаційної бази стійкої людської (соціальної) спільності, у структурі якої суверенні інформаційні ресурси відіграють дуже важливу, орієнтаційну роль.

По-перше, інформаційна база є однією з найважливіших ознак існування й розвитку кожної людської спільності як відносно самостійної, сталої складової в загальносуспільному процесі. Суверенні інформаційні ресурси якраз і відображають особливості цієї самотності.

По-друге, інформаційна база містить у собі обсяги інформації, необхідні для її існування, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі. Суверенні обсяги інформації при цьому відіграють роль орієнтиру, дороговказу подальшого самотнього розвитку.

По-третє, інформаційна база – це певним чином організовані обсяги інформації, керовані, розміщені у сфері впливу наявних пошукових систем даної спільності й готові до використання в її інтересах. Вони у своїй структурі логічно обумовлюються змістом наявних суверенних обсягів інформації.

По-четверте, інформаційна база у своєму наповненні має інформацію, що визначається як результат відображення, позначення змісту, одержаного з зовнішнього для даної людської спільності світу, та результат відображення внутрішніх процесів у цій спільності.

По-п'яте, інформаційна база створюється разом з розвитком суверенних масивів інформації, що виконують подвійну функцію. Вони є і дороговказом руху вперед, і відображають становлення даної людської спільності:

а) шляхом відбору необхідної інформації з більш загальних, включаючи

---

²²⁷ Горюхов В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 139.

загальносуспільну, інформаційних баз. У наш час найбільш загальні інформаційні бази пов'язані з глобальним інформаційним простором, інформаційними ресурсами Інтернету;

б) шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку даної людської спільності²²⁸.

«Як зверху, так і знизу». Таким чином, всі процеси в інформаційній сфері, характерні для нації в цілому у відповідному масштабі, є характерними для кожного конкретного члена суспільства з його національною специфікою. І інформаційні потреби кожного конкретного члена суспільства правомірно виводити з основних потреб розвитку нації чи держави з певними застереженнями, що пов'язані:

– з рівнем індивідуального відчуття належності цієї людини до нації чи держави, вихідцем з якої вона є;

– із власними генетичними, ментальними, соціально-психологічними якостями, специфічними для кожної людини.

Говорячи про творення й відбір інформації для наповнення соціальних інформаційних баз, варто звернути увагу й на фактор соціальної пам'яті – сховище всіляких смислів: знань, умінь, стимулів, емоцій. Легко помітити, що суспільні настрої, які виражають бажання, симпатії, антипатії більшості членів суспільства, можуть досить швидко змінюватися. Популярні вчора гасла та ідеали сьогодні забуті; привабливі недавно лідери і громадські рухи тепер здаються старомодними й застарілими. Механізми швидкоплинної зміни суспільних настроїв діють таким чином, що не допускається накопичення і одночасне існування в актуальній суспільній свідомості протилежних прагнень та емоцій²²⁹.

Л. Малес відзначає в сучасному суспільстві вибіркового характеру соціальної пам'яті, яка «на догоду нерелексивній простоті сприйняття та некритичності, проводить спрощену, аж до бінарності, картинку минулого та сучасного суспільства для щоденного вжитку...»²³⁰;

– з впливами сучасної глобальної інформаційної сфери і глобалізації в цілому.

В. Горюховий таку думку ілюструє «на прикладі типового українця, громадянина України, члена партії, скажімо, зелених, наукового працівника, члена клубу філателістів, батька двох дітей, водія-любителя. Цей член суспільства в доступних йому формах (у певних культурологічних акціях, на побутовому рівні, у відзначенні

²²⁸ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. С. 17.

²²⁹ Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации.

²³⁰ Малес Л. В. Вивчаючи тексти культури. Соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології : монографія. Київ : КІС, 2011. С. 270.

урочистих подій, вихованні дітей) може підтримувати самобутній розвиток українського народу. Він сприяє процесу забезпечення наступності поколінь; крім того, бере участь у керуванні державою (хоча б як виборець); відстоює певну політичну програму, працює в науково-дослідному інституті, його захопленням з дитинства є колекціонування поштових марок (і у зв'язку з цим він є постійним членом клубу філателістів); виховує дітей-школярів і є членом батьківського комітету школи; маючи автомобіль, входить до організації автолюбителів і є постійним учасником дорожнього руху»²³¹.

Виступаючи в ролі члена кожної із спільностей, до яких у наявній системі соціальної інтеграції входить індивід, використовуючи існуючу систему соціальних комунікацій, він включається в складну систему циркуляції інформації між складовими системи інформаційних баз. Ці бази можуть частково накладатися одна на одну, входити як часткові у більш загальні тощо. Кожен член суспільства в процесі свого функціонування сприяє інформаційному збагаченню кожної з баз і водночас має можливість користуватись їх вмістом.

Сучасна людина, у процесі зміцнення своєї інтеграції в структуру суспільства, суспільства інформаційного, формує для себе все більш різноманітну систему комунікацій. «Десятки, сотні, тисячі тонких ниток відносин складаються в інформаційні процеси, в інформаційні потоки, інформаційні ресурси і технології – характеризує цей процес І. Юзвішін, – що, у свою чергу, визначають соціальні технології, суспільно-економічний устрій і його способи виробництва матеріальних цінностей»²³².

В умовах розвитку інформаційного суспільства, таким чином, основні потреби людини, пов'язані з її розвитком, зосереджуються на залученні і використанні інноваційної, необхідної для цього інформації. За цих обставин стає все більш актуальною потреба особи як і в якісній, корисній інформації, так і у потрібній широкій різноманітності соціальних інформаційних комунікацій.

У сучасному глобалізованому світі задля збереження своєї ментальної самоідентифікації²³³, збереження тих унікальних і самобутніх українських якостей, що можуть бути дуже корисними у національному розвитку в умовах інформаційного

---

²³¹ Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 38–39.

²³² Юзвішін І. І. Основы информациологии. Информациология. Москва : Высш. шк., 2000. С. 333.

²³³ На базі визначених на сьогодні особливостей сучасну ментальність можна розглядати як спосіб світосприйняття і світорозуміння, який відрізняє культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого, ґрунтується на досвіді світосприймання і поведінки попередніх поколінь кожного етносу, керується цим досвідом в процесі суспільного розвитку, проявляється у вигляді властивостей кожного соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, самобутність в усіх сферах людської діяльності (Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. С. 11–12).

суспільства, громадяни сучасної України відчують потребу в збереженні й розвитку ментальної самобутності в інформаційній сфері. В умовах розвитку нинішнього суспільства продуктивними є такі риси українця, як працелюбність, терплячість і витривалість, прагнення до спокійної, незалежної, сповненої життєвої філософії праці²³⁴; толерантність українців до інших народів та культур²³⁵; близькість до ідейної основи життя Заходу і водночас сприйняття цих ідей і фактів через призму свого усталеного світобачення»²³⁶; демократичність як специфічну характерну ознаку українців²³⁷, Г. Сковорода змальовує образ України як краю, де «оселилася простота й царствувала дружба, що робила мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним»²³⁸ та ін. Збереження цих рис, їх розвиток і доповнення в умовах сучасного суспільства є однією з основних умов національного розвитку. З усе більш активним тиском глобальних інформаційних ресурсів на інформаційний простір України при пасивному ставленні суспільства до національної інформаційної сфери стає реальною загроза тотальної уніфікації в цій сфері і втрати національної самоідентифікації. Сьогодні дослідники зауважують, що вітчизняні владні структури допустили в останні десятиріччя чимало упущень у формуванні основи «для поширення і закріплення українських цінностей, зокрема, шляхом створення і популяризації власних культурних продуктів. Особливість цих процесів полягала в тому, що вони протікали в умовах євроінтеграційного вибору України, що вимагало певної адаптації української культури до західних стандартів. Відсутність належної стратегії у цьому питанні призвела до того, що в інформаційному просторі України посилюється домінування не тільки російської, а й західної масової культури, що негативно позначається на розвитку національної культури та сприяє поширенню чужих, нерідко аморальних цінностей»²³⁹. Тому в умовах масового інформаційного виробництва, наповнення вітчизняних інформаційних комунікацій новою інформацією, у тому числі зарубіжного виробництва, потрібна зростаюча увага до збереження й розвитку національних інформаційних ресурсів, а в цьому процесі – збереження та ефективного використання суверенних інформаційних ресурсів.

Серед останніх напрацювань своєю вичерпністю на сьогодні (що в той же час розкриває перспективи для подальших досліджень) привертає до себе увагу визначення, запропоноване В. Олійником, О. Сосніним, Л. Шиманським. У ньому інформаційний

---

²³⁴ Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. Київ : Норд-прес, 2005. С. 65

²³⁵ Костомаров Н. Две русские народности. Киев-Харьков : Вища шк., 1991. С. 68.

²³⁶ Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. С. 67.

²³⁷ Антонович В. Б. Погляди українофілів. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ, 1995. С. 148.

²³⁸ Сковорода Г. Вбогий жайворонок. URL: http://ukrbooks.com/ua/Vboguj_zhajvoronok/.

²³⁹ Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. С. 477.

суверенітет Української держави розглядається як «виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави»²⁴⁰. Таким чином, суверенні інформаційні ресурси можемо розглядати як такі, без яких не можливе існування нації чи держави. В умовах посилення впливу глобального інформаційного простору на всі регіони світу саме ці ресурси, як ресурси унікальні і неповторні за технологією свого відтворення, і є найбільш вразливими, оскільки не можуть бути заміщені адекватними відповідниками при витісненні з обігу. Суверенні права людей на національну самобутність вимагають протистояння такій загрозі.

За цих обставин сучасні особливості глобального розвитку, у тому числі і в інформаційній сфері, жодною мірою не обумовлюють обов'язкового ущемлення суверенних прав народів, держав, усіх соціальних складових суспільства на самобутній розвиток, у тому числі й у сфері інформаційній. Точніше буде підкреслити, що насамперед у сфері інформаційній, що є основою для всіх інших форм суспільної діяльності.

Як зауважує С. Краснер, один з найбільш авторитетних авторів у питаннях державного суверенітету на Заході, «глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є свідченням того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих»²⁴¹.

С. Краснер, таким чином, говорить не про загрозу фундаментальним основам суверенітету з боку глобалізації. Він акцентує увагу на ефективності діяльності щодо забезпечення суверенітету на рівні, якого вимагають запити сьогодення. В інформаційній сфері практика сьогодення вже нині обумовлює потребу ґрунтовного осмислення проблеми інформаційного суверенітету для проєкції відповідних результатів у методах конкретної діяльності як в інтересах націй, держав, усіх соціальних структур суспільства (основою існування й розвитку яких є суверенні інформаційні бази), так і відповідно до розвитку загальноцивілізаційних тенденцій в

---

²⁴⁰ Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. С. 2.

²⁴¹ States and Sovereignty in the Global Economy / edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. London, 1999. P. 34.

інформаційній сфері.

В умовах розвитку сучасної інформатизації, активізації інформаційних обігів зростає потреба застосування суверенної інформації як самостійного ресурсу в інформаційних комунікаціях, соціальних мережах національного інформаційного простору з освітньою, культурно-виховною метою. Дуже важливим є використання цих ресурсів у сучасному інформаційному виробництві, як ресурсів базових, що мають вірно орієнтувати в інформаційному аспекті національного розвитку.

З розвитком інформатизації, що обумовила на базі впровадження електронних інформаційних технологій доступ до національних і міжнародних ресурсів інформації в цьому форматі всім людям, творцям інформаційного суспільства, дала можливість, втягуючись в інформаційні процеси незалежно від особистісних вподобань, не лише використовувати наявну, але й задовольняти соціальну за своїм походженням потребу в новому інфотворенні, самовиражатися в новій інформації, реалізовувати нові, багатогранні у своїй різноманітності можливості спілкування.

Сьогодні активізація спілкування з допомогою електронних інформаційних технологій набула в суспільстві такої щільності й інтенсивності, що стало можливим формування технологічно організованих соціальних мереж. Їх епоха, як засвідчують дослідники, «розпочалась 1997-го, коли нью-йоркська компанія Sixdegrees.com показала людству небачений раніше сервіс, в основі якого були справжні імена користувачів»²⁴². У 2007 р. американські дослідники сформулювали основні риси справжньої соцмережі, що зводяться до того, що користувачі можуть «конструювати публічний або напівпублічний профіль», зазначивши список користувачів, з якими хочуть «налагодити зв'язок» та «переглядати й передавати свій список контактів та списки інших користувачів системи»²⁴³.

Онлайнкові проекти, що окреслюють схему стосунків між людьми, стали основою реалізації ідеї стосовно того, що всі люди можуть бути поєднані складною системою контактів, яка починається з ваших близьких друзів, тягнеться на наступний рівень – «друзів друзів» – і так аж до шостого рівня»²⁴⁴.

Прагматичні американські підходи стосовно розвитку соціальних мереж базувалися виключно на задоволенні актуальних соціальних потреб. Серед цих потреб все більше актуалізувалася потреба керування множиною контактів, що лавиноподібно зростала з розширенням кількості користувачів Інтернету. Цей сервіс набував додаткового

²⁴² Кіркатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ. Київ : Темпора, 2013. С. 89.

²⁴³ Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. 2007. URL: <http://jcmc.indiana.edu/voll3/issue1/boyd.Ellison.html>.

²⁴⁴ Кіркатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ. Київ : Темпора. 2012. С. 90.

значення проявом за термінологією американців своєї «вірусності» – коли один зареєстрований користувач міг привести за собою цілу мережу інших, що за вказаними ознаками в їх сукупності давало можливість із мережі діставати ідентифікаційну інформацію.

Думка про свободу висловлювань і вільність доступу до інформації для багатьох користувачів мережевих комунікацій є основоположною. Наявність різноманітних ресурсів, можливість послуговування даними, які донедавна були недоступними для більшості людей через географічні чи мовні обмеження, виступають рушійними силами, які сприяють постійному зростанню кількості користувачів у всьому світі ²⁴⁵.

На цьому етапі розвитку соцмереж, очевидно, їх можна розглядати як технологічні комплекси організації і керування обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування.

Таке формулювання дає уявлення про соціальні мережі як:

- організовані і керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету);
- мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто, спілкування на горизонтальних рівнях організації;
- інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами і потребами та відповідною технічною підготовкою, що на сьогодні вже розшаровує учасників інформаційних обмінів ²⁴⁶.

У перспективі це стало важливим інструментом для самостійного визначення користувачем рівня «інтересабельності» пропонованої авторами інформації. Ця обставина сприяла реалізації внутрішньої потреби значної частини людей, насамперед творчих, в установленні контактів з однодумцями, у тому числі й тими, нові ідеї яких не санкціонуються якимись офіційними структурам, поширюються в горизонтальному вимірі інформаційної сфери. Обмін інформацією між однодумцями інколи мав практичне значення для суспільства, в інших випадках був поза зоною першорядної актуальності. Однак для учасників спілкування він може набувати усталеної форми і стимулювати внутрішню потребу до формування якісно нових спільностей в Інтернеті, які ще нерідко, для того, щоб відрізнити від спільностей формальних, називають віртуальними. Що, у

²⁴⁵ Городенко Л. Теорія мережевої комунікації: монографія / за заг. наук. ред. В. Ф. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2012. С. 93.

²⁴⁶ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 21.

принципі, не зовсім коректне. Розширення масштабів спілкування в соцмережах актуалізувало ще одну проблему – проблему достовірності інформації, відповідальності за неї. У соцмережах, у цілому кажучи, відсутні цензори, відсутні навіть літературні редактори. Аудиторія творців і читачів інформації перебуває на самообслуговуванні. І тому проблема достовірності розв’язується значною мірою турботою про репутацію автора, через можливість перевірки повідомлення щодо інших джерел, через залучення кваліфікованого, авторитетного коментування. У цілому, однак, паралельно з визначенням критеріїв об’єктивності інформації в соцмережах, використання аналогічних інструментів і технологій недобропорядними учасниками спілкування створює нові й нові проблеми в мережі, їх виникнення і нейтралізація вже стало однією з постійних сюжетних ліній такої форми спілкування.

З розвитком технологічних можливостей мереж і їх усвідомлення користувачами сфера горизонтальних інформаційних обмінів стала все ширше використовуватись не лише в міжособистісному спілкуванні, а й між одновимірними соціальними структурами суспільства: між науковими установами чи фірмами, між керівництвом населених пунктів, чи політичних партій тощо. Чимало сервісів Інтернету з набором телекомунікаційних зв’язків з урахуванням зростання відповідних потреб формують і використовують соціальні мережі, створюючи при цьому новий вид автоматизованого сервісу – соціально-мережеві послуги (Social Networking Service)²⁴⁷.

Соціальні мережі сприяють структуризації комунікативного простору, створенню віртуальних співтовариств, які часто на практиці перетворюються на громадські об’єднання. А громадським інституціям дають можливість поширювати свої ідеї, залучати до своїх лав нових членів та координувати їх дії. Спостерігається взаємопроникнення повсякденної соціальної реальності і віртуальної²⁴⁸. Як зазначає Г. Кардозо (G. Cardoso), «...ми бачимо нове поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації»²⁴⁹.

Під час свого розвитку соціальні мережі збагачуються новими можливостями для задоволення запитів користувачів. Можна погодитись із думкою Л. Смоли про те, що слушним видається аналіз причин нинішньої привабливості соціальних мереж. «Це: –

---

²⁴⁷ URL: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191-898e-4851-b9d194cdac91751f>.

²⁴⁸ Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085:sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460.

²⁴⁹ Cardoso G. Paquete de Oliveira Manuel J. Parauna Sociologia do Ciberspaco: comunidades virtuais em portuques. Oeiras, Portugal : Celta Edito.ra, 1998.

отримання інформації/підтримки від інших членів соціальної мережі;

- верифікація ідей через участь у соціальній взаємодії;
- соціальна вигода від контактів (причетність, самоідентифікація, соціальне ототожнення, соціальне сприйняття тощо);
- рекреація (відпочинок);
- основними категоріями соціальної мережі є: довіра, думка, вплив, репутація»²⁵⁰.

Соціальні мережі зі зростаючим числом додатків до них набувають якості ефективного інструмента задоволення потреб членів суспільства по контакту із сайтами офіційних установ, забезпечення зворотного зв'язку з владою, із громадськими структурами і, таким чином, важливою формою генерації нової суспільно значущої інформації. На цій основі сьогодні розвивається значна кількість web-сервісів, що сьогодні прийнято називати «сервісами Web 2.0».

Водночас можливості «Web 2.0» поступово впроваджуються в роботу українських міністерств і відомств. За даними Національного центру електронного уряду, близько 50 представництв державних органів доступні в соціальних мережах²⁵¹.

Огляд функцій соціальних інтернет-мереж дає змогу побачити їх беззаперечний вплив на процес розвитку громадянського суспільства в Україні, на процеси демократизації, зростання суспільної активності, ефективне структурування політичних структур суспільства.

Поступово, із вдосконаленням технологій, зі збільшенням рівня вмонтованості цих каналів інформаційних обмінів у структуру суспільства, із зміцненням позитивного іміджу стосовно використання соцмереж у свідомості людей, вони набувають якості одного з важливих інструментів розвитку громадянського суспільства, а саме – до незалежних засобів масової інформації, що обслуговують громадські інтереси та потреби, формують громадську думку. Крім активного поширення в міжособистісному спілкуванні, у сфері горизонтальних інформаційних обмінів, своє місце вони завойовують у структурі комунікацій, пов'язаних із спілкуванням громадян:

- із політичними організаціями;
- органами місцевого самоврядування;
- засобами масової інформації всіх видів належності, у тому числі електронними, із широкими можливостями інтерактивного спілкування.

У цьому розумінні роль соціальних мереж може проявлятися у таких аспектах:

---

²⁵⁰ Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 92 .

²⁵¹ Facebook стала найпопулярнішою у органів исполнительної власти соцсетью. IT Expert. URL: <http://g.ua/kKL5>.

- соціальні інтернет-мережі, вибудовуючи горизонтальні зв'язки, можуть поступово обмежувати панування вертикальних мереж (фінансово-промислових груп і владних кіл);
- соціальні інтернет-мережі мають здатність налагоджувати зв'язки між соціальними групами;
- у соціальних інтернет-мережах забезпечується необхідна на сьогодні швидкість обміну інформацією;
- соціальні інтернет-мережі сприяють налагодженню зворотного зв'язку і відтак більш оперативному реагуванню управлінської сфери на запити громадян;
- соціальні інтернет-мережі створюють умови для прозоріших економічних та політичних процесів;
- за допомогою соціальних інтернет-мереж може здійснюватися представництво інтересів не тільки соціальних груп, а й цілих соціальних верств населення – роботодавців, найманих працівників, споживачів тощо перед органами влади та місцевого самоврядування²⁵².

Узагальнюючи особливості інформаційних процесів у межах національного інформаційного простору, слід зауважити, що структуризація загальнодержавної, національної інформаційної основи розвитку відрізняється від загальноцивілізаційної. В основі цих ресурсів міститься суверенна інформація, що відображає зміст, власне, національної, державної специфіки, напрацьованої всіма попередніми поколіннями народу, є орієнтиром для вітчизняного інфотворення, відбору інформаційних ресурсів із глобального інформаційного простору, збереження національної самоідентифікації в умовах активізації глобальних процесів у сучасному світі. Ці ресурси входять органічною частиною в усі інші ресурси загальнодержавного, загальнонаціонального значення, що є інформаційною основою існування й розвитку нації чи держави. Недостатнє врахування їх у відповідних базах може стати причиною втрати національної своєрідності, реалізації на практиці загрози уніфікації під впливом глобальних інформаційних ресурсів.

Оновлення цього виду ресурсів відбувається:

- за рахунок державного, національного інформаційного виробництва та виробництва інформації управлінськими структурами;
- за рахунок відбору, адаптації і введення у вітчизняні бази суспільно важливої інформації глобального інформаційного простору;
- за рахунок комплектації вітчизняних інформаційних баз ресурсами, одержаними з

²⁵² URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_sociology/2012_6/34.pdf.

допомогою ринкових механізмів;

– за рахунок вітчизняного інфотворення (виробництва наукової інформації в наукових, науково-освітніх, культурно-освітніх, у тому числі бібліотечних установах, виробництва інформації політичними та іншими громадськими організаціями, бізнес-структурами, аналітичними центрами та фондами, окремими громадянами) та ін.²⁵³

Загальнодержавні та національні ресурси є базовою складовою національного інформаційного простору²⁵⁴, що окреслюється можливостями контролю національною системою інформаційної безпеки. У цьому просторі в сучасних умовах існують можливості проникнення несанкціонованої вітчизняними засобами контролю, а також шкідливої для Української держави і нації інформації, що негативно впливає на свідомість і можливі дії українських користувачів, може проникати в систему вітчизняних інформаційних баз, порушуючи їх традиційний змістовий і структурний уклад.

Якщо говорити про вертикальний принцип циркуляції інформації²⁵⁵, то негативні інформаційні масиви у вітчизняний інформаційний простір потрапляють насамперед внаслідок інформаційного тиску ТНК, що лобіюють свої інтереси на українських ринках, унаслідок спроб інформаційного впливу на українське суспільство радикальних міжнародних релігійних організацій, кримінальних об'єднань та ін.

Горизонтальний принцип поширення інформації використовується в міждержавних інформаційних обмінах, в обмінах при налагодженні співробітництва між партіями, іншими громадськими об'єднаннями загальнодержавного чи загальнонаціонального значення, релігійними організаціями, офіційними науковими установами та ін. Горизонтальний принцип інформаційних обмінів використовується на міждержавному рівні в процесі розвитку інформаційної ринкової діяльності. Він застосовується сьогодні в інформаційних війнах між державами. Водночас вдосконалення бойових інформаційних ресурсів орієнтується на якомога відчутніше занурення в інформаційний простір потенційного противника, якомога глибше проникнення в структуру його базових, суверенних інформаційних ресурсів з метою їх дезорганізації і зниження ефективності використання. Діючи в основному на горизонтальному рівні впливів, бойові інформаційні ресурси як правило мають і вертикальну складову своєї дії: вони

---

²⁵³ Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності : монографія ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 15–16.

²⁵⁴ Використання поняття інформаційного простору в системі соціальних категорій є виправданим, оскільки це поняття визначає «фундаментальну форму існування людей, що включає всі умови і ресурси їхньої соціальної діяльності і визначається не тільки для всього суспільства в цілому, а й для окремих систем». (Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ : Генеза, 2004. С. 547).

²⁵⁵ Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 19–20.

повинні створювати позитивний імідж політичній позиції і діям держави – учасника конфлікту в глобальному співтоваристві.

У зв'язку з цим організація національної безпеки, інформаційної безпеки держави, нації обумовлює необхідність створення в структурі загальнодержавних інформаційних ресурсів інформаційних продуктів, орієнтованих на нейтралізацію цього роду негативних впливів, а також розробки ефективних методик боротьби з інформаційною агресією продуктивного апелювання в цій боротьбі до загальноцивілізаційних правових норм.

Організація інформаційних ресурсів на рівні функціонування окремих соціальних структур, а також окремих громадян у внутрішньодержавному масштабі пов'язана насамперед з формуванням і розвитком базових масивів інформації, необхідних для функціонування й розвитку структурних складових суспільства. Сучасні технічні можливості дозволяють базову інформацію зберігати у власних архівах, у власних інформаційних базах, на сайтах організацій, установ чи бізнес-структур. Ця інформація за принципу рознесених інформаційних баз може зберігатися в бібліотечних установах, за умови постійного доступу до їх фондів для всіх представників цієї спільності.

Збагачення баз соціальних структур новою інформацією здійснюється як традиційним власним інформаторством членами таких соціальних структур, так і з використанням нових можливостей сучасної інформатизації. При цьому використовується раніше невідома активізація двох основних взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. Сьогодні цей простір, доступний завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності, і є основою зростаючої єдності, цілісності людства.

Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної із соціальних інформаційних баз у їх суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків із глобальним інформаційним простором та системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й з розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і дедалі активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як самостійного суб'єкта і об'єкта інформаційних впливів ²⁵⁶. З розвитком вітчизняного інформаційного ринку відбувається також наповнення соціальних інформаційних баз інформацією, одержаною як товарною продукцією. Соціальні структури, вся система юридичних і фізичних осіб,

²⁵⁶ Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 25.

включаються у виробництво інформації, інформаційних послуг на продаж, у тому числі й за кордон. З ініціативи інформаційних товаровиробників питома вага інформаційного виробництва у загальному виробництві продукції неухильно зростає, інформаційний ринок, пов'язаний із впровадженням інтернет-технологій, досить динамічно розвивається. Так, американська Alphabet Inc., холдингова компанія Google, збільшила прибуток і виручку в I кварталі 2017 р. більше, ніж очікував ринок. Чистий прибуток у січні – березні зріс на 29 % – до 5,43 млрд дол., або 7,73 дол. на акцію, порівняно з 4,21 млрд дол., або 6,02 дол. на акцію, за аналогічний період роком раніше. Виручка холдингу в минулому кварталі підскочила на 22,2 % – з 20,26 млрд дол. до 24,75 млрд дол.²⁵⁷

З місяця в місяць кількість сотових абонентів в Україні також зростає. Наприклад, слід вказати й на такі дані: оператор мобільного зв'язку «Київстар» у 2016 р. збільшив чистий прибуток на 19,6 % в порівнянні з 2015 р. – до 3,08 млрд грн²⁵⁸.

Водночас за січень – березень 2017 р. оператор мобільного зв'язку компанія Vodafone Україна збільшила чистий прибуток на 92,73 %, або на 255 млн грн до 530 млн грн. Компанія також збільшила дохід на 2,86 %, або на 0,079 млрд грн до 2,84 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом 2016 р.

Показово, що за результатами I кварталу 2017 р. оператор встановив 366 базових станцій, що вдвічі більше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

У цей період нове 3 G покриття з'явилося в населених пунктах Центральної України – у Житомирській, Дніпропетровській, Запорізькій і Черкаській областях, а також на Сході України – у Краматорську, Слов'янську та Маріуполі²⁵⁹.

Таким чином, сучасний національний інформаційний простір як сфера інформаційних обмінів національного значення містить у собі розгалужену систему структур, що забезпечують виробництво нової інформації, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання з допомогою мережі соціальних комунікацій всередині суспільства і на міжнародній арені. Цей комплекс інформаційних структур становить національний інформаційний ресурс – інформаційний потенціал суспільства. Від рівня цього потенціалу в сучасному світі значною мірою залежить збереження розвитку національної інформаційної бази – інформаційної основи розвитку

---

²⁵⁷ Alphabet в I кварталі збільшила прибуток завдяки сильним продажам реклами. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/400680/alphabet-v-i-kvartali-zbilshyla-prybutok-zavdyaky-sylnym-prodazham-reklamy>.

²⁵⁸ Прибуток Київстару 2016 року зріс на 20 %. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/397941/prybutok-kyivstaru-2016-roku-zris-na-20>.

²⁵⁹ Vodafone Україна відвітував про 500 млн прибутку. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/402361/vodafone-ukrayina-vidzvituvav-pro-500-mln-prybutku>.

нашого суспільства, внесок українського народу в загальноцивілізаційний розвиток²⁶⁰.

При цьому розвиток вітчизняних інформаційних процесів відбувається з урахуванням найбільш суттєвих факторів його розвитку. Серед них:

– верховенство інститутів українського суспільства над процесом національного виробництва і використання інформаційних ресурсів;

– забезпечення незалежності, умов для рівноправного міжнародного співробітництва в інформаційній сфері;

– забезпечення перспектив:

а) розвитку вітчизняного інформаційного виробництва, широкого використання глобальних інформаційних масивів для задоволення потреб вітчизняних користувачів;

б) прискореного зростання ефективності використання інформаційних ресурсів, забезпечення зростання творчого потенціалу українського суспільства у використанні інформаційних ресурсів, вдосконаленні інформатизації суспільства²⁶¹.

Соціальні структури українського суспільства у своїй інформаційній діяльності широко розвивають горизонтальні інформаційні зв'язки, що за умови реальної опори на національну інформаційну базу, на суверенні інформаційні ресурси, у цілому, є позитивним процесом внутрішньосупільної консолідації. Набуваючи досвіду, освоюючи сучасні інформаційні технології, вони виходять із своїми інформаційними продуктами на зарубіжні інформаційні ринки. Ці процеси регламентуються відповідним державним законодавством.

У системі горизонтальних інформаційних обмінів мають місце і прояви негативного інфотворення, виробництво інформаційних продуктів, або ж популяризація через сайти, у соціальних мережах інформації, що об'єктивно завдає шкоди суспільству. До цієї інформації належить неправдива інформація, інформація, що входить в основу маніпулятивних технологій, пов'язаних у нашому суспільстві насамперед з політичною діяльністю, сугестивними впливами для досягнення неправомірних цілей. У вітчизняному інформаційному просторі мають місце також і прояви кіберзлочинності. «У теперішній час у розпорядженні суспільства знаходиться сукупність різноманітних компонентів інформаційної інфраструктури: соціальні інформаційні комунікації, наявні інформаційно-аналітичні, бібліотечні, архівні та інші центри збереження й організації використання інформаційних ресурсів, наукові установи, структури, пов'язані із аналізом первинних масивів інформації типу “фабрика думки”, дослідницькі фонди,

---

²⁶⁰ Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С. 26.

²⁶¹ Там само. С. 27.

соціологічні центри – всі структури, що займаються виробництвом суспільно значущої інформації, включаючи управлінську, економічні, політичну та для забезпечення всіх видів іншої суспільної діяльності, системи правотворчого регламентування інформаційної сфери. Ці компоненти є комп'ютеризованими і пов'язаними комп'ютерними мережами з усіма галузями господарської діяльності, життєво важливими центрами суспільного життя. Тому саме кібернетичні загрози, кібертероризм набуває особливої небезпеки для національної інфраструктури, захисту інформаційного суверенітету України»²⁶². Як правило, всі ці негативні прояви обумовлюються невідповідністю темпів правотворчої роботи розвитку інформаційних технологій, повільним розвитком методик протистояння негативним проявам в інформаційній сфері, відсутністю належної виховної роботи серед громадян, що вже де-факто стали членами інформаційного суспільства, але де-юре цього статусу ще достатньою мірою не закріпили і у свідомості не зафіксували.

3.3. Еволюція інформаційних технік і розвиток особи

Людина, як соціально-біологічна істота, постійно вдосконалюється в різних напрямках діяльності, реагуючи на виклики навколишнього середовища. Використовуючи свої фізичні і розумові можливості, вона намагається пристосувати навколишнє середовище до своїх потреб. У реальній практиці так чи інакше обидва шляхи підвищення життєздатності людини поєднуються.

Перед людиною, як соціальною істотою, у процесі її розвитку виникають і набувають все більшого значення проблеми, обумовлені і її соціалізацією. Всяка соціалізація обумовлює необхідність спілкування, інформаційних обмінів між учасниками об'єднання індивідів, орієнтованих на спільні дії. У людській практиці обсяги інформаційних обмінів активно зростають:

- із складністю завдань, що постають перед людським суспільством;
- з обсягами трудової діяльності;
- із розвитком творчої діяльності в соціальній практиці суспільства;
- з ускладненням соціальної структури суспільства і розвитком глобалізаційних процесів.

Слід зазначити, що лише в суспільних відносинах людини проявляється, реалізується і розвивається її розумність як родова якість. Поза суспільства,

---

²⁶² Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-практичний аспект : монографія. Київ, Луганськ : Янтар, 2013. С. 115.

громадськими зв'язками новонароджений не може стати людиною, бо він на початковому ступені *tabula rasa* – чиста дошка в повному сенсі, у нього на ранніх етапах онтогенеза навіть не виражена функціональна асиметрія півкуль мозку. І лише під впливом спілкування, виховання й освіти починає домінувати логіко-знакове мислення.

Різні функціональні особливості мозку з переробки інформації і пов'язана з цим здатність людини до абстрактного мислення допомагають йому долати обмеженість сприйняття світу на основі відчуттів, які є і у тварин, і виражаються в здатності конструювати максимально загальні поняття, тобто набувається здатність до аналізу й синтезу. Здатність людини до сприйняття й переробки інформації як глобальної мови природи свідчить про генетично закладену в ньому пізнавальну потребу і пізнавальну здатність, тобто про його інформаційну природу.

Той факт, що інформаційна природа людини реалізується лише в його громадських зв'язках, говорить і про інформаційну природу суспільства²⁶³.

З перших кроків спільної праці люди змушені були узагальнювати свої дії і обмінюватися цими узагальненнями. Під час цих обмінів накопичувалась усталена інформація, що ставала основою практичного досвіду і разом з новою інформацією сприяла оптимізації трудової діяльності.

Слід зазначити, що людський мозок успішно справлявся при цьому з неконкретною, узагальненою (абстрактною) інформацією. У процесі еволюції людини працюючої на магістральних шляхах розвитку не проявлялись якісь особливі проблеми з боку мозкової діяльності. Для всяких ускладнень, що при цьому виникали, знаходились ефективні рішення. Так, із урізноманітненням трудової діяльності і з зростанням досвідної, знанневої інформації в загальному обсязі на певному етапі стало проблемою повне її засвоєння на особистісному рівні. Людина вже не могла знати все... Це стало причиною розподілу певних ролей у суспільстві, зачином суспільної структуризації. З розвитком структуризації людського суспільства практично було здійснено найпершу структуризацію інформаційних ресурсів. Кожна з первісних суспільних структур: мисливці, збирачі плодів рослинності, первісні рибалки та ін. засвоювали потрібну їм інформацію і використовували її. А якщо їм знадоблялася інформація іншого виду діяльності, коли, скажімо, зникали звірі – об'єкт полювання і мисливці перетворювались у збирачів поживних коренів, вони могли від своїх одноплемінників навчитися відповідним уже напрацьованим навичкам.

Поступово зростаюча складність завдань, що поставали перед людським суспільством, обумовлювала ускладнення суспільної діяльності і, відповідно,

²⁶³ Егоров В. С. Философия открытого мира. URL: http://polbu.ru/egorov_openworldphilo/.

внутрішньосупільних соціальних процесів, що, у сукупності обумовило не лише кількісно зростаюче продукування інформації, удосконалення її змістових якостей, а й урізноманітнення форм її подачі, з орієнтацією на потреби певних категорій людей. Винайдення письма, фіксація і інформаційних ресурсів на матеріальних носіях за межами людського мозку стало помітним практичним винаходом, що зменшив проблему, пов'язану з необхідністю тримати в пам'яті поступово зростаючі обсяги корисної для існування, для діяльності інформації.

І, таким чином, на доіндустріальному етапі розвитку людства, за датуванням Д. Белла, знайшли свій розвиток можливості задоволення супільних потреб у збереженні і використанні інформаційних ресурсів у письмовій формі. Це дало змогу оперувати обсягами інформації, що не були вже регламентовані пам'яттю окремої людини чи навіть певної групи людей. І при цьому, незважаючи на зростання інформації в супільному обігу, на збільшення її обсягів, у цілому, у розпорядженні супільства, використовуючи технології рукописної фіксації інформації, а в середні віки – із появою революційних на той час технологій друку, людське супільство тривалий час не відчувало особливих проблем, пов'язаних з керуванням інформаційними ресурсами. Книгодрукування стало ще одним революційним кроком у можливостях доступу до інформації розширеному числу читачів. З точки зору інформаційного розвитку супільства це стало, у свою чергу, помітним кроком у задоволенні супільних потреб у розширеному інформаційному виробництві, продиктованому потребами розвитку трудової діяльності.

До того ж темпи розвитку супільства диктували невисокий темп еволюції інформаційної сфери, співзмірний з темпами еволюції біологічних процесів у людському організмі. Тому і процеси засвоєння людською свідомістю нової інформації, трансформація її в конкретну трудову діяльність не становили для людей непереборних проблем.

Слід зауважити, що згадане раніше твердження про організацію інформаційної діяльності навколо процесів діяльності трудової цінним є, оскільки ув'язує інформацію і працю як нерозривне ціле. Таке твердження є справедливим навіть для речей споглядальних. Навіть для вислову А. Ейнштейна про те, що «якраз теорія визначає, що нам дано побачити»²⁶⁴. І хоча на перший погляд точнішим було б говорити спочатку про інформацію, створення якої мало б передувати діяльності, насправді така дискусія подібна дискусії про первинність курки або яйця. Адже творячи будь-яку інформацію, людина вже базується на певних уявленнях про певні дії нижчого порядку. І, отже,

²⁶⁴ Heisenberg W. Physics and Beyond: Eacounters and Conversations. New York, 1971. P. 63.

суспільно корисна діяльність неможлива без належної інформаційної основи і, навпаки, – інформація, що немає суттєвої значущості, ніяк не пов'язана із суспільною діяльністю, не може, і це підтверджено практикою, закріпитися в суспільному обігу.

З розшаруванням суспільства, його структуризацією виникла управлінська діяльність із відповідним інформаційним супроводом. П. Сорокін зазначає, що при цьому вертикальна мобільність є присутньою так чи інакше в будь-якому суспільстві і оскільки між верствами мають існувати певні «мембрани», «отвори», «сходи», «ліфти» чи «шляхи», по яких дозволяється індивідам переміщатися вгору чи вниз із однієї верстви в іншу, то правомірно і нам було б розглянути питання про те, якими ж є в дійсності ці канали соціальної циркуляції.

Функції соціальної циркуляції виконують різноманітні інститути ²⁶⁵. Серед суспільних механізмів такої циркуляції П. Сорокін називає армію, церкву, школу, політичні структури, професійні ієрархії та ін. У них основним потоком інформації є інформація від керівництва, зверху вниз, а інформація знизу виконує функції ознайомлення із ситуацією, із наслідками виконаних розпоряджень.

Поряд розвивалася також і горизонтальна сфера спілкування, що виконувала функції суспільної соціалізації між однорівневими соціальними структурами, між окремими індивідами. Такий рівень спілкування був рівноправним попри всю його важливість для людини. Протягом тривалого періоду історії все ж основна увага суспільних інститутів приділялася розвитку вертикальних форм спілкування, що сприяли організації соціальних структур і їх функціонуванню. При розвитку соціальних структур суспільства технології горизонтального спілкування розвивалися повільніше від технологій вертикальних інформаційних обмінів. Це обумовлювалося затребуваністю в розвитку цих структур, використанням об'єднаних зусиль людей у боротьбі з природою. У той самий час пряме міжособистісне спілкування в цьому процесі було менш ефективним, оскільки при цьому використовувались лише міжособистісні ресурси розвитку, як правило, менш потужні, ніж колективні. І вдосконалення горизонтального спілкування відбувається із зростанням у суспільстві значення особи як творчого соціального начала. При цьому з виникненням перших різновидів бібліотек розпочався розвиток зачатків технологій роботи з інформацією: вдосконалювалися форми зберігання, первинного структурування, а також суспільної регламентації використання інформаційних ресурсів. З розвитком початків бібліотечної діяльності, що, практично, завжди була пов'язана з управлінськими процесами в

---

²⁶⁵ Сорокін П. А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. Москва : Политиздат, 1992. С. 392–393.

суспільстві, з його ідеологією, зачиналася політика використання інформаційних ресурсів владними структурами у своїх інтересах. І темпи суспільного розвитку, і обсяги інформаційних ресурсів, вироблених суспільством, і потреби суспільного обігу інформації на цьому етапі не ставили питання про недостатню здатність людського мозку сприймати зростаючі потоки інформації.

З ускладненням структури самого суспільства і, відповідно, взаємовідносин у ньому спостерігається зростання обсягів інформації в його розпорядженні, розвиваються механізми забезпечення обігу інформації в соціальній структурі суспільства, зростає інтенсивність цих обігів, збільшуються загальні масиви інформації, що перебувають у русі, впливають на свідомість людей, обробляються у свідомості і спонукають до певних дій.

Цей процес яскраво проявився на індустріальному етапі розвитку людства. Такий етап розвитку людства, як і наступний – постіндустріальний надали інформаційній сфері людства характерних, і, можна сказати, революційних особливостей. Хоч Д. Белл і зауважував, що «будь-який поділ історичних процесів на періоди і етапи є досить довільним, однак при оцінці технологічних проривів і їх наслідків можна по праву говорити про три революційні зміни, що відбулися на Заході за останні два з лишнім століття»²⁶⁶.

Індустріальний етап став етапом машинних технологій у виробничій діяльності. З його розвитком між людиною і природним середовищем дедалі частіше посередником ставала машина. Спочатку ця машина була паровою, пізніше на заміну паровику в транспорті, на виробництві, в усіх можливих сферах застосування рушійної сили пару прийшли двигуни внутрішнього згорання, з незрівнянно більшим коефіцієнтом корисної дії, до них долучилися двигуни на реактивній тязі. Машинні технології ставали все більш високопродуктивними, однак, забезпечуючи зростаючі потреби суспільства, вони вимагали все більших обсягів енергії, зростання видобутку енергоносіїв з усією необхідною для цього інфраструктурою. Енергозатратність людської еволюції ставала для цивілізації все більш загрозливою.

Друга технологічна революція, за Д. Беллом, базувалася на розвитку електроенергетики і хімії. Електрика є новим, більш досконалим видом енергії, який можна було передавати на великі відстані, з допомогою якої можна було децентралізувати виробництво. Електроосвітлення змінило побут і режим активності переважної кількості людей, з його допомогою було вдосконалено зв'язок, здійснюється передача на будь-які відстані зображення і голосу, розвиток системи соціальних

---

²⁶⁶ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 790 с.

комунікацій та ін.

Значний внесок у підпорядкування людині навколишньої дійсності було зроблено з розвитком хімії. Людина одержала потрібні для неї нові матеріали і речовини, з допомогою мінеральних добрив підняла урожайність сільськогосподарських культур, одержала синтетичні матеріали і барвники, здійснює глибинну переробку нафти і газу для широкого спектра своїх потреб ²⁶⁷. Індустріальний етап розвитку людства став етапом зростання принципово нових впливів на свідомість людини.

По-перше, більшість людей, зайнятих у промисловому виробництві, у його соціальному обслуговуванні втрачає безпосередній традиційний інформаційний контакт із природою як об'єктом забезпечення своїх потреб життєдіяльності. Мислення конкретними образами у все більшій мірі, у зв'язку з цим, витісняється опосередкованими, абстрактними, неприродними для тривалого періоду попереднього розвитку *homo sapiens* як біологічної істоти уявленнями.

По-друге, індустріальний етап розвитку людства характеризувався стрімким зростанням інформаційного виробництва та наявними вже напрацьованими значними обсягами інформації, що в сукупності здійснюють небувалий тиск на свідомість конкретної людини, соціальних структур і суспільства в цілому.

По-третє, у суспільному обігу з'являється все більше інформації, пов'язаної з процесом самоусвідомлення суспільства і людини в ньому, перспективами суспільного розвитку й самовдосконалення людини.

По-четверте, зростаюче урізноманітнення соціальної структури індустріального етапу розвитку суспільства обумовило істотне зростання соціальної інформації, пов'язаної з обслуговуванням цих соціальних структур, формуванням відносин між ними, відображенням суперечностей, що рухають ці відносини. «Розум інтенсифікує боротьбу, переносячи її із суто біологічної сфери до сфери соціальної, суспільної» ²⁶⁸. Таким чином, розглядаючи ситуацію, у яку потрапила людина як біологічна істота, можна зробити висновок, що фактично вона опинилася в іншому, не властивому для її природного розвитку світі.

І. Меркулов пише: «Зараз стає все більш ясним, що людська здатність отримувати і обробляти когнітивну інформацію генетично детермінована. Зв'язок генів з культурою здійснюється опосередковано в поєднанні зі зворотним зв'язком від культури до генів. Культура і культурні феномени формують специфічні когнітивні механізми, хоча ці

---

²⁶⁷ Там само.

²⁶⁸ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 146.

механізми лежать в програмах розвитку нервової системи»²⁶⁹.

Е. Езер вважає, що наш пізнавальний апарат обумовлений не тільки органічно-генетичною еволюцією, а й також молекулярно-хімічною та фізико-космологічною еволюцією, що ми несемо в собі також космологічну інформацію, до якої ми не маємо, проте, прямого доступу. Інформація, що йде від відкритого світу, включаючи генетичну, являє собою світо-прояв. Реалізуючи природне ідеальне, початок через пізнання, свідомість, мислення, людина відкрита для оточуючого її навколишнього середовища, тобто безпосередньо здійснює своє пізнавальне призначення²⁷⁰, використовуючи нову інформацію.

Значить, новий суспільний устрій буде являти собою не трансформацію відомих порядків, а їх принципово нову якість, що є в порівнянні з трудовою діяльністю іншим типом активності, що відрізняється значними елементами творчості. Це може статися в масовому масштабі тоді, коли «якщо не всі, то принаймні більшість людей стануть більш креативними в своїх діях, ніж вони є сьогодні»²⁷¹.

Озброєні індустріальними технологіями органи чуття людини в історично короткі для природного розвитку строки стали поставляти до мозку незвичні для нього дані у величезних обсягах. Зір людини, озброєний створеними нею інструментами, став розрізняти такі глибини мікро- і макросвіту, які раніше не були відомі людині. Вона змогла літати, занурюватись у глибини океанів, на кілометрові глибини в товщу землі і врешті вийшла в космос. І в інших середовищах вона зазнавала впливу раніше невідомих інформаційних впливів. Її слуху стали доступні звуки на відстані тисяч кілометрів, у спеціальному одязі вона може витримувати величезний діапазон температур тощо. З допомогою своїх машин, різноманітних пристроїв людина добуває все більше й більше інформації, необхідної для нейтралізації нових і нових загрозливих ситуацій. Це потребує нових знарядь, нових машин, нової інформації, нового знання, що все більше тисне на людську свідомість.

М. Кастельс, зокрема, повідомляв, що вже наприкінці минулого століття «на веб-сайтах розташовано приблизно 550 млрд документів (95 % того, що є у відкритому доступі) і інформація онлайн зростає зі швидкістю 7,3 млн веб-сторінок на день. Щорічний світовий показник виробництва інформації у різних формах дорівнює 1,5 млрд гігабайтів, з яких у 1999 р. 93 % створювалися в цифровій формі. Тому, з одного боку, комерційні фірми мають доступ до неймовірного масиву інформації... З

²⁶⁹ Вопросы философии. 1997. № 10. С. 142.

²⁷⁰ Егоров В. С. Философия открытого мира. URL: http://society.polbu.ru/egorov_openworldphilo/ch75_ii.html.

²⁷¹ Hage Powers Ch. H. Post Industrial Lives: Roles and Relationships in the 21st Century. Newbury Park, (Ca). 1992. P. 72.

іншого боку, працівники через це опиняються під неймовірним тиском»²⁷².

І коли б мозок міг самостійно оцінити ситуацію, то він би повідомив, що інструменти відбору інформації з навколишнього середовища, якими він користувався протягом багатьох поколінь людської історії, сьогодні якимось чином підмінюються іншими, з не властивою для його сприйняття потужністю. І йому все складніше інформацію сприймати.

Міг би повідомити ... чи може якраз і повідомляє?

Цю ситуацію з турботою спостерігають дослідники. І певна їх частина з недовірою ставиться до еволюційних можливостей людської фізіології у співмірності з темпами розвитку сучасного інформаційного виробництва. Цим обґрунтовується так звана проблема «перенасиченості інформацією» сучасного суспільства²⁷³. М. Моїсєєв, певною мірою також погоджуючись із наведеною точкою зору, все ж дивиться на ситуацію більш оптимістично. Він говорить, що «морфологічний розвиток мозку людини зупинився кілька десятків тисяч років тому. Але це зовсім не означає, що припинилося вдосконалення “інтелекту людства”, якщо подібний термін має право на існування. Зв'язок між людьми, обмін інформацією між «локальними інтелектами» приводить до деякого процесу колективного мислення до незвичайного прискорення пізнання, накопичення і використання знань»²⁷⁴.

Праці значної кількості дослідників другої половини ХХ ст. значною мірою солідарні з такою точкою зору. При цьому можна погодитись із тим, що зміщення акцентів у людській діяльності з фізичної до розумової може стати джерелом нових проблем. Під тиском інформаційного напруження і перевантаження відбуватиметься поступова трансформація розумового апарату дедалі більшої кількості членів суспільства відповідно до необхідності ефективного керування інформаційними процесами, роботи, що потребує функціонування людини відмінної від того, яке вимагає фізична, а пізніше й будь-яка інша нетворча праця. Ці відмінності у все більшій мірі накладатимуть відбиток на світоглядні орієнтири, що може стати причиною нових соціальних конфліктів. Утім, загострення цього питання певною мірою відкладеться з розвитком технічних засобів в опрацюванні інформаційних ресурсів, пізніше з вдосконаленням діяльності з механізації і автоматизації процесів обробки інформації, створенням персональної комп'ютерної техніки. Однак за цих обставин в число інформаційних працівників входять спеціалісти-комп'ютерники і, таким чином,

²⁷² Кастельс М. Інтернет- галактика. С. 90.

²⁷³ Див.: Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. С. 179.

²⁷⁴ Моїсєєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 209.

чисельно середовище активної частини інформаційного суспільства. Для всіх інших громадян час для оволодіння новітніми технологіями лише відтермінується в процесі нинішньої інформатизації. Д. Белл як характерні риси розвитку нових технологій, що стимулювали розвиток інформаційних процесів, визначав заміну механічних, електричних і електромеханічних систем електронними, мініатюризацію, перетворення інформаційних масивів на всіх використовуваних носіях у цифрову форму, вдосконалення технологій керування інформаційними ресурсами шляхом розвитку програмного забезпечення комп'ютерних систем²⁷⁵. У цей самий час, понад 40 років тому, модифікація американського воєнного проекту ARPANET знайшла цивільне застосування у вигляді Інтернету (Internet) і стала одним з найвідоміших явищ сучасності.

Ця система комп'ютерних мереж стала визнаним загальноцивілізаційним засобом спілкування у зв'язку з тим, що для неї характерна:

«1. Висока технологічність, надійність і розрахунок на роботу мережі в будь-яких, навіть екстремальних умовах.

2. Відкритість протоколів (правил), їх доступність для кожного.

3. Підтримка, внаслідок цього, як широкого кола користувачів, так і потужних виробників програмного й апаратного забезпечення.

4. Здатність системи до саморозвитку, саморозширення. Це пояснюється тим, що чим більші ресурси вводяться в Мережу, тим вона стає цікавішою і кориснішою користувачам, коло яких у результаті зростає. Є і ще одна причина – постійне зниження витрат на роботу в Internet»²⁷⁶.

Високий темп оновлення технологічної оснащеності виробництва обумовлював якісне зростання змістовних характеристик нової суспільно значущої інформації. І це ставало важливим фактором зародження в структурі інформаційних обмінів нових, постіндустріальних відносин. І він в усе більшій мірі відображає «нові принципи соціально-технологічної організації і новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему, точно так само, як вона сама витіснила колись аграрну... Постіндустріальні тенденції не заміняють попередні соціальні форми як якісь “стадії” суспільного розвитку. Вони часто співіснують (як інколи співіснують на пергаменті старі напівстерті письмена і нанесені поверх них нові), ускладнюючи суспільство і природу його соціальної структури»²⁷⁷.

---

²⁷⁵ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 790 с.

²⁷⁶ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. С. 15.

²⁷⁷ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 790 с.

У рамках оцінки тенденцій розвитку інформаційної сфери нового суспільства слід акцентувати увагу на тій обставині, що комп'ютерні технології не замінюють значення людини в аналізі й керуванні інформаційними ресурсами. Вони лише допомагають їй у цих процесах. З ускладненням технологій суспільної діяльності відбувається процес все більшого підвищення рівня абстрагування в здійснюваних людиною інформаційних операціях. Оскільки сучасна людина, як і завжди, оперування інформацією має співвідносити зі своєю практичною діяльністю, таке співвідношення дається їй з усе більшою мобілізацією інтелектуальних якостей, вимагає від неї більшого напруження, інформаційного перевантаження.

Ще одна проблема для людини сучасного суспільства пов'язана з характерним для нього наближенням науки до практики перетворювальної діяльності сучасності, зростаючими запитами суспільства на творчу працю безпосередньо в структурі виробництва, прояву творчих можливостей людини в стислі строки, в атмосфері кардинальних змін в уявленнях про навколишню дійсність, зміні деяких раніше непохитних уявлень про енергію, рушійні сили світобудови. Цей напрям людської діяльності також належить не лише до найпродуктивніших, а й до найскладніших для людини, для її розумового і біологічного ресурсу.

3.4. Комп'ютеризована людина в комп'ютеризованому світі

Розвиток системи сучасних інформаційних комунікацій дає можливість кожному члену суспільства виходити на рівень використання інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного, міжнародного, національного та міжособистісного значення. У той самий час використання цих ресурсів обумовлює також зіткнення із системою проблем, пов'язаних з користуванням такими ресурсами.

Однією з основних проблем в інформаційній сфері глобального масштабу є проблема гігантських, всезростаючих обсягів продукованих суспільством інформаційних ресурсів. Наукове осмислення найбільш загальних процесів інформаційної сфери підводить до висновків про те, що документний, у широкому значенні цього терміна, інформаційний простір на сьогодні розвинувся до рівня, узагальнення якого потребує нових підходів. «Технократи» в інформаційній сфері стверджують, що «наявний математичний апарат і інструментальні засоби уже не завжди можуть адекватно відображати ситуацію, мова йде не стільки про кінцеві масиви

документів, скільки про динамічні документальні інформаційні потоки»²⁷⁸.

Уявлення про інформаційні потоки (в динаміці інформаційних процесів)²⁷⁹ і про інформаційні масиви (в статиці) разом з уявленнями про глобальний інформаційний простір, про інформаційну основу загальноцивілізаційного розвитку є на сьогодні найвищим рівнем абстрагування при розгляді процесів еволюції інформаційної сфери, вивченням найбільш загальних її закономірностей. Зростаючі обсяги інформаційних ресурсів і проблеми керування ними знову привертають увагу до періоду початкової стадії розвитку електронних інформаційних технологій, коли одиниця інформації співставлялася з електронним сигналом. «Технократи» знову загострюють увагу на тому, що з їх точки зору «інформація може абсолютно успішно оброблятися поза залежністю від того, який смисл у ній закладений. У зв'язку з цим знову виникає інтерес до підходів, заснованих на розумінні інформації як міри упорядкування деякої системи і, відповідно, до статистичних методів її обробки... При цьому з'ясувалося, що багато завдань, що виникають при роботі з інформаційними потоками, мають немало спільного із завданнями статистичної фізики і гідродинаміки і можуть вирішуватись одними і тими ж методами»²⁸⁰.

Традиційно принижуючи роль змістового значення інформації, вони стверджують, що «власне “знання” являє собою певну надбудову над інформаційними потоками, що визначається в кінцевому підсумку наявністю стійких зв'язків між певними інформаційними елементами (даними)»²⁸¹.

Наведення даних цитат обумовлене тим, що виклад таких поглядів є типовим для «технократів», прибічників розгляду електронних інформаційних технологій насамперед як проблематики керування електронними сигналами. До питання про характеристики інформаційних процесів в умовах початкового етапу, розвитку електронних технологій (ЕВМ перших поколінь) підвищена увага спостерігається з другої половини 50-х років минулого століття, з часу все більш помітного тиску на суспільну свідомість зростаючих швидкими темпами обсягів інформації. Об'єктивна суспільна потреба служила поштовхом розвитку відповідного теоретичного осмислення. До цього були вже відомі спроби кількісного вираження фізичного змісту переданого повідомлення як міри визначеності в переданому повідомленні (Кюпфмюллер, 1924²⁸²,

---

²⁷⁸ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. С. 6.

²⁷⁹ Брайчевский С. М., Ландэ Д. В. Современные информационные потоки: актуальная проблематика. *Научно-техническая информация*. Сер.1. 2005. № 11. С. 21–33.

²⁸⁰ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. С. 7.

²⁸¹ Там само.

²⁸² Див.: Земан И. Познание и информация. Москва : Прогресс. 1966. С. 89.

Хартлі, 1928)²⁸³ та ін.

На етапі відчутно вираженої прикладної необхідності розвиток теорії інформації закладався роботами К. Шеннона²⁸⁴ та його послідовників. Цей напрям досліджень у загальній математичній теорії інформації відомий нині як статистичний. Ця теорія допомогла встановити основні принципи математичного виміру кількості інформації, визначенню співвідношень між її обсягами при застосуванні найбільш загальної двоїчної системи вимірювання. На практиці це сприяло успішному розв'язанню основних проблем періоду 50-х – 60-х років, пов'язаних з гострою необхідністю збільшення пропускної можливості каналів зв'язку. Згадана теорія у своїх практичних відтвореннях сприяла також більш продуктивному використанню великих масивів однотипної інформації, оперуванню цією інформацією.

Нові теоретичні підходи давали можливість вироблення методик керування масивами інформації, як новими, так і, що дуже важливо, вже напрацьованими попередніми поколіннями. У них особлива увага приділялася сигналу – елементарному носію інформації. Технічна думка спрямовувалася на забезпечення його надійності, дотриманню частотних показників і точності процесу оперування та ін. Такий підхід, а також пропонувані дослідниками інші рішення проблем керування інформацією в електронній формі²⁸⁵, був історично обумовлений фактом дійсно провідної ролі комп'ютерних спеціалістів, програмувальників на етапі освоєння нового носія інформації – електронного, необхідності організації його освоєння для масового користувача.

В уяві деяких нинішніх комп'ютерних спеціалістів ця обставина абсолютизувалася як основна у сфері сучасної інформаційної діяльності, що інколи виходить за межі раціональних уявлень про сутність інформаційних процесів. Водночас слід зазначити, що один з відомих дослідників у сфері інформації К. Черрі ще в 1972 р. звертав увагу на неефективність використання статистичної теорії при дослідженні соціальної інформації, пов'язаної з психологічними факторами, що не піддаються в основних своїх проявах традиційним прийомам формалізації і кількісному виміру²⁸⁶.

При цьому вдосконалення математичних підходів до керування інформаційними потоками та інформаційними процесами у внутрішньосупільному інформаційному обігу не викликає заперечень. Навпаки, стрімко зростаючі масиви інформаційних ресурсів потребують загального осмислення із застосуванням математичного апарату.

²⁸³ Hartley R. V. Transmission of Information. Bell.Syst.Tech. Journal. 1928. P. 535.

²⁸⁴ Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва : Издательство иностранной литературы. 1963. 830 с.

²⁸⁵ Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. Москва : Либроком. 2013. 408 с.

²⁸⁶ Черри К. Человек и информация. Москва : Связь. 1972. С. 72.

Однак розвиток інформаційних процесів має бути підпорядкованим реалізації кінцевого завдання: задоволення змістовних інформаційних запитів конкретного сучасного користувача, використання саме змістової інформації у прийнятті рішень, у всьому розмаї практик суспільного розвитку. Очевидно, що неповне розуміння значення змістовних характеристик інформаційних процесів спеціалістами – «технократами» обумовлює певне відставання у розвитку пошукових систем, у розробці фільтрів непотрібної, шумової інформації²⁸⁷, що створює відчутні проблеми в роботі з електронною інформацією для конкретного користувача.

Збільшення кількості та зміцнення інформаційних зв'язків глобального значення у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. На сьогодні цей простір доступний завдяки наявним технологіям для будь-якої людської спільності, для переважної кількості громадян сучасного суспільства. Він є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Слід при цьому зазначити, що абсолютизація розвитку цієї тенденції призводитиме поряд з позитивними факторами інформаційних обмінів до широкого, безконтрольного впливу негативних тенденцій глобалізації. Одна з найбільш суттєвих – проблема глобального значення, з якою стикається при користуванні глобальними інформаційними ресурсами конкретний абонент, пов'язана все більш відчутним проявом уніфікаційних тенденцій при користуванні як інформацією глобальних ресурсів, так і сучасними інформаційними технологіями.

Власне, є очевидним, що глобальна технологічна культура об'єктивно веде до стирання культурного розмаїття та уніфікації культур, «...вибудовується єдиний глобальний технологічний ланцюжок, а все, що не підходить під цей стандарт, випадає з поля зору та інтересів власників технологічних засобів»²⁸⁸. При цьому К. Теплиц і Е. Шілз аналізують можливість уніфікації культури. На їхню думку, досягнення абсолютно єдиної культури неможливо через ряд причин. По-перше, це розвиток особистості. По-друге, інтелектуальна праця «не сприяє встановленню рівності в галузі статусу»²⁸⁹. По-третє, «продовжує існувати нахил до пережиткових консерватизму – спорідненість і його національна сублимація»²⁹⁰. Певна нерівність у засвоєнні інформації, становленні духовних, культурних цінностей та ін. продукується і природною нерівністю розумових здібностей. Проте загроза уніфікації й стирання

---

²⁸⁷ Див.: Бабак В. П., Ключников А. А. Теоретические основы защиты информации ; НАН Украины, Ин-т проблем безопасности АЭС. Чернобыль (Киев. обл.): Ин-т проблем безопасности АЭС, 2012. С. 142.

²⁸⁸ Теплиц К. Т., Шилз Э. Теория массового общества. Человек: образ и сущность. Москва : РАН ИНИОН, 2000. С. 25–147.

²⁸⁹ Там само. С. 65.

²⁹⁰ Там само. С. 73.

культурних відмінностей є досить сильною саме тому, що образ сучасної культури визначається багато в чому саме інформаційними технологіями, технологіями Інтернету.

Через інформаційні впливи з усе більшою настійністю відбувається, поряд з технологічними, економічними та іншими інноваціями, також утвердження політичних, культурних стереотипів, характерних для провідних країн-глобалізаторів.

У короткотерміновому вимірі загальна уніфікація може певною мірою сприяти осучасненню технологій всіх сфер суспільного життя, підвищенню ефективності виробництва тощо. Однак, з огляду на тривалу перспективу, такий шлях глобальних перетворень є згубним для цивілізації, оскільки він унеможлиблює перспективи національного розвитку в регіонах світу. А отже, знижує можливості багатоваріантності реагування цивілізації на нові виклики дійсності, знижуючи цим самим життєздатність суспільства. На рівні впливу на конкретну людину уніфікація знижує рівень національної самоідентифікації людини, обумовлює втрату перспектив національного розвитку в сучасних умовах.

Привертає до себе увагу також таке: сучасні процеси інформатизації суспільства, що характеризуються створенням і впровадженням нових засобів зв'язку, телекомунікацій, створенням програмної продукції, що забезпечує комп'ютеризацію виробництва і управління, формуванням інтегрованих систем зв'язку і загальнодоступних баз даних і знань, зіштовхують різні культури і національні традиції в системі світового обміну ідеями, технологіями, інформацією. З одного боку, це сприяє поширенню загрози уніфікації національних культур, а з іншого – проявляє ще одну загрозу: стимулює тенденцію загострення культурної і національної самосвідомості зі деструктивними формами прояву²⁹¹.

У контексті розвитку глобалізації проблеми для сучасної людини в будь-якому регіоні світу породжуються також наслідками стрімкого зростання впливу транснаціональних мультимедіакорпорацій, невеликої кількісно, але могутньої групи олігархічних утворень з їхнім важливим для просування своїх інтересів у зарубіжних країнах продуктом – масовою культурою, що вже нині руйнує автентичні культури народів, створює умови для відчуження права на комунікацію, загрозу екології самобутніх і багатих культур народів світу²⁹². Очевидно, не потрібно доводити, що можлива втрата культурної спадщини, чи значної її частини людства під дією цих

²⁹¹ Кузнецова Е. В. Бытие человека в эпоху информационной цивилизации: выработка новой концепции социального футуризма. URL: <http://fikio.ru/?p=2295>.

²⁹² Зерницька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ : Освіта, 1999. С. 333.

факторів означає відкладену на певний час, але все ж невідворотну катастрофу для розвитку цивілізації, є чітко вираженим шляхом до виродження.

Глобалізація спричиняє також нові суспільні протистояння і суперечності на інших рівнях суспільних взаємовідносин, що відбиваються на задоволенні інформаційних потреб сучасних користувачів.

Слід також урахувати, що в соціальній практиці жоден механізм не функціонує в чистому вигляді. І тому поєднання процесів глобалізму і державного імперіалізму сучасності вже класифікується дослідниками як однополосний, однополярний глобалізм²⁹³, новий глобальний імперіалізм²⁹⁴, панамериканський глобалізм²⁹⁵ і т. ін.

Дослідження останнього часу показують, що уряди наймогутніших країн вже втратили реальний контроль над процесами глобалізації. Більш того, з головних суб'єктів глобалізації вони перетворюються в її об'єкти. Ці країни потрапили в капкан глобалізації. З одного боку, вони глобалізатори, що ведуть насильницьку глобалізацію інших країн, а з іншого – глобалізація «глобалізує» їх самих²⁹⁶.

Розвиток електронних інформаційних технологій, що нейтралізував уже сьогодні значною мірою значення географічних кордонів між державами в інформаційній сфері, використовується також і міжнародними злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим у глобальному інформаційному просторі розвинулося також негативне явище, що дістало назву кібертероризму. Це ще одна відчутна проблема для користувачів мережевих ресурсів.

Всі ці, а також інші численні негативні прояви глобалізму, що кореспондуються в основному з допомогою ресурсів глобального інформаційного простору, сучасних інформаційних технологій і перебувають у постійному розвитку, у недостатній мірі регламентуються на сьогодні міжнародним інформаційним правом. Технології підготовки й впровадження міжнародного законодавства в наш час не відповідають темпам розвитку інформаційних технологій, і впровадження правових актів у більшості випадків запізнюється в порівнянні з реаліями дійсності. Ця обставина є ще однією проблемою, пов'язаною з впливами сучасної інфосфери на людину.

Розширюючи користування інформаційними ресурсами, продукуваними за межами національного інформаційного простору, сучасні люди стикаються також із проблемами, пов'язаними з характером сучасних інформаційних обмінів на

---

²⁹³ Мартин Г., Шуманн Х. Западная глобализация: Атака на процветание и демократию. Москва : Альпина, 2001. С. 170.

²⁹⁴ Doremus, Paul. N. and oth. The Myth of the Global Corporation. New York, 1997.

²⁹⁵ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва : Междунар. отношения, 1999. 256 с.

²⁹⁶ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. Київ : КНЕУ, 2003. С. 25.

міждержавному, міжнаціональному рівні. На нинішньому, інформаційному етапі розвитку постіндустріального суспільства ці проблеми пов'язані:

- із зростаючим значенням інноваційних інформаційних ресурсів у практиці суспільного життя, перетворенням їх безпосередньо в товар у ринкових відносинах;
- із складнощами відстоювання національних інтересів у сучасному інформаційному виробництві;
- з організацією безпеки в користуванні інформаційними ресурсами.

Реалізація державної політики інформатизації на національному рівні передбачає організацію доступу громадян до інформаційних ресурсів, створення умов для їх використання й розвитку нового інформотворення: «Державні органи, в межах їх компетенції, здійснюють такі функції у процесі інформатизації:

- забезпечення доступу громадян та їх об'єднань до інформації державних органів та органів місцевого самоврядування, а також до інших джерел інформації;
- визначення пріоритетних напрямів інформатизації з метою подальшої її підтримки шляхом державного фінансування та пільгового оподаткування;
- інформатизацію науки, освіти, культури, охорони довкілля та здоров'я людини, державного управління, національної безпеки та оборони держави, пріоритетних галузей економіки;
- підтримку вітчизняного виробництва програмних і технічних засобів інформатизації;
- підтримку фундаментальних наукових досліджень для розроблення швидкісних математичних і технічних засобів обробки інформації;
- забезпечення підготовки спеціалістів з питань інформатизації та інформаційних технологій²⁹⁷ та ін.

І якщо проблема доступу до наявних у державі інформаційних ресурсів традиційного формату вираження в національному законодавстві і в суспільній практиці певною мірою розв'язується (див. законодавчі норми), то практика суспільного використання електронних інформаційних ресурсів, регламентування інформаційної діяльності на основі розвитку комп'ютерних технологій потребує суттєвого вдосконалення.

На міжнародній арені національний виробник ресурсів, орієнтованих на реалізацію, не відчуває ще достатньої підтримки держави і змушений найчастіше виступати виконавцем проектів зарубіжних економічних структур, представлених на ринках інформації, а не бути повноправним власником і продавцем інформаційних

²⁹⁷ Закон України «Про Національну програму інформатизації». Відом. Верховної Ради України. 1998. № 27–28. Ст. 181.

продуктів. Для значної частини інформаційних виробників в Україні є проблемою включитися в інформаційне виробництво і виробництво інформаційної інфраструктури на державних підприємствах, оскільки Українська держава не стала досі активним виробником інформаційної продукції і активним учасником міжнародних ринків її реалізації. У той самий час ми не лише маємо позитивний досвід цілого ряду країн, що розвиваються, що в стислі строки розвинули галузі цього виробництва, підготували відповідні кадри і стали успішними учасниками міжнародних ринків інформації. Так, за останні десятиліття Індія спрямувала величезні кошти в освіту. Ця країна має значний прогрес у розвитку таких наукомістких видів діяльності, як програмування, інформаційні та комунікаційні технології й електронна промисловість ²⁹⁸. Індійська влада змогла зробити з країни лідера в галузі інформаційних технологій. Ще у 2000 р. було прийнято закон про інформаційні технології та створено Міністерство зв'язку та інформаційних технологій, перед яким і було поставлене завдання «перетворити Індію на наддержаву з інформаційних технологій». Від податків було звільнено 90 % прибутків, одержуваних від експорту програмного забезпечення. У сфері інформаційних технологій також величезну роль відіграють парки програмних технологій, які на 100 % є експортно орієнтованими (на них припадає 80 % всього експорту програмного забезпечення). Саме такі парки відіграли одну з ключових ролей у розвитку інформаційних технологій в Індії. Ще одним важливим фактором процвітання інноваційного бізнесу в цій країні є дешевизна робочої сили ²⁹⁹. Саме тому багато американських та європейських фірм користуються можливістю дешевше обслуговувати своїх клієнтів за допомогою індійських інформаційних фірм ³⁰⁰.

У нашій країні слабо розвинута система в організації виробництва інформації як товару і для реалізації за рубежом, і для внутрішнього ринку. Організаційна підтримка для розвитку цього виду діяльності навіть для наявних висококваліфікованих спеціалістів не відчувається. У той самий час зарубіжні фірми – нерезиденти успішно використовують інтелектуальний потенціал висококваліфікованих українських програмувальників, представників інших спеціальностей у сфері електронних інформаційних технологій для розвитку прибуткового інформаційного виробництва. Так, відповідно до результатів опитування, проведеного порталом DOU у 2016 р., українські спеціалісти у сфері комп'ютерного програмування серед основних причин для пошуку роботи за кордоном, крім якості життя, називали відсутність перспектив в Україні.

²⁹⁸ Wooldridge A. The world turned upside down. *The Economist*. URL: http://www.economist.com/node/15879369?story_id=15879369.

²⁹⁹ Астапчук О. Л. Індія як один з основних конкурентів України у ІТ-інноваціях. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13030/1/50_Astapchuk_109-111_69.pdf.

³⁰⁰ Абдуллаев З. ІТ-технологии. Индийский феномен. *Бизнес&Политика*. URL: <http://gazeta-bip.net/society/880-it->.

Респонденти називали ті країни, які кращі для релокейту: країни-лідери за привабливістю – це США, Канада і Євросоюз, в Азію, а також країни Балтики і Східної Європи програмісти їдуть не так охоче³⁰¹.

При цьому, за результатами дослідження соціологічної групи «Рейтинг», сьогодні більше 40 % громадян України хочуть поїхати на роботу за кордон, а майже 30 % готові повністю емігрувати. 80 % відвідувачів візових центрів переконані, що економічна ситуація в Україні не покращиться настільки, щоб у найближчі кілька років вони б перестали цікавитись працевлаштуванням за кордоном³⁰².

Слід зазначити ще одну небезпеку. Незатребуваність інтелектуального потенціалу українських програмувальників може привертати його в іншу, неправову площину. Характерна для сучасного рівня розвитку інформаційного суспільства в цілому і рівня правового забезпечення діяльності у сфері застосування електронних інформаційних технологій в Україні ситуація, у цілому ж, не сприяє використанню хакерського руху в інтересах суспільного розвитку. Тобто наше суспільство, як і в більшості країн світу, не знаходить поки що способу використання творчого потенціалу найбільш освічених своїх членів, таких, що найкраще знаються на електронних інформаційних технологіях, що є локомотивом розвитку інформаційного суспільства.

Нові можливості, що з'явилися в результаті розвитку інформаційних технологій, стали широко використовуватися представниками кримінального світу. А це, у свою чергу, призвело і до появи нових видів злочинів, пов'язаних, зокрема, з незаконним втручанням у роботу систем і комп'ютерних мереж, розкраданням і несанкціонованою зміною та поширенням даних або інформації та ін. Відповідно, кіберзлочинність перетворилася на чинник, який став здійснювати вагомий тиск на суспільні відносини. Дослідники зазначають, що сьогодні вже кіберзлочинність стала багатоголовою гідрою, зважаючи на такі її характеристики, як транснаціональність, латентність, динамічність темпів зростання та трансформацій, анонімність, масштабність наслідків, тощо. І на сьогодні у своїх коментарях вони зазначають, що Україна – дуже помітний центр хакерства, поряд з Росією, Бразилією, Китаєм та меншою мірою – Індією. У цих країнах досить освічене молоде населення, високий рівень безробіття та обмежені можливості працевлаштування. В умовах глибокого латентного проникнення кіберзлочинності в суспільне та державне життя, її подолання стає наріжним каменем на шляху розбудови інформаційного суспільства і входження України у світовий інформаційний простір³⁰³.

³⁰¹ URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/383117/kudy-i-chomu-yidut-ukrayinski-programisty-opytuvannya>.

³⁰² URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2102811-robota-za-kordonom-migracijni-nastroi-naselenna-ukraini.html>.

³⁰³ Тихомиров О. О. Протидія кіберзлочинності як складова державного забезпечення інформаційної безпеки». *Право України*: юрид. журн. 2011. № 4. С. 252–259.

Слід звернути увагу ще й на таку нині існуючу тенденцію: наша країна з її низьким рівнем обізнаності про загрози використання комп'ютерів і низьким рівнем інформаційної безпеки стає для програмістів-хакерів справжнім клондайком. Шахрайство в інформаційних мережах, інсайдерські витoki інформації, поширення шкідливої, неправдивої інформації стають повсякденними явищами.

Водночас привертає до себе увагу одна з найпоширеніших схем, впроваджених в інформаційний простір кіберзлочинцями: викладення в електронних ЗМІ, за допомогою злому сайтів, неправдивих новин чи будь-якої іншої шкідливої інформації³⁰⁴.

Також має місце проблема організації захисту інтелектуальної власності на продукцію інформаційної сфери виробництва і відстоювання цієї проблеми на міжнародній арені. Адже загалом захист інтелектуальної власності є важливим, у тому числі й для економічного зростання та розвитку України:

- захист інтелектуальної власності має позитивно впливати на економіку стосовно ВВП, створення робочих місць, податкових надходжень, розвитку й конкурентоспроможності компаній;

- захист інтелектуальної власності має сприяти надходженню прямих іноземних інвестицій та передаванню технологій. Враховуючи те, що сфера технологій і послуг швидко наздоганяє галузь виробництва, виступаючи рушієм надходження прямих іноземних інвестицій, для повної реалізації країною свого потенціалу прямих іноземних інвестицій Україні потрібно буде забезпечити надійну законодавчу базу у сфері інтелектуальної власності;

- захист інтелектуальної власності має підштовхувати розвиток інноваційної діяльності, збільшення фінансування науково-дослідних проектів і допомагає підприємствам отримати більшу вигоду від інновацій;

- захист інтелектуальної власності сприяє культурному самовираженню й різноманіттю, поширенню нових технологій та розвитку;

- захист інтелектуальної власності допомагає компаніям монетизувати свої винаходи і забезпечити зростання. Володіння правами ІВ допомагає компанії переконати інвесторів у тому, що їм варто вкладати кошти в цю компанію³⁰⁵ та ін.

Слід зазначити, що сьогодні українське законодавство у сфері інтелектуальної власності є:

---

³⁰⁴ Савчук Н. В. Кіберзлочинність: зміст та методи боротьби. *Теоретичні та прикладні питання економіки* : зб. наук. пр. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. Вип. 19. С. 338–342.

³⁰⁵ Звіт «Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні», підготовлений BASCAP (Бізнес-ініціативою Міжнародної торгової палати щодо зупинення піратства) та ICC Ukraine (Національним комітетом Міжнародної торгової палати), 2014. URL: <http://iccu.org/wp-content/uploads/2014/07/-Rozvitok-i-zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-v-Ukrayini-zvit-za-2014-rik.pdf>.

– специфічним комплексом нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані зі сферою творчої, інтелектуальної діяльності, що характеризується і певною самостійністю, і чітким взаємозв'язком з нормами інших галузей права. Регулюючи режим того чи іншого об'єкта інтелектуальної власності, воно одночасно користується положеннями цивільного, фінансового, адміністративного, конституційного, цивільного процесуального, кримінально-процесуального законодавства тощо;

– множинним, тобто нормативних актів, які врегульовують інтелектуальну, творчу діяльність, налічується досить багато (сьогодні їх понад 100), однак, процес прийняття нових нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу на рівні підзаконних актів, є безперервним;

– неоднорідним, воно містить нормативні акти неоднакової юридичної сили. Базуючись на Конституції України, сюди входять і закони України, і постанови Кабінету Міністрів України, і відомчі акти МОН України, спільні підзаконні акти КМУ та МОН, інші підзаконні нормативно-правові акти тощо. Окреме суттєве місце займають міжнародні договори, двосторонні та багатосторонні угоди тощо, ратифіковані Україною належним чином³⁰⁶.

Норми про захист права інтелектуальної власності знайшли своє відображення в Цивільному, Господарському, Кримінальному кодексах України, у Кодексі України про адміністративні правопорушення та в спеціальних законах України у сфері інтелектуальної власності. На виконання законодавчих актів у цій сфері сьогодні розроблено і діє близько 100 підзаконних актів.

З ухваленням у 2003 р. базового Закону України «Про основи національної безпеки України» на законодавчому рівні було визначено, що об'єктом національної безпеки є інтелектуальні ресурси суспільства, та визнано розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу одним із пріоритетних національних інтересів.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Президентом України у 2015 р., проголошує, що однією з ключових умов нової якості економічного зростання є забезпечення економічної безпеки шляхом: «...формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку»³⁰⁷. Серед основних завдань у сфері підвищення обороноздатності держави назване також завдання з підтримки «перспективних, практично спрямованих наукових досліджень у сфері національної

³⁰⁶ Дергачова В. В., Пермінова С. О. Інтелектуальна власність URL: http://pidruchniki.com/78067/pravo/intelektualna_vlasnist.

³⁰⁷ Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 трав. 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

безпеки і оборони». Разом з тим зазначено, що «розвиток Державної міграційної служби України має бути спрямований на забезпечення прав і свобод громадян... ефективний контроль за міграційними процесами, боротьбу з нелегальною міграцією, захист національного ринку трудових ресурсів...»³⁰⁸. Згідно з такими законами України, як «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»³⁰⁹, «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»³¹⁰, «Про електронний цифровий підпис»³¹¹, проводяться відповідні заходи в цій сфері.

Водночас спеціалісти констатують, що чинні законодавчі акти про інтелектуальну власність, у цілому, ще не забезпечують надійного й ефективного захисту цих прав, оскільки кожний закон про той чи інший об'єкт права інтелектуальної власності передбачає свої заходи захисту права на цей об'єкт. Вони і дотепер не завжди узгоджені між собою, суперечливі й не становлять єдиної системи заходів захисту права інтелектуальної власності. Відповідно, нагальною потребою є дослідження механізмів охорони та захисту як інтелектуальних прав у цілому, так і прав на окремі об'єкти інтелектуальної власності³¹².

Активну позицію законодавця в питанні формування ефективних правових норм для якісного захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення всебічної реалізації інтелектуальних прав слід розглядати як невід'ємну складову пріоритетних завдань сучасної держави. Проте реформування законодавства України триває, і це дає можливість сподіватися, що існуючі прогалини в системі нормативної охорони прав інтелектуальної власності та їх практичного захисту будуть якісно виправлені.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі саме загальнонаціональний соціальний інформаційний комплекс має стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації³¹³. Розвиток такої системи на загальнодержавному рівні може забезпечити успішне входження України, як активного суб'єкта міжнародних ринків інформації у міждержавних інформаційних обмінах, розвиток національних ресурсів і можливостей інформаційного виробництва – провідного напрямку національного

---

³⁰⁸ Там само.

³⁰⁹ Закон України № 80/94-ВР від 5 лип. 1994 р. «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Відом. Верховної Ради України. № 31. 1994. Ст. 286.

³¹⁰ Закон України № 376 912 від 23 груд. 1993 р. «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Відом. Верховної Ради України. № 7. 1994. Ст. 32.

³¹¹ Закон України № 852-IV від 22 трав. 2003 р. «Про електронний цифровий підпис». Відом. Верховної Ради України. № 36. 2003. Ст. 276.

³¹² Проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Україні. URL: <http://referat-ok.com.ua/pravo/problemi-zahistu-prav-intelektualnojivlasnosti-v-ukrajini>.

³¹³ Струтинська О. В. Інформаційні системи та мережеві технології / за наук. ред. М. І. Жалдака. Київ : Університет «Україна», 2008. С. 25–26.

розвитку в умовах становлення інформаційного суспільства.

Міжнародний і внутрішньодержавний досвід розвитку сучасного суспільства в багатьох регіонах світу підтверджує такий підхід до справи, сприяє задоволенню відповідних запитів суспільства. Держава на цьому етапі розвитку суспільства повинна активізувати свій вплив на організаційні і технологічні процеси розвитку інформаційної галузі, її вмонтування в систему інформаційних обмінів на міждержавному і, взагалі, на міжнародному рівні, включення національних суб'єктів інформаційної діяльності в міжнародну економічну діяльність. Реалізація цього завдання має орієнтуватися на вивільнення наявних у нашому суспільстві резервів. Серед них:

1. Здійснюване сьогодні забезпечення доступу всіх категорій громадян до наявних у суспільстві інформаційних ресурсів має реалізуватися на базі вдосконалення відповідної правової, матеріально-технічної основи та широкого роз'яснення необхідності розвитку в цьому напрямі.

Організаційна основа такого процесу має передбачати розвиток магістральних інформаційних комунікацій, створення реальних умов для налагодження власного виробництва і поширення інформації. При цьому розвиток інформаційних обмінів, що здійснюються з допомогою контрольованих державою інформаційних комунікацій, відбувається насамперед через вертикальні інформаційні комунікації, що мають створювати стрункий каркас функціонування національного інформаційного простору³¹⁴.

2. Об'єднання задля реалізації планів, проектів суспільного розвитку потенціалу наукових установ, що продукують нову, необхідну для розвитку інформацію в контексті формування структур інформаційного суспільства, вітчизняних інформаційних, інформаційно-аналітичних центрів³¹⁵, творчого потенціалу громадських організацій та ін. Ця робота має супроводжуватись організацією діяльності центрів комплектування та організації високопродуктивного використання наявних інформаційних ресурсів, насамперед бібліотечних, архівних та музейних установ, за умов особливої уваги до збереження й збагачення суверенних інформаційних ресурсів, до технологічного і методологічного оновлення їх діяльності.

3. Сприяння держави створенню й вдосконаленню новітніх соціальних комунікацій на основі електронних інформаційних технологій, розрахованих на забезпечення необхідних для сучасних інформаційних обмінів можливостей активізації в інформаційній сфері соціальних структур і всіх членів суспільства. Система цих

---

³¹⁴ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. С. 16–17.

³¹⁵ Перспективи розвитку недержавних аналітичних центрів України. Київ : Українська освітня програма ринкових реформ. За матеріалами конференції «Українські «мозкові центри» та уряд: ініціатива – діалог – співпраця, 2000. С. 6–144.

комунікацій, підтримувана національними організаційно-правовими та техніко-технологічними засобами, має становити дієву інфраструктуру інформаційних обмінів у рамках національного інформаційного простору, а також сприяти успішному виходу вітчизняних інформаційних працівників у систему міжнародних інформаційних обмінів.

Активізація держави в розвитку цих напрямів діяльності має сприяти досягненню відкритості влади для громадян, прозорості її рішень і дій, сприяти зміцненню легітимності влади, забезпечень можливості адекватного реагування на актуальні проблеми внутрішньодержавного розвитку та міжнародних відносин. Водночас налагодження зворотного зв'язку – від інститутів громадянського суспільства до органів державної влади – дає останнім змогу сформуванню уявлення стосовно співвідношення діяльності владних структур і підтримки їх громадянами, уявлення про ефективність політики влади, що в результаті виявляється ключовим фактором для стабільності або нестабільності всієї системи³¹⁶. Функціонування такого механізму сприятиме консолідації суспільства, вихованню в його членів почуття причетності до загальносуспільної діяльності, патріотизму.

4. Інформаційні продукти, виготовлені і в державних наукових, науково-інформаційних структурах, і в приватних структурах, недержавних аналітичних центрах, фондах та ін., «мають бути прирівняні до всіх інших видів продукції і бути підпорядкована всім правилам, що стосуються експортних операцій. Міжнародне правове законодавство в інформаційній сфері має бути своєчасно імplementоване в правову базу України. Держава має сприяти участі вітчизняних правників у підготовці нових правових актів, що стосуються інформаційної сфери, і відстоювати в новому законодавстві національні інтереси»³¹⁷.

5. Розвиток інформаційних технологій обумовлює необхідність постійного вдосконалення організації безпеки національного інформаційного простору³¹⁸.

Організаційна діяльність у цьому напрямі має бути спрямована на ліквідацію відповідних загроз для суспільства в цілому, для соціальних структур у національному інформаційному просторі та для громадян – користувачів інформаційних ресурсів, учасників активної інформаційної діяльності, починаючи від наявного в наш час витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоспроможними в силу опори на передову матеріально-технічну і технологічну базу зарубіжними інформаційними продуктами, до протиправної конкуренції на

³¹⁶ Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горюхов, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С.112–113.

³¹⁷ Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища. С. 36.

³¹⁸ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. С. 143–153.

міжнародних ринках.

Значну стурбованість у контексті інформаційної безпеки викликає застосування проти нашої країни, проти її громадян особливої категорії інформаційного впливу – бойових інформаційних ресурсів, що стає все більш потужною вражаючою силою в боротьбі за розум громадян при веденні інформаційних воєн³¹⁹. У зв'язку з цим держава зобов'язана для захисту свого інформаційного простору використовувати всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними і зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз.

Слід звернути увагу також на ту обставину, що у зв'язку з подіями на Сході України, концентрацією суспільної уваги, уваги правоохоронних органів на АТО, зростання кіберзлочинності в Україні в недалекому майбутньому може мати додатковий поштовх без відповідного посилення реакції з боку правоохоронних органів. Зростаюча кіберзлочинність, таким чином, є суттєвою перешкодою на шляху трансформації українського суспільства, підвищення його економічної, а також і політичної ефективності.

Треба зазначити, що термінологічно А. Музика та Д. Азаров визначають тотожність понять кіберзлочину та злочинів у сфері комп'ютерної інформації³²⁰. Вчені вказують, що визначати кіберзлочин треба як злочини у сфері комп'ютерної інформації.

У свою чергу В. Бутузов обґрунтовує думку, що комп'ютерні злочини та кіберзлочини являють собою різні види злочинів у сфері високих інформаційних технологій, класифікація яких відбувається за такими ознаками:

– ознакою віднесення певних злочинів у сфері високих інформаційних технологій до комп'ютерних є знаряддя скоєння злочину – комп'ютерна техніка. Причому об'єктом посягання є суспільні відносини у сфері автоматизованої обробки інформації;

– ознакою віднесення злочинів у сфері високих інформаційних технологій до кіберзлочинів є специфічне середовище скоєння злочинів – кіберпростір (середовище комп'ютерних систем та мереж). Причому об'єктом злочинного посягання можуть бути відносини будь-якої галузі людської діяльності, що має свій прояв у кіберпросторі³²¹.

Серед кіберзлочинців найбільш помітним з початком розвитку електронних

---

³¹⁹ Див.: «У США реально існують різні форми інформаційної зброї, що, за оцінками військових фахівців, може завдавати таких самих збитків, як і зброя масового знищення». – Скулиш Є. Д., Остроухов В. В., Романов І. В. та ін. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту. Київ : НАСБ України, 2012. С. 360, а також: Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України. С. 33 та ін.

³²⁰ Погорецький М., Шеломенцев В. Кіберзлочини: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2012. № 8. С. 89–96.

³²¹ Бутузов В. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : [монографія]. Київ : КИТ, 2010. С. 119.

технологій у нашій країні стало хакерське, віртуальне співтовариство. Характеризуючи розвиток цього специфічного для інформаційного суспільства співтовариства, М. Кастельс не лише зауважує те, що його члени одержують задоволення від здобуття певного статусу в співтоваристві, від радості творчості, від зближення зі світом мистецтва, психологічним збудженням – «драйвом» від процесу творіння. Він говорить про розвиток характерного для цієї категорії людей «почуття вищості над всім іншим комп'ютерно безграмотним світом і тенденції спілкування з комп'ютером або з іншими представниками людства за посередництва комп'ютерів, зосереджуючись винятково на питаннях програмного забезпечення, незрозумілих для решти людства»³²². Дослідник звертає увагу також на те, що, на думку лідерів хакерського руху, лише тоді, «коли люди задовольнили свої базові потреби, вони можуть дозволити собі присвятити життя інтелектуальній творчості й лише потім діяти в умовах культури дарування»³²³.

Про існуючі небезпеки від кіберзлочинів, що за способом вчинення належать до інформаційної групи, зауважує А. Бабенко. Він вказує, що такі злочини здійснюються шляхом використання незаконних способів отримання інформації, зокрема, через несанкціонований доступ до комп'ютерів та мереж, а також поширення неправдивої інформації³²⁴.

Водночас слід зазначити, що будь-яка інформація, кваліфіковано введена до цільової спільноти, одразу тиражується й поширюється без перевірки. Одним з недавніх показових прикладів можна назвати повідомлення Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії про те, що «хакери атакують патріотичні українські групи і пишуть там неправдиву інформацію. Сіють паніку і серед родин, чії чоловіки перебувають у зоні АТО, особливо коли батальйони вступають в активну фазу боїв. Від імені офіційних українських джерел російські хакери виходять і на ЗМІ та поширюють інформацію, яка не відповідає дійсності»³²⁵. ЗМІ інформували також про неодноразові зломи сайту прес-центру антитерористичної операції. Сайт атакувався хакерами, у результаті чого на ньому була обнародована недостовірною інформація³²⁶.

Керівник програм нових медіа в Internews-Україна В. Мороз у своєму коментарі стосовно «роботи» хакерів у соціальних мережах зазначив: «Сепаратисти створили

---

³²² Кастельс М. Інтернет-галактика. С 47.

³²³ Там само. С. 48.

³²⁴ Бабенко А. М. Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах. *Безпека інформації*. 2013. 19, № 2. С. 112–117.

³²⁵ Чернігівщина готується до інформаційної війни з Росією. Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія. URL: <http://chodtrk.com.ua/?p=16961>.

³²⁶ Опасности нападения на Мариуполь нет. *Сегодня.ua*. 04.09.2014. URL: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/opasnosti-napadeniya-na-mariupol-net-549684.html>.

фейковий прес-центр АТО. Вони використали ідентичність цієї сторінки, вони викрали аватар, фото, опис повністю. І вони почали публікувати зміст з позиції терористів. Звісно, була велика кількість скарг, і через деякий час фейковий прес-центр АТО був заблокований»³²⁷. Проте інформація вже поширилась в інтернет-просторі...

У ЗМІ також вказували й на неодноразові хакерські атаки з боку «КіберБеркуту». Блокуванню піддавався сайт Президента України. Члени організації звинуватили П. Порошенка в геноциді власного народу й зануренні країни в убогість і хаос. Раніше ця ж організація блокувала сайти МВС та Генпрокуратури. Хакери вимагали звільнити бійців «Беркуту», затриманих за звинуваченням у розстрілі євромайданівців³²⁸.

Слід зазначити, що на сьогодні підтвердження зростаючого рівня кіберзлочинності в Україні засвідчують дані XVI випуску звіту Microsoft Security Intelligence Report (SIRv16), у якому проаналізовано вразливість і загрози негативних впливів на більше мільярд систем і популярних сервісів по всьому світу. Україна очолила антирейтинг країн, у яких налічується найбільша кількість сайтів, що містять шкідливі програми. Дослідження виявило, що кожен 16-й сайт в Україні містить шкідливе ПЗ, яким потенційно може бути заражений комп'ютер користувача. Так, на 1000 хостів припадає 59,2 заражених сайтів. Це найвищий показник у світі, для порівняння, у всій мережі Інтернет в середньому заражений приблизно кожен 54-й ресурс.

З усіх проаналізованих у звіті країн в Україні також виявлено найвищу концентрацію фішингових сайтів – кожен 70-й ресурс є шахрайським. Згідно з дослідженням, більш ніж кожен 200-й сайт в Україні містить експлойти, які аналізують уразливості в системі і можуть ініціювати завантаження небажаних файлів на комп'ютер користувача без його відома³²⁹.

Сказане вище дає підстави для думки про те, що сучасний науково-технічний прогрес не забезпечує надійного захисту суверенних масивів інформації від шкідливих впливів, від ресурсів, продукованих кіберзлочинцями, навіть за умови високого рівня економічного, техніко-технологічного розвитку, забезпеченого суспільством. Більше того, з розвитком глобального інформаційного простору, процесів інформатизації в усьому світі суверенні масиви інформації ставатимуть дедалі більш вразливими до таких впливів, традиційні уявлення про забезпечення інформаційного суверенітету

---

³²⁷ У Фейсбуці ретельно стежать за Україною, – експерт із нових медіа. *Агенція регіональної інформації та аналітики Galinfo*. 25.02.2015. URL: <http://galinfo.com.ua/news/186381.html>.

³²⁸ Информационные войны: боты и тролли строчат без выходных. *Новостное агентство «Харьков»*. 24.09.2014. URL: <http://nahnews.com.ua/86928-informacionnye-vojni-boty-i-trolli-strochat-bez-vyходных/>.

³²⁹ Справа державної безпеки (нотатки з парламентських слухань «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні»). 08.08.2014. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/sprava-derzhavnoji-bezpeki-notatki-z-parlamentskikh-sl/>.

ставатимуть дедалі менш ефективними в їх практичній реалізації.

Інтереси інформаційної безпеки диктують необхідність постійного моніторингу всіх ефективних джерел інформаційного виробництва, своєчасного реагування на можливі інформаційні загрози, пов'язані з введенням у суспільний обіг нової інформації. Неякісна за змістом інформація, шкідлива й небезпечна для суспільства впливає на громадську думку зразу ж після введення її в систему існуючих у суспільстві соціальних комунікацій. І на цій її властивості ґрунтуються технології розвитку глобальних впливів на національний інформаційний простір у кожному з регіонів світу. На такого роду інформаційних впливах, поряд з використанням технічних засобів порушення нормальної роботи системи соціальних інформаційних комунікацій противника, базуються стратегії ведення інформаційних війн, як орієнтованих на здобуття самостійного результату, так і як паралізуючого інформаційний простір тієї чи іншої держави.

Поряд із здійсненням оперативного впливу на потенційного противника з допомогою нової інформації сучасні інформаційні технології створюють широкі можливості для довготривалого інформаційного впливу на об'єкт інформаційної атаки шляхом сприяння введенню відповідної інформації в інформаційні бази, у тому числі бібліотечні, у систему суверенних інформаційних ресурсів нації чи держави. Така ситуація є досить небезпечною, оскільки сприяє довготривалим негативним впливам, руйнуванню національної самобутності, державницьких традицій, веде до однобокої і безперспективної для подальшого розвитку уніфікації.

У зв'язку з цим необхідне проведення організаційних, правових, наукових заходів для включення в роботу з відстоювання національної інформаційної безпеки в умовах посилення глобальних інформаційних впливів наукових установ, аналітичних та інших інформаційних центрів. Особлива увага при цьому має приділятися сьогодні ще широко розгалуженій в Україні системі бібліотечних та архівних установ, у яких зберігаються основні фонди суспільно значущої інформації і які займаються оновленням цих фондів, відбором для комплектування інформації з її новостворених масивів.

Слід підкреслити, що перебування нашої держави в умовах інформаційного протистояння з Російською Федерацією показує необхідність не спиратися лише на можливості відповідних державних структур у протистоянні негативним інформаційним впливам із-за кордону. В умовах інформаційної війни для відпору інформаційному агресору має бути використана вся суспільна інформаційна інфраструктура, творчий потенціал громадян України. І для цього мають бути розроблені не лише певні методики й рекомендації. Така робота має опиратися на відповідну правову базу.

Сьогодні ми бачимо, що глобалізаційні процеси поряд із своїми позитивами

приносять і чимало негативних тенденцій, що можуть бути нейтралізовані лише на державному рівні. Навіть Дж. Сорос змушений вказувати на негативний аспект глобалізації, пов'язаний із втратою великою кількістю людей соціального захисту, із тим, «що багатьох глобальні ринки поставили у становище ізгоїв». На його думку, глобалізація спричинила нераціональний перерозподіл ресурсів між приватними та суспільними товарами. Вона пов'язана також з реально існуючою можливістю фінансових криз, що зазвичай сильніше вражають економіки країн, що розвиваються³³⁰.

Оскільки інформаційна база суспільства стає все більш ефективним інструментом у всіх сферах його діяльності, варто звернути увагу на ще одне застереження Дж. Сороса: «Надмірно покладатися на ринкові механізми доволі небезпечно... Самі по собі вони не здатні задовольняти колективні потреби, такі, як закон та порядок чи підтримка самого ринкового механізму. Неспроможні вони й гарантувати соціальну справедливість. Ці “суспільні товари” можна забезпечити лише за допомогою політичного процесу»³³¹. Ці зауваження набувають особливого значення з розвитком інформаційного суспільства, вдосконаленням його економіки, постійного розгалуження інформаційних зв'язків.

В умовах розвитку інформаційного суспільства зростає значення держави як гаранта збереження для своїх громадян – користувачів національних інформаційних ресурсів. Вона стає основним інструментом консолідації в суспільстві, «організуючим началом і координатором буття»³³² інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень. Для реалізації своїх функцій у сучасному суспільстві, для необхідності утвердження України в глобальному інформаційному просторі як активного сегмента цього простору сьогодні вже необхідна координація національної економічної політики з урахуванням сучасних перспектив розвитку. Оскільки в нинішніх умовах Україна не може конкурувати у фінансуванні інформатизації з країнами «золотого мільярда», забезпечити собі прийнятне місце в новій світовій ієрархії, що формується як інформаційна, вона має зосередитися на основних напрямках розвитку.

За цих обставин, по-перше, концентрація матеріальних ресурсів має здійснюватися на розвитку тих напрямів інформаційної діяльності, що є найбільш перспективними для України, можуть відповідати умовам міжнародної спеціалізації у виробництві й використанні інформації. По-друге, має розвиватись власна інформатизація на базі

³³⁰ Див.: Джорж Сорос про глобалізацію. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2002. С. 19–20.

³³¹ Там само. С. 20.

³³² Маца К. А. Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли) : монографія. Київ : Изд-во геогр. лит. «Обрії», 2012. С. 17.

передових технологій. І, по-третє, для забезпечення необхідної потужності національного інформаційного потенціалу має бути здійснена кооперація наявних у країні інформаційних ресурсів в об'єднану систему для виходу в глобальний інформаційний простір потужною, багатофункціональною системою³³³.

Індивідуальні проблеми, з якими стикаються користувачі національної інформаційної системи, пов'язані з:

- проблемами в розвитку системи національних інформаційних комунікацій;
- із проблемою забезпечення доступу до якісних інформаційних ресурсів в умовах прискореного виробництва нових масивів інформації;
- негативних зарубіжних впливів на національні інформаційні ресурси;
- проблемою індивідуальної інформаційної безпеки в умовах розвитку інформаційного суспільства.

На всіх етапах суспільного розвитку інформаційні комунікації були інструментом суспільного об'єднання соціальних структур. Комунікація (від латин. *communication* – *повідомлення, передача*) у найбільш загальному вигляді є процесом усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування і розвиток даних систем³³⁴. Сказане вище повністю узгоджується з уявленням про сучасні соціальні комунікації О. Холода, який справедливо зауважує, що «комунікація – це процес»³³⁵.

Характерною особливістю комунікацій у складних біологічних системах є також те, що вони орієнтовані на передачу конкретного виду матеріального ресурсу всередині такої системи, необхідного для неї в її функціонуванні і не можуть використовуватися за межами свого призначення. При застосуванні поняття «інформаційні комунікації» до людини, як соціально-біологічної, а в процесі суспільного розвитку – соціальної істоти, під об'єктом передачі в цих механізмах, дедалі частіше виступає інформація. Поступово, протягом століть вона стає все більш актуальним і необхідним фактором суспільного життя і в системі соціальних комунікацій набуває особливої значущості як комунікацій соціально-інформаційних. А отже, розвиток соціальної структури суспільства вимагає постійного вдосконалення системи цих комунікацій.

Особливого розвитку ця система набуває на етапі індустріального суспільства, при розвитку системи відповідних технічних засобів із загальним зростанням рівня технологій суспільної діяльності. Якісним скачком у розвитку цих засобів стала комп'ютеризація

³³³ Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища. С. 29–30.

³³⁴ Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 28.

³³⁵ Холод О. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. Київ : Київ. міжнар. ун-т; Укр. асоц. психолінгвістів. 2010. С. 22.

основних видів діяльності сучасного суспільства, розвиток електронних інформаційних технологій. Цим самим в інформаційній сфері було практично знято основні для цього етапу розвитку інформатизації проблеми вдосконалення інформаційних обмінів, але в продовження знятих проблем нова ситуація в інформаційній сфері народжує нові:

– хоча відстані, вплив кордонів, географічного місцезнаходження для учасників інформаційних обмінів на сьогодні не має того значення, яке ці обставини мали раніше, але сьогодні кожен користувач електронних інформаційних ресурсів, особливо глобальних, залишається один-на-один і з проблемами відбору інформації для використання, і з проблемами оцінки її якості, достовірності, з проблемою наявності явищ інформаційного тероризму, застосування бойових ресурсів та ін.;

– хоча сьогодні здійснюється значна робота з вдосконалення оперативного керування інформаційними ресурсами: комплектування, структуризації, організації обслуговування користувачів, створено додаткові можливості для кооперації інформаційних ресурсів по горизонталі аж до формування єдиної загальнонаціональної бази інформації, однак для пересічного користувача такі процеси ще не гарантують можливості користування цими ресурсами як єдиним цілим;

– розроблено теоретичні та методологічні питання щодо організації ефективного інформування про наявні інформаційні ресурси, однак, на практиці ця робота в більшості бібліотечних установ ведеться традиційно, розкриває зміст друкованих видань, що ж стосується електронної інформації, яка користується найбільшим попитом у користувачів, то зміст її розкривається у вигляді, що задовольняє користувачів, серед вітчизняних центрів збереження інформації лише в провідних бібліотечних установах та деяких аналітичних центрах;

– хоча в Україні здійснюється певна робота з забезпечення ефективного доступу до сучасної інформації в рамках інформатизації, однак, технології дистантного обслуговування користувачів розвиваються значно слабше від наявних їх запитів;

– на базі розвитку суспільних інформаційних комунікацій створено певні умови для продукування нової інформації всім соціальним структурам суспільства, однак ефективні суспільно значущі механізми використання цього доробку створюються повільно, у результаті значною мірою творчий потенціал українського суспільства в інформаційній сфері використовується ще не ефективно, об'єктивна необхідність, обумовлена закономірностями розвитку інформаційного суспільства, що полягає в зростаючому значенні творчої праці і, відповідно, розкриттю творчих здібностей членів нинішнього суспільства, не узгоджується сьогодні з реаліями функціонування інформаційних процесів.

Оскільки проблеми забезпечення інформаційного суверенітету виникли як проблеми

нового інформаційного суспільства, що проходить процес свого становлення в наш час, набувають все більшої актуальності, стають все більш насущними питання, пов'язані з необхідністю конкретизації уявлень про цей вид суверенітету, уточнення його характеристик для виявлення практичної відповіді про методики і засоби його збереження й вдосконалення. Це є особливо важливим з огляду на те, що суверенні інформаційні ресурси є стержньовими в проблемі забезпечення якісною інформацією сучасних комунікацій у структурі національного інформаційного простору. Їх існування є запорукою національної самоідентифікації нації.

Стосовно змісту цих ресурсів, то серед останніх напрацювань своєю вичерпністю на сьогодні, що в той самий час розкриває перспективи для подальших досліджень, звертає на себе увагу визначення, запропоноване В. Олійником, О. Сосніним, Л. Шиманським. У ньому інформаційний суверенітет нашої держави розглядається як «виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави»³³⁶.

Інформаційне забезпечення процесу суспільної структуризації, відповідно, задоволення інформаційних потреб кожного користувача, ставить нові проблеми, пов'язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету та використанням суверенних інформаційних ресурсів у сучасному суспільному обігу. Адже з визначенням основного поняття потрібний відповідний підхід до аналізу інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі складові соціальної структури суспільства як єдиного цілого.

Вивчення проблеми інформаційного суверенітету таким чином набуває особливо важливого значення в період входження України в інформаційний етап її розвитку не лише в науковому значенні, а й при розв'язанні все більш складних економічних, політичних, соціальних та інших проблем. Воно набуває практичного значення в процесі актуалізації практичного використання вітчизняних інформаційних ресурсів та ресурсів

---

³³⁶ Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. Держава і право. *Юрид. і політ. науки* : зб. наук. пр. 2001. Вип. 13. С. 534–541.

інформаційного простору.

Одне з головних завдань сучасної держави – гарантування інформаційної безпеки особи, яка характеризується захищеністю її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів; маніпулювання, дезінформування, образ, спонукування до самогубства тощо. Інформаційно-психологічна безпека особи (у вузькому розумінні) – це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Інформаційно-психологічна безпека особи (в широкому розумінні) – це:

– по-перше, належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз;

– по-друге, здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз;

– по-третє, гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;

– по-четверте, захищеність від різного роду інформаційних небезпек³³⁷.

Проблема індивідуальної інформаційної безпеки пов'язана з безпекою соціальних структур, до яких належить сучасний член суспільства, та з національною інформаційною безпекою в цілому. Особлива увага до безпекових проблем у цій сфері суспільної діяльності обумовлюється рядом факторів, серед яких найбільш істотними є ті, що:

– інформація стає дедалі важливішою сутнісною складовою сучасної трудової діяльності, відіграє роль «глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі»³³⁸;

– однією з найважливіших особливостей науково-технічного прогресу періоду розвитку інформаційного суспільства є саме стрімкий прогрес електронних інформаційних технологій;

– зі зростанням суспільного значення інформаційних ресурсів утвердження всього комплексу інтересів у міждержавних відносинах, інтересів ТНК, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародної політики здійснюється з активним використанням інформаційних технологій, аж до маніпулювання інформаційними

³³⁷ Остроухов В. В. Інформаційна безпека. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/51809-11-nformatsyno-psihologchna-bezpeka-osobi.html>.

³³⁸ Сулима С. М., Шепелев М. А. Глобалістика. Київ : Вища шк., 2010. С. 292.

ресурсами, організації цілеспрямованих інформаційних атак на об'єкти впливу чи ведення повномасштабних інформаційних воєн, що вже стали важливим компонентом «гарячих» воєн і дедалі частіше використовуються для вирішення самотійних завдань;

– механізми правотворення на сучасному етапі їхнього розвитку не встигають за темпами розвитку технічних засобів інформатизації та інформаційних технологій, і в результаті наявна міжнародна та національна правові системи не охоплюють усіх явищ інформаційної діяльності, що створює постійні проблеми для безпеки інформаційних ресурсів³³⁹.

Серед наявних на сьогодні визначень інформаційної безпеки заслуговує на більшу увагу та, що виводить дефініцію із структурної побудови суспільства. У ній інформаційна безпека розглядається не лише як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави»³⁴⁰. Вона передбачає те, що при описуваних діях «запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації»³⁴¹.

Ще одна характерна риса в системі безпекових понять зафіксована у формулюванні, у якому «інформаційна безпека будь-якої країни полягає у формуванні вигідного для суспільства (нації) внутрішнього інформаційного середовища (у межах країни) та здійсненні ефективного впливу на зовнішнє інформаційне середовище (за межами країни) з метою забезпечення власної стабільності та процвітання інформаційного простору держави від зовнішніх впливів»³⁴². Таким чином, фактично йдеться про організацію оптимального національного інформаційного середовища і його взаємовідносин із глобальним інформаційним простором що є рамочною умовою організації індивідуальної інформаційної безпеки.

Водночас найбільш важливими об'єктами інформаційно-психологічного захисту в сучасних умовах є індивідуальна та масова свідомість. Для особистості головними системотворними рисами є цілісність (тенденція до стійкості) та розвиток (тенденція до зміни). Унаслідок руйнування або перекручування цих рис особистість перестає існувати як соціальний суб'єкт. Це означає, що будь-який інформаційно-психологічний

---

³³⁹ Горювий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. С. 276–277.

³⁴⁰ Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. Копана О. В., Скулиша Є. Д. Київ : ВБ Аванпост – Прим. 2012. С. 67.

³⁴¹ Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки, затверджені Законом України від 9 січ. 2007 р., Розділ 111, п. 13.

³⁴² Скулиш Є. Д., Остроухов В. В., Романов І. В. та ін. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту. Київ : НАСБ України, 2012. С. 3.

вплив на особистість має оцінюватися з позиції збереження чи руйнування її як цілого.

Масова (суспільна) свідомість формується насамперед у процесі історичного розвитку нації, народності, великої соціальної групи і потім уже внаслідок інформаційно-психологічного впливу. Проте інформаційно-психологічний вплив може істотно змінювати масову свідомість і поведження великих соціальних груп ³⁴³.

Сучасний користувач інформаційних ресурсів у своїй повсякденній роботі має враховувати, що поряд з корисною інформацією для задоволення його запитів в інтернет-просторі може бути запропонована спеціально організована шкідлива інформація. Її розпізнавання може полегшувати загальнодержавна інформаційна система, орієнтована на надання допомоги українським користувачам у користуванні достовірними, якісними ресурсами та консультування в безпекових питаннях. До такої системи при певній технологічній підготовці можуть бути введені бібліотечні установи, а також інші суспільні структури, оснащені засобами для виробництва, комплектування, обробки та зберігання, організації безпеки значущої для цієї системи інформації, що дає змогу ефективного використання наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, сприяє їх оновленню та розвитку для суспільного прогресу та забезпечує у своїй сукупності потреби національної інформаційної безпеки ³⁴⁴.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що поряд з позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також небезпеки інформаційної агресії, саме загальнонаціональна інформаційна система, скоординована у своїй діяльності з державою, може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації. Загальнодержавна інформаційна система має бути важливим координуючим центром у використанні суспільно значущих ресурсів, як вітчизняного виробництва, так і зарубіжних. Вона має відігравати основну координуючу роль у виробництві необхідної суспільству інформації, залученню потрібних для розвитку інформаційних ресурсів із глобального інформаційного простору, організації ефективного використання наявних у розпорядженні українського суспільства ресурсів в інтересах суспільного прогресу.

Значний індивідуальний вплив на сучасного користувача здійснюють засоби масової інформації. В умовах розвитку електронних інформаційних технологій, зростаючої кількості електронних ЗМІ, електронних дублікатів друкованих видань, при зростаючій оперативності всіх видів ЗМІ вони стали ще більш впливовим джерелом

---

³⁴³ Остроухов В. В. Інформаційна безпека. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/51809-11-nformatsyno-psihologchna-bezpeka-osobi.html>.

³⁴⁴ Див.: Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. С. 293–294.

формування громадської думки, громадянської позиції кожного індивіда, вони відіграють значну роль у безпекових ситуаціях у країні. А проте практика повного роздержавлення ЗМІ залишає органи державної влади без власної трибуни для роз'яснення змісту своєї діяльності громадянам, фактично обеззброює державу у сфері діяльності ЗМІ, не залишає в руках держави інструмента для протидії інформаційним і будь-яким іншим агресорам, інструмента формування громадської думки в країні і в міжнародному співтоваристві. Можна твердити, що доведення політики роздержавлення ЗМІ до абсурду, тобто, до повної здачі позицій держави у сфері ЗМІ фактично є порушенням демократичних прав громадян, їх права на інформацію про зміст діяльності найнятих громадянами управлінців у державних структурах.

У національному інформаційному просторі протягом останнього десятиліття зростаючого значення набувають соціальні мережі. Через технологічне відставання й певну недалекоглядність державні структури і в цьому сегменті інформаційного простору мають слабку присутність. Водночас хоча в цілому мережі в нашому інформаційному просторі розвинулись як механізми горизонтальних інформаційних обмінів за приватною ініціативою, ними вже доволі успішно користується для просування власних інтересів не лише сфера бізнесу, а й інші суб'єкти впливу. І ці суб'єкти нерідко вводять у сферу спілкування з особливою довірою тенденційну, або ж просто шкідливу для об'єкта впливу інформації.

Практика сьогодення показує, що соцмережі, набуваючи ваги в системі міжособистісного спілкування в Інтернеті, можуть ставати ефективним інструментом впровадження в громадську думку тенденційної інформації, негативних інформаційних впливів, в умовах загострення міждержавних протистоянь – ставати складовими елементами спеціальних операцій у військових конфліктах. Однак слід зауважити, що ті ж самі технології в поєднанні з мобілізацією правових та організаційних заходів дають можливість державі для нейтралізації шкідливої для суспільного розвитку інформації.

Істотні проблеми у користувача сучасних інформаційних технологій виникають також і у зв'язку із суттєвими змінами в системі «інформаційне середовище – людська свідомість». Вище вже зазначалось, що озброєння всіх каналів поступу інформації в людську свідомість різноманітними технічними засобами збільшує пропускну систему цих каналів на порядки, визначені цими технічними засобами. Таким чином, дедалі більш високими темпами відбувається прирощення даних, що характеризують навколишній світ; що характеризують суспільний розвиток; що характеризують ситуацію з розвитком самих інформаційних ресурсів, які є в суспільстві.

Водночас людина намагається підлаштовувати потоки інформаційних даних під себе, під можливості їхнього розрізнення і власну здатність сприйняття та формування

уявлень про навколишній світ. Цей процес відбувається шляхом узагальнення даних, узагальнення цілісних образів і уявлень на зростаючих рівнях абстрагування. Рівні абстрагування проявляються, виходячи з тієї потреби узагальнення інформаційних масивів, яка забезпечує, з одного боку, цілісне уявлення про навколишній світ, з іншого – співвідносна з «пропускнуою можливістю» людської свідомості. Зі збільшенням масивів інформації в розпорядженні людини, із розвитком технічних засобів, що перебувають на її озброєнні, відповідно, і рівень абстрагування для усвідомлення навколишньої дійсності збільшується.

Оскільки будь-яке узагальнення вносить похибку в уявлення про реальну дійсність, зі зростанням рівнів узагальнення первинного матеріалу ця похибка зростає, об'єктивність уявлень про навколишній світ знижується і це стає проблемою для людини. Вона знаходить вихід із ситуації, спеціалізуючись на певному виді діяльності і засвоюючи при цьому, в основному, лише ту частину суспільно значущої інформації, що стосується цього виду діяльності. Однак за цих обставин вона збіднює свої уявлення про світ, що перебуває у взаємозв'язку всіх складових. Водночас у творчій праці, питома вага якої в сучасному суспільстві невпинно зростає, ці зв'язки набувають дедалі більшого значення і не дарма сьогодні нові здобутки сучасної науки перебувають саме в міждисциплінарній площині.

Крім того, спеціалізація в тому чи іншому виді діяльності лише частково обмежує потребу людини в новій інформації. Адже вона як соціальна істота входить у систему соціальних зв'язків, ролей і функцій, реалізація яких потребує зростаючих обсягів обслуговуючої інформації. «Цим самим у загальносуспільному значенні відбувається підвищення ефективності використання наявної інформації. Такий інформаційний обмін значно посилює інформаційну оснащеність кожного конкретного індивіда, учасника обмінів»³⁴⁵.

Корисною для з'ясування сутності даних інформаційних процесів є також точка зору німецького філософа Г. Клауса про те, що він називає ««зовнішнім накопичувачем», у якому набувається суспільний досвід і зберігається, тобто накопичується з допомогою відповідних засобів комунікації.

При користуванні ним індивід досягає подвійного результату. По-перше, він економить зусилля для набуття власного досвіду. По-друге, одержує можливість використовувати досвід інших людей, який він сам ніколи не зміг би добути... Уже доволі давно в практику наукових досліджень ввійшло уявлення про те, що із

---

³⁴⁵ Горюхов В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2005. С. 21.

«зовнішнього накопичувача» індивід черпає не просто досвід, досвід, що базується на загальній скарбниці знань, народжених протягом тривалого періоду часу всім людством. Причому не просто знань, а знань узагальнених, перевірених практикою, підданих селекції та упорядкуванню, під час яких з інформаційного фонду суспільства було вилучено неістотне і збережено істотне. І навпаки – обрив соціальних зв'язків для людини є трагедією, що різко відбивається і на розумовому, і на фізичному стані, веде до деградації особистості. Подібні трагічні приклади ми можемо спостерігати при безробітті серед людей літнього віку, які втрачають соціальні зв'язки з колективами, зі звичним оточенням тощо.

Слід зауважити, що пом'якшення проблеми освоєння сучасних інформаційних масивів приносить реальний ефект лише за умови налагодження тісних, ефективних зв'язків по обміну інформацією в самому суспільстві, коли система соціальних зв'язків в єдиному соціальному органі «підстраховує» людину, забезпечує гнучке, ефективне дозування потрібної інформації. У свою чергу це ефективне дозування обумовлюється вивченням у суспільстві інформаційних потреб його членів, вивченням прагнень і тенденцій суспільного розвитку. Це, у свою чергу, обумовлює зростаюче значення гуманітарних наук у розвитку інформаційного суспільства, що й підтверджується зростаючою увагою до них на Заході ³⁴⁶. Як зауважує Д. Белл, «постіндустріальне суспільство є “грою між людьми”, але така гра потребує підвищеного ступеня координації» ³⁴⁷. Звертає на себе увагу також той факт, що застосування машинних технологій у відборі нових даних з оточуючого середовища відрізняється від безпосереднього відбору їх з використанням природних каналів відбору інформації, властивих людині. Природні людські канали відбору інформації – зорові, звукові, дотикальні, смакові та нюхові в природному середовищі, по-перше, функціонують здебільшого у комплексі і цим самим забезпечують сукупність даних, що відображають образ предмета чи явища в більшій повноті, ніж це може відобразити якість одне відчуття. Машина, механізм також здійснює певну функцію, задану людиною, передає людській свідомості дані, передбачені її творцем. І якщо природні канали відбору даних об'єктивної реальності через свої природні якості забезпечують свідомість людини спектром і заданих, і не передбачуваних даних, і ця непередбачувана їхня частина також лишається у свідомості, і також може бути корисною, додаючи повноту враження на рівні під-свідомості, то машина виконує лише передбачені людиною завдання.

³⁴⁶ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. С. 323; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 640–650; Дж. Архілла, цит. за: Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. Київ : Спадщина, 2012. С. 285 та ін.

³⁴⁷ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 635.

Слід також зауважити, що досі не вивченою є проблема про співвідношення знання як продукту розумової діяльності і процесу біологічного розвитку людини. До застосування машинних технологій у людини, як і в усякої біологічної істоти, гармонійно розвивалися всі органи тіла, включаючи мозок. Мозок з розвитком органів почуттів отримував дані, трансформував їх в інформацію, що використовувалась в інтересах людського існування. Можна припустити зі значною долею ймовірності, що, виходячи з властивій природи доцільності, у цьому процесі можливі перевантаження регулювалися відповідними біологічними змінами.

Однак із застосуванням знарядь праці, а пізніше з використанням машинних технологій у цьому процесі почали відбуватися дисгармонійні відхилення. Адже біологія стала відставати від інформаційного забезпечення людського буття. Цю ситуацію добре проілюстрував один з дослідників: «Порівняйте, як плавно змінюється пейзаж перед нами, коли ми просто гуляємо по парку, з тим, що відбувається, коли ми дивимося фільм.

В останньому випадку це відбувається за лічені секунди. Таке прискорення не дозволяє обробляти інформацію в природному для нас темпі, і виникає стрес, а в людини виробляється реакція стресу. Разовий вплив великого потоку інформації не стомлює мозок, але якщо це відбувається постійно, часу на відпочинок не залишається»³⁴⁸.

Виникає питання про те, як перевантаження мозку впливає на його функціонування? Ще одне питання ув'язується з тим, що людина стала отримувати інформацію про ті предмети і явища, які були б не можливими для сприйняття без сучасних приладів, що значно посилюють функції одних органів, лишаячи без змін певні функції інших. У зв'язку з цим виникає питання, чи можливе адекватне уявлення людською свідомістю явищ мікро- і макросвіту, і якщо так, то наскільки воно адекватне? Наскільки продуктивним є пізнання людським мозком тих процесів, які не відображаються органами відчуттів? Чи зможемо ми зрозуміти процеси, пов'язані з існуванням темної матерії і темної енергії, що гіпотетично наповнює Всесвіт на 95 % тощо?

Згадане вище перенапруження мозкової діяльності сучасна цивілізація намагається певною мірою нейтралізувати за допомогою комп'ютерної техніки. Дійсно, використання цієї техніки, розробка електронних інформаційних технологій допомогла «мішкувати» проблему інформаційного вибуху, характерну для другої половини ХХ ст., активізувала глобальні процеси, всеохоплюючу інформатизацію, що відкрила нові

³⁴⁸ Антонов В. М. Комп'ютер. Інтернет. Здоров'я (здоров'я людини та комп'ютерні хвороби) : монографія. Київ, 2011. С. 65.

перспективи перед людством. Перспективи, скажімо так, на певний період його розвитку.

Однак тотальне впровадження комп'ютерних технологій, розвиток глобального інформаційного суспільства обумовлює систему нових проблем для сучасної людини. З одного боку, сучасна людина вже не може уявити своє життя без комп'ютера. В управлінській сфері, у сфері економічної діяльності, у науці, освіті, культурі функціонування нашого суспільства без електронних технологій, без використання інформаційного ресурсу Інтернету є просто неможливим. І для нових поколінь, починаючи із сучасних дітей та молоді, уявлення про життя без комп'ютерних технологій, без Інтернету – неможливе.

Однак за цих обставин з'явилися побічні докази того, що людський організм починає негативно відгукуватись на перенапруження останніх десятиріч. «Це останнім часом призвело до появи безлічі професійених хвороб, що пов'язують із комп'ютером: підбурниця, тунельний синдром, тремор, шкіряні запалення, сколіоз, мігрені, тендосиновіт, хвороба де Кервена, імпотенція, астенопія, епілепсія, стенокардія, запаморочення, депресія, хвороби очей (зокрема, катаракта) та ін.»³⁴⁹.

Також робота за комп'ютером може збільшити ризик таких захворювань. Така робота може стати причиною серйозних нервово-м'язових розладів, захворювань рук. Особливо чутливими ділянками тіла є пальці, кисті рук та передпліччя. Руки виконують основну частину механічної роботи при роботі за комп'ютером, при цьому важлива не амплітуда фізичного навантаження (вона, як правило, доволі низька), а час роботи. Як відомо, подушечки пальців є найбільш чутливими ділянками людського тіла. На цьому рівні сконцентрована велика кількість чутливих нервових закінчень (завдяки цьому пальці виконують функцію дотику). Під час тривалої роботи за комп'ютером (на клавіатурі) нервові закінчення пальців піддаються постійному роздратуванню. З часом це призводить до виснаження нервових шляхів, які здійснюють зв'язок пальців з корою головного мозку. Як наслідок виникають порушення координації рухів пальців і судоми кисті та передпліччя. Англійські дослідники назвали це захворювання RSI (repetitive strain injury), що перекладається як хронічне захворювання кистей рук.

Часто тривала робота за комп'ютером може стати причиною захворювання опорно-рухового апарату: порушень постави або викривлення хребта. Найбільш схильні до цього захворювання діти, у яких викривлення хребта проходить за типом сколіозу, тобто викривлення хребетного стовпа в сторону (латерально). У дорослих людей може виникнути грижа міжхребцевого диска, що призводить до здавлення нервових корінців і

---

³⁴⁹ Там само. С. 4.

виникнення радикуліту. Робота за комп'ютером – це, загалом, інтелектуальна праця. І тому основна частина навантаження припадає на нервову систему, а саме на головний мозок і може спричиняти захворювання нервової системи³⁵⁰.

За повідомленнями дослідників і відгуками практиків, очі є чи не найслабшою складовою ланцюга проблем, пов'язаного з інформаційною перевтомою. Їхня робота з великим перенавантаженням, власне, є найбільш відчутним стресом в організмі при роботі з комп'ютером, і цей стрес перерозподіляється по всьому організму і призводить до його загального ослаблення. При обстеженні болгарськими фахівцями (Д. Дочев) великої кількості користувачів (5703 осіб) було відзначено такі симптоми:

- почервоніння очей – 48,44 %;
- рябіння в очах – 36,11 %;
- потемніння в очах – 2,59 %;
- двоїння – 0,16 %;
- свербіння – 41,16 %;
- біль – 17 %;
- неприємні відчуття – 5,76 %;
- почуття тяжкості – 3,94 %;
- загальний дискомфорт – 10,48 %;
- слабкість – 3,23 %;
- головний біль – 9,55 %;
- запаморочення – 2,22 %.

Водночас відзначалися й об'єктивні зміни в зоровій системі:

- зниження гостроти зору – 32,2 % випадків;
- порушення бінокулярного зору – 49,42 % та інші вади³⁵¹.

Тривала робота за комп'ютером може збільшити ризик таких очних захворювань, як міопія (короткозорість), далекозорість і глаукома³⁵².

На думку А. Павленка, «основною причиною негативного впливу монітора ПК, телевізорів, іншої побутової техніки на їх користувачів є торсинна компонента електромагнітних випромінювань»³⁵³. На сьогодні це певною мірою є гіпотетичний фактор впливу на людину, оскільки він достатньою мірою не підтверджується класичними науковими дослідженнями. Водночас факт невивчених ще факторів впливу

---

³⁵⁰ ЗДОРОВ'Я. Вплив комп'ютера на здоров'я людини. URL: http://healthy-society.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=247:2011-06-27-11-39-46&catid=35:2011-04-19-08-30-36&Itemid=57.

³⁵¹ Там само. С. 40–41.

³⁵² Гун Г. Є. Комп'ютер: як зберегти здоров'я: Рекомендації для дітей і дорослих. Санкт-Петербург : Нева; Москва : Олма-Пресс, 2003.

³⁵³ Павленко А. Р. Компьютер, TV и здоровье. Решение проблемы. 4-е изд., переработ. и дополн. Николаев : Квит, 2003. С. 50.

на організм людини фіксується. При цьому проявляється синдром комп'ютерного стресу оператора дисплея. Сьогодні не виключено, що з використанням комп'ютерної техніки в усіх сферах суспільного життя людина входить у зіткнення із системою цих полів, значно сильніших від тих, з якими зустрічається людський організм у докомп'ютерний період свого розвитку. Крім фактора потужності негативний вплив цих полів проявляється ще й у тому, що торсинні поля, на думку ряду дослідників, серед яких А. Бобров³⁵⁴, В. Казначеев³⁵⁵ – це основа інформаційного взаємовпливу в біології.

З певною достовірністю, що спирається на практику роботи з комп'ютером, очевидно, можна стверджувати, що, створивши комп'ютери, сучасна людина створила поряд із собою штучні, значно потужніші від природних генератори полів, які діють не лише на канали отримування інформації, одержані людиною від природи, а й на всі клітини людського організму, примушуючи їх працювати в невласивому для них режимі – сприйняття інформації. Що також обумовлює формування негативних відчуттів в організмі, посилює його стомлюваність.

А. Павленко також зауважує, що вплив на організм людини ЕМВ і їх інформаційної компоненти вивчено недостатньо. «Але зрозуміло, що він не обходиться без наслідків (численні експерименти на піддослідних тваринах, проведені в Франції, США, Швейцарії, України, Росії, підтверджують можливість впливу слабких електромагнітних полів наднизьких і низьких частот та їх торсинної компоненти на біологічні об'єкти, особливо на мозок»³⁵⁶.

Результати сучасних досліджень у цьому напрямі викликають стурбованість, оскільки вони окреслюють тенденцію до провокування випромінюваннями комп'ютерної техніки тяжких патологій, цілого спектра тяжких захворювань у людей, які багато часу проводять біля комп'ютерної техніки. При цьому «... модель переходу від норми до патології дозволяє легко пояснити, чому перебіг захворювання в різних стадіях відбувається з різною швидкістю. Так, на початковій стадії сумарна величина інформаційно-хвильового процесу, що відповідає патології, є малою як за охоплюваною частиною організму та і за своєю величиною. А проте вся інша частина організму в стані норми може активно протистояти цій зміні через те, що її просто більше. Такий стан може бути тривалим і доволі стійким (інколи може тривати роками). Та наявність інформаційно-хвильового процесу, що негативно впливає, призводить до неухильної і

---

³⁵⁴ Бобров А. В. Торсинные поля – основа информационных взаимодействий в биологии. Биоэнергоинформатика («БЭИ-98»): Доклады 1-го Международного конгресса 1–2 июля. 1988 г., Барнаул, Т. 1 С. 13–17.

³⁵⁵ Казначеев В. П. Сознание и физика. *Физика сознания и жизни, космология и астрофизика*. Киев, 2002, № 1. С. 5–20.

³⁵⁶ Павленко А. Р. Компьютер, мобильный... и здоровье. Решение проблемы. 5-е изд., переработ. и дополн. Киев : Основа, 2007. С. 53.

поступової перебудови його в бік патології»³⁵⁷.

Існує також чимало досліджень, результати яких говорять про шкідливі впливи мобільних телефонів на здоров'я людини. За даними Шведського національного інституту праці і Норвезького управління по захисту від електромагнітних випромінювань, «у 33 % абонентів зразу ж після розмови по мобільному телефону погіршується концентрація уваги, майже у 25 % опитаних наявні проблеми з пам'яттю, 50 % страждають від головного болю, 65 % скаржаться на сонливість, 84 % під час розмови відзначають нагрівання шкіри в області скронь тощо»³⁵⁸. Як зауважують дослідники, «пусковою ланкою в механізмі дії, зміни ритму обмінних процесів, регуляції всіх функцій нейронів є перешкоди в природній електричній активності тканин мозку, нейронів, що вносяться ззовні електромагнітним полем занадто високої частоти. Ми не схильні вважати, що вказані ланки механізму біологічної дії зверхвисоких частот є вичерпними... Важливою ланкою при дії цього поля вважаємо порушення регуляторних механізмів між корою і підкоркою, регулятивних механізмів інших складних в функціональному відношенні фізіологічних систем, а також механізмів, що забезпечують інтегративну діяльність мозку і цілісного організму»³⁵⁹.

Істотною проблемою сучасності стає інтернет-залежність користувачів комп'ютерних мереж, витoki якої розвиваються в серйозні соціальні, медичні (психологічні), культурологічні та інші проблеми. Сам цей термін першим засосував І. Гольдберг для описання хворобливого, нав'язливого потягу до присутності в Інтернеті³⁶⁰. Загальноприйнятого визначення такого хворобливого стану людей поки що не існує. Спеціалісти розглядають інтернет-залежність як психологічний феномен, який полягає у тому, що у людини виникає нав'язливе бажання постійно перебувати у всесвітній мережі. Більш точним є визначення М. Дрепи, яка розглядає інтернет-залежність як різновид технологічних адикцій, що виявляються зміщенням цілей особистості у віртуальну реальність для заповнення фрустрованих сфер реального життя³⁶¹.

А. Гольдберг поряд з поняттям інтернет-залежності використовує термін «патологічне використання комп'ютера». Це поняття розглядається дещо ширше. Специфіка цього явища полягає у використанні комп'ютера для встановлення

---

³⁵⁷ Там само. С. 134.

³⁵⁸ Белокриницкий В. С. Что необходимо знать пользователям мобильных телефонов и компьютеров. Київ : Университет Украина, 2009. С. 6.

³⁵⁹ Там само. С. 23.

³⁶⁰ Див.: Sookeun B., Selestino R., Yuline M., Alecia C., Mamadou N., Stepchenkova S., Seul K. Internet Fddiction: Metasynthesis of 1996–2006 Quantitative Research. *CyberPsychology @ Behavior*. 2009. № 12 (2). pp. 293–209.

³⁶¹ Дрепа М. И. Психологическая профилактика Интернет-зависимости у студентов. Ставрополь : КУБ, 2010. 277 с.

соціальної взаємодії³⁶².

Водночас спеціалісти погоджуються з тим, що інтернет-залежність є різновидом психічного захворювання. Воно проявляється як важкопереборюване бажання підключитися до Інтернету і прояв вольової слабкості для того, щоб вчасно відключитися від нього. У деяких визначеннях особлива увага приділяється видам захоплення в Інтернеті: спілкуванню за допомогою електронної пошти, порнографією, електронним іграм тощо.

Заслуговує на увагу думка дослідників Вінницького національного технічного університету про те, що інтернет-залежність є «нав'язливим бажанням використовувати інтернет-технології як спосіб відходу від реальності»³⁶³.

Таке визначення задовольняє рамки пропонованого авторами дослідження, однак в не зовсім повній мірі відображає дійсний процес, точніше його мотивацію. Адже у людини рідко дія мотивується лише спробою змінити стан справ, оточення на будь-що невизначене. Стосовно Інтернету, ця обставина є особливо суттєвою. Адже «відходячи від реальності в Інтернет», людина може зіткнутися в інтернет-просторі з відображенням ситуацій, що відображають саме ту дійсність, від якої людина хоче сховатись, або ж зіткнеться з віртуальними збудниками переживань ще гірших. У зв'язку з цим, видається за правомірне запропонувати визначення в такій редакції: інтернет-залежність – це нав'язливе бажання людини використовувати інтернет-технології як засіб задоволення нереалізованих у реальному житті мрій та потреб у світі електронних віртуальних образів і дій та сконструйованих ситуацій.

Таке визначення обумовлює мотивацію цієї залежності і підтверджується наведеними вище уявленнями про ту чи іншу мету перебування в Інтернеті залежної від нього людини. Цей підхід до проблеми знаходить своє підтвердження, зокрема, у результатах китайських дослідників. За допомогою проведених ними клінічних досліджень було виділено критерії інтернет-залежностей:

- попереднє відчуття смаку майбутнього задоволення;
- толерантність ситуації (внутрішній комфорт);
- відчуття відсутності контролю;
- нехтування шкідливими наслідками;
- втрата (свідома відмова від) соціальних комунікацій та інтересів;
- пом'якшення (підміна) негативних емоцій;

---

³⁶² Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності. Соціальна психологія. Київ, 2004. № 5 (7). С. 149–154.

³⁶³ Белов В. М., Дубовенко М. Н., Злепко С. М., Хаимзон И. И. Информационная технология исследования интернет-зависимости у пользователей социальных сетей. Винница : ПП ТД Эдельвейс и К, 2014. С. 9.

- потайність від родичів і друзів;
- зловживання Інтернетом³⁶⁴.

Таким чином, інтернет-залежність може відчуватись як радість, ейфорія, відсутність контролю над часом при перебуванні в Мережі, а при відсутності можливості потрапити у віртуальну реальність – пригніченість, порожнеча і депресія. Це може супроводжуватися соматичними порушеннями – різью і сухістю в очах, болем у спині і ліктях. Іншими наслідками інтернет-залежності можуть стати зміни в характері, ігнорування домашніх обов'язків і загальна байдужість³⁶⁵.

Масштаби боротьби з інтернет-залежністю в США вражають. Більшість філій «Товариства Анонімних Алкоголіків» відкрили групи підтримки інтернет-залежних, причому існують групи для родичів, які бажають повернути члена сім'ї в нормальне життя. Розроблено програму 12 кроків, суть якої полягає в наповненні реального життя новим змістом паралельно зі зменшенням часу, проведеного в Мережі. Ознакою одужання вважається, коли людина повністю контролює час, проведений у Мережі³⁶⁶.

При цьому психологи сходяться на думці, що Інтернет у багатьох випадках сприяє формуванню відповідної залежності у людини, при цьому, звичайно ж, людина може або сприйняти таке формування і занурити в нього, або ж – відкинути його. У зв'язку з вищесказаним намагання як вітчизняних, так і зарубіжних владних структур, міжнародних організацій унормувати сферу використання інтернет-інформації, її виробництво не є посяганням на майбутнє людства, інформаційного етапу його розвитку.

Водночас слід зазначити, що ІТ-субкультура з часу її виникнення якщо і зазнавала регламентуючого впливу наявної в суспільстві правової системи, то в дуже незначній мірі. Основні причини такого стану справ обумовлюються тим, що сучасний процес законотворення з його процедурними порядками й темпами прийняття рішень, що лишаються незмінними ще з кінця ХІХ ст., об'єктивно не встигає за розвитком електронних інформаційних технологій, трансформацією під їх впливом суспільства, залишаючи протягом тривалого часу не врегульованими в правовому полі відносини, що створюються в суспільстві внаслідок розвитку науково-технічного прогресу.

Водночас дуже обмежена кількість правників, що орієнтуються в специфіці розвитку суспільних правовідносин в умовах розвитку інтернет-технологій, у період входження суспільства в інформаційний етап його розвитку. У цьому випадку мова йде

---

³⁶⁴ Tao R., Huang X., Wang Y., Zhang H., Zhang Y., Li M. Proposed diagnostic criteria for internet addiction. *Society for the Study of Addiction: Addiction*. 2010. Vol. 105. pp. 556–564.

³⁶⁵ Моцик Р. В. Інтернет-залежність та її вплив на виховання сучасної людини. URL: file:///C:/Users/komp/Downloads/znppo_2015_18_54.pdf.

³⁶⁶ Янг К. С. Диагноз – Интернет-зависимость. *Мир Интернета*. Москва, 2008. С. 36–43.

про глобальні інформаційні впливи на розвиток суспільства і про формування інформаційних ринків, і про питання захисту інтелектуальної власності в інтернет-просторі, і про проблеми національної інформаційної безпеки, захист суверенних інформаційних ресурсів, протидію спробам посягання на національний інформаційний суверенітет тощо.

Слід також мати на увазі давно вже на рівні громадської думки проговорену тезу про те, що інтернет-технології в інформаційній сфері значною мірою анулювали значення географічних кордонів країн світу і дають можливість для міжнародного спілкування й координації діяльності інтернет-співтовариства, у тому числі й в тій мірі, що перебуває за межами правового поля діяльності. Красномовною у зв'язку з цим була погроза координаторів протестної акції в Україні стосовно можливого залучення до блокування сайтів українських держструктур міжнародної групи Anonymous.

Водночас міждержавна координація діяльності щодо нейтралізації протиправної діяльності в Інтернеті на сьогодні є малоефективною. Характерним прикладом неефективного використання міжнародної договірної практики в прагненнях вплинути на негативні тенденції розвитку інтернет-простору є історія з підписанням міжнародної угоди АСТА і наступним відходом значної частини країн-підписантів від цього документа.

У кінцевому підсумку все-таки найістотнішою причиною неефективного правового впливу на сучасне інтернет-середовище є відсталість методик і засобів практичної реалізації наявної системи правової бази правоохоронними органами, судовою владою в регламентації функціонування інтернет-середовища.

Треба підкреслити ще одну істотну обставину: інтернет-співтовариство в процесі свого становлення, формування й захисту власних інтересів поступово входить у протистояння з інтересами великого бізнесу, великих міжнародних компаній. І відповідний тиск бізнесу на уряди держав з розвинутою ІТ-субкультурою буде зростати. Відсутність реальних засобів впливу, здатних забезпечити реалізацію права на інтелектуальну власність, інших нормативних актів, пов'язаних із функціонуванням інтернет-індустрії, створюватиме дедалі більш серйозні проблеми для владних структур.

Відставання від технічного розвитку ІТ-середовища правотворчої практики й технологій забезпечення дотримання законодавства створює також і серйозні проблеми у сфері організації інформаційної безпеки в умовах активізації глобалізаційних процесів.

Розглядаючи проблеми, пов'язані з розвитком електронних інформаційних технологій, ми мусимо чітко уявляти вже існуючі і нові «тіньові сторони мережі». Доктор М. Хорост, дослідник цих процесів і цікавий письменник, з цього приводу

зауважує: «...Є всі підстави для серйозної стурбованості. Однак, нова технологія завжди має зворотну сторону. Поява мови створила загрозу захворіти шизофренією. Розвиток письма міг призводити до того, що людина відгороджувалась від оточуючих і замикалася у собі. Негативні сторони того чи іншого явища – це ще не причина відмовлятися від прогресу. Навпаки, потрібні цілеспрямовані зусилля, щоб лімітувати негативні наслідки»³⁶⁷.

3.5. Цілеспрямовані інформаційні впливи на свідомість особи

Розвиток інформатизації в сукупності з активізацією глобальних процесів приносить революційні зміни у свідомість дедалі більшої кількості людей. Мозок людини як біологічна операційна система в усі часи протягом історії розвитку людини накопичував (чи точніше – у контексті останніх досліджень – забезпечував доступ і певний рівень використання, регульований пам'яттю) ресурс резервної інформаційної бази, у якій акумулювався власний досвід і досвід попередніх поколінь. Він також забезпечував базу оперативної інформації, що розвивалася навчанням, відповідним потребам конкретного етапу розвитку суспільства, і використовувалась як основний чинник практичної діяльності індивіда.

В основі обох баз використовуваної людиною інформації лежать знання, апробовані соціальним досвідом. Якщо вимірювати глибину занурення в інформаційний ресурс сучасної людини тривалістю певних впливів на неї різних природних факторів і, відповідно, мобілізацією організму на потрібне реагування, то на найбільших глибинах ми знайдемо ментальну інформацію³⁶⁸, ближче до наших часів можемо виділити інформаційний ресурс, при використанні якого людина демонструє свої національні особливості. Ще ближче до нашого часу знаходимо інформацію, що відображає громадянські, професійні та інші характеристики, потрібні сучасній людині для орієнтації в суспільному житті та участі в житті суспільства.

Соціо-біологічні механізми пошуку необхідного знання, необхідної інформації на всіх рівнях наявної в розпорядженні людини інформаційної системи називаються пам'яттю. Вона є, з точки зору М. Моїсеєва, «властивістю системи зберігати так чи інакше свої параметри і робити доступною для суб'єкта (дослідника) можливість

³⁶⁷ Хорост М. Всемирный разум / [пер. с англ. В. Дудникова]. Москва : Эксмо, 2011. С. 271.

³⁶⁸ Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України / [В. М. Горюхов (кер. проекту), О. С. Онищенко, В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 228 с.

використовувати інформацію про його минуле»³⁶⁹. Далі дослідник зауважує про ще одну характерну рису пам'яті як механізму «накопичення і зберігання інформації»³⁷⁰.

Виходячи із суспільного досвіду роботи з інформацією на сьогодні, правомірним буде уточнити останню тезу, зауваживши, що пам'ять включається в процес доповнення інформаційного ресурсу людини новою інформацією вибірково, з огляду на значущість для індивіда нового знання, можливість застосування його в майбутньому. З розвитком інформаційних потоків, із якими стикається сьогодні людина, пам'ять як інформаційний фільтр відіграє дедалі більше значення.

Ще одна надзвичайно важлива функція пам'яті пов'язана із спадкоємністю соціального досвіду, використанням соціально значущого інформаційного ресурсу, знанням, добутим попередніми поколіннями цього етносу, цієї нації для орієнтації в сучасних інформаційних масивах, співставленням базового ресурсу з оволодінням новою інформацією, використанням її в інтересах зміцнення ментальних устоїв, національного розвитку в умовах посилення глобальних впливів. У зв'язку з цим людська пам'ять є найважливішим бар'єром при спробах організації маніпулятивних інформаційних впливів, застосування сугестивних технологій.

Важливим питанням, пов'язаним з темою цього дослідження, є питання про можливість інформаційної бази сучасної людини в акумуляції нової інформації. Це питання напряду пов'язане з практичною життєздатністю індивідуального інформаційного ресурсу та перспективами існування самої людини в принципі. Особливості відповідних етапів розвитку і продукування відповідної інформації І. Валлерстайн пояснює таким чином: «Досліджуючи світо-систему, ми приходимо до розуміння, що інтелектуальна діяльність визначається не тільки інтелектуальними чи вольовими якостями, але й соціальною своєчасністю – у світо-системному смислі»³⁷¹.

У розгляді цієї проблеми заслуговує на увагу підтримувана доволі багатьма авторами думка про те, що «морфологічний розвиток мозку людини зупинився кілька десятків тисяч років тому. Але це зовсім не означає, що зупинилось удосконалення «інтелекту людства», якщо подібний термін має право на існування. Зв'язок між людьми, обмін інформацією між «локальними інтелектами» приводить до певного процесу колективного мислення, до незвичайного прискорення пізнання, нагромадження і використання знань»³⁷². Зауважимо, що пропонований автором вихід із процесу навально зростаючих обсягах інформації є не дуже втішним. Він лише

³⁶⁹ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 170.

³⁷⁰ Там само. С. 171.

³⁷¹ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. С. 268.

³⁷² Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 209.

певною мірою віддаляє кризу невідповідності в системі «людина – інформація». Людина не може втрачати темпу виробництва інформації. Адже цього вимагає реагування на зміни в навколишній дійсності. І якщо вона не зможе орієнтуватися в ній... Однак, насправді перспектива не є настільки критичною. У світлі останніх даних зміцнюється точка зору про те, що розвиток мозку людини продовжується. Так, академік Н. Бехтерева стверджує, що «про надможливості мозку ми знаємо давно. Це, перш за все, природжені властивості мозку, які визначають у людському суспільстві тих, хто може знаходити максимум вірних рішень в умовах дефіциту введеної в свідомість інформації. Крайні випадки. Люди такого ґатунку оцінюються суспільством як власники талантів і навіть генії!.. У житті не лише таланта, але й так званої звичайної людини час від часу виникає стан осяяння, а інколи в результаті таких осяянь у скарбницю знань людства кладеться багато золота»³⁷³. Ці твердження не слід сприймати в статистиці. Вони скоріше за все говорять про поступову еволюцію мозкової діяльності, що проявляється в різних людей при різних обставинах нерівномірно, але самою цією нерівномірністю окреслює процес.

Таку думку дослідниця підтверджує висновками проведених досліджень, зазначаючи, що «результати показали, що в мозку розвиваються перебудови імпульсної активності ансамблів нейронів, що залежать від акустичних характеристик слів, від частоти їх застосування і від наявності чи відсутності відповідного базиса етнограм довготермінової пам'яті»³⁷⁴. Тобто мозок еволюціонує під впливом інформації, у цьому дослідженні звукової.

У 2000 р. Е. Кандел отримав Нобелівську премію за те, що довів: коли люди чомусь вчаться, нейрони та нейронні зв'язки в їхньому мозку змінюються. Він продемонстрував, що навіть, здавалося б, неважлива інформація, яка потрапляє в мозок, тягне за собою структурну перебудову нейронів. Мозок постійно чогось навчається і, відповідно, постійно фізично змінюється. Він працює як мускул. Чим більше ми робимо вправ, тим більше він розвивається. Але найцікавіше, що одна і та сама діяльність по-різному структурує мозок різних людей. Це пов'язано з тим, що в нашому мозку нараховуються мільярди нейронів, а ланцюжків між ними – ще більше. Найменша деталь може викликати зміну зв'язків і структур³⁷⁵.

Це відкриття певною мірою дає змогу по-новому подивитися на процеси впливу інформації на людину. Водночас думка М. Моїсеєва про організацію нових форм

³⁷³ Бехтерева Н. Мозг человека – сверхвозможности и запрете. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/6406/>.

³⁷⁴ Бехтерева Н. П. Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека. Ленинград : Медицина. Ленинград. отд-ние, 1971. С. 4.

³⁷⁵ Джон Медина. Правила мозга. URL: http://hub.kyivstar.ua/wp-content/uploads/2015/05/KBD17_2_page_1.pdf.

зв'язку між людьми, про розвиток обміну інформацією між «локальними інтелектами», що призводить до незвичайного прискорення пізнання, нагромадження і використання знань, підтверджується практикою сьогодення і знаходить підтримку у дослідників інформаційного суспільства.

Таким чином, ми, очевидно, не перебуваємо в глухому куті, коли розвиток мозку зупиниться і не відповідатиме темпам розвитку інформаційних технологій. Однак у дослідженнях уже зазначалося, що зміни в мозковій діяльності проходять меншим темпом, ніж зростання інформації, і передаються у спадок новим поколінням не так швидко, як нарощуються обсяги інформації. Тому, на етапі входження в інформаційне суспільство, до набуття належного досвіду життя в цьому суспільстві людський мозок зазнає певного напруження із освоєнням нової інформації і певних небезпек, диктованих недосвідченістю. При цьому одним з найбільш небезпечних джерел інформації для непідготовленого мозку є соціальні мережі з їх яскраво демонстрованою демократичністю, ширістю та буйством фантазії.

Загалом, шляхи виходу з цієї ситуації поступово вимальовуються. Один із них чітко проявляється у виробленні різноманітних методик пошуку необхідної інформації і структурування корисного інформаційного ресурсу у відповідних базах для підготовки до ефективного використання. Уже сьогодні відпрацьовуються технології «виробництва інформації на базі інформації» – технології синтезу ресурсу для інформаційного забезпечення різних категорій користувачів. Про це вже зазначалося в результатах досліджень³⁷⁶. Цей підхід передбачає багатоваріантність у виборі інформації для використання, що має забезпечувати відхід від повної однозначності в характеристиці явищ навколишньої дійсності, гнучкість у відборі і, цим самим, більш повне використання творчого потенціалу виробників нової інформації.

Інший напрям, що знаходить поступово можливості для розвитку, передбачався ще на межі тисячоліть. Як зауважував Г. Кардозо, «ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне та віртуальне впливає одне на одного, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових способів життя та нових форм соціальної організації»³⁷⁷. М. Кастельс конкретизує цю думку: «Онлайн мережі стають формами “спеціалізованих спільнот”, тобто формами комунікабельності, побудованими навколо специфічних інтересів... люди можуть належати до декількох таких мереж»³⁷⁸. У своїй теорії формування третьої хвилі розвитку цивілізації Е. Тоффлер також стверджує, що

³⁷⁶ Див. н. п.: Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горюховий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 235 с.

³⁷⁷ Cardoso Custavo. Para una sociologia go ciberspaco: comunidades virtuais em portugues / Oeiras? Portugal : Celta Editora, 1998.

³⁷⁸ Кастельс М. Інтернет-галактика. С. 132.

«ми наближаємось до цілком нових видів організації для майбутнього. Ці організації Третьої хвилі мають горизонтальні ієрархії... Вони можуть бути названі “подвійними” або “полі”-організаціями, здатними набувати двох або кількох чітко виражених структурних форм, коли дозволяють умови»³⁷⁹.

Обидва способи орієнтації в інформаційному просторі, і на основі розвитку інформаційних систем, і на основі об'єднання за спільними інтересами за допомогою комп'ютерних технологій дають змогу суспільству сьогодні справлятися із зростаючими обсягами інформаційних ресурсів. При цьому спосіб зміцнення горизонтальних інформаційних обмінів сьогодні має перевагу і призвів до бурхливого розвитку соціальних мереж. Здавалося б, що при цьому підтверджуються романтичні передбачення М. Моїсеєва про «той час, коли зв'язки між людьми, обмін інформацією між “локальними інтелектами” призведуть до певного процесу колективного мислення, до незвичайного прискорення пізнання, нагромадження і використання знання, коли мережа людських інтелектів – своєрідних “нейтронів” колективного мозку, об'єднаних з машинними комплексами, стане предметом спеціальних досліджень, а може й проектування, так як відкріє зовсім новий етап у пізнанні та управлінні навколишнім світом»³⁸⁰.

На сьогодні, однак, соціальні мережі в Україні як інструмент пізнання, інструмент перетворювальної діяльності в нашій країні мають невелику соціальну значущість.

По-перше, хоча завдяки помітним успіхам інформатизації в нашій країні було забезпечено доступ до інформації, до її використання і виробництва значному числу громадян, проте, на своєму початковому періоді розвитку вона не могла забезпечити їх досвідом ефективної роботи з інформацією. Адже досвід приходить із практикою. Через це виробництво нових ресурсів в основній своїй масі було низькоякісним, не забезпечувало суспільних потреб і масою своєю лише утруднювало відбір інформації корисної.

По-друге, в економічній діяльності цей інструмент хоч і має певні успіхи³⁸¹, однак, розвиток цього виду діяльності гальмується економічними негараздами в країні³⁸².

По-третє, у політичному житті громадян України протягом останніх десятиріч встановилась стійка недовіра до інформаційного ресурсу традиційних партій і блоків і він

---

³⁷⁹ Тоффлер Е. Третьа хвиля. С. 235.

³⁸⁰ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 209.

³⁸¹ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.; Бондарчук А. Чи потрібні бізнесу соціальні мережі? URL: <http://innovations.com.ua/ua/articles/finance/18150/chi-potribni-biznesu-socialni-merezhi>.

³⁸² Звіт керуючих за 2014 рік. URL: <http://www.kinto.com/reports/year2014/39423.html>.

у дуже незначній мірі використовується для орієнтації в суспільному житті. Проголошена безідеологічність більшості «політичних сил» робить їх дуже подібними. При цьому у виборчих процесах практично не має значення продукований партіями інформаційний ресурс, і виборчі критерії громадян визначаються за межами цього ресурсу.

Як зауважує завідувач кафедри соціології та політології Національної металургійної академії України (м. Дніпро) І. Побочий, «невдачі економічного курсу України, нестабільні політичні обставини спричинили загальну зневіру людей в багатьох політичних діячах демократичного напрямку, в особі яких люди більше не бачать тих політиків, які могли б знайти вихід із складної економічної, політичної та соціальної ситуації, в якій опинилася країна»³⁸³.

По-четверте, політичне недовір'я до традиційних партій переноситься значною мірою і на укомплектовані партією-переможцем управлінські структури. Така тенденція посилюється корупцією і декларативністю результатів боротьби з нею, слабкістю правової сфери тощо.

У зв'язку із всіма цими обставинами переважна більшість користувачів мережевими технологіями на нинішньому етапі розвитку національного інформаційного простору України використовує соціальні мережі для організації відбору нової інформації в кооперації з однодумцями, що цікавляться певною проблематикою. Обмін новою інформацією, обмін думками про неї, відпрацювання певних ідей, вироблення спільних рішень у справі, що цікавить усіх учасників мережевого спілкування, розвиває відчуття солідарності та взаємної довіри. Тим більше, що в такому спілкуванні, без участі і нормування «зверху», як здається більшості учасників, формально не беруть участі вертикальні інформаційні структури, що можуть регламентувати спілкування, нав'язувати певні його правила.

Сучасні користувачі соціальних мереж в інформаційному просторі довіряють також рідним, друзям і налагоджують спілкування і з ними. Відібрана спільними зусиллями інформація із обсягів нових інформаційних ресурсів теж користується довір'ям учасників спілкування і запускається в практичний обіг.

Можна ще говорити про задоволення в соціальних мережах специфічних потреб людини, пов'язаних із навчанням, проведенням дозвілля, рекомендацій спеціалістів у різних сферах інтересів комп'ютеризованих членів суспільства. Однак сьогодні ми не можемо ще говорити про значний прорив у ефективному використанні інформаційних ресурсів суспільства в сфері підвищення його творчого потенціалу. Розвиток

---

³⁸³ Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_70/Pobochyj.pdf.

економічної діяльності з використанням специфіки соцмереж. Мережева індустрія послуг, продаж сприяє задоволенню наявних потреб сучасної людини, але не сприяє, за незначними на сьогодні винятками, її творчому зростанню, розвитку науки.

Стрімко зростаюче суспільне значення цього виду діяльності у дедалі більш масовому вигляді обумовлене закономірностями не лише суспільного, а й планетного розвитку загалом. Адже «історія наукового знання, – стверджував В. Вернадський, – є історією створення в біосфері нового основного геологічного фактора – її організованості, що виявлялась стихійно в останні тисячоліття. Вона не випадкова, закономірна, як закономірним є в ході часу палеонтологічний процес»³⁸⁴. На нинішньому етапі розвитку процесу Д. Белл підтверджує цю точку зору: «Корені постіндустріального суспільства лежать у безпрецедентному впливі науки на виробництво»³⁸⁵.

Пасивність суспільства в процесі трансформації до нової якості, в основу якої буде покладено найпродуктивніше, творче використання інформаційних ресурсів, уже сьогодні змушує дослідників попереджати про різке зниження потреб людства в нетворчій праці в доволі недалекому майбутньому, про те, що «у розвинутих суспільствах спостерігається виникнення якісно нової нерівності – між здібними і нездібними до творчої праці людьми...почне створюватись біологічний бар'єр, подолати який, на відміну від соціального, майже неможливо»³⁸⁶.

Таким чином, хоча сучасні соціальні мережі в Україні і набули широкої популярності, стверджувати, що з їхньою допомогою було зроблено істотний крок у реалізації основного завдання України як суб'єкта інформаційного суспільства – забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів сьогодні ще не можна. Більше того, вітчизняний сегмент соцмереж Facebook, «ВКонтакте», Twitter, «Одноклассников» тощо на сьогодні є найменш застрахованим від негативних зовнішніх інформаційних впливів і це особливо небезпечно в умовах інформаційно-психологічної війни, у яку втягнута сьогодні наша держава. Небезпека у цьому випадку пов'язана з рядом факторів. Серед них:

- неадаптованість сучасної людини до зростаючих масивів нової інформації, різної за якістю, достовірністю та соціальною значущістю;
- невідповідність більшості учасників інформаційних обмінів у мережах у технологічному плані, у відсутності навиків пошуку якісної інформації;

---

³⁸⁴ Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1991. С. 38.

³⁸⁵ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. С. 504.

³⁸⁶ Постчеловечество / науч. ред. М. Б. Ходорковский. Москва : Алгоритм, 2006. С. 7.

– надмірна ідеалізація спілкування в соцмережах (при низькій довірі до вітчизняних ЗМІ, політиків);

– відсутність знань про загрози, які несе за собою інформаційна війна, про збитки, які вона може нанести державі і конкретній людині та інші супутні причини, що можуть нанести серйозну шкоду особистості. У зв'язку з цим учасники обмінів можуть легко потрапляти під дію спеціальних маніпулятивних технологій, бойових технологій інформаційної війни. Такі технології дедалі більш активно використовуються в інтернет-просторі. При цьому в Україні соціальні мережі та блоги також стрімко набирають суспільну значущість, і це пов'язано:

– зі ставленням громадської думки до традиційної організації суспільного інформування;

– з духовним запитом на притаманну українцям внутрішню щирість у міжособистісних взаєминах, втому від політичного лицемірства;

– з бажанням у дедалі більшого числа людей до громадянської самореалізації. Мова, передусім, іде про повноцінну можливість концентрувати увагу суспільства на важливих, гострих темах, розширити горизонти комунікації, виходячи за рамки, в яких працюють традиційні ЗМІ;

– з рівнем життя, бажанням особи представити своє життя по-іншому, себе в іншій якості, втекти від реальності. Такі можливості соціальні мережі надають легко.

Слід звернути увагу на те, що соцмережі розвиваються прискореними темпами й охоплюють широкі суспільні сфери і при цьому часто дестабілізують інституційний статус-кво в суспільстві. На думку Г. Бакулева, «нові медіа часто дають людям те, що вони хочуть, навіть якщо довгоочікувані наслідки можуть виявитися негативними. На відміну від звичайних медіа, вони не мають зв'язків з іншими традиційними соціальними інститутами, які відчувають відповідальність перед суспільством. Адаптація до нових медіа та їхньої специфіки часто підриває існуючі соціальні ролі та зв'язки»³⁸⁷.

Думка про відсутність належної відповідальності перед суспільством авторів інформації в соціальних мережах відображає цілий комплекс нині існуючих проблем сучасної вітчизняної інфосфери. Серед них і невідповідність значного числа активних учасників інформаційних обмінів, що під час розвитку інформатизації одержали доступ і до сучасної інформації, і можливості власного інфотворення.

До числа цих причин можна віднести і відставання правової бази сучасної інформатизації від розвитку відповідних процесів. Серед цих причин і свідоме використання наявних проблем у розвитку інформатизації, використання

³⁸⁷ Бакулев Г. П. Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. Москва : Аспект Пресс, 2005. С. 35.

маніпулятивних технологій для впливу на суспільну свідомість. При цьому використовується та обставина, що при наявному на сьогодні рівні суспільної свідомості під час коментування будь-яких соціальних процесів провокативна, навіть, агресивна інформація може бути схвально сприйнята частиною невідготовлених користувачів, таким чином впливаючи на суспільну думку, настрої та певним чином мотивуючи до відповідних дій.

При цьому слід вказати на те, що розвиток соціальних мереж за своїми основними характеристиками дає підставу стверджувати, що в цьому випадку маємо справу з новим видом прояву соціальності, чи точніше – соціальної солідарності, що характеризується:

- відсутністю або ж доволі слабким проявом формальної організації, нерідко для цього потрібна лише формальна реєстрація на тому чи іншому сайті (без обов'язкового представлення власних даних);

- можливою анонімністю, за якої стає важливою лише декларована позиція з обговорюваних на сайтах проблем;

- добровільністю входу в інтернет-співтовариство чи виходу з нього, якщо воно перестає задовольняти з тієї чи іншої причини когось із його членів. Ця обставина забезпечує наявність фактора щирості, давно вже втраченого реальною політикою;

- потенційною здатністю перенесення обговорюваних проблем у сферу «реальної» соціальної практики (аж до створення «віртуальних партій», майже миттєвої організації протестних акцій, інших скоординованих реальних виступів на базі однакового ставлення до подій реального суспільного життя);

- фактичною реальною демократичністю таких організацій, можливістю рівноправного обміну інформацією між учасниками співтовариства, незалежно від реального соціального розшарування³⁸⁸.

Соціальні мережі, стаючи ефективним каналом інформаційно-психологічного впливу, часто мають кілька базових форм (або топологій):

- ланцюгові (лінійні) мережі, у яких члени пов'язані між собою у ряд, а комунікації відбуваються через найближчий вузол;

- зіркоподібні (колісні) мережі, у яких члени пов'язані з центральним вузлом і мають через нього проходити для комунікації одне з одним;

- загально каналні (повністю взаємопов'язані чи повно матричні) мережі, у яких кожен член пов'язаний з усіма іншими і може здійснювати комунікацію безпосередньо з

---

³⁸⁸ Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства. 220 с.

кожним вузлом ³⁸⁹.

Водночас слід відзначити деякі особливості соціальних мереж в інформаційному просторі на сьогодні:

– по-перше, – сторінки в тій чи іншій соціальній мережі мають практично всі політики, лідери партій і рухів, чиновники, лідери громадської думки. Не будучи офіційним сайтом персони, сторінка в соціальній мережі дає змогу спілкуватися неформально, а не тільки транслювати прес-релізи про події та заяви. Можливість звернутися до будь-якого публічного діяча, з одного боку, наближає політиків, громадських діячів та інших до громадян, з іншого – соціальна мережа вже теж стає формальністю та необхідністю, а не механізмом прямого спілкування;

– по-друге, – соціальні мережі дають можливість «бесцензурного» транслювання події в режимі реального часу в Інтернеті. У сучасному світі сенсаційні події потрапляють у Мережу з мінімальним відривом у часі або синхронно, а «замовчати» або спотворити події, що стали надбанням інтернет-спільноти в офіційних ЗМІ значно складніше.

Такі технології в перспективі й при вірному підході могли б допомогти у здійсненні цивільного контролю за різноманітними сферами життя. Про можливе налагодження такого механізму пише М. Кастельс: «Інтерактивність дозволяє громадянам запитувати потрібну інформацію, висловлювати свою думку і вимагати персональних відповідей від своїх представників. Раніше тільки держава стежила за своїми підданими, а тепер і народ може контролювати державну владу, що, насправді, становить одне з його прав, оскільки теоретично люди є господарями простору» ³⁹⁰. До цього на базі реальної практики сьогодення можна додавати, що разом з народом на владу, використовуючи ці технології, можуть впливати і закордонні суб'єкти інформаційної діяльності. При цьому ефект «реального часу», «репортажу з місця подій» як маніпулятивної технології з однаковим успіхом може використовуватись і громадянами у вдосконаленні демократичного процесу в країні, і зовнішніми маніпуляторами для досягнення антидержавних цілей;

по третє, – соціальні мережі дають змогу формувати спільноти і швидко передавати інформацію великій кількості людей – членам тієї чи іншої спільноти.

Відповідно, соціальні мережі стають складним сучасним інструментом маніпулювання, що дає змогу використовувати нові техніки передачі інформації,

---

³⁸⁹ Довгань О. Д. Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації: теоретико-правові та організаційні аспекти : монографія ; НАПрН України, НДПП, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. С. 317–318.

³⁹⁰ URL: <http://m.litfile.net/read/431307/436000-437000?page=140>.

впливати на настрої у суспільстві, актуалізувати ті чи інші події, або ж – створювати їх, актуалізуючи «необхідну» проблематику. І цей інструмент, як інструмент могутнього впливу, користується дедалі більшою увагою в процесі міжнародних інформаційних протистоянь.

У соцмережах, як уже підкреслювалось, у найбільш довірчому каналі спілкування, особливу небезпеку становлять сугестивні впливи. Ще зовсім недавно сугестія (навіювання) розглядалася у двох вимірах:

– як психічний вплив однієї людини на іншу (прохання, наказ, порада), внаслідок якого у людини – об'єкта навіювання всупереч її волі та свідомості виникають певні уявлення, судження, вчинки.

– під цим поняттям розглядається психічний вплив на людину, яка перебуває в стані гіпнозу³⁹¹.

Однак на сьогодні, з розвитком інформаційних технологій, таке формулювання не можна вважати вичерпним. Третім компонентом цього визначення, очевидно, необхідно вважати вплив сучасних, насамперед, електронних інформаційних технологій на свідомість людини. При цьому сугестивний вплив полягає саме в зумисній організації такого впливу з наперед заданою метою. Вплив, що не обов'язково ґрунтується на достовірній інформації. Його ефективність особливо дієвою є в соцмережах, виходячи із специфіки цього виду спілкування. Адже така специфіка полягає у зовні абсолютно вільному, добровільному сприйнятті певної інформації, що переконує самим форматом довірливого спілкування і вже не потребує логічних аргументів чи мотивів. І сам об'єкт впливу приймає ті чи інші рішення немов би добровільно, не усвідомлює своєї покори зовнішньому впливу.

Сугестивні технології можуть торкатися нервово-психічних процесів і соціальних уявлень, настанов, суспільних норм, цінностей, думок, а також індивідуальної самосвідомості відвідувачів інтернет-ресурсів. Відповідно, сугестивний вплив на мережеві співтовариства може спонукати їхніх представників до певних дій у реальній дійсності³⁹².

Така небезпека для нашого суспільства є доволі реальною, тим більше, що наша держава поки що не повністю готова до багатоформатного інформаційного протистояння, не має достатнього числа підготовлених спеціалістів для організації контрзаходів і в самій організації протистояння негативним впливам поки що не

---

³⁹¹ Яцко Н. PR та модуляції. Практичний словник. Київ : Видавець Карпенко В. Москва, 2013. С. 238.

³⁹² Сугестія в інтернеті: інформаційно-комунікативні передумови. URL: http://pidruchniki.ws/10590719/psihologiya/sugestiya_interneti_informatsiyno-komunikativni_peredumovi.

виробила належної координації, особливо в тому, що стосується координації цієї діяльності з вітчизняними науковими центрами.

3.6. Сугестивні технології як компонент інформаційної війни

Коллективна соціальна діяльність в історичних суспільствах часто передбачає такий варіант погодження інтересів, який певним особам – не вигідний, а іншим, навпаки, свідомо вигідний. Людина є раціональною, вона схильна з усіх наявних варіантів обирати найбільш вигідний для себе. Тому індивід не може свідомо здійснювати дії або відмовлятися від їх виконання, маючи більш вигідні альтернативи соціальної поведінки. Проте на практиці індивіди доволі часто роблять ірраціональний вибір.

У цьому контексті привертає до себе увагу точка зору І. Ейдмана, який у своїй праці «Прорив у майбутнє: Соціологія інтернет-революції» вказує, що у свідомості всіх індивідів повинна існувати адекватна картина світу. Створення такої картини – мета всесвітнього творчого процесу. Людство перманентно наближається до нього, однак, цей ідеал вислизає і апріорі є недосяжним.

Водночас автор дещо дискусійно вказує, що маніпуляція можлива тільки за рахунок нерозуміння, недостатньо адекватного усвідомлення індивідами їхніх власних раціональних інтересів, внутрішніх мотивів і шляхів їхньої реалізації. Це незнання дає одним індивідам можливість використовувати інших за допомогою маніпуляції, створення ілюзорних цілей і фіктивних методів їх досягнення. Іншими словами, маніпуляція примушує індивідів робити вибір, не вигідний їм, але вигідний маніпуляторам.

Оскільки картина світу неповна, її прогалини – замалюються, фальсифікуються маніпулятором. У результаті з'являється перекручена картина реальності, у якій створюються уявні цілі, помилкові шляхи до реалізації справжніх мотивів. Таким чином маніпульовані дають використовувати свої життєві та соціальні ресурси для отримання маніпуляторами первинних цінностей.

Мета маніпуляції полягає в тому, щоб спонукати індивіда зробити ірраціональний вибір, погодитися на використання³⁹³.

Аналізуючи основні методи маніпулювання, які використовуються в соціальних мережах, варто згадати думку Г. Почепцова, який наголошує на тому, що сьогодні інформаційні війни, насамперед, ведуться за допомогою інтелектуального інструментарію, а соціальні мережі є безпосереднім середовищем для їхнього

³⁹³ Эйдман И. В. Прорыв в будущее: Социология интернет-революции. Москва : ОГИ, 2007. С. 194–197.

використання. Також він відзначає створення нового методу впливу на громадську думку, що отримав назву мікротаргетингу і полягає у публікації персоналізованих повідомлень на рівні окремої людини для привернення її уваги та завоювання прихильності³⁹⁴.

При цьому Б. Ковалевич серед основних моделей ведення інформаційних війн у соціальних мережах виділяє такі: модель мережових атак, модель із залученням користувачів-волонтерів, модель тотального блокування³⁹⁵.

Власне, цілі регіони можуть бути активно втягнуті у інформаційно-мережові війни, які стали ефективним зряддям впливу на великі групи людей, їхню поведінку, керування їхньою мотивацією. Як показує практика, у багатьох країнах, де велась інформаційно-мережева війна, «революційні виступи» були спровоковані інформаційними атаками з соціальних мереж, а протестний «флешмоб» був організований шляхом розсилки повідомлень про мітинги та протестні акції³⁹⁶.

Техніка мережових атак є складною у плануванні і передбачає створення своєрідної завіси у вигляді оманливих повідомлень чи інформації, яка провокує конфлікти між учасниками соціальної мережі. Прикладом подібного можуть служити маніпуляції із хештегом «#євромайдан» під час відомих подій в Україні. Так, дослівно копіювалися та масово тиражувалися такі твіти, що впливали на сприйняття ситуації незадіяними громадянами та іноземними спостерігачами.

Інша модель полягає в залученні користувачів-волонтерів, які ведуть запеклі дискусії в обговореннях, пишуть коментарі, а також публікують замітки, повідомлення, що критикують чи підтримують певні дії, висвітлюють їх під «необхідним» маніпулятору кутом зору.

Третя модель полягає в тотальному блокуванні. Усі популярні соціальні мережі дають змогу блокувати користувачів, дії яких заважають чи ображають інших користувачів. Якщо ж користувач публікує неприйнятну для маніпулятора інформацію, можна розв'язати цю проблему шляхом блокування профілю такого відвідувача соціальної мережі, групи. Така практика характерна для російських соцмереж при висвітленні подій на Донеччині.

Інформаційно-мережовий вплив здебільшого спрямовується на підрив і наступне руйнування базових характеристик нації. Він здійснюється, як правило, у прихованій формі та спрямований на компрометацію з подальшим усуненням з політичної арени

³⁹⁴ Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>.

³⁹⁵ Ковалевич Б. В. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. *Грані*. № 108. 2014. С. 118–121.

³⁹⁶ Гіда О. Ф. Соціальні мережі як засіб деструктивних впливів через інформаційний простір. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 2013. № 3 (31). С. 270.

національно свідомої еліти, яка не розділяє і не підтримує ідеї маніпулятора, в арсеналі маніпуляторів також поширені організація провокацій і загострення суперечностей між групами різних політичних поглядів чи етнічного походження. За необхідності в майбутньому все це може стати підставою для звинувачення влади в порушенні фундаментальних людських прав і виправдати необхідність здійснення силової акції. Як наслідок впливу на свідомість, люди здебільшого вчиняють так, як це спланував маніпулятор: голосують чи ні, мітингують і створюють хаос або, навпаки, дотримуються порядку і демонструють високу організованість.

Характерно, що ЗМІ (особливо це стосується тих, хто перебуває в опозиції до влади чи фінансується із закордонних джерел), які висвітлюють такі події, ще більше нагнітають у суспільстві масову істерію. Особливо активно соціальні мережі використовуються як деструктивний елемент у функціонуванні держави. Більше того, провокаціями, що поширюються в них, по-суті блокується діалог усередині суспільства, який фактично замінюється мовою ворожнечі³⁹⁷. При цьому найбільш поширені прийоми і правила інформаційної війни, маніпулятивні технології впливу на учасників соціальних мереж, вироблені в практиці минулих інформаційних воєн, вдосконалюються під час російсько-українського інформаційного протистояння.

У соціальних мережах повною мірою проявився традиційний, використовуваний ще в пропаганді Другої світової війни прийом багаторазового повторення може навіть сумнівної інформації. Згідно з таким прийомом при багаторазовому повторенні однієї і тієї ж тези (твердження, точки зору тощо) всередині будь-якої групи в соцмережі, її члени з часом приймуть це твердження за істину. При цьому розвивається своєідний тролінг, із застосуванням напівавтоматичного маніпулювання, вплив якого в мережевих обмінах інформацією є помітним.

Американський дослідник Р. Керролл підкреслює, що повторюване судження не обов'язково має бути істинним. У нього повірять незалежно від того, наскільки воно теоретично або практично доведено³⁹⁸. Більше того, слід зазначити, що люди приймають за істину, без критичної оцінки, будь-які групові (масові) цінності, ідеї, доктрини, у тому випадку, якщо ідентифікують себе з цією групою, є її учасником.

С. Кара-Мурза вказує, що «повторення – один з тих “психологічних трюків”, які притупляють розум і впливають на несвідомі механізми. При зловживанні цим прийомом стереотипи посилюються до стійких забобонів»³⁹⁹.

---

³⁹⁷ Там само. С. 272–273.

³⁹⁸ The Skeptic's Dictionary: A Collection of Strange Beliefs, Amusing Deceptions, and Dangerous Delusions. New York : John Wiley & Sons, 2003.

³⁹⁹ Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/kara-murza.txt_with-big-pictures.html#35.

Заснований на колективному інстинкті прийом соціального доказу полягає в наслідуванні поведінки більшості. Цей механізм широко використовується в мережах, оскільки сучасними технічними засобами легко створити ілюзію масової підтримки потрібної маніпуляторам ідеї. Крім того, дієвість цього прийому ґрунтується на запобіжній функції мозку, який намагається звільнитись від необхідності обробляти зайву інформацію.

Психологи звернули у свій час увагу на те, що прагнення бути послідовним у своїх діях є вродженою рисою людини, яка, доволі часто, змушує її йти наперекір власним інтересам. І це успішно використовується інформаційними маніпуляторами. Для того, щоб змусити людину діяти певним чином, вони запускають за допомогою певних правил, яскравих наочних зразків у соціальних мережах цей механізм, послідовно розміщуючи ту чи іншу інформацію, отримуючи відповідну необхідну йому реакцію і стимулюючи до подальших «потрібних» і, завдяки цьому прийому, вже зовсім логічних дій. Яскравим прикладом подібних технологій є організація різних урочистостей на територіях т. зв. ДНР і ЛНР, нагородження учасників бойових дій тощо.

Широко використовується в нинішній інформаційній війні прийом мотивації загрозою, за допомогою якої на окупованих територіях і в РФ поширюється інформація, експертні висновки про наслідки діяльності «режиму на Україні». Відповідно до експертних досліджень, люди погоджуються з тим чи іншим фактом, нав'язаною манерою поведінки тощо у два рази частіше саме перед загрозою втрати. Такий механізм доволі часто запускається в соціальних мережах та спільнотах і дає можливість маніпулятору «наштовхнути» людину (або групу) на необхідну йому поведінку (точку зору, судження тощо).

У дискусіях або конфліктних ситуаціях у соціальних мережах широко використовується прийом дзеркального повернення. Він передбачає спілкування з «опонентом» або, швидше, «групою опонентів» «їхньою мовою». Щоб схилити людину (або спільноту в соціальній мережі) до своєї точки зору маніпулятор, насамперед, погоджується з думкою «опонента», причому «віддзеркалюючи» його манеру викладу. А потім пропонує власний варіант розвитку подій, який «опонентом» уже приймається як вірний.

При спробах організації масових заворушень, протестних акцій на території України використовується також прийом «вмонтованих» мовних команд. Такі команди допомагають маніпулятору створити у адресата певний настрій, викликати потрібну емоцію і, відповідно, направити його думки в заданому напрямі. Вбудований меседж – це фрагмент фрази, який виділяється смисловим акцентом. У цьому випадку, вплив відбувається на підсвідомість людини і створює потрібний настрій, стимулює до

активних дій.

Ще один маніпулятивний прийом у соціальних мережах пов'язаний із вкиданням частини інформації, яка змушує додумувати індивіда відповідну подію в потрібному для маніпулятора руслі. «Вилучаючи проблему з реального контексту, не кажучи про важливі зовнішні чинники, маніпулятор заганяє нашу думку, нашу роботу з тлумачення його повідомлення в потрібний йому вузький коридор», – вказує С. Кара-Мурза⁴⁰⁰.

При цьому можна погодитися і з думкою К. Крайнової про те, що технології маніпуляції, застосовувані в інтернет-комунікаціях, копіюють технології традиційних ЗМІ: це і «спрощення проблеми», і «наклеювання ярликів», і використання «стверджувальних заяв», тем, які лякають, повідомлень, які відволікають увагу від важливої політичної проблеми, зменшують значущість теми тощо⁴⁰¹. Однак велика кількість інформації, яка щодня продукується в Інтернеті, у несистематизованому вигляді ускладнює для адресата пошук смислового значення переданого повідомлення, що відкриває нові можливості для маніпулювання. Водночас у соціальних мережах маніпулятор подає інформацію дрібними порціями і в «потрібній» тональності і, таким чином, не дозволяє користувачеві ефективно її проаналізувати і осмислити.

У цьому контексті і з урахуванням того, що технології маніпуляції в соціальних мережах повторюють або переплітаються з технологіями маніпулятивного впливу в традиційних ЗМІ, слід зазначити, хоча й з певними застереженнями, дієвість маніпуляційних прийомів на внутрішній світ людини, визначених С. Кара-Мурзою⁴⁰²:

1. Сенсаційність і терміновість. Це – технологія загальної дії, що забезпечує шум і необхідний рівень нервозності, що підриває психологічний захист. Однак іноді створення штучного фону сенсаційності служить певній конкретній меті, найчастіше для відволікання уваги від тієї чи іншої події. Треба, однак, зазначити, що останні спостереження говорять про можливу зворотну дію цього прийому, коли відбувається перенасичення інформаційного простору однотипною інформацією. Свідомість людини при цьому може відключатися від цього інформаційного потоку і він перестає ефективно впливати на неї. Прикладом цьому може бути, скажімо, нинішнє суперництво ЗМІ в подачі негативної інформації як такої, на яку має особливо реагувати свідомість людей. Однак таке перенасичення «чорнухою», навіть засноване на реальних фактах, відштовхує від телеекранів та публікацій інших ЗМІ дедалі більше число користувачів.

⁴⁰⁰ Приемы манипуляции по С. Г. Кара-Мурзе. URL: <http://vikent.ru/enc/4521/>.

⁴⁰¹ Крайнова К. А. Интернет как средство политической манипуляции в сов-ременном политическом управлении. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/internet-kak-sredstvo-politicheskoy-manipulyatsii-v-sovremennom-politicheskom-upravlenii>.

⁴⁰² Приемы манипуляции по С. Г. Кара-Мурзе [продолжение]. URL: <http://vikent.ru/enc/4522/>.

2. **Дроблення.** Маніпулятор представляє замість цілісної проблеми її маленький шматочок, та і його дробить на частини – так, щоб не було можливості осмислити її в повному обсязі. У цьому випадку також цей прийом може бути ефективним при монополії видання на інформацію. Коли ж конкуруючих видань багато, шляхом порівняння повідомлень для користувача не є проблемним відновити повний обсяг інформації за кількома джерелами.

3. **Тоталітаризм джерела повідомлень.** Оскільки якомога повніше усунення незгодних джерел інформації і думок – найважливіша умова успіху маніпуляції, відсутність реального діалогу є вірна ознака маніпулятивного характеру повідомлень. Відповідно, маніпулятори використовують «своїх людей», які нібито «сперечаються» з ними. При цьому, знову ж таки, якщо тема є чутливою для суспільної думки, вона знайде відображення в багатьох виданнях і тропізм буде виявлено, що дискредитує організаторів цієї операції.

4. **Тоталітаризм рішення.** Ще більш наочною і пов'язаною з попередньою ознакою є тоталітаризм самої формули рішення, яке навіюється аудиторії і альтернативи якому – немає. З точки зору нинішніх реалій цей прийом не є дієвим, оскільки в суспільній думці зростає недовіра до більшості джерел інформації як наслідок надмірної їхньої політизації.

5. **Змішання інформації та думок.** Це – настільки грубий прийом маніпуляції, що в європейських законах проти нього введені навіть обмежувальні норми. Людина, яка приготувалася дізнатися факти, майже не може захистити себе від думок, які нав'язуються їй разом з фактами.

6. **Прикриття авторитетом.** Відповідно до цього прийому як доказ на підтримку ідеологічного, політичного або іншого твердження маніпулятора залучається авторитет і повага особи, яка отримала його у зовсім іншій, не пов'язаній з цим твердженням сфері. Цей прийом може бути дієвим за умови посилення на беззаперечний авторитет. Однак у сучасній суспільній діяльності настільки розвинутим є взаємний компромат персоналій, що сподівання на ефективне використання цього прийому є справою малоімовірною.

Водночас звертає на себе увагу ряд складових стратегії маніпулятивного спілкування в Інтернеті, на які вказує Ф. Бацевич: комунікативна компетенція (корекція поточного процесу спілкування з намірами мовця і кінцевим результатом), врахування психологічних особливостей відвідувача веб-сайту, врахування соціальних ролей, потреб відвідувачів сайту «вміння долати психологічні фільтри»⁴⁰³ створення

---

⁴⁰³ Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Львів: Академ. видав, 2004. С. 125, 250.

необхідних стилістично оформлених повідомлень (текстів).

Комунікативна стратегія формується за таким принципом: ілокутивне навантаження → комунікативна мета (результат, на який спрямований мовний акт) → комунікативна інтенція → комунікативна стратегія (дії на певному етапі комунікативної взаємодії)⁴⁰⁴. До комунікативно сугестивних стратегій у соціальних мережах можна віднести і явище прецедентності. Прецедентний текст – текст, основними ознаками якого є особливе значення для окремих осіб або для значної кількості людей, а також багаторазове звернення до нього в дискурсі даних особистостей.

Сугестивний вплив у соціальних мережах відбувається приховано шляхом нав'язування об'єктові впливу «потрібної інформації» на фоні потоку інших повідомлень (аудіо- та відеосугестія).

У технології НЛП широко застосовується найвище досягнення комп'ютерних технологій на сьогодні – віртуальна реальність. Це якісно новий крок у технології сугестії.

За такої умови початковим і визначальним етапом практичного застосування нейролінгвістичного програмування виступає збирання інформації про партнера по спілкуванню (адресата прихованого впливу), що, на думку Р. Бендлера та Дж. Гріндера, становить 95 % технологій НЛП, а засоби безпосередньої дії – лише 5 %⁴⁰⁵. А для збирання такої інформації соціальні мережі є вкрай зручними та корисними.

При цьому НЛП використовує «карти світу» та мета-програми. У кожної людини є свій власний спосіб створення «карти реальності»: у картинках, звуках чи відчуттях. Комплексне подання сенсорної інформації через зорову, слухову й тактильну модальність дає змогу проникати в глибинні пласти людської психіки, змінювати в потрібному напрямі окремі елементи самого образу та зрештою ефективно маніпулювати свідомістю віртуального користувача⁴⁰⁶.

Як окремий випадок використання сугестивних методик можна вважати мовне маніпулювання, яке будується на особливостях мови і принципах її вживання. Мовне маніпулювання – це використання особливостей мови і принципів її вживання з метою прихованого впливу на адресата в потрібному для маніпулятора напрямі: прихованого – значить, неусвідомлюваного адресатом. Маніпулятивні можливості мови надзвичайно багаті. Це і мовна метафора, і помилкова аналогія, і багатозначність, і непрямі мовні

---

⁴⁰⁴ Там само. С. 151.

⁴⁰⁵ Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / [В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов] ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ : ЗАТ ВІПОЛ, 2011. С. 65–66.

⁴⁰⁶ Остроухов В. В. Інформаційна безпека. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/51878-54-ponyatty-a-pro-suggestivn-tehnolog.html>.

акти, і пересупозиції тощо.

Ефект впливу істотно зростає під час комбінованого використання різних типів сугестії. Найвідомішим і найпростішим прикладом такої кооперації та впливу є комплексне використання аудіо- та відеосугестії. У цьому випадку неусвідомлювана аудіосугестія, що супроводжує зорову усвідомлену інформацію, може змінювати ставлення об'єкта до останньої⁴⁰⁷.

У цьому контексті використовується також сугестивна лінгвістика, предметом маніпулювання якої є психолінгвістична сфера спілкування в соціальних мережах.

При цьому:

1. Мова може розглядатися в цілому як явище сугестивне (сугестивна система). Іншими словами, усі компоненти мови потенційно сугестивні.

2. Сугестивна лінгвістика – міждисциплінарна наука на стику філології та психології. Тому, крім опису власне мови, тут враховуються фізіологічні реакції реципієнтів.

3. Форма втілення сугестивності мови – дискурс.

4. Дискурс може бути вербальним і невербальним (жести, міміка тощо), тобто його можна розглядати як знакову систему, що містить у собі «пучок мов». Отже, компоненти дискурсу – це знакові компоненти, засоби сугестії.

5. Сугестивна лінгвістика має динамічну природу: вивчає процеси впливу (дискурси створюються, а не відтворюються).

6. Мовна сугестія імовірна за своєю природою. Дієві лінгвістичні прийоми сугестії в Інтернеті, наведені в праці «Сугестивні технології маніпулятивного впливу» за загальною редакцією Є. Скулиша⁴⁰⁸.

Особливої уваги заслуговують також елементи мовної сугестії, пов'язані із семантичним маркуванням і мають на меті не логічне переконування, яке полягає «в усвідомленому сприйнятті смислу повідомлення, в усвідомленому прийнятті системи оцінок і суджень»⁴⁰⁹, а таке, що «послаблюють контрольну-регулятивну функцію поведінки».

Нові інформаційні технології стимулюють пошук нових моделей інформаційних впливів під час ведення інформаційно-психологічної війни. Соціальні мережі мають властивість концентрувати інформацію для формування думки, поглядів, настроїв, у результаті масових комунікацій посилювати чи послаблювати позиції груп населення,

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ Сугестивні технології маніпулятивного впливу. 248 с.

⁴⁰⁹ Панкратов А. Н., Панкратов В. Н. Психотехнология управления людьми: практическое руководство. Москва : Изд-во Института психотерапии, 2004. 336 с.

виявляти, групувати, консолідувати контингент певної думки і настроїв.

Одним з основних механізмів впливу на групи, маси є вплив через громадську думку. Якщо розглянути технологію впливу на внутрішньосупільну ситуацію зовнішнім маніпулятором в умовах інформаційної війни, то соціальні мережі можуть бути використані для акцій, що передбачають:

- розвиток інформаційної бази антидержавних виступів;
- організацію провокаційної ситуації;
- залучення груп населення в політичну, насамперед, у протестну діяльність;
- інформаційне керівництво і багатоаспектну підтримку суспільних збурень.

Слід розглянути ці етапи на прикладі політичного маніпулювання в соціальних мережах. Так, на першому етапі відбувається підготовка інформаційної бази. Для цього, насамперед, закладаються сумніви у сформовані устої, висвітлюється виключно негативний досвід державного управління, підривається авторитет урядових джерел інформування, формується основа і прив'язка до негативу для створення ярликів і гасел, які будуть використовуватися в активній фазі протиборства.

Потім визначається (створюється) привід (провокація), розкручується до глобального масштабу. Позиція підкріплюється, підживлюється «загальним» схваленням.

В активній фазі впливу на громадську думку здійснюється безпосередній вплив на осіб, які приймають державні рішення. Цей вплив проводиться за допомогою рефлексивного управління (передачі впливу на всю систему цінностей, цілей і способу мислення тих, ким доводиться управляти). Групи агентів впроваджуються в найбільш масові та запеклі протистояння під виглядом осіб, які підтримують незалежне та об'єктивне обговорення з переконливими аргументами. Вони результативно «нав'язують» свою точку зору в процесі абстрактного (неконфронтаційного) спілкування (організоване між собою), під час якого не критикується жодна з конкуруючих ідей, а лише пропонується погляд з боку, у вигляді роздумів, як варіанти, що схвалюють або ставлять під сумніви окремі моменти в позиціях сторін, без втягування суперників. Взаємодія допускається з новими учасниками, які дотримуються спокійної позиції в самовираженні. Але основний упор впливу, природно, зосереджується на прихованому підриві ворожих точок зору. Таке обговорення спрямовано на залучення до нього пасивної, такої, що спостерігає, сумнівається частини віртуального співтовариства, спочатку не зацікавленої в жодній з точок зору.

Завдяки подібним маніпуляціям і відбувається перетягування, а потім і керування

думкою залучених учасників обговорень на тлі інших пасивних спостерігачів⁴¹⁰.

Можливості технологій соціальних мереж вносять нові корективи в уявлення про інформаційну безпеку також і в плані захисту окремої особистості. Особисті дані користувачів, що містяться в загальному доступі, можуть бути використані без дозволу в рекламних цілях, з вини мережі може бути здійснено витік платіжних даних. Серйозні неприємності для користувача можуть бути пов'язані із зломом акаунта і використання всієї інформації для шкоди йому, у тому числі з метою політичного чи економічного шпигунства, дискредитації та інших дій з метою помсти. Дуже неприємним є так званий фішинг, вірус, що непомітно для користувача краде його логін і пароль, а потім використовує їх для автоматичної розсилки спаму від імені користувача по всьому списку його контактів⁴¹¹.

Спеціалісти зауважують, що соціальні мережі, які активно розширюються, стають каналом для надання суб'єктом впливу потрібної йому інформації. При цьому він має можливість формувати чітку диференціацію об'єктів впливу та охоплення масштабних аудиторій, зменшувати здатності об'єкта впливу блокувати інформацію, організовувати протидію в інформаційній сфері не лише проти визнаних ворогів, а й проти задекларованих партнерів як на міждержавному рівні (наприклад, союзники по коаліції чи блоку), так і у політичній чи бізнесовій площині (політичні блоки, бізнес-асоціації тощо)⁴¹².

Аналіз дієвості пропаганди противника в інформаційно-психологічній війні сьогодні дає уявлення про напрями роботи, що потребують вдосконалення в діяльності щодо протистояння інформаційній агресії. Висновки з ефективного протистояння насамперед мають бути зроблені при організації контрпропаганди у сфері довготривалих тем: тверджень про неминучість нового майдану, здатного повністю дестабілізувати політичну обстановку в Україні та привести Українську державу до повного розвалу, про крах політичної та економічної системи нашої країни, про міжцерковні проблеми тощо.

Слід зазначити, що інформаційні повідомлення та пости в таких групах розміщуються з певною періодичністю, що дає можливість зацентувати на них увагу, але ненав'язливо і системно, не роблячи великих «пауз» між повідомленнями, що дає змогу користувачеві «бути постійно в темі». Інформаційне наповнення групових обмінів

---

⁴¹⁰ Литвинов Д., Крикунов А. Формирование общественного мнения через социальные сети, как способ влияния на политические решения. URL: <http://www.belvpo.com/ru/15430.html>.

⁴¹¹ Социальные сети побеждают поисковиков. URL: <http://chip.com.ua/854408.html>.

⁴¹² Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 92–93.

є системним і ведеться щодня, як і коментування новин або постів.

Практика російської інформаційної агресії в соцмережах здебільшого базується на скоординованості діяльності з російськими ЗМІ, використовує їхні матеріали. Таким чином, здійснюється комплексний вплив загальнодержавної інформаційної системи. В умовах інформаційної агресії проти України інформаційні подання набули нового якісного змісту і підпорядковані саме логічним умовам інформаційної війни.

Останнім часом особливу увагу звертають на себе вкиди в інформаційний простір України, що знаходяться за межами достовірності і є за своїм призначенням суто бойовими, виключно руйнівними, за задумом їхніх організаторів. У цьому ключі слід згадати зібрані фото- та відеоматеріали подій в інших країнах і в інший час, що і в традиційних ЗМІ, і в мережах видавалися за дійсність сучасної України⁴¹³.

З урахуванням інформаційної війни, що ведеться проти України, слід звернути увагу також і на те, що маніпулятори в соціальних мережах і спільнотах з метою маніпулятивного впливу на маси вдаються також і до використання техніки керованого хаосу, у якій значення соціальних мереж не можна переоцінити. Характерно, що навіть російський науковець, доктор психологічних наук В. Лепський підтверджує напрацьовані практикою висновки, що в основу організації керованого хаосу покладена перебудова масової свідомості і світогляду за допомогою жорсткого впливу сучасних засобів маніпуляцій всією духовною сферою людини із застосуванням інформаційних технологій. «Це – світова інформаційно-психологічна війна. У її ході було досягнуто руйнування культури солідарності, широке впровадження культу грошей і соціалдарвіністичних стереотипів в уявленні про людину і суспільство. Здатність великих мас населення до опору, самоорганізації і розвитку була різко знижена»⁴¹⁴. За визначенням В. Лепського технології керованого хаосу – це новий неконтрольований у даний час міжнародними організаціями вид зброї масового ураження для встановлення світового порядку в інтересах сторони, що його застосовує. Технології керованого хаосу – це інструмент у світопроектній боротьбі.

У цьому випадку, комплексний підхід до використання впливу на соціальну структуру об'єкта маніпулювання дає змогу гнучко використовувати ресурси з арсеналу впливу, враховуючи рівень суспільного, технологічного розвитку країн – об'єктів впливу. Задля забезпечення тотального впливу на територію тієї чи іншої спільноти, групи чи держави – використовувати техніки керованого хаосу. При цьому

⁴¹³ URL: <http://euromaidanonline.com/smi-rossii-kremlevskaya-propaganda-informatsionnyie-diversii-v-voyne-protiv-ukrainyi-analiz-40-lzhiviyih-faktov-putinskoj-propagandyi-ot-dzhulii-devis/>.

⁴¹⁴ Лепський В. Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъективности развития. *Информационные войны*. 2010. № 4 (16). С. 69–78.

дезорганізація охоплює навіть ті сфери суспільного життя, які погано піддаються впливу. І в цій дезорганізації ослабляються всі можливі сили протистояння, і з допомогою зовнішнього маніпулювання викристалізовується прийнятна для маніпуляторів форма керівництва. Як правило цей процес прикривається прагненнями до національного самовизначення, релігійними чи навіть демократичними прагненнями учасників подій. І такі прагнення в атмосфері хаосу, як правило, лишаються декларативними, наочно демонструючи спостерігачам зі сторони слабкість і нерозвинутість цієї спільноти.

Аналіз ефективності впливу соціальних мереж на суспільну свідомість, особливо в контексті розвитку технологій інформаційних воєн, дає підстави для серйозної стурбованості. Ця стурбованість зміцнюється при ознайомленні з результатами зарубіжних наукових досліджень. Уже сьогодні психологи називають масову потребу спілкування користувачів у соціальних мережах – сучасною формою божевілля. Відхід до «віртуалу» при спілкуванні в соціальній мережі дедалі частіше призводить до припинення спілкування в реальному житті.

Про те, що соцмережі спричиняють психози та галюцинації, зробили висновки вчені Тель-Авівського університету. Дослідники пов'язали психотичні епізоди (транзиторний психоз) і галюцинації із залежністю від Інтернету, зокрема від віртуальних стосунків, які культивуються на сайтах соціальних мереж⁴¹⁵. Характерно, що соціальні мережі мають великий адиктивний потенціал, тобто, значний ризик виникнення залежності. Для цього існує декілька причин. Перша причина полягає в тому, що робота в соціальних мережах впливає на центри задоволення в мозку. Бажання повторного отримання цих емоцій змушує там проводити дедалі більше часу.

Друга причина криється в особливостях засвоєння інформації при роботі на веб-платформах. Людина отримує багато різномірної інформації дрібними порціями за маленький проміжок часу. До такого режиму роботи мозок звикає дуже швидко. Справа навіть не тільки в самому задоволенні і особливості засвоєння інформації, а в зручності, швидкості та доступності соцмереж.

А швидкість і доступність є важливими передумовами формування будь-якої залежності. При цьому залежність від проведення часу в соціальних мережах, як вважають експерти, зумовлює такі проблеми:

1. Зниження тривалості концентрації уваги. Мозок звикає до специфіки роботи з інформацією в соцмережах і поступово втрачає здатність тривалий час утримувати увагу на чому-небудь. Це погано позначається на здібностях мислення. Виникають

⁴¹⁵ URL: <http://polemika.com.ua/news-116985.html>.

складнощі з тим, щоб послідовно міркувати, обмірковувати одну проблему: увага постійно переключається.

2. Втома, стрес. Працюючи в режимі безперервного потоку інформації та емоційних вражень, мозок сильно втомлюється, організм відчуває стрес.

3. Відчуження, зниження інтелекту. При тривалій роботі в соціальних мережах мозок зайнятий свого роду безцільною активністю, яку не можна назвати повноцінною інтелектуальною роботою. Через те що інформація надходить швидко й безперервно, вона, практично, не аналізується, відсутній процес належного критичного мислення.

Крім того, емоції не отримують розвитку у відповідь на що надходять враження, оскільки для цього потрібен час і спокій, яких немає в умовах швидкого засвоєння інформації. Співчуття, емпатія, зацікавленість і захопленість зникають, не встигаючи толком оформитися психіці, оскільки одна інформація різко змінює іншу⁴¹⁶. Показовою у цьому контексті виглядає інформація про те, що в науковому журналі «Праці Національної академії наук США» з'явилася стаття⁴¹⁷, у якій розповідалося про унікальне дослідження, метою якого було з'ясувати заразність емоцій у соціальних мережах.

Результати дослідження показали, що люди частіше йдуть на загальній хвилі емоцій: під час перегляду «негативної» стрічки люди видали на 0,1 % менше позитивних слів, а під час читання «позитивної» – на 0,07 % менше негативу⁴¹⁸.

Показовим може бути і ще один приклад: у 2012 р. у Великобританії провели опитування про сервіси спілкування та їхній вплив на емоційний стан користувачів. У результаті з'ясувалося, що 53 % опитаних заявили, що сайти соціальних мереж змінили їхню особисту поведінку, при цьому 51 % з них сказав, що ці зміни були в негативний бік.

Ті, хто підтвердили, що їхнє життя стає гіршим через використання ресурсів соціальних медіа, також розповіли, що стали відчувати себе менш впевнено, порівняно з друзями.

Крім того, результати опитування показали, що 2/3 учасників повідомили про утруднення розслаблення і сну після того, як вони використовували сайти, при цьому 55 % відзначили, що вони відчули «занепокоєння або дискомфорт», коли не змогли пройти авторизацію в соціальних мережах⁴¹⁹.

Отже, слід звернути увагу на те, що основною психофізичною небезпекою під час

⁴¹⁶ Вред социальных сетей: влияние на психику. URL: <http://nperov.ru/soznanie/vred-socialnyx-setej-vliyanie-na-psixiku/>.

⁴¹⁷ Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks. URL: <http://www.pnas.org/content/111/24/8788.full>.

⁴¹⁸ Вести.net: Facebook осудили за опыты над живыми людьми. URL: <http://hitech.vesti.ru/news/view/id/5055>.

⁴¹⁹ Лобачевская В. Социальные сети и психология человека. URL: <http://medbooking.com/blog/post/socialnyje-seti-i-psihologija-cheloveka>.

сугестивного впливу є зміна рис характеру, поведінки особи, зниження інтелекту і творчих можливостей, придушення і в результаті – зміна особистості. Внаслідок цього можуть з'явитися соціальні групи, керовані на підсвідомому рівні, готові виконувати будь-які команди. Найбільш небезпечний такий вплив на вище державне та військове керівництво, управлінські структури та інші відповідальні особи, оскільки своїми діями вони можуть віддати країну у владу злочинного світу, авантюристів тощо.

А проте слід зазначити, що розвиток нових медіа в Україні відбувається доволі хаотично, спонтанно. Отже, можна говорити про те, що українським блогам і соцмережам певною мірою не вистачає глибинного аналізу та стратегії розвитку корисної для держави і суспільства в цілому. Доволі велика кількість недоліків роботи блогосфери та соціальних мереж може бути виправлена ефективним впливом з боку держави. Ліквідація наявних недоліків може об'єктивно сприяти входженню у цю сферу держави з власними інструментами медіа-впливу на формування громадської думки. Сьогодні, в умовах інформаційної війни, ця проблема набуває особливої актуальності. Крім того, якість інформаційного ресурсу, спрямованого на нейтралізацію інформаційної агресії, має базуватися на переконливому позитиві.

Однак на сьогодні у внутрішньоукраїнському інформаційному просторі, особливо в соціальних мережах, вкрай мало і невиразно говориться про перспективи розвитку або просто життєстверджувальні факти, що мають місце в нашому суспільстві. Як наслідок, у нашому інформаційному обігу було б більше позитивних фактів, що нейтралізували б апокаліптичні прогнози антиукраїнських політтехнологів, політиків, експертів, які активно курсують у групах і на персональних сторінках соціальних мереж.

Розділ 4

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ВПЛИВАМИ

4.1. Еволюція особистісних можливостей управління інформацією в умовах постіндустріального розвитку

Твердження про зупинку біологічного розвитку сучасної людини десь на рубежі до тисячі років тому ⁴²⁰ у контексті досліджень останніх 10–15 років, що говорять про стрімке зростання тиску інформаційної сфери на сучасну людину та її відповідне соціально-біологічне реагування – видаються надміру категоричними. Відповідні уявлення базуються на фіксації деякого уповільнення реальних біологічних змін. Таке уповільнення, як це відбувалося і раніше в історії людства, відображало період сприятливих для існування людської популяції обставин, коли з боку адаптаційних механізмів людини не потребувалося внесення якихось істотних коректив у біологічну еволюцію. При цьому протягом тривалого часу в житті суспільства відбувалися війни, з'являлись і відходили в минуле епідемії тих чи інших хвороб, відбувалися засухи з наступним голодомором, надходили і відкочувались у минуле ті чи інші катаклізми, але жоден із наявних негативних факторів впливу на людину не загрожував перспективам існування виду в цілому.

Загрози для цих перспектив з'явилися із технічним озброєнням людства, із стрімким, дедалі зростаючим темпом виробництва інформації, засвоєння якої ставало проблемою для свідомості більшості людей, із виникненням ситуації, яку в другій половині ХХ ст. дедалі більше людей кваліфікувало як інформаційний «вибух». Зростаючий інформаційний тиск на свідомість людини призводить до перенапруження польово-біологічних механізмів засвоєння інформаційних даних, і ця свідомість справедливо констатувала дедалі більший відрив від реалій дійсності. Цей відрив від реалій дійсності і є реальною загрозою для існування виду *homo sapiens*, і знову запускає механізми прискорених змін як у біологічній еволюції, так і в якісно нових впливах людини на дійсність, у якій вона існує. Інформаційний тиск обумовив також активні процеси в соціальній еволюції.

---

⁴²⁰ Валлерстайн І. Кінець знаомого мира: Социология XXI века. С. 268; Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакommунікації. С. 179 та ін.

Ще один фактор, пов'язаний з аналізом процесу впливу інформаційного середовища на біологічну людину, пов'язаний із значенням інтенсивності цього впливу. Ідеться про обставину, за якої невеликий за значенням для біологічної людини вплив постійних змін інформаційної сфери незначною мірою впливає на еволюцію людського організму. Водночас слід зазначити, що хоча зміни людського організму протягом останньої тисячі років хоча й не могли не відбуватися, і, у принципі, ці поступові зміни створювали основу для більш суттєвої та очевидної зміни цього організму, але здійснювали свій вплив у такій мірі, що не були помічені дослідниками сучасних інформаційних процесів. Під час аналізу явних змін людського організму в стислі строки, очевидно, мова має йти про різкий прояв протягом невеликих проміжків часу (з точки зору протікання біологічних процесів) зовнішніх впливів, на які має реагувати людський організм.

Н. Бехтерева підкреслювала у зв'язку з цим, що «технічна революція нинішнього століття (XX. – *Прим. авт.*), що стала результатом реалізації роботи мозку – людської думки, пред'явила, у свою чергу, зовсім особливі вимоги до мозку людини, стала вимагати забезпечення взаємодії організму із практично абсолютно новим середовищем. Великі швидкості, а звідси необхідність термінової адаптації мозкових систем регуляції функцій до нового поясу часу, різко відмінних кліматичних умов, новому мовному, а інколи й соціальному оточенню, входять у практику повсякденного життя дедалі зростаючого числа людей. Різко змінюються вимоги до швидкості реакцій і їх точності в багатьох галузях народного господарства, причому в цілому сучасна система «людина – машина» призвела в багатьох випадках і до більшого ускладнення необхідних операцій»⁴²¹.

Паралельно, хоч це і виходить за межі теми, порушеної Н. Бехтеревою, вона торкається проблеми, що набуває сьогодні гостроти, проблеми, створеної людиною в новій ситуації, пов'язаній з її входженням у контакт із машиною, з усім комплексом проблем, що при цьому виникають. Вони постають сьогодні перед суспільством як зворотна сторона медалі – плата за можливість відповідати рівню, насамперед, інформаційним, а також усім іншим викликам сучасної дійсності. Специфіка функціонування людини при використанні машин і механізмів вимагає вже сьогодні від людини відповідати певним вимогам технічної інфраструктури:

- необхідності постійного засвоювання зростаючих обсягів інформації;
- зростаючій швидкості і точності реагування на процеси машинного функціонування, технологічна співпраця з машиною;

⁴²¹ Бехтерева Н. П. Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека. С. 15.

– вироблення стійкості до супроводжуючого машинну діяльність невластивого раніше для навколишнього середовища випромінювання, шкідливих для людського організму викидів;

– нейтралізації екологічних наслідків машинної діяльності в ареалі людського існування тощо.

Водночас слід зазначити, що особа відчуває на собі тиск еволюційних факторів. Організації людей і створювані ними культури еволюціонують. У зв'язку з цим доречно згадати «цифрові лобові частки» (digital frontal lobes)⁴²². М. Хорост відзначає, що у людини вони беруть на себе загальне керівництво багатьма областями мозку, здійснюючи вищі когнітивні функції – такі як формулювання цілей та операції з абстрактними поняттями. Звичайно, лобові частки не можуть взяти на себе всю інтелектуальну роботу. Питання – в інтеграції і координації. Лобові частки збирають «голоси з місць», що приходять з багатьох частин мозку, відбирають їх і використовують⁴²³.

Е. Голдберг висловлює припущення, що такі пошукові системи, як Google, уже починають здійснювати подібні інтеграційні функції⁴²⁴. Іншими словами, беруть на себе завдання, що народжуються у лобових частках мозку. Google використовує особливий алгоритм пошуку PageRank («ранжуючи інформацію»), у відповідь на запит показує ті веб-сторінки, які найбільш цікаві для користувача. Кожен лінк розглядається як «голос», поданий за цей сайт і означає, що, на думку користувачів Інтернету, з ним варто ознайомитися. Чим більше лінків – викликів певної сторінки, – тим більше важливою вона визнається.

У Google є й інші методи оцінки важливості сторінки з точки зору аудиторії. Це своєрідний цифровий снобізм: сайти піднімають свій статус, якщо з ними виявляються пов'язані інші сторінки з високим рівнем визнання («рангом»). Вимірюється також і тривалість кожного окремого звернення до них. Передбачається, що чим більше часу користувач залишається на певній сторінці, тим більше вона значуща для нього⁴²⁵. Тобто Google таким чином збирає «голоси» багатьох людей.

Усе вищеописане ще раз показує, наскільки тісно пов'язані пам'ять та знання. Сторінка з високим рейтингом збирає ще більше посилань на неї, тим самим підвищуючи свій «ранг». Схоже на той же принцип організації, який характерний для

---

⁴²² Goldberg E. The New Executive Brain. Oxford University Press, 2009.

⁴²³ Хорост М. Всемирный разум [пер. с англ. В. Дудникова]. Москва : Эксмо, 2011. С. 249–250.

⁴²⁴ Real-Time WPF Charts. URL: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>; Advanced Micro Devices, a chip manufacturer, Advanced Micro Devices, 50 x15 Project, URL: http://www.50x15.com/en-us/internet_usage.aspx. Accessed October 1, 2009.

⁴²⁵ Goldberg, E. The New Executive Brain. Oxford University Press, 2009.

роботи нейронів: перебуваємо поруч – збуджуємося разом (fire together wire together). Сторінки Інтернету, що об'єднуються посиланнями один на одного, як би «думають спільно». Якщо безліч користувачів будуть відвідувати певний сайт знову і знову, його «ранг» стане настільки високим, що природним чином потрапить у довгострокову колективну пам'ять – комп'ютерну і людську.

Відповідно, можна припустити, що Google функціонує як свого роду найпростіший гіпокамп – та частина мозку, яка визначає, які з короткострокових спогадів слід перевести в довгострокові⁴²⁶.

При цьому М. Джіллінгс, професор молекулярної еволюції, Д. Кемп, старший викладач у галузі біологічних наук та М. Гілберт, професор у галузі комунікації, Каліфорнійський університет у Дейвісі, сходяться на думці, що ми дедалі сильніше занурюємося в цифровий світ за допомогою різних пристроїв, а пряме під'єднання до мозку вже питання найближчого майбутнього. Якщо вмонтувати наш мозок у мережу Інтернет, це посилить можливості в сприйнятті та пізнанні.

Оскільки наші діяльність і фізіологічний стан дедалі більше піддаються спостереженню, фіксації та аналізу, то кожна наша думка або вчинок можуть бути передбачені. Біологічні інформаційні системи можуть стати незначними передбачуваними гвинтиками у великій соціальній системі, керованій цифровим світом.

Системи прийняття рішень і штучні нейронні мережі імітують людський мозок і координують наші повсякденні контакти. Відповідно, вважають спеціалісти, нам необхідно почати думати про Інтернет, як про організм, здатний на еволюцію⁴²⁷. І тут вже не важливо, чи співпрацює він з нами в данний конкретний момент, чи – змагається. Слід зазначити, що людська свідомість відображає особливості нашого еволюційного минулого, що, власне, не робить машина. Дослідники штучного інтелекту почали розуміти, що емоції можуть опинитися ключом до свідомості.

Нейробіологи, такі як доктор А. Дамасіо, виявили, що, коли зв'язок між префронтальною часткою (яка завідує раціональними думками) і емоційними центрами (тобто лімбічною системою) пошкоджено, пацієнти не можуть нічого оцінювати. Вони не в змозі прийняти найпростіші рішення, тому що все навколо, як їм здається, має однакову цінність. Відповідно, емоції абсолютно необхідні. Без них машині складно визначити, що важливо, а що – ні. Емоції – найкоротший шлях, яким користується мозок людини для оперативної оцінки інформації. Емоції, які раніше розглядались десь

---

⁴²⁶ Хорост М. Всемирный разум. С. 249–250.

⁴²⁷ Martin Hilbert, Darrell Kemp & Michael Gillings, The Internet Could Out-Evolve Humanity. URL: http://www.realclearscience.com/articles/2016/01/18/the_internet_could_out-evolve_humanity_109512.html.

на периферії штучного інтелекту, сьогодні виходять на перший план⁴²⁸.

Водночас слід зазначити, що сучасна перетворювальна діяльність людини стосується не лише навколишньої дійсності, не лише внутрішньої організації суспільства. Поступово вдосконалюються підходи до самовдосконалення особи, самої біологічної людини відповідно до вимог сучасного, інформаційного суспільства.

Це, зокрема, можна проілюструвати на проблематиці одного з найвідоміших у світі центрів з вивчення мозку – Інституту мозку РАН – працівники якого намагаються знайти відповіді на питання «яким чином стає можливим не лише колосальне індивідуальне вдосконалення, прояв можливостей індивідуального мозку, але й різкий перехід на нові ступені взаємодії із середовищем в обставинах, що дедалі більше ускладнюються, як мозок людини менш ніж за два покоління виявився здатним адаптуватися в практично зовсім новому світі.

Що буде з людським мозком, якщо й далі з величезним прискоренням буде збільшуватись навантаження на нього?»⁴²⁹. Як бачимо, питання про розвиток мозку сучасної людини серед дослідників активно не обговорюються. І проблеми постають навколо співвідношення темпів інформаційного виробництва і еволюцією мозку. Теоретично, одним з напрямів розв'язання проблеми може бути інтенсифікація мозкової діяльності шляхом різноманітних фізичних впливів на мозок.

Про наявність ресурсу мозкової діяльності, необхідної для активізації в засвоєнні великих обсягів інформації, говорить чимало прикладів, пов'язаних із переживанням людиною тяжких стресових ситуацій, враженням її електричним током, травмами голови тощо. Про це, зокрема, повідомляла і академік Н. Бехтерева, знайомлячи читачів популярного журналу з результатами досліджень, що проводились в її інституті⁴³⁰.

Однак стимулювання діяльності людського мозку шляхом дії на нього тими чи іншими сильними фізичними впливами (як, наприклад, методика прискореного вивчення іноземної мови з допомогою стимулювання мозкової діяльності больовими впливами на організм та ін.) є неефективною та антигуманною. Такі впливи не лише не є гарантовано безпечними для практичного використання і не мають належної фактологічної основи для ґрунтовного вивчення, вони є на нинішньому етапі розвитку науки грубими, примітивними. Крім того, хоча антигуманна суть таких експериментів і не вивчалася, гіпотетично можна стверджувати, агресивний вплив на процес розвитку людського організму при короткочасних здобутих таким чином результатах не буде

⁴²⁸ Каку М. Будущее разума / пер. с англ. Москва : Альпина нонфикшн, 2015. С. 326–327.

⁴²⁹ Механизмы деятельности мозга человека. Часть I. Нейрофизиология человека / ред. Н. П. Бехтерева. Ленинград : Наука, 1988. С. 12.

⁴³⁰ Бехтерева Н. П. Мозг Человека – сверхвозможности и запреты. *Наука и жизнь*. № 7. 2001.

ефективним у перспективі, оскільки для нейтралізації насильницьких стосовно мозку дій організм включити свої захисні функції.

М. Хорост справедливо стверджує, що «терміни *пам'ять* і *сприйняття* – свого роду ярлики, умовні найменування, що допомагають класифікувати те, що відбувається в нашій свідомості», що «сприйняття чого-небудь значною мірою визначається змістом пам'яті», що «спогади стають сприйняттями»⁴³¹. У докомп'ютерний період свого функціонування, за словами Н. Бехтеревої, «до самої пам'яті як до головного механізму, що дозволяє нам виживати в здоров'ї і хворобі, в старому варіанті навчання все ж ставились куди більш бережливо, ніж зараз.

Пам'ять уже з раннього дитинства формує матриці, де далі працюють автоматизми. Тим самим вона звільняє наш мозок для переробки та використання величезного інформаційного потоку сучасного світу, підтримуючи стійкий стан здоров'я. Але пам'ять сама потребує допомоги, і особливо важливо заздалегідь допомогти їй найбільш крихкому механізму – зчитуванню»⁴³². Саме ця проблема стала особливо гострою в період «інформаційного вибуху», і саме її людство намагається розв'язати на шляхах комп'ютеризації і, відповідно, розвитку електронних інформаційних технологій.

Заслуговує на увагу також те, що природні механізми пам'яті в сегменті природних умов розвитку ще довго не потребуватимуть впливу електронного чи хімічного, чи будь-якого іншого допінгу. Наявна потужність мозку людини ще тривалий час перевищуватиме наявні потреби в обробці інформації, що надходитиме в біологічно прийнятному темпі. Тому, очевидно, біологічна пам'ять людини (на противагу змісту електронної), як дуже необхідна і в соціальному, і в суто інформаційному плані, очевидно, також має розвиватися, охоплюючи свідомо вибрані людиною найважливіші по шкалі прогресу, у соціальному плані найбільш значущі для розвитку нового суспільства події. В одному зі своїх інтерв'ю Н. Бехтерева говорила про те, що наукою сьогодення доволі ґрунтовно вивчений нейрон. Однак дуже погано вивчено сукупну дію нейронів, і тим більше – обміни в дуже складній системі складових мозку. Таким чином, складно буде заперечити гіпотезу стосовно виміру потужності мозку на рівні виміру функціонального призначення нейрона в ступені, що відображає загальне число нейронів конкретного мозку. Таку величину навряд чи можна відобразити на матеріальних носіях.

Однак величезні виміри потенційної потужності мозку не нейтралізують проблем, що виникають разом з тиском на нього стрімко зростаючого інформаційного

---

⁴³¹ Хорост М. Всемирный разум. С. 116.

⁴³² Бехтерева Н. П. Мозг Человека – сверхвозможности и запреты.

виробництва. Хоч окрема конкретна людина давно вже не використовує всіх обсягів продукованої суспільством інформації, і ця інформація структуризується разом із соціальною структуризацією суспільства, однак, загальні обсяги використовуваної нею інформації постійно збільшуються. Сучасна людина має:

- засвоїти обов'язкові обсяги знань, необхідні для проживання в сучасних умовах, для оволодіння професійними навиками у сфері трудової діяльності і спілкування в суспільстві;

- у зв'язку із прискоренням оновлення суми знань, необхідної для ефективної професійної діяльності, здійснювати додаткове навчання. Власне, при сьогоdnішніх у людському суспільстві, темпах оновлення знань, його член для повноцінної діяльності має вчитися постійно;

- використовувати зростаючі обсяги знань для суспільно корисної діяльності. Оскільки ця сфера людського функціонування потребує дедалі тісніших зв'язків з науковою сферою діяльності, більшої питомої ваги творчої праці, розв'язування дедалі складніших вузькопрофесійних проблем, у перспективі використовувані обсяги такої спеціальної інформації будуть зростати;

- постійно засвоювати зростаючі обсяги інформації, пов'язаної з розвитком соціальної сфери життя суспільства і задоволенням власних потреб у спілкуванні. Зростаючого значення у цій сфері інформаційної діяльності набувають ЗМІ, як друковані, так і електронні, також активізація сучасної людини у використанні нових джерел електронної інформації, нових інформаційних потоків, у тому числі й міжнародних, у чому людині значно допомагає здійснювана політика інформатизації;

- задовольняти свої потреби в міжособистісному спілкуванні з допомогою, насамперед, електронних технологій, активізувати участь у розвитку соціальних мереж, інтерактивного спілкування зі ЗМІ та ін.;

- задовольняти дозвілєві потреби у сфері комп'ютерних технологій тощо.

Зростаючі обсяги інформації, з якою в повсякденному режимі стикається людина, які вона має використовувати для повноцінного життя в суспільстві, обумовлюють уже сьогодні необхідність зменшення навантаження на людську розумову діяльність інформаційних масивів шляхом відбору із загальних обсягів найбільш суспільнозначущої, суспільно активної, тобто, найбільш активної її частини. У системі інформаційного обігу друкованих ЗМІ протягом століть уже відпрацьовано системи структурування й пошуку інформації, бібліотечні установи стали визнаними центрами збереження та організації використання цих ресурсів. Водночас найбільш масивний сектор сучасної інформаційної сфери, електронні інформаційні ресурси, через швидкість змін у процесі їхнього продукування, обігу, оновлення «інтересабельності»,

пов'язаної з темпами оновлення знань, у цілому піддається управлінню зі зростаючими складностями.

Відбір якісної, корисної в житті та діяльності людини інформації у сфері електронних ресурсів здійснюється за допомогою інформаційно-пошукових систем (ІПС), якісні характеристики яких пов'язані з показниками повноти та релевантності⁴³³. Боротьба за ці показники постійно загострюється, оскільки інформації в Мережі з'являється більше, ніж наявність можливостей для її індексації в пошукових системах. Така ситуація особливо загострюється з реалізацією програм інформатизації і доступом до можливостей інфотворення для зростаючих мас користувачів Інтернету. Фахівці зазначають, що при цьому «інформаційний хаос збільшується. І наявні підходи не відповідають вимогам інформаційного простору, що стрімко зростає»⁴³⁴.

Зі зростанням загальних масивів інформації в Інтернеті, проблема відбору якісної інформації, що забезпечує високу ефективність сучасної суспільної діяльності, знижує навантаження на розумову діяльність людини, затрачувану на трудомісткі оцінки її повноти і релевантності, набуває особливої гостроти.

Уже наявна кількість пошукових систем на сьогодні говорить про низьку ефективність спроб системного підходу до розв'язання проблеми. Хоча з огляду на зростаючі обсяги електронної інформації зростаюча також кількість різноманітних за призначенням пошукових систем допомагає в пошуку необхідної інформації. Однак за такої умови, відповідно до обсягів загальних ресурсів Інтернету, вона може видавати тисячі, десятки тисяч, а то й мільйони варіантів відповідей на запит, що обумовлює дедалі більш об'ємний пошук у ручному режимі. І проблема повертається до вихідної точки. Постійні часткові вдосконалення пошукових систем не сприяють суттєвому розв'язанню проблеми.

Таким чином, навчившись виробляти великі обсяги інформації, сучасна людина поки що не знаходить ефективних інструментів для дієвого керування ними. З одного боку, інформаційні технологи, у переважній більшості своїй «технократи» за походженням, за традицією шукають розв'язання проблем у сфері суто технічних рішень, у перенесення до пошукових систем бібліотечних методик, аж до створення каталогів пошукових систем, з іншого – спостерігається певна пасивність і самого користувача, який також має йти назустріч технологам у пошуку ефективних інструментів керування інформацією. Очевидно, перспектива знаходиться на шляхах вдосконалення змістового розпізнавання текстів. «З інформаційним простором

---

⁴³³ Гусев В. С. Поиск в интернет. Санкт-Петербург : Диалектика / Вильямс, 2004. 336 с.

⁴³⁴ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. С. 43.

виявляється поєднаним не лише семантичний простір, який може бути доступним нашому інтелекту, але й простір формальних “правил читання”, що дозволяють здійснювати заданий набір операцій». «Зворотною стороною медалі» є той безсумнівний факт, що інформаційний простір, у кінцевому підсумку, породжується семантичним⁴³⁵. Дійсно, виникнення інформаційних потоків можна уявити собі як генерацію і рух наборів даних, асоційованих з певним повідомленням, що розуміється як певний смисловий блок»⁴³⁶.

Використання такого підходу – змістового розпізнавання текстів – може бути успішним і в боротьбі з інформаційним шумом, і в боротьбі з паразитуючою (несанкціонованою) та зумисне шкідливою інформацією, аж до інфотерору включно, і з інформацією формально релевантною, а також багатократно дубльованою інформацією. Хоча, один із засновників Google С. Брин на конференції Supernova заявив, що «ще протягом двох століть (!) ніякі машинні комплекси не доженуть людину за здібністю шукати, сортувати і оцінювати інформацію»⁴³⁷. Однак просування на шляху розв’язання наявних при цьому проблем є безальтернативним. Це обумовлено насамперед тим, що, враховуючи потреби недалекого вже майбутнього, ми маємо орієнтуватись на збільшення питомої ваги творчої праці в загальних затратах праці в суспільстві. А ця праця потребує якісної та актуальної інформації. І працівники, зайняті такою працею, не зможуть значну частину свого робочого часу витратити на пошук необхідної інформації. Проблема набуває гостроти. Професор у каталогових залах уже стає анахронізмом. Це – неефективне використання його робочого часу.

Поки що ж вихід із цієї ситуації у практиці – на шляхах створення нових професій інформаційних працівників, спеціально зайнятих управлінням інформаційними ресурсами, підготовкою їх до ефективного використання, змістовим аналізом інформації в інтересах замовника. Такі інформаційні працівники з’явилися в дослідних центрах, суспільно значущих центрах збереження інформаційних ресурсів, у бібліотечних і архівних установах.

Так, у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського вже понад 10 років працюють спеціальні структури, СІАЗ, НЮБ, Фонд Президентів України, укомплектовані науково-інформаційними працівниками, що відповідно до загальносуспільних орієнтирів у політичній, економічній та інших сферах суспільної

---

⁴³⁵ Під семантичною інформацією правомірно розуміти набір понять, а точніше – образів, через які біологічний об’єкт сприймає предмети і явища світу. Див.: Лоцилов В. И. Информационно-волновая медицина и биология. Москва : Аллегро-пресс, 1998. С. 256.

⁴³⁶ Ландэ Д. В., Фурашев В. Н., Брайчевский С. М., Григорьев А. Н. Основы моделирования и оценки электронных информационных потоков : монография. Київ : Инжиниринг, 2006. С. 11.

⁴³⁷ Ландэ Д. В. Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа. С. 251.

діяльності здійснюють відбір, змістовий аналіз нової інформації в глобальному інформаційному просторі, вітчизняних інформаційних ресурсів, готують систему відповідних тематичних бюлетенів для різних категорій замовників і здійснюють їх дистантне оперативне обслуговування цими матеріалами. Таким чином, значно полегшується використання нової інформації в системі органів державної влади, у наукових установах, у сфері бізнесу тощо.

Свідома нейтралізація негативних факторів, пов'язаних із впливом масивів електронних інформаційних ресурсів на свідомість людини, на її емоційний механізм самозбереження, здійснюється в наш час:

- на рівні міжнародному, шляхом розробки морально-етичних, правових, безпекових та інших принципів функціонування глобального інформаційного простору та міжнародних інформаційних обмінів;

- на рівні розвитку держав і націй, шляхом вироблення політико-правової, соціально-культурної бази розвитку національного інформаційного простору, суверенних інформаційних ресурсів, міжнародного співробітництва у сфері інформаційного обігу;

- на рівні окремих соціальних структур, особи в інформаційному суспільстві – шляхом формування морально-етичної сфери інформаційних обмінів в інформаційному суспільстві, збереження національно-культурної своєрідності, розвитку кращих ментальних якостей на новому етапі суспільного розвитку.

Функціонування людини в умовах швидкого розвитку електронних інформаційних технологій обумовлює необхідність пошуку не лише засобів нейтралізації перенавантаження інформаційного впливу на свідомість людини, а й необхідність нейтралізації суміжного з інформаційними процесами впливу на людське здоров'я та зміцнення його в умовах постійної дії характерних для сучасності і невластивих раніше випромінювань. «...Людина, створюючи благо і комфорт свого життя при розвитку цивілізації сама порушила і продовжує порушувати санітарно-гігієнічні нормативи природного середовища існування, а тепер користується плодами цих порушень... Факти патогенного впливу штучних ЕМВ з малою інтенсивністю говорять про те, що між штучними полями і полями природного походження існують фундаментальні якісні відмінності, що ніяк не можуть бути пояснені сучасними теоріями електромагнетизму і електродинаміки»⁴³⁸.

Як зазначають спеціалісти, в останні десятиріччя боротьба проти шкідливого

---

⁴³⁸ Белокриницкий В. С. Что необходимо знать пользователям мобильных телефонов и компьютеров. Київ : Университет Украина. 2009. С. 57.

випромінювання комп'ютерами ведеться практично всіма їхніми виробниками. «Виміри електричної і магнітної складових ЕМВ показали, що близько 85 % ПВІ (незалежно від марки), випущених після 1996 р., відповідали вимогам СанПіН 2.2.2.542–96 по емісійних параметрах. Тільки 10 % таких ПВІ мають перевищення по електричній складовій ЕМВ у НЧ-діапазоні на 15–50 %»⁴³⁹.

Для зниження наслідків впливу випромінювання на комп'ютери встановлюють фільтри, у тому числі й на рідкокристалічних елементах. Водночас якісні фільтри уловлюють випромінювання електростатичних полів при заземленні на 95–98 %, хоч при цьому не вловлюється їхня електрична складова.

Слід також зазначити, що у фізичному спектрі будь-якого електромагнітного поля є ще недостатньо вивчені складові, характерними особливостями яких є перенесення інформації про процеси, що відбуваються у фізичних об'єктах. Однозначно встановлено тільки негативний вплив таких складових полів на користувача навіть при застосуванні спеціальних заходів, таких як вбудовані захисні засоби, використання захисних фільтрів, пониження напруги на анодах електронно-променевої трубки та ін. Негативний вплив на організм людини таких компонентів електромагнітного випромінювання монітора «може бути пов'язано з порушенням характеристичних частот роботи певних органів»⁴⁴⁰.

Недостатнє вивчення природи цих складових електромагнітного поля не дає поки що можливості для вироблення рекомендацій стосовно повного захисту для індивідуального користувача ПК. У літературі повідомляється про конструювання приладів для захисту користувачів від негативного впливу моніторів на користувача, про виробництво спеціальних килимків для зниження напруги польового впливу, вироблення рекомендацій стосовно оптимального стосовно користувача розміщення комп'ютера тощо⁴⁴¹.

Паралельно з розробкою систем захисту користувачів комп'ютерів від негативних факторів фізичного впливу комп'ютерної техніки, у наш час актуалізувалися проблеми необхідності пристосування людини до життя в умовах панування електронних інформаційних технологій, в умовах зростання техногенного випромінювання і проведення дедалі більшої кількості людей у режимі гіпотонії, у роботі за комп'ютером. Тому розробляються і впроваджуються в практику рекомендації стосовно оптимальної поведінки для захисту очей, для уникнення захворювань хребта, органів дихання, стресів, безсоння, нервових, психічних розладів тощо.

---

⁴³⁹ Антонов В. М. Комп'ютер. Інтернет. Здоров'я (здоров'я людини та комп'ютерні хвороби). С. 22.

⁴⁴⁰ Павленко А. Р. Компьютер, TV и здоровье. Решение проблемы. С. 138.

⁴⁴¹ Там само. С. 153–156.

Таким чином, не зважаючи на впливи дедалі зростаючих потоків інформації, не природних для біологічної людини, не зважаючи на всі шкідливі впливи техногенного середовища, людський розум прийняв нові виклики і вже веде боротьбу за збереження та розвиток людини у швидкоплинних змінах сучасної дійсності.

4.2. Соціальні механізми інформаційної адаптації

Інформаційна оснащеність людини в сучасному житті залежить:

- від обсягів інформації, що знаходяться в постійному розпорядженні людини і є її власною соціальною інформаційною базою;
- від наявного доступу до інших інформаційних ресурсів, потрібних для її діяльності;
- від власних можливостей продукування нової інформації, необхідної для розвитку.

Як стверджує В. Горовий, зміст соціальної людини визначається обсягами інформації, яку вона використовує для свого існування і свого розвитку як соціальна істота у складі соціальної структури суспільства. На базі результатів дослідження інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю цілого ряду ознак він окреслює характерні особливості інформаційної бази стійкої людської (соціальної) спільності як такої, що містить у собі обсяги інформації, необхідні для її існування, самоідентифікації і розвитку в соціальному середовищі, у якій всі обсяги інформації є керованими, такими, що є найповнішим на даний час результатом відображення змісту, одержаного із зовнішнього для цієї людської спільності світу, та в результаті відображення внутрішніх процесів у цій спільності. При цьому інформаційна база розвивається разом із трансформацією цієї людської спільності на основі відбору необхідної інформації з більш загальних, враховуючи загальносуспільну, інформаційних баз і шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку цієї людської спільності. На основі виокремлених ознак В. Горовий доходить висновку, що «під соціальною інформаційною базою людської спільності розуміється весь необхідний обсяг соціально значущої інформації, керований, постійно поповнюваний, призначений для самоідентифікації, збереження і розвитку людської спільності»⁴⁴².

Сказане стосується і складових соціальної структури, і окремого соціального індивіда як елементарної складової цієї структури у співвідношенні часткового до

⁴⁴² Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 24–25.

цілого. Воно є істотним кроком у формуванні підходів до розуміння інформаційних процесів у сучасному інформаційному суспільстві. Однак такий напрям теоретичного осмислення соціальних інформаційних процесів потребує дальшого розроблення. Справа в тому, що в наведеному визначенні недостатньо відображено декілька істотних ознак сучасних інформаційних процесів:

- по-перше, у ньому дещо не чітко виписана ієрархія системи інформаційних баз, яка відповідає ієрархії системи соціальних структур суспільства;
- по-друге, у цьому визначенні не знайшло місце явище сучасного інфотворення;
- по-третє, воно зовсім чітко визначає в пропонованій системі статус бібліотечних, архівних та інших традиційних центрів збереження інформації.

Відображаючи основну характерну особливість соціальних інформаційних баз, як стійкого інформаційного ресурсу, без якого є неможливим існування та розвиток соціальної структури, що, до речі, перегукується з паралельними дослідженнями у сфері суверенних інформаційних ресурсів⁴⁴³, наведене визначення не досить чітко відображає механізм використання сучасних інформаційних ресурсів у суспільній практиці. В уявленнях про систему соціальних інформаційних баз має чітко прослідковуватись їхня ієрархія – від ресурсів глобального інформаційного простору аж до інформаційної бази, якою послуговується окремий індивід, член суспільства. При такому підході чітко конкретизуються джерела інформації як складові того чи іншого рівня баз. За таких обставин індивід, «черпаючи» інформацію із зовнішніх баз, може чітко уявляти специфіку, призначення цих баз, характер наявних інформаційних ресурсів і ефективно їх використовувати. При цьому мова може йти не лише про використання однотипних за змістом інформаційних джерел. У сучасній практиці дедалі частіше дослідники, виробники наукової інформації за підтвердженням отриманих результатів звертаються до доробку інших галузей науки. Дедалі більше ресурсів інформаційних баз поповнюється найоперативнішою інформацією соціальних мереж тощо.

Водночас ресурси архівних установ сприймаються як складові загальнодержавної, загальнонаціональної бази. Фонди бібліотечних установ також можуть мати чітко визначений статус національних, державних, а також ресурсів відомчого підпорядкування, що обумовлює відповідну специфіку комплектування.

Зі структурою інформаційних баз пов'язане також і інформаційне виробництво.

Таким чином, видається за можливе конкретизувати наведене вище визначення: під інформаційною базою соціальної структури (чи окремої людини, первинної соціальної

---

⁴⁴³ Олійник О. В. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm.

складової суспільства) розуміємо обсяг інформації, без якої її існування в суспільстві не можливе, що відповідає її функціональному призначенню, керується та поповнюється цією структурою в процесі її існування та розвитку.

В умовах посилення глобальних інформаційних впливів і загрози масової уніфікації особливого значення набуває теза про необхідний для існування соціальної структури масив корисної, затребуваної інформації. Однак, з урахуванням розвитку сучасних інформаційних технологій, дослідники справедливо зауважують, що, у цілому, «глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є свідченням того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих»⁴⁴⁴. Ці виклики пов'язані з проявом загальних закономірностей суспільного розвитку, ноосферними процесами планетарного масштабу.

Розкриваючи поняття ноосфери, академік В. Вернадський вважав, що інформація в ноосфері виробляється, зберігається, передається, кодується і декодується, розмножується, відтворюється, втілюється в матеріальні цінності і предмети культури⁴⁴⁵. Це уявлення, таким чином, було фактично першим уявленням про інформаційний ресурс із чітко вираженою інформаційною базою загальноцивілізаційного масштабу, а також механізмами творення і керування інформацією.

У руслі прояву цього процесу необхідні для існування соціальної структури інформаційні складові в соціальних інформаційних базах і стали не лише предметом наукових досліджень, а й прикладною проблемою в управлінській, правовій сфері в контексті організації безпеки національного інформаційного суверенітету. Серед напрацювань у цьому напрямі заслуговує на увагу також і внесок вітчизняних дослідників. Здебільшого це обумовлюється об'єктивними причинами, тим, що питання оформлення інформаційного суверенітету актуалізувалися в період формування правової бази нової суверенної Української держави. Розробка цієї проблеми ґрунтується, насамперед, на системі положень Конституції України, зокрема пов'язаних з реалізацією положень ст. 17, у якій ідеться про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливішої функції держави, справи всього українського народу⁴⁴⁶.

Поняття інформаційного суверенітету вперше було введено в Законі України «Про

⁴⁴⁴ Цит. за: States and Sovereignty in the Global Economy / edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. London, 1999. p. 34.

⁴⁴⁵ Вернадский В. И. Биосфера. Москва : Мысль. 1967. С. 356.

⁴⁴⁶ Конституція України: Офіц. видання Верховної Ради України. Київ : ІАВ. С. 5.

інформацію», де окреслюється матеріальна база та форми гарантування його забезпечення⁴⁴⁷.

На сьогодні забезпечення інформаційного суверенітету тією чи іншою мірою визначається цілим рядом законодавчих актів, зокрема «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України», законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право та суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих сферах», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про охорону і використання пам'яток історії культури», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про рекламу», «Про видавничу сферу», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про кінематографію», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», основами законодавства України про культуру, а також міжнародними правовими актами, що стосуються регулювання відносин в інформаційній сфері діяльності, як, скажімо, «Конвенція про кіберзлочинність», міждержавні угоди та ін.

Слід, однак, зауважити, що наявні законодавчі акти на сьогодні швидше декларують відповідні наміри, окреслюють ті чи інші межі, вказують на напрями розв'язання проблеми, однак, позбавлені того рівня нормативної конкретики, що дійсно могла б забезпечити діяльність правової основи функціонування інформаційного суверенітету в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» під інформаційним суверенітетом держави розуміється лише «здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави»⁴⁴⁸, тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

У Законі України «Про інформацію» фіксуються важливі положення про те, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, про створення національної системи та регламентується відповідна міжнародна діяльність⁴⁴⁹. Однак, згідно з Законом, інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ті з продуктованих у наш час ресурси, що формуються за рахунок

⁴⁴⁷ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ. № 48. С. 650.

⁴⁴⁸ Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР. № 27–28. С. 182.

⁴⁴⁹ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ.

коштів державного бюджету.

В останніх дослідженнях при цьому робиться правомірний висновок про істотні прогалини в цьому напрямі правотворення⁴⁵⁰. Це, зокрема, демонструють і наведені приклади. Вони говорять також і про те, що сучасний законотворчий процес, як, до речі, і практика інформаційної діяльності, яку він має регламентувати, потребує розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, напрацювання міцної теоретичної бази у сфері цієї проблематики спеціалістів суміжних галузей сучасної інформаційної науки. Особливо – з урахуванням невідкладних глобальних процесів у сучасному світі.

Слід зазначити, що в цьому напрямі наукової роботи протягом останніх років здобуто істотні результати. Так, у сучасних наукових дослідженнях поглиблено розгляд, здійснено уточнення і, таким чином, розмежовано такі системоутворювальні для інформаційної теорії поняття, як «інформаційний суверенітет», «інформаційний простір», «інформаційна безпека» і, відповідно, принципи внутрішнього й міжнародного співробітництва тощо. Ці напрацювання зі сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і у сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, і у сферу законотворчості, у практику формування системи інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Як уже можна було переконатися з наведених вище прикладів, процес удосконалення визначення інформаційного суверенітету доволі швидко розвивається від тісно ув'язаного уявлення про суверенітет територіальний, державний до просторового уявлення, характеризованого відмінними від топографічних параметрами, від схематичних, по лінії «держава – громадянин» до більш багатогранних, що повніше охоплюють характерні особливості такого явища.

Певною мірою це визначення, що стосується державного рівня окреслення суверенних інформаційних ресурсів, стало основою для визначення більш універсального, орієнтованого на окреслення інформаційних ресурсів, необхідних для існування і розвитку всяких соціальних структур суспільства. Проблемна група дослідників цієї проблематики в НБУВ визначила інформаційний суверенітет соціальної структури як «межі контролю необхідних для існування й розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, обумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, відповідною самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією».

⁴⁵⁰ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. С. 11.

По-перше, таке формулювання є доволі універсальним і охоплює всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їхнього використання на державному, національному рівнях, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, надає можливість формування конструктивної ієрархії цих рівнів.

По-друге, крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки й розвитку суверенів цих ресурсів, це визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, пов'язаної із гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

По-третє, воно відображає сучасний підхід до уявлень про межі й можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

По-четверте, це визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет з відповідною інформаційною традицією, збереженням самотності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору⁴⁵¹.

Таким чином, суверенними для будь-якої соціальної структури, для будь-якої людини є ті ресурси, без яких вона не може існувати і право на які вона може відстояти в інформаційних взаємовідносинах з навколишнім середовищем. Важливе ідентифікаційне навантаження в цих ресурсах несуть їхні ментальні та національні складові. Їхнє вивчення, збереження та розвиток набувають особливої гостроти з розвитком глобальних інформаційних комунікацій на основі електронних інформаційних технологій, активізації міжнародних інформаційних обмінів та у зв'язку із розгортанням міжнародних інформаційних воєн, у яких особлива увага приділяється інформаційно-психологічним, ментальним впливам. У дослідженнях творчого колективу НБУВ зазначається, що саме надбання багатьох поколінь у сфері національної культури, стійкі ментальні характеристики членів суспільства в кожному з регіонів мають стати дороговказами подальшого розвитку нашої цивілізації в усій багатогранності її світосприймання і реагування на виклики дійсності. Багатогранності, що має забезпечувати необхідну гнучкість для успішного розвитку в майбутньому.

У контексті цього підходу на базі визначених на сьогодні особливостей сучасну ментальність можна розглядати як спосіб світосприйняття і світорозуміння, який

---

⁴⁵¹ Там само. С. 14.

відрізняє культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого, ґрунтується на досвіді світосприймання та поведінки попередніх поколінь кожного етносу, керується цим досвідом у процесі суспільного розвитку, проявляється у вигляді властивостей кожного соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, самобутність в усіх сферах людської діяльності⁴⁵².

Слід зазначити, що питання етнічної самоідентифікації взаємопов'язане з поняттями ментальності та менталітету, які найчастіше вживаються як повні синоніми⁴⁵³. Це пов'язано з походженням цих понять з відповідних слів європейських мов, таких як англійське *mentality*, французьке *mentalete*, німецьке *menta- litat*⁴⁵⁴.

Важливо відзначити, що в європейських мовах присутній лише один термін. Разом з тим деякі дослідники пропонують розрізняти поняття менталітету і ментальності. Так, автори колективної монографії «Лики ментальності і поле політики»⁴⁵⁵ пропонують бачити ментальність як процес «вторинного перекодування» уявлення про світ, як шлях реалізації національної картини світу в різних знакових системах (мова, культура, мистецтво); менталітет же вони пропонують розуміти як результат роботи ментальності, як закінчену систему національно орієнтованих смислів. М. Лутцев бачить у менталітеті явище соціальне (це «синтезована в прогресі історичного розвитку суспільства інтегральна система умонастроїв соціальних утворень»), а в ментальності – індивідуальне («система особистісних розумобудівень...») ⁴⁵⁶.

Подібним чином міркує і С. Гриньова: «Менталітет є не що інше, як глибинний рівень колективної свідомості, до складу якого входить і несвідоме... Ментальність особистості можна визначити як глибинний рівень індивідуальної свідомості»⁴⁵⁷.

При цьому в контексті розгляду проблем сучасного інформаційного виробництва ментальні характери слід розглядати з огляду на те, що вони є «вмістилищем спонукальних мотивів до дії, до ділової, соціальної, культурної та політичної активності», що проявляються в певній поведінці і вчинках, спільних для переважної маси представників соціальних угруповувань, у висунутих ідеях і проектах, формах волевиявлення тощо.

---

⁴⁵² Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 11–12.

⁴⁵³ Дашковський П. К. К вопросу о соотношении категорий «менталитет» и «ментальность»: историко-философский аспект. 2002. Вып. 2. С. 36–40.

⁴⁵⁴ Забелина Н. А. Менталитет и ментальность. 2007. № 1. С. 19–25.

⁴⁵⁵ Калина Н. Ф. Лики ментальности и поле политики. Киев : Агрпромиздат Украины. 1999. 183 с.

⁴⁵⁶ Лутцев М. В. Менталитет и ментальность как феномены бытия личности, общества и Вооруженных Сил (социально-философский анализ): автореферат дисс. ... канд. филос. наук. Москва, 2005. 24 с.

⁴⁵⁷ Гриньова С. В. Менталитет и ментальность в современной России. Невинномысск. 2003. 176 с.

В. Зибцев та В. Попов дійшли аргументованого висновку про основні функціональні особливості сучасної ментальності. Серед них найбільш вагоме значення мають:

«1) ідентифікаційно-інтегративна: ментальність репрезентована як засіб самоототожнення індивіда та консолідації суспільних угруповань;

2) комунікативна: спільність символів, стереотипів і ментальних настанов править як вихідний пункт адекватного спілкування;

3) світоорієнтуюча (або квазіпізнавальна), що подає ментальність як певну “картину світу”;

4) смислотворча, пов’язана ціннісним характером ментальних символів, стереотипів і настанов»⁴⁵⁸.

При аналізі пропонованих функціональних характеристик ментальності, слід зауважити, що ці характеристики охоплюють її традиційне поняття, однак, не повною мірою відповідають особливостям сьогодення, пов’язаних із розвитком процесів інформатизації. Власне, вони відповідають цим особливостям лише до тих меж, за якими відбувається розвиток технологій використання інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору.

Водночас ефективне використання цих ресурсів, поряд із власним інфотворенням, є важливою запорукою сучасного суспільного прогресу⁴⁵⁹. І ця обставина не може не впливати на функціонування і розвиток ментальних процесів. Для ефективного їх функціонування пряме запозичення інформації доволі часто є негативним, оскільки сприяє зниженню значення ментальності в житті сучасної людини. У зв’язку з цим до числа основних функціональних характеристик ментальності продуктивним буде включення також функції відповідної асиміляції інформаційних ресурсів.

У цілому ж система інформаційних баз українського суспільства становить його інформаційну основу. При цьому, з одного боку, «у розвитку суспільства яскраво простежується тенденція накопичення інформації, причому це накопичення відбувається не тільки і, головне, не всередині біологічного організму людини, а поза ним – у продуктах його суспільної діяльності, у взаєминах людей. Нагромадження інформації поза організмом людини набуло таких темпів і масштабів, що сутність суспільної людини вже не можна виявити, не розглядаючи це зовнішнє стосовно

---

⁴⁵⁸ Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан : монографія. Донецьк : Норд-Пресс, 2005. С. 45.

⁴⁵⁹ Див.: Онищенко О. С. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України : монографія. НБУВ. 2013; Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. С. 45–220.

індивіда, але внутрішнє, сутнісне для всього суспільства нагромадження інформації»⁴⁶⁰.

З іншого боку, як зауважував П. Сорокін, «що б не робив індивід, жодна з його дій не є ні соціальним явищем, ні його найпростішим утворенням. Роль може стати соціальною лише за наявності соціальної матриці. Тільки за таких умов роль може стати елементом соціального явища, так само як хромосома є складовою частиною клітини або електро-складовою частиною атома...»⁴⁶¹.

Водночас слід зазначити, що поняття соціальної матриці дуже образне і допомагає більш чітко уявити роль її основної складової, інформаційної матриці (з усією системою інформаційних баз відповідно до системи соціальних інститутів, каналів зв'язку, центрів накопичення та переробки інформації тощо) у житті сучасної людини. Інформаційна матриця є доволі зручним уявленням інформаційної основи по суті нового явища в практиці інформаційних обмінів, пов'язаних з розвитком електронних інформаційних технологій, що знайшло своє відображення в активізації соціальних мереж. З позиції сьогодення розвиток мереж обіцяє нові якісні трансформації.

Поряд з уже виявленими і використовуваними при з'ясуванні змісту поняття соціальних комунікацій характерних особливостей цього механізму спілкування в поле зору дослідників потрапляють також інші характерні риси, що починають проявлятися під час розвитку цієї форми інформаційних обмінів. Заслугове на увагу при цьому думка про те, що в мережах «атрибути окремих акторів менш важливі, ніж відносини і зв'язки з іншими акторами в мережі. Цей підхід виявився корисним при поясненні багатьох реальних явищ, однак, залишає менше простору для індивідуальних дій, можливостей індивідів впливати на свою удачу, оскільки багато що залежить від структури їх мережі»⁴⁶².

Така точка зору, і подібні в інших публікаціях, свідчать, що ейфорію стосовно глибокої демократичності соцмереж на етапі їхнього становлення поступово витісняють реальні уявлення стосовно їх керованості за новими, що відповідають нинішньому рівню розвитку інформаційних технологій, принципами. Незважаючи на зовнішній демократизм спілкування в соціальних мережах, на те, що всі зовні добровільно самостворені страти прямих інформаційних обмінів мають можливість опиратися на об'єднуючу інформаційну основу, інформаційну матрицю цієї страти, і в нинішніх

---

⁴⁶⁰ Урсул А. Д. Природа информации: философский очерк. Челябин. гос. акад. культуры и искусств; Науч.-образоват. центр «Информационное общество»; Рос. гос. торгово-эконом. ун-т; Центр исслед. глоб. процессов и устойчивого развития. 2-е изд. Челябинск, 2010. С. 206.

⁴⁶¹ Сорокін П. А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. Москва : Политиздат, 1992. С. 191.

⁴⁶² Социальные сети. URL: <http://socialnye-sety.ru/>.

умовах не забезпечують омріяного рівноправ'я. «Не існувало і не існує жодної постійної соціальної групи, яка була б “плоскою, і в якій всі члени були б рівними. Суспільство без розшарування, з реальною рівністю його членів – міф, що так ніколи і не став реальністю за всю історію людства»⁴⁶³. Це у свій час справедливо передбачував П. Сорокін. «Соціальна стратифікація – це постійна характеристика будь-якого організованого суспільства», – стверджується в іншому дослідженні⁴⁶⁴. Взамін прямого впливу на традиційні інформаційні обміни сьогодні дедалі більш ефективно в інформаційних відносинах використовуються технологічні інструменти, забезпечуючи утвердження тих же економічних, політичних та інших інтересів.

Досліджуючи поняття комунікацій, В. Горовий стверджує, що в уявленнях на старті нового інформаційного етапу розвитку суспільства комунікація – це можливість зв'язку, обмінів, невід'ємна складова освоєння навколишнього середовища біологічними об'єктами. Являючись продуктом утворення складових систем, будучи призначеними для обслуговування окремих і водночас із певними спільними ознаками елементів цілого, комунікації, у відповідності зі складністю цілого, функціонують у множині і являють собою певну мережу⁴⁶⁵.

Основною характерною рисою комунікацій є забезпечення здатності передачі в її структурі ресурсу, необхідного для існування системи та її розвитку.

Важливою особливістю комунікації є стабільність, достатня для функціонування надійність, можливість удосконалення та розвитку. І навпаки – збої в роботі комунікацій, зниження їхньої надійності, згортання системи в процесі соціальної еволюції – усе це стає причиною та свідченням припинення розвитку, упадку системи, яку вони обслуговують.

Таким чином, комунікація (від латин. communication – повідомлення, передача) у найбільш загальному вигляді є процесом усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування та розвиток цих систем⁴⁶⁶.

Аналізуючи наведене визначення, слід зауважити, що воно повністю відповідає уявленням про комунікацію як таку перехідного етапу розвитку інформаційної сфери від індустріального до постіндустріального суспільства, коли розвиток соціальної структури суспільства і темпи циркуляції інформації не відзначалися значною швидкістю. Тому, у застосуванні до цього періоду, можна погодитись з уявленням про інформаційні комунікації як усталені інформаційні обміни. Однак з розвитком

⁴⁶³ Сорокін П. А. Человек. Цивилизация. Общество. С. 304.

⁴⁶⁴ Pareto V. Traite de sociologie generale. P., 1919. Vol. 1. Ch. 613.

⁴⁶⁵ Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 18–22.

⁴⁶⁶ Там само. С. 22.

інформаційного суспільства, охопленням інформатизацією всіх категорій населення, прискоренням темпів суспільного розвитку на основі зростаючої швидкості інформаційних обмінів, наведене визначення стосовно інформаційної сфери потребує певного уточнення.

Насамперед, це стосується уявлення про усталеність функціонування інформаційних комунікацій. Воно торкається основної, каркасної системи комунікацій, що в сукупності дають інформаційне забезпечення тієї соціальної структури, яку вони обслуговують. Стабільність цих комунікацій дійсно пов'язується із стабільністю таких структур. Ці комунікації обслуговують також усталені складові соціальної структури: політичні, управлінські тощо. Так, скажімо, специфіка політичної комунікації згідно з нинішніми уявленнями проявляється як «процес передачі політичної інформації, за посередництвом якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною та соціальною системою» (Р.-Т. Шварценберг). Таким чином це – передача змісту, значущого для функціонування політичної системи. Політична комунікація реалізується через засоби масової інформації, діяльність суспільно-політичних організацій, прямі політичні контакти, особливі комунікативні ситуації або дії (масові політичні акції: мітинги, демонстрації, референдуми, виборчі кампанії та ін.)⁴⁶⁷.

Однак стабільність основних складових соціальних структур певною мірою стає вже умовною, оскільки розвиток інформаційних процесів, технологічне оновлення інформаційної сфери, з одного боку, і зацікавленість представників політичних, економічних та ін. складових соціальних структур, зацікавлених у підвищенні ефективності інформаційних впливів, – з іншого – обумовлюють створення технологічно оновлених, діючих із доцільною періодичністю, або ж лише у сприятливий для цього час комунікацій.

Не завжди усталеними інформаційними комунікаціями користуються виробники нової інформації, зокрема наукової. Не характерні для усталеного спілкування також комунікації, якими користуються учасники спілкування в соцмережах, блогах тощо. У зв'язку з цим, очевидно, у цьому визначенні поняття про усталеність обмінів в інформаційній сфері є не точним.

В. Горовий, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, визначає такі їхні характерні ознаки:

« – вони первинною своєю основою мають інформаційний ресурс, що забезпечує функціонування виробничих відносин і залежать як від їхнього рівня розвитку, так і від

⁴⁶⁷ Див.: Політологічний енциклопедичний словник. С. 269.

розвитку відповідних продуктивних сил;

- метою їхнього функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в цілеспрямованій у його інтересах діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення необхідного внутрішньосуспільного обміну результатами матеріального та духовного виробництва;

- сприяють формуванню інформаційної бази – як основи всіх видів суспільної діяльності;

- схема функціонування соціальних інформаційних комунікацій містить у собі дві або ж будь-яку зацікавлену множину суб'єктів, кожен із яких може у свою чергу містити у собі окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому, а також інформацію у вигляді об'єкта, що передається і приймається в ході спілкування. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

- засобами передачі соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які із відомих на сьогодні матеріальних носіїв інформації: до носіїв електронної інформації включно, а також технічні та інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

- формами передачі інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, всіх видів мистецтв тощо.

Під соціальними інформаційними комунікаціями таким чином розуміються комунікації, призначені для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства, налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування та розвитку суспільства»⁴⁶⁸.

Слід також зазначити, що трансформація соціальної структури сучасного суспільства відповідно до розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій постійного та тимчасового використання відбувається на всіх рівнях соціальної ієрархії. «Сьогодні свідчить про зростання ролі ідеалів, ціннісних систем і морально-світоглядних орієнтирів (на релігійній, секуляристській основі), без яких людська діяльність втрачає сенс, як і критерії її ефективності. Необхідність цивілізаційної ідентифікації України, створення повноцінного відкритого суспільства, основними елементами якого є громадянське суспільство, демократична соціально-правова держава – ця мета домінує нині у свідомості населення України»⁴⁶⁹.

⁴⁶⁸ Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 51.

⁴⁶⁹ Пирожков С. І. Цивілізаційний вибір України. 2017. № 1. С. 30–35.

У сукупності на базі цих орієнтирів система соціальних комунікацій формує об'ємний та значущий інформаційний простір. До його складу входять відповідні складові всіх соціальних структур, що становлять єдиний соціальний організм на національному та державному рівнях. Цей організм – інформаційна система позиціонується як національний інформаційний простір, заснований на сукупній національній інформаційній базі в глобальному інформаційному просторі. Він є складовою глобального інформаційного простору з характерними національними рисами його існування та розвитку.

4.3. Адаптаційні проблеми безпекових загроз

Зростаюче значення інформаційних впливів на свідомість сучасної людини обумовлене рядом факторів, характерних саме для сучасного етапу розвитку людства.

По-перше, цей процес пов'язаний із зростаючою значущістю інформації як основного ресурсу розвитку в інформаційному суспільстві.

По-друге, характерною особливістю інформаційного ареалу, у якому існує сучасна людина, є високий темп оновлюваності інформації, потрібної для постійного використання. Він пов'язаний з об'єктивними параметрами прискорення суспільного життя і зростаючими обсягами інформаційного виробництва – процесу, до якого долучаються під час інформатизації нові й нові учасники.

По-третє, зростаюча номенклатура технічних засобів, технологій виробництва та використання інформаційних ресурсів обумовлює урізноманітнення та поглиблення впливів інформації на свідомість і підсвідомість⁴⁷⁰ сучасної людини.

Четвертою сутнісною ознакою цього процесу є не доволі ефективні на нинішньому етапі розвитку суспільства можливості людини в навігації по масивах нової інформації і навиків змістової оцінки ресурсу, необхідного для практики суспільної діяльності.

У дослідженнях, де розглядалася тема зростаючої значущості інформації як основного ресурсу розвитку в інформаційному суспільстві, підкреслювалася важливість двох основних джерел інформації розвитку: власного інформаційного виробництва та використання інноваційних масивів глобального інформаційного простору⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ Як зауважує з цього приводу М. Моїсєєв, «під свідомістю я називаю ту складову інформаційної системи людини, діяльність якої (образ навколишнього світу, інтуїтивні уявлення, асоціації та ін.) не контролюється свідомістю» (Моїсєєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 220).

⁴⁷¹ Див.: Онищенко О. С. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013; Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015; Почепцов Г. Г. Інформаційна політика. Київ : Знання, 2008 та ін.

Цінність інформації нерозривно пов'язана з її корисністю, затребуваністю в перетворювальній діяльності людини. При цьому під корисністю розуміється роль інформації у забезпеченні існування та розвитку суспільства. У наш час, у період дедалі зростаючих темпів суспільного життя, обидва поняття суміщаються в єдину значущість інформації як важливого чинника інноваційного розвитку.

Стосовно критерія цінності інформації М. Моїсеєв підкреслював, що «інформація сама по собі нічого не варта і не значить нічого. Безглуздо говорити про цінність інформації як про певну її абсолютну характеристику. Інформація потрібна суб'єкту для забезпечення можливості успіху певних цілеспрямованих дій... Якість інформації оцінюється перш за все тим, наскільки знання, одержані про предмет або ж навколишню обстановку, допомагають у прийнятті рішень»⁴⁷².

Слід також зазначити, що з урахуванням зростаючого впливу глобальних процесів на національний інформаційний простір, для збереження національної своєрідності, дотримання належної самоідентифікації, критерії корисності інформації мають опиратися також на суверенні інформаційні ресурси як культурне надбання нації в історичному процесі⁴⁷³. У сукупності все це має забезпечити адекватне керівництво суспільними діями. І навпаки – неадекватність призведе до катастрофічних результатів. Таким чином, змістовий ресурс інформаційного розвитку, механізми його поповнення в умовах інформатизації мають бути предметом особливої уваги з точки зору організації захисту національних інформаційних ресурсів, що й відображається в українському законодавстві.

Розглядаючи еволюцію національної правової системи, слід зауважити, що з розвитком інформаційного суспільства, входженням інформатизації в усі сфери суспільного життя відбувається зміна акцентів у змісті правових актів. Ці акценти поступово мають збагачувати зміцнення правових гарантій у сфері реалізації права особи на інформацію. У процесі розвитку інформатизації, специфіки колізій, пов'язаних із розвитком інформаційного виробництва і необхідністю гарантування в правовому полі права індивідуального володіння інформаційною власністю, до більш пильного зростання суспільної уваги, зокрема, уваги правників, до охорони змістових характеристик національних інформаційних ресурсів. Цей процес також нерозривно пов'язаний із загостренням потреби охорони ментального імунітету⁴⁷⁴.

---

⁴⁷² Моїсеєв Н. Н. Человек и ноосфера. С. 166.

⁴⁷³ Див.: Онищенко О. С. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011.

⁴⁷⁴ Див.: Онищенко О. С., Горвий В. М. Ментальний імунітет як чинник збереження національного інформаційного простору // Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : монографія ;

Якщо говорити в цілому, то таке зміщення акцентів у сучасній правотворчості відповідає закономірностям еволюції національного права в інформаційній сфері провідних держав світу. Так, уряд США зробив пріоритетом своєї політики розвиток інформаційної інфраструктури, що є не лише інструментом забезпечення свободи доступу власних громадян до інформації, використання інформаційних технологій у розвитку національної економіки, а й засобом глобальних впливів. Цей напрям розвитку реалізується в США з 1993 р. за допомогою програми «Національна інформаційна інфраструктура: план дій». Згідно з цією ініціативою визнається, що інформаційну інфраструктуру створює переважно приватний сектор, при цьому держава в реалізації програми відіграє координуючу роль, гарантуючи забезпечення всіх американців інформаційними ресурсами за доступними цінами.

У Канаді концепцію національного суспільства розглядають як засіб збереження культурної ідентичності перед загрозою інформаційної експансії США і як засіб входження до економіки наступного століття.

Значних успіхів досягла Велика Британія, яка послідовно проводить політику надання інформації і послуг громадянам з боку держави через Інтернет. Так, державна інформаційна служба країни забезпечує доступ до більш як 300 державних організацій.

«Практично кожна з країн Європи має програму, присвячену формуванню національної політики в справі побудови інформаційного суспільства, причому ця політика сприймається не як данина моді, а як імператив, невиконання якого призводить до втрати конкурентоспроможності всієї країни, порівняльним зниженням рівня життя, втрати темпів розвитку і відкидання з передових економічних, торгових, технологічних позицій»⁴⁷⁵.

Повертаючись до специфіки розвитку законотворчого процесу в Україні, слід зауважити, що на його ефективність накладаються сьогодні особливі вимоги, пов'язані з інформаційною війною, у якій перебуває країна під час протистоянь із РФ та підконтрольними їй адміністраціями на територіях Криму та так званих ДНР та ЛНР. Особливу роль у цій війні відіграють засоби масової інформації. Вони містять у собі доволі широкий арсенал способів впливу на загальний інформаційний фон в українському національному інформаційному просторі, на формування оціночних критеріїв стосовно розвитку суспільних процесів у країні, через ці процеси діючи відповідним чином на економічні, політичні фактори розвитку.

Таким чином, ЗМІ у дедалі більшій мірі змінюють не лише звички людей, вводячи

НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. С. 7–24.

⁴⁷⁵ Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право. Київ : ДП Вид. дім Персонал, 2011. С. 39.

їм у підсвідомість нові установки, ініційовані владою чи відображенням інтересів політичних, економічних, релігійних та інших джерел впливу, але й докорінно змінюють (нав'язують) необхідні точки зору, бачення тієї чи іншої ситуації, погляди. За допомогою зарубіжних закладок в інформацію, реалізації темників через підконтрольні їм (так чи інакше) ЗМІ відбувається своєрідне зомбування масової свідомості. Відповідно, закодовані таким чином люди починають діяти в інтересах маніпулятора, у тому числі ворожого цьому суспільству, абсолютно цього не усвідомлюючи.

Характерними особливостями подібної тактики маніпулювання ЗМІ інформаційними технологіями з-за кордону є високий ступінь вибірковості впливів, швидка перебудова аргументації залежно від мінливої обстановки, комплексне застосування різних методів і прийомів психологічної війни, концентрація зусиль на тому чи іншому об'єкті, конкретній даті, регіоні, соціальної групи тощо. У цьому контексті і з урахуванням нинішньої ситуації в Україні цікава тема подачі інформації про нашу країну, її економічну та політичну ситуації в російських ЗМІ або, у цілому, у суспільно-політичному дискурсі сучасної Росії, що веде гібридну війну проти України.

У рамках інформаційної складової агресивних дій проти України експерти звертають увагу на характерний для російської пропаганди приклад формування образу історії України. Він знайшов своє відображення в показаному по каналу «Росія 24» фільмі – «Проект Україна». Цей фільм став своєрідним осередком цілого ряду характерних ідеологем. Серед основних з них – штучність української державності. У цьому зв'язку підкреслюється, що в пізні Середньовіччя і ранній Новий час поняття Україна не було. Сучасна ж Україна перебуває під потужним впливом західноукраїнських ідей, галицької ідеології, яка має мало спільного з ментальністю жителів Центральної України і тим більше зі Сходом та Півднем країни⁴⁷⁶.

Характерним є скоординований і одностайний підхід російських і проросійських медіа до питання Української державності, що в нинішніх умовах у своєму впливі легко долають географічні кордони. Наша державність трактується як штучний проект, з одного боку, а з іншого – вона можлива, але тільки в союзі з РФ, без неї ж державність України стає лише похідною від загроз галицького духу та галицького націоналізму. Така точка зору, курсуючи в російських ЗМІ, через інтернет-комунікації «вгвинчується» й до аудиторії українських користувачів.

У зв'язку з цим російська пропаганда робить усе можливе для дискредитації успіху Майдану як специфічної, характерної для українців, форми громадської самоорганізації, з одного боку. З іншого – така форма суспільного об'єднання базується, здебільшого, на

⁴⁷⁶ Див.: «Проект «Україна» (2015), фільм Андрія Медведєва.

використанні мережевих технологій, важливого інструменту соціального розвитку нового інформаційного суспільства. І той, і інший аспект сучасної української дійсності є небезпечним для реалій сучасної російської дійсності. Тим більше, що Майдану вдалося відстояти своє право на довготривале існування, перетворитися на своєрідний соціально-психологічний механізм, у ході застосування якого формуються нові громадянські якості українців на межі рішучого протистояння віджилим, консервативним формам організації суспільного життя і заміни їх новими, прогресивними. Таким чином, ціннісні орієнтири Майдану набули права для утвердження як сучасні орієнтири розвитку національного інформаційного простору.

Серед цих орієнтирів заслуговують на увагу ті, що забезпечують спадкоємність національних історичних традицій. У зв'язку з цим Майдан розглядається як повернення на новому історичному етапі до ідеї і прообразу козацької демократії при використанні нових можливостей інформаційних обмінів, що є дуже важливим у перенесенні ментальної української традиції на сучасну інформаційну основу. Через кілька віків ідея цієї національної самоорганізації і принцип вирішення актуальних питань суспільного розвитку, відновлюється на базі генетичної пам'яті сучасних українців і сучасної дійсності українського суспільства. Майдан, у цій пам'яті далеко не лише територія, зручна для зібрання великої кількості людей, а й символ єдності й прояву демократії, громадянськості нашого суспільства⁴⁷⁷.

Якщо пригадати історичні події минулого Козацької епохи і навіть Стародавньої Русі, скажімо в часи князя Володимира, то образ «Майдану» постійно повторюється. Важливі рішення не лише оголошувались для народу на майдані: княжі грамоти, гетьманські універсали і навіть Переяслівська Рада (також відбулась на майдані), але й санкціонувалися громадською думкою повноправних учасників зібрання. Така формула єдності політичних лідерів і народу притаманна нашій нації і є явищем доволі неординарним. Для сучасної російської дійсності, і не лише для російської, такі процеси в напрямі до розвитку громадянської активності стають дедалі більш небажаними і тому обумовлюють інформаційні атаки та дискредитацію.

В умовах розвитку сучасних інформаційних технологій відбувається процес піднесення значення громадської думки не лише як фактора санкціонування пропонуваніх рішень, а і як суб'єкта колективного їх творення, обговорення в мережах, на тематичних сайтах з використанням інтерактивних технологій тощо. Як інструмент демократизації, ці технології вже не потребують спеціального обговорення. Таким чином, відбувається процес поступової реалізації творчого потенціалу громадян у

⁴⁷⁷ Оніщенко О. С. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі. С. 123–124.

розв'язанні суспільно значущих проблем, самоорганізації суспільства⁴⁷⁸.

Майдан якраз і проявив себе як унікальний національний механізм вироблення та застосування обов'язкових форм демократичного голосування, всенародного віча, і є прообразом, що утверджує принципи розвитку нових рівнів громадянського суспільства у перспективі. Протягом віків цей принцип народного волевиявлення неодноразово застосовувався і буде застосовуватись у майбутньому, оскільки він близький нашій ментальності і нашим традиціям. І сьогодні, в умовах активізації глобалізаційних процесів, дуже важливим є збереження в національному інформаційному просторі ослаблених ниточок української своєрідності, пронизаних демократизмом, ментальною унікальністю. Майдан дав помітний поштовх у цьому напрямі, продемонструвавши здатність до спільного розуміння загального добра і бажаного майбутнього устрою.

Важливою складовою ефективного використання системи національних інформаційних комунікацій, крім забезпечення необхідного технологічного рівня їх функціонування, крім розвитку оптимальної мережі, є також якісна, відповідна інтересам національного розвитку інформація.

Майдан, або як його ще назвали, підкреслюючи свідому участь соціально активної частини українського народу, його середнього класу в боротьбі проти традиційно вже протягом останніх десятиріч злодійкуватих «очільників», – Революція гідності – ця подія дала поштовх для зростання сучасної національної самосвідомості українського народу, для зміцнення його стійкості, у протистоянні інформаційній агресії Російської Федерації. І цей емоційний поштовх має бути підтриманий використанням ресурсу національної семіотики, у консолідації регіональних ментальних традицій у сучасній соціокультурній єдності національного інфотворення, у збагаченні національного інформаційного розвитку прогресивними національними традиціями, значенням прийнятих у загальнонаціональному масштабі славнозвісних постатей в історії України⁴⁷⁹.

У великих обсягах нової різноманітної інформації, з якою стикається сучасна людина, звертає на себе увагу саме організований, скоординований на специфіку впливу, виходячи із запитів різних категорій населення, інформаційний вплив зі сторони інформаційних джерел РФ та підконтрольних їм закордонних видань. У масі нової інформації такий скоординований вплив є дієвим і сприймається частиною користувачів як найбільш достовірний. І така достовірність підтримується планомірним розкриттям

⁴⁷⁸ Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Ку-раса НАН України, 2016. С. 174.

⁴⁷⁹ Там само. С. 175.

наперед розробленої теми. Одна з найважливіших серед них – з урахуванням нинішньої кризи в Україні і, у першу чергу, кризи економічної, російські медіа активно почали «формувати» відповідний образ нашої країни. Україна сьогодні позиціонується російськими ЗМІ як дезінтегрована держава, з високим ризиком повного розпаду через нездатність нинішньої влади здійснювати реформи. Крім того, однією з найважливіших змістових ліній у формуванні образу України є економічна криза. З економічної точки зору образ України також демонструється вкрай неспроможним і неперспективним⁴⁸⁰.

Звертає на себе увагу той факт, що активно педалюючи тему української економічної кризи, російські ЗМІ посилаються і на зарубіжні видання, у тому числі проплачувані Москвою. За відгуками спеціалістів, «після проплати з'являється купа статей антиукраїнської спрямованості. Це абсолютно свідомі кампанії, що запускаються за гроші в західних ЗМІ і це помітно, – наприклад, коли виходять практично однакові статті в різних виданнях»⁴⁸¹.

Крім того, російські ЗМІ акцентують увагу і на тому, що, на їхню думку, «київська влада втрачає легітимність в очах не лише Москви, але й країн Європи, що може відбитися на суверенітеті»⁴⁸².

Слід зауважити, що в умовах інформаційної війни проявляється обставина, на яку і раніше звертали увагу дослідники – володіння контрольним пакетом акцій, або ж використання інших форм фінансового впливу зарубіжних власників, у переважній більшості видань, що виходять в Україні. Відповідно, їхній вплив є особливо відчутним, навіть, – дієвим в умовах реалізації спроб протистояння негативному інформаційному тиску з-за кордону.

Так, у російських ЗМІ використовується маніпулювання імперативними установками, тими, які, не отримують належного спростування з української сторони і доходять до нашої вітчизняної аудиторії:

– формується і використовується «образ ворога». Слід зазначити, що при маніпулюванні «образ ворога» впроваджується в суспільну свідомість у першу чергу і допомагає обґрунтувати будь-які непопулярні дії влади;

– «політика самоочевидного», коли за «очевидне» видаються добре підтасовані факти;

– дані соціологічних опитувань (як приклад: опитування, що проводились у Криму. – *Прим. авт.*). При опитуваннях більший вплив на громадську думку надають не

⁴⁸⁰ Порошенко в кризис расширяет бизнес. URL: <http://ukraina.ru/news/20150611/1013336330.html>.

⁴⁸¹ В западных СМИ за деньги России появляются статьи антиукраинской направленности. URL: <https://newsland.com/community/politic/content/v-zapadnykh-smi-za-dengi-rossii-poiavliaiutsia-stati-antiukrainskoi-napravlennosti/2807916>.

⁴⁸² URL: <http://www.riav.ru/entry/177555/>.

відповіді, а формулювання питань. Питання може активно впливати на моделі поведінки та ціннісні орієнтири. Опитування призводять до цілеспрямованого змішання подій і псевдоподій, фактів і думок, обіцянок і дій, дійсного стану справ та їх інтерпретації. Питання, складені в строго відповідній формі, змушують об'єкт маніпуляції включити в поле можливого вибору також цілі й наміри, до яких він непричетний.

Водночас позицію Москви щодо формування образу України в інформаційному просторі РФ деяким чином підтримують і експерти в наших ЗМІ⁴⁸³, допомагають російським формувати образ України та її економічного становища в очах наших громадян.

При всьому цьому звертає на себе увагу недостатня активність і увага до інформаційних процесів сьогодення з боку українських технологів. Вони звикли природно відчувати себе в атмосфері негативу, вважати цю атмосферу природною для ЗМІ і втрачають навик оперувати позитивом. У результаті читачеві, глядачу і слухачу щодня доносяться криваві сенсації, фрагменти красивого життя «героїв» позаконних статків, бездієвість закону та ін., що має негативне виховне значення і зовсім не сприяє становленню національного патріотизму, такого необхідного в наш час. Високий темп розвитку сучасного суспільства і відповідної оновлюваності інформації, потрібної для використання, вимагає постійного вдосконалення технологій обробки інформаційних ресурсів, організації їхньої ефективної роботи. Тому саме ці технології стають об'єктом атак в інформаційній війні.

Слід зазначити, що в контексті миротворчого процесу, Мінських домовленостей інформаційні диверсії, направлені в бік України, аж ніяк не знизили свою активність. Один із прикладів інформаційних вкидів (окрім вищевказаних), що активно поширювали в інтернет-ЗМІ: нещодавно група проросійських хакерів розповсюдила статтю про прибуття американських військових експертів, які нібито повинні були взяти участь у провокаціях на території України. Як докази хакери виклали копію так званого «листа від МЗС України до органів державної влади». Ця інформація сфальсифікована – іноземні інспектори відвідали Україну для проведення верифікаційних заходів, відповідно до Віденського документа 2011 р. Так званий «лист МЗС» було сфабриковано за допомогою графічного редактора. Хакери змінили дати реєстрації та інформацію про період перебування інспекційної групи на території України. Оригінальний лист датований 26 травня 2014 р., а не квітнем 2015 р., і містить інформацію про прибуття інспекційної

---

⁴⁸³ В Україні рекордно вирос процент компаній с зарплатой «в конвертах». URL: <https://www.obozrevatel.com/finance/analytics-and-forecasts/80659-v-ukraine-rekordno-vyiros-protsent-kompanij-s-zarplatoj-v-konvertah.htm>.

групи США на період з 28 травня по 6 червня 2014 р.⁴⁸⁴.

Слід зазначити, що в експертних колах вказують і ще на одну тему, яка буде активно використовуватися в інформаційних диверсіях проти України.

Експерти наголошують, що Москва намагатиметься спровокувати паніку з приводу підвищення тарифів. Вони зауважують, що «чималі кошти вливаються в підконтрольні ЗМІ з метою посилити медіа-активність агентів впливу в соцмережах, зокрема у мережі Facebook. Щогодини Кремль витрачає сотні тисяч рублів на те, щоб українські патріоти замість активної участі в процесах реформування країни і боротьби з корупцією билися в істериці й кричали “Зрада!”, “Все пропало! Нас злили!”»⁴⁸⁵. Водночас треба підкреслити наявність дійсних загроз від теперішніх і можливих у майбутньому інформаційних диверсій з боку РФ, які покликані підвищити градус напруження в суспільстві й можуть бути використані для різних провокацій на території України.

Як зауважують дослідники, «практично неможливо назвати жодного фактора міжнародного співробітництва, який за певних умов, неможливо було б використати як інформаційно-психологічний вплив»⁴⁸⁶.

Одним з таких аргументів є географічне положення України, пов'язане із розміщенням важливих євразійських та системи «Північ – Південь» різноманітних і дуже важливих для світової економіки транспортних магістралей. Власне, Україна розташована в самому центрі міжцивілізаційних контактів, і цей центр використовується в процесі розширення інформаційно-психологічної війни не лише проти України, а й поза її межами. Цей фактор міг ставати ефективною підмогою для економіки, політичного життя країни, як це відомо з численних прикладів в історії про розвиток держав на перетині міжнародних транспортних артерій. В умовах інформаційної війни з РФ він перетворився у додаткову загрозу Україні, оскільки значна частина транспортних можливостей Росії у взаємовідносинах із зовнішнім світом була пов'язана з використанням території нашої країни. Міжнародні транспортні артерії, водночас, певною мірою проявляють також інтереси значного числа країн у глобалізованому світі. І цей фактор також використовується російською пропагандою, створюючи уявлення про ненадійність таких маршрутів в умовах нинішньої ситуації в Україні. При цьому в хід пускаються яскраво подані багатьма ЗМІ, прокоментовані анонімними і відомими експертами факти і про безперспективність збудованої і

---

⁴⁸⁴ Информационная война России против Украины становится все изощреннее. URL: <http://donpress.com/news/29-04-2015-informacionnaya-voyna-rossii-protiv-ukrainy-stanovitsya-vse-izoshchrennee>.

⁴⁸⁵ Информационная война: ожидания и прогнозы. URL: <http://tribun.com.ua/25492>.

⁴⁸⁶ Поляруш А. А. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии. Київ : Издательство Кий, 2011. С. 70.

насправді блокованої саме російськими компаніями у Європі гілки нафтопроводу «Одеса – Броди» (з можливим наступним продовженням до Гданська і трубопроводів індустрії Північної Європи), і роздмухування фактів, пов'язаних із корупційними проявами на українських кордонах, і активна пропаганда своєї версії трагедії із малайзійським Boeing⁷⁷⁷ в українському повітряному просторі⁴⁸⁷, і багато ін. Негативна інформація стосовно потенційно сильних міжнародних транспортних можливостей України, військові дії на Донбасі значною мірою нейтралізують ці можливості.

Контроль над національною транспортною інфраструктурою, участь у керуванні транснаціональними магістралями по переміщенню енергоносіїв, інших товарів, людей могло б бути хорошою економічною базою для активного входження України також і у відповідний сектор глобального інформаційного простору, утвердження там як рівноправного партнера при вирішенні найважливіших загальноцивілізаційних завдань. Однак в умовах розвитку інформаційного суспільства без належного інформаційного супроводу, а в умовах інформаційної війни – при дискредитації інформаційним опонентом наявних можливостей – географічні переваги України значною мірою нейтралізуються, слабо сприяють розвитку країни. Це ж саме стосується залізничного та водного транспорту, портової інфраструктури, будівництва і експлуатації автомагістралей на рівні світових стандартів насамперед відповідно до систем міжнародних маршрутів автоперевезень і комбінованих транспортних маршрутів, розвитку системи авіаперевезень.

Значення географічного положення України могло б зростати при достатньому використанні фактора відкритості її суспільства. При цьому результатом реалізації такого фактора могла б бути і додаткова аргументація для закріплення в числі впливових держав у світі при використанні особливостей інформаційного суспільства, розвитку соціально значущої контактності його структур. Водночас набуває необхідності процес суспільного блокування зростаючих проблем, пов'язаних з негативними впливами глобалізації (Україна вже відчула ці впливи насамперед у складноконтрольованих міграційних процесах, проблемами поширення наркоманії, СНІДу тощо).

Відкритість українського суспільства в певних негативних проявах позначилася з початком подій на Півдні та Сході України, у процесі посилення інформаційної війни проти України. Протистояння в такій війні потребувало внутрішньосуспільної консолідації, що в умовах відкритості суспільства з нечітко окресленими правовими

---

⁴⁸⁷ «Путин зашел слишком далеко». Западные СМИ о сбитом Boeing 777. URL: http://news.liga.net/foreign/politics/2576331-putin_zashel_slisshkom_daleko_zapadnye_smi_o_sbitom_boeing_777.htm.

межами, без наявності об'єднуючої національної ідеології (що кілька років тому з боєм констатував перший Президент України Л. Кравчук) становить серйозну проблему. Не можна це зауваження сприймати лише як емоційне. Адже при розвитку інформаційної війни, її цілеустановчі орієнтири змінюються залежно від результатів. Дослідники стверджують, що «слід звернути увагу на постійне зростання значення ментального фактора. Можна з певністю говорити про такий феномен, як ментальні війни, в яких можна виділити етнокультурний та інформаційний компоненти ментальної боротьби»⁴⁸⁸.

Останні дослідження підтверджують прозорливість першого Президента України, оскільки в них на фактичному матеріалі доводиться, що ментальна війна стає тією стадією інформаційної війни, коли результатом передбачається повне та незворотне знищення переможеної нації на арені людської історії⁴⁸⁹.

В умовах української відкритості, захопленні демократичними свободами без меж, при тривалому впливі російських теле- та радіоканалів, при узгодженості їх політичних позицій на фоні різновекторності українських, що відображали інтереси різних олігархічних кіл, тривалий час завойовувалось довір'я українського слухача та глядача. Скоординована інформаційна діяльність цих джерел інформації аж до Майдану, до бойових дій на Сході робили непомітними і методи «дозованої» інформації, дезінформації, і введення в інформацію про події, одержану з офіційних джерел особистісних тенденційних фактів, розмірковувань і припущень та впливу інформації «без коментарів», після попередньої інформаційної обробки аудиторії, що сприймає інформацію, і заборонені міжнародним законодавством технології «25 кадру» тощо.

Дослідники зазначають, що «ефективним засобом психологічного впливу залишаються трансляції FM-радіостанцій (здебільшого, російськомовних або тих, де російськомовний продукт, як правило, переважає україномовний), які завдяки поєднанню з музичним супроводом значно підвищують сугестивність і некритичність сприйняття радіоінформації, що скеровується на слухача. Значна увага приділяється розробці спеціальних засобів впливу, до яких належать засоби психотропної зброї, зокрема торсійних технологій та дистанційних методів управління психофізичним станом людини⁴⁹⁰.

Фахівці у зв'язку з цим зазначають, що скероване в певному напрямі

⁴⁸⁸ Поляруш А. А., Юрченко А. М. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии. С. 67.

⁴⁸⁹ Див.: Онищенко О. С., Горовий В. М. Ментальний імунітет як чинник збереження національного інформаційного простору. *Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України*. 228 с.

⁴⁹⁰ Шевчук П. І. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_11.

електромагнітне випромінювання певних частотних діапазонів може спричиняти відчутні зміни в людському організмі, а також призводити до повної втрати контролю за собою (зомбування), викликати стійку агресію тощо⁴⁹¹.

При цьому звертає на себе увагу й певна стурбованість інформаційною активністю з боку Росії експертами інших країн. Ця стурбованість обумовлена не лише і не стільки солідарністю з Україною, що обрала демократичні орієнтири свого майбутнього. Ця стурбованість обумовлена зростаючою інтеграцією нашої держави в глобалізований, взаємозалежний світ, зростаючою увагою до арени цивілізаційних протистоянь, що зачіпають у все більшій мірі не лише інтереси європейських держав, але й США, у кінцевому підсумку всі регіони світу.

У зв'язку з цим, К. Макгрю на сторінках The Guardian писав: «Мережа агресивної пропаганди Росії навряд чи переконала світ у тому, що в Україні при владі нацисти, Крим був окупований завдяки референдуму, а Німеччина – провальна країна. Але цей потік дезінформації переконав американських політиків у тому, що російська пропаганда – це найбільша загроза безпеці США з часів розпаду СРСР».

К. Макгрю зазначив, що деякі впливові конгресмени вимагають відновлення американської пропагандистської машини часів Холодної війни.

Керівник офісу видання Gazeta Wyborcza в Києві, воєнкор П. Андрусечко розповідав, що в Польщі з російських ЗМІ є радіо та інтернет-портал Sputnik, а ще її «агенти» дуже активні в соціальних мережах. «Найбільша проблема в тому, що Росія хоче знайти польських журналістів, які будуть представляти її інтереси», – підкреслив експерт⁴⁹².

Водночас чиновники в США переконані, що Росія намагається розпалити проросійський націоналізм у Європі, зокрема в країнах Балтії, щоб дестабілізувати регіон і підірвати популярність ЄС і НАТО⁴⁹³.

При цьому представник Європейського Союзу в Брюсселі, посилаючись на доповідь East StratCom Taskforce, підготовлену підрозділом стратегічної комунікації зовнішньополітичної служби ЄС (EEAS), який спеціалізується на Східній Європі, повідомив, що, за даними експертів, існує значна ймовірність того, що Москва спробує вплинути на вибори у європейських країнах 2017 р. Так само, як це вона намагалася зробити в США. Автори доповіді вже зафіксували 2,5 тис. прикладів дезінформації з

⁴⁹¹ Зброя Третьої світової війни. URL: <http://www.personal-plus.net/forum/read.php?1,27794>.

⁴⁹² Російська пропаганда в Німеччині, Польщі та Грузії: що нового? URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_nimechchini_polschi_ta_gruzii_scho_novogo/.

⁴⁹³ URL: http://zn.ua/WORLD/v-ssha-zagovorili-o-borbe-s-propagandoy-kremlya-metodami-holodnoy-voyny-the-guardian-174444_.html, 27. 04. 2015.

боку Росії. «Ведеться неймовірно масштабна, принаймні частково організована кампанія проти ЄС, його політиків і його принципів», – повідомляв виданню Spiegel Online співрозмовник із зовнішньополітичної служби ЄС. За його словами, головний об'єкт нападів російської дезінформаційної кампанії – канцлер Німеччини А. Меркель, зокрема її політика стосовно біженців і позиція щодо санкцій проти РФ; пропаганда – «частина державної політики» Росії; Кремль напряму контролює ЗМІ та «щоденно вказує їм, про що слід писати, а про що ні»⁴⁹⁴.

Європейці намагаються самі протидіяти інформаційному наступу Кремля. Латвія запропонувала створити російськомовний канал, який транслюватиметься на весь Балтійський регіон. Естонія має наміри запуснути аналогічний канал до кінця року. Велика Британія й Данія закликали ЄС надати фінансову допомогу незалежним російськомовним телеканалам. Німеччина планує створити свої програми російською мовою для етнічних росіян у Балтії.

ЗМІ повідомляють, що у Євросоюзі намітилися два шляхи протидії пропаганді:

1. Точкові удари. Вони націлені на керівництво телеканалів (санкції), журналістів-пропагандистів (видворення і депортація), фінансові статки кремлівських медіа (блокування рахунків, арешт майна тощо). Проте ці дії не мають системного характеру.

«Протидія пропаганді її ж власними засобами вважається ціннісно неприйнятною, а інші засоби не є настільки ефективними», – підкреслив науковий директор Інституту євроатлантичного співробітництва О. Сушко. На його думку, «головна проблема в тому, що пропаганда успішно використовує інфраструктуру вільних медіа і свободи слова, де вона може діяти безперешкодно, спираючись на наявний високий рівень свобод. Тиск на пропагандистські ЗМІ може подаватися на Заході як утиски свободи ЗМІ, тож можливості такого тиску є обмеженими».

2. Напрацювання стратегії спротиву. На цьому шляху великих зрушень мало. І це не повинно дивувати. На думку О. Сушка, сучасна пропаганда – інструмент авторитарних режимів, а в демократичному світі існує певна пересторога як до «пропаганди», так і до контрпропаганди⁴⁹⁵.

Привертає до себе увагу також і те, що зміна геополітичної та безпекової ситуації довкола Європейського Союзу, яка була серед іншого спричинена появою нових

---

⁴⁹⁴ Експерти зафіксували 2,5 тисячі прикладів дезінформації з боку Росії: головна мішень – Меркель. URL: <https://www.unian.ua/world/1738986-eksperti-zafiksuvali-25-tisyachi-prikladiv-dezinformatsiji-z-boku-rosiji-golovna-mishen-merkel.html> (дата звернення: 24.02.2017).

⁴⁹⁵ Війна з брехнею. Чому Європа програє російській пропаганді. URL: http://espreso.tv/article/2016/10/25/quotrasha_tudeyquot_i_kompaniya_yak_yevropa_prottydiye_rosiyskiy_propagandi (дата звернення: 20.02.2017).

конфліктних зон у Східній Європі і на Близькому Сході та агресивною політикою Російської Федерації, спонукала ЄС до вироблення нового комплексного бачення своєї зовнішньої і безпекової політики. У результаті, у червні 2016 р. на засіданні Європейської ради була схвалена Глобальна стратегія ЄС «Спільне бачення, Спільна дія: Сильніша Європа» (EU Global Strategy «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe», EUGS ⁴⁹⁶).

П'ятьма пріоритетами зовнішньої діяльності ЄС були визначені:

- посилення безпеки й оборони;
- інвестування у стійкість держав і суспільств на Сході і Півдні;
- розвиток інтегрованого підходу до конфліктів і криз;
- сприяння та підтримка спільного регіонального порядку;
- посилення глобального управління на основі міжнародного права.

Показовим є також і те, що у 2015 р. Україна стала асоційованим членом Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Таке членство надало українським учасникам рівноправний статус з їхніми європейськими партнерами, а також відкрило можливості впливу на формування змісту Програми.

«Горизонт 2020» – це найбільша програма Європейського Союзу з фінансування науки та інновацій із загальним бюджетом близько 80 млрд євро, розрахована на 2014–2020 рр.

Програма сконцентрована на досягненні трьох головних завдань:

- зробити Європу привабливим місцем для першокласних науковців;
- сприяти розвитку інноваційності та конкурентоспроможності європейської промисловості та бізнесу;
- за допомогою науки вирішувати найбільш гострі питання сучасного європейського суспільства.

Відповідно до цих завдань, Програма «Горизонт 2020» поділена на три основні напрями:

1. Передова наука, яка є відкритою для високоякісних індивідуальних і командних дослідницьких проектів в усіх галузях знань, включаючи гуманітарні.

2. Лідерство в галузях промисловості, у яких фінансується розробка нових технологій і матеріалів, включно з ІСТ, та космічні дослідження; крім того, у межах цього напрямку доступні фінансові інструменти для впровадження інновацій у малому та середньому бізнесі.

3. Суспільні виклики, із широким спектром дослідницьких проектів від поліпшення

---

⁴⁹⁶ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. URL: <http://europa.eu/globalstrategy/en>.

якості транспорту, їжі, системи охорони здоров'я та безпеки до питань європейської ідентичності і культурної спадщини ⁴⁹⁷.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що, не зважаючи на розгорнуту проти України масштабну, різноаспектну війну (інформаційну, інформаційно-психологічну й навіть певною мірою ментальну), її організаторам не вдалося добитися дезінтеграції українського суспільства та розвалу Української держави. Останні дослідження свідчать саме про значення природної ментальної стійкості українців в умовах зовнішніх загроз.

Спираючись на міжнародну солідарність у нинішній інформаційній війні, наше суспільство має розвивати власний, національний ресурс протистояння, оскільки лише він повністю відповідатиме інтересам Української держави. Слід при цьому враховувати, що природна ментальна стійкість українців – ресурс хоча й могутній, але не безмежний. Він ніколи ще не відчував такого тиску, як в умовах глобалізації, інформаційної війни. Тому завданням національної ваги сьогодні є розвиток національного інформаційного ресурсу, національної ідеології, національної науки, що сприяло б зміцненню нації й розвитку її перспектив. Озброєна переконливою перспективою, потужним ресурсом розвитку нація зможе здобути перемогу в інформаційних протистояннях і вибороти собі достойне місце в міжнародному співтоваристві.

---

⁴⁹⁷ Horizon 2020. The EU framework programme for research and innovation. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>.

5.1. Інформаційні потреби сучасного користувача

і розвиток бібліотечної діяльності

Суспільна значущість людини в інформаційному суспільстві прямо залежить від ефективності використання нею наявних інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку. Ця ефективність прямо залежить від:

- якості пошукової роботи в масивах продукованої людством інформації, що стрімко зростають;

- якості підготовки відібраних інформаційних ресурсів до використання на практиці суспільно значущої інформаційної діяльності;

- якості пошуку оптимальних рішень наявних виробничих проблем;

- якості синтезу наявної інформації і створення на її базі інформації нової, необхідної для організації нового рівня діяльності під час розв'язання суспільно необхідної проблематики;

- швидкості темпів реалізації вищеперерахованих компонентів ефективного використання інформаційних ресурсів, які забезпечуються в тому числі рівнем підготовки людини інформаційного суспільства до використання технічної бази та, власне, самою технічною базою.

При цьому загально визнаною стала зумовлена розвитком інформаційно-комунікативних технологій «віртуалізація» читача. За останні 10 років кількість онлайн-відвідувань значно перевищує кількість користувачів, які фізично відвідують бібліотеку (зрозуміло, ідеться про бібліотечно-інформаційні установи, чиї сайти та ресурси є в інтернет-просторі). Це відбувається за рахунок нарощування доступного бібліотечного інтернет-ресурсу, як представленого на сайтах бібліотек (електронні каталоги, бази даних, оцифровані раритети, електронні версії видань тощо), так і розвитку власне бібліотечного контенту в соціальних мережах; створення спеціальних версій сайтів, якими можна користуватися з мобільних телефонів та інших пристроїв; розвитку відповідних сервісів дистантного обслуговування⁴⁹⁸.

⁴⁹⁸ Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ : Академперіодика, 2014. С. 17.

За наявних на сьогодні обсягів інформаційних ресурсів, при прискоренні темпів суспільного розвитку, що обумовлюють необхідність відповідного звуження часових рамок для прийняття необхідних у суспільній діяльності рішень, при наближенні інформаційних процесів безпосередньо до проблематики прийняття конкретних і актуальних виробничих рішень, урешті-решт при необхідності здійснення синтезуючих, інтегруючих операцій, пов'язаних із створенням інформації для нової дії, суспільна практика показує необхідність розділення професій в інформаційній сфері суспільної діяльності. Безпосередньо логіка розвитку сучасних інформаційних процесів у цивілізаційному вимірі, і спротив прояву нових тенденцій розвитку з боку віджилих алгоритмів суспільної еволюції, і негативні складові в розвитку нових інформаційних відносин (як, наприклад, інформаційний тероризм, організація інформаційних війн тощо) обумовлюють прояв тенденції до формування цілісного загальноцивілізаційного організму, зі зміцненням внутрішньої єдності його складових.

Проведені в контексті реалізації планів інформатизації суспільства заходи з організації доступу до інформаційних ресурсів передбачають у перспективі можливість їх активного засвоєння саме для творчого використання в практичній діяльності.

Розвиток інформаційних ресурсів на всіх рівнях їх функціонування, створення обсягів інформації, з якими раніше ніколи не стикалася людська цивілізація, глобальна інформатизація й інтернет-технології обумовили не лише новий якісний рівень розвитку суспільства, а й породили численні проблеми зростання, розв'язання яких потребують реалії нового інформаційного суспільства. Ці реалії базуються на необхідності реалізації основоположних принципів цього суспільства: підвищення продуктивності праці в інформаційній сфері, удосконалення ефективності використання інформаційних ресурсів.

На важливу особливість еволюції загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів справедливо вказує Р. Абдеев, говорячи про основні рівні самоорганізації суспільства: «На першому етапі домінував пізнавальний аспект, на другому – енергетичний, а на третьому – інформаційно-управлінський, причому заперечування одного напряму іншим означало не відмову від досягнутого різноманіття, а зміну генеральної лінії розвитку, при якій все цінне, що було досягнуто раніше, зберігалось й одержувало подальший розвиток»⁴⁹⁹.

Однак оперування системою сучасних інформаційних ресурсів пов'язано з рядом складнорозв'язуваних проблем. Одна з них пов'язана саме з відсутністю в сучасному суспільстві практики продуктивної роботи з великими обсягами інформації. У середині

---

⁴⁹⁹ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. С. 315.

минулого століття суспільство зіткнулося при розв'язанні актуальних проблем з труднощами пошуку потрібної інформації у швидкозростаючій системі ресурсів, розміщених, як уже зауважувалося вище, у різних бібліотечних установах, архівах, наукових та інших інформаційних центрах. При цьому трудові затрати, пов'язані з проведенням пошуку, реальні часові межі його здійснення доволі часто ставали сумірними із затратною відповідних ресурсів на розв'язання існуючих проблем шляхом повторного створення необхідних інформаційних продуктів. Дублювання у створенні значної частини інноваційних ресурсів істотно знижувало ефективність використання інформації на найважливіших напрямках інноваційного розвитку. Розроблення і впровадження сучасних технологій оброблення великих масивів інформації, насамперед електронної, привели до значного зменшення того дубляжу і втрат, про які так багато говорилося в публікаціях періоду так званого інформаційного вибуху 50–60-х років минулого століття.

Стрімке збільшення виробництва нової інформації у світі у зв'язку з розвитком процесів глобальної інформатизації проблему оброблення зростаючих її масивів робить більш актуальною. І справа тут не лише в постійній необхідності вдосконалення пошукових інструментів і намаганні за їхньою допомогою більшою мірою замінити трудомісткі операції в роботі інформаційних працівників, які працюють над відбором і обробкою потрібних замовникам інформаційних ресурсів. Справа також у необхідності реагування на зростаючий фактор багатомовності в Інтернеті, у повільному, виходячи з потреб сучасності, розвитку якості перекладу текстів (з мови на мову), виведення на загальноцивілізаційний рівень специфіки викладу інформації при розвитку потреб у ресурсах глобального значення в різних кінцях світу, при розвитку системи глобальних і регіональних інформаційних комунікацій як єдиної загальноцивілізаційної інформаційної системи.

Водночас донесення користувачу згаданої специфіки, запоруки найпродуктивнішого в самотності творення і викладу інформації на рідних мовах, є важливою обставиною сучасних інформаційних обмінів, цінність яких з реалізацією можливостей для національного розвитку та інтеграції у розв'язанні загальносуспільних проблем постійно збільшується. Ускладнення відбору необхідної інформації з глобальних ресурсів обумовлюється також розвитком ринкових відносин в інформаційній сфері та зростаючого сегмента інформаційних продуктів і послуг, що реалізуються як товарна продукція зі зростаючою вартістю.

У загальних обсягах продукованих ресурсів за умови їх постійного зростання складніше знайти вузькоспеціальну інформацію або ж просто таку, що тематично

відповідає запитам користувачів⁵⁰⁰. При цьому мається на увазі інформація якісна. Однак на нинішньому етапі розвитку продукування інформаційних ресурсів глобальний інформаційний простір переповнений низькопробною, неякісною інформацією, що значно ускладнює пошуки якісних ресурсів. Значні обсяги неякісної інформації обумовлені:

- непрофесійністю або ж недостатньою професійністю виробників нової інформації в контексті розвитку інформатизації, забезпечення широкого доступу як до використання, так і до продукування нової інформації;

- недотриманням (ігноруванням з певних причин) міжнародних стандартів на інформаційне виробництво;

- низьким технічним рівнем устаткування, на якому здійснюється виробництво нової інформації, що обумовлює низьку якість виготовлення продуктів, введення в інформаційний простір технологічних шумів тощо;

- наявність в інформаційному просторі шкідливої та ворожої українському суспільству інформації, введення в нього дезінформації й інформації, пов'язаної з кібертероризмом⁵⁰¹.

Реалії сьогодення відповідають потребі формування нового мислення громадян, яке відповідало б атмосфері еволюційних процесів інформаційного суспільства, самоусвідомлення людини в цьому суспільстві, розуміння обов'язків, що покладаються цим суспільством на його членів. Ці реалії мають базуватися також на нових організаційних, правових і техніко-технологічних рішеннях, пов'язаних з інформаційною революцією, що відбувається в останні десятиріччя, з розвитком електронних інформаційних технологій, їх упровадженням в усі сфери життя суспільства, у тому числі й у бібліотечну систему. Дослідники трансформації сучасної бібліотечної роботи на міжнародній науковій конференції в Харкові справедливо твердили, що традиційних форм бібліотечної роботи навіть з електронними ресурсами замало – «перед бібліотекою слід ставити нові цілі: сприяти взаємодії виробників, генеруючих інформаційні потоки, і їхніх споживачів; створювати умови для роботи посередникам, які надають сервіс з обслуговування учасників інформаційного обміну»⁵⁰². Таким чином, вони доходять висновку щодо необхідності перебудови бібліотечної роботи в напрямі розвитку активних її форм. І хоча при цьому вони не

---

⁵⁰⁰ Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.). С. 257.

⁵⁰¹ Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності. 208 с.

⁵⁰² Афенченко Г. Ф., Лубенець С. В. Використання баз даних у діяльності бібліотек / Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф. (26–27 листоп. 2015 р.); відп. за вип. Н. М. Кушнарченко. Харків : ХДАК, 2015. С. 169.

охоплюють у своїх пропозиціях усіх затребуваних суспільством нових форм бібліотек – сучасних аналітичних центрів, але безпосередньо постановка проблеми заслуговує на підтримку.

Процеси інформатизації українського суспільства, інтенсифікація в ньому інформаційних обмінів, істотні зміни у свідомості членів суспільства, яке на сьогодні вже значною мірою відповідає ознакам інформаційного, є важливими факторами оновлення сучасної бібліотечної діяльності. Ці проблеми пов'язані насамперед з необхідністю оновлення методик управління їхнім ресурсом і розробкою методик активної діяльності в інформаційному просторі, організації ефективного використання суспільством їхніх фондів.

У зв'язку з цим удосконалення діяльності бібліотечних установ, що входять у систему структур, які в сукупності становлять інформаційну основу національного розвитку, здійснюється під впливом двох основних чинників. Один з них пов'язаний з проявом закономірностей розвитку інформаційного суспільства, теоретичними й методологічними напрацюваннями на цю тему, вивченням передового зарубіжного досвіду розвитку бібліотечної діяльності. Ще один з основних пов'язаний з вивченням вітчизняного читацького середовища користувачів електронними ресурсами, що становлять найбільш соціально активну частину суспільства.

Проведені бібліотечними фахівцями дослідження змін читацької аудиторії протягом останнього півтора десятка років дають певне уявлення про основні тенденції еволюції читацького контингенту відповідно до кардинальних перетворень у економічному, соціально-політичному й культурному житті України. Так, результати маркетингового дослідження читачів, що проводилось на базі відділу комплексного бібліотечного обслуговування НБУВ, показують, що читачі універсальних залів бібліотеки найповніше задовольняють свої інформаційні запити, замовляючи наукову та науково-популярну, навчальну літературу із підсобного фонду, необхідну для навчального процесу та професійної діяльності (45 %); високий рейтинг мають також підсобні фонди періодичних видань (37 %); фонду художньої літератури відділу комплексного бібліотечного обслуговування віддають перевагу лише 5 % респондентів; 13 % використовують електронні інформаційні ресурси⁵⁰³.

Зміни у якісному складі цієї категорії читачів обумовили необхідність відповідних коректив, пов'язаних з бібліотечним обслуговуванням. Вони мали виходити із запитів читачів, які хотіли одержати від бібліотеки інформацію, що давала б відповіді на питання, пов'язані із специфікою розвитку різних сфер бізнесу.

⁵⁰³ Коваль Т. Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2012. Вип. 7. – С. 182–188.

Однак удосконалення бібліотечного обслуговування цієї категорії читачів стикається з рядом як суб'єктивних, так і об'єктивних бар'єрів. Суб'єктивні насамперед пов'язані з повільним усвідомленням бібліотечними працівниками необхідності змін у відносинах бібліотекар – користувач, диктованих специфікою сучасності, що потребує не стільки створення умов для поліпшення доступу до фондів, скільки вдосконалення методики надання інформаційних послуг. Такі послуги мають включати первинну обробку потрібної замовнику інформації (тематичний відбір джерел, виділення необхідного матеріалу тощо).

Об'єктивні обставини обумовлені такими факторами:

– десятиріччями комплектування фондів здійснювалося відповідно до запитів минулого, радянського суспільства та змістовно не повністю відповідає запитам, що обумовлені реаліями сьогодення;

– кризові явища 90-х років минулого століття в нашій країні обернулися для бібліотек значним звуженням можливостей або ж повною їх втратою для комплектування новою літературою, поповнення фондів новими інформаційними ресурсами;

– видавнича діяльність в Україні не забезпечувала й нині не забезпечує бібліотеки новою, потрібною сучасному читачеві вітчизняною літературою;

– навіть існуюче нині обмежене комплектування бібліотечних установ зарубіжними виданнями є не досить ефективним, оскільки для читаючої аудиторії в нашій країні все ще істотне значення мають мовні бар'єри. Крім того, специфіка пострадянської перебудови нашого суспільства не дає можливостей для ефективного перенесення західного досвіду на економічну, політичну, соціальну основу нашої дійсності без відповідної адаптації. У сучасному ритмі суспільного життя час для такої адаптації дуже обмежений. Така ситуація в сукупності обумовлює той факт, що сьогодні попит на зарубіжну літературу в середовищі практиків у різних сферах суспільного життя все ще доволі обмежений.

Матеріали соціологічних досліджень кінця 90-х років ХХ ст. підтверджують лише часткове задоволення потреб користувачів наявними бібліотечними ресурсами. Так, для великої бібліотеки число таких читачів становило не менше 35 %⁵⁰⁴. У сільських бібліотеках, де в кризовий для нашого суспільства час комплектування велося лише деякими періодичними виданнями або ж лише від випадку до випадку, зміст одержуваної інформації не повністю задовольняв 56,6 % читачів, а 36,6 % тих, хто

---

⁵⁰⁴ Там само.

звертався до бібліотеки, узагалі одержали відмову в наданні потрібної інформації⁵⁰⁵.

Аналіз цих соціологічних опитувань говорить про закономірне, на жаль, явище – втрату бібліотеками читачів-фахівців, які опинилися без роботи⁵⁰⁶.

У період глибокої суспільної кризи в економічній сфері суспільного життя України різко знизилася затребуваність з боку держави в наукових дослідженнях, що, у свою чергу, обумовило зменшення зацікавленості в новій науковій літературі. Як зазначає Т. Коваль, хоча в кількісному відношенні зовнішня міграція з науки в цей час була доволі незначною, «проте від'їжджали насамперед талановиті кваліфіковані науковці», спостерігалася також внутрішня міграція – перехід фахівців з науки в інші сфери діяльності, «значно зменшився і сегмент академічного читача, зокрема співробітників академічних інститутів АН України, які довгі роки були переважаючою категорією користувачів наукових бібліотек»⁵⁰⁷.

До кінця 90-х років ХХ ст., за даними В. Немошкаленка, З. Савіної, Н. Березіної та інших дослідників⁵⁰⁸, простежується значне омолодження читацької аудиторії бібліотек за рахунок студентської молоді та учнів. Факторів, що обумовлюють цю тенденцію, чимало, однак вони навряд чи свідчать про повернення до часів «найбільш читаючої нації». І хоча варто зазначити, що і шкільні, і вишівські програми на сьогодні орієнтовані більшою мірою, ніж раніше, на самостійну, творчу роботу молоді в процесі засвоєння знань, однак поряд із цим до відвідування бібліотек цю категорію читачів спонукає також і інше. Так, стрімке збільшення кількості вищих і середніх навчальних закладів за рахунок приватних не було забезпечено відповідною кількістю навчальних бібліотек (витрати на такі цілі в нових навчальних закладах не належать, як правило, до найнеобхідніших). Водночас матеріальний стан більшості молодих людей, що навчаються, не дає змоги купувати підручники. Крім того, випуск вітчизняної навчальної літератури державою належною мірою не підтримується й не забезпечує необхідних потреб. Тому підручники і є найбільш затребуваними в бібліотеках молодими читачами.

Великий інтерес до літератури гуманітарного профілю, що в останнє десятиріччя

---

⁵⁰⁵ Роль маркетингових досліджень в оптимізації обслуговування користувачів Надвірнянської ЦБС Івано-Франківської області. *Бібл. планета*. 2006. № 1. С. 31.

⁵⁰⁶ Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів. *Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя* : зб. наук. пр. ; Нац. парлам. б-ка України. Київ, 1998. С. 22–28.

⁵⁰⁷ Коваль Т. Український читач на тлі суспільних перетворень. С. 30.

⁵⁰⁸ Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ ст. та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек. *Бібл. вісн.* Київ, 2001. № 6. С. 2–7; Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів. С. 22–28; Березина Н. Е. Современная читательская аудитория Российской государственной библиотеки. *Мир б-к сегодня* : науч. информ. сб. Вып. 21. Москва, 1998. С. 56–60.

тримається на рівні понад 60 % від загальних обсягів користування, обумовлюється глибинними перетвореннями в структурі сучасного українського суспільства й намаганням читаючої частини населення розібратися в цих процесах, знайти в них своє місце, у певних категорій – проявити свою активність. Слід, однак, зауважити, що високий процент читачів гуманітарного профілю ще не говорить про їхню масовість у загальносуспільному вимірі.

Дослідження особливостей інформаційної сфери пострадянського сучасного суспільства говорять про наявність у нашому соціумі трьох основних інформаційно зорієнтованих страт: 2–10 % – істеблішмент і його обслуга; близько 30 % – інформаційно пасивні та консервативні; понад 60 % – під впливом ряду факторів збайдужілих стосовно інформаційних потреб є на сьогодні «масовізованими»⁵⁰⁹. З іншого боку, за матеріальним станом за час після розпаду Радянського Союзу «лише незначна частина пануючої верхівки здобула можливість вести західний спосіб життя. Відповідно сформувалася потужна сфера її обслуговування. Відбулося катастрофічно швидке розшарування до того майже однорідного суспільства⁵¹⁰. Загальним неспростованим висновком є «незаідеологізований» характер свідомості українського істеблішменту, ...надзвичайно високий відсоток тих, хто не визначився»⁵¹¹, що віддзеркалює наявну до останнього часу політичну неструктурованість нашого суспільства.

Виявлені в процесі досліджень зміни в інтересах усіх категорій читацької аудиторії, в інтересах, пов'язаних з доступом до інформації та її використанням громадянами України в більш широкому вимірі, говорять про необхідність постійного врахування цих обставин та вдосконалення діяльності бібліотечних установ. Цей процес буде ефективним і не відставатиме помітно від вимог часу за умови систематичного аналізу таких запитів і ведення прогностно-аналітичної роботи, наслідком якої буде уявлення і про зміни в структурі користувачів, і про їхні інформаційні потреби.

Основний принцип, на якому має будуватися організація прогностичних досліджень, при цьому пов'язаний із загальносуспільною ситуацією, демократичним вибором нашого суспільства, орієнтацією його на конституційно задекларовану побудову «соціальної, правової, демократичної» держави. Завдання, спрямовані на формування суспільства, а також державотворчі, реалізації яких має сприяти система бібліотечних закладів у нашій країні, ускладнюються поглиблюваною протягом останніх півтора року

---

⁵⁰⁹ Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. Київ : НІСД, 2002. С. 626.

⁵¹⁰ Там само. С. 627.

⁵¹¹ Там само. С. 628.

нерівністю в доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей унаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій⁵¹². Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогнозних характеристик при вивченні еволюції в середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, а й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, процес удосконалення його самоуправління, самоорганізації.

В умовах фактичної нерівності професор Стенфордського університету Л. Даймонд вважає можливим суспільний процес при налагодженні чесної і всеохоплюючої конкуренції між індивідуумами чи організованими групами за впливові посади в уряді; при високому рівні політичної участі в регулярних і законних виборах, коли жодна з дорослих соціальних спільностей не позбавлена такої участі; при такому рівні громадянських і політичних свобод, що забезпечує цілісність політичної конкуренції та політичної участі⁵¹³.

Як політолог Л. Даймонд розглядає політичний аспект демократії в сенсі організації управління. З певними специфічними особливостями, однак, таким же чином можна розглядати також процеси, що відбуваються в усіх інших сферах життя суспільства, орієнтованого на демократію.

У зв'язку з цим можна прогнозувати, що серед характерних особливостей користувачів бібліотек як на найближче, так і на більш тривале майбутнє буде відчутно виділятися конкурентоспроможність, активна життєва позиція, прагнення до вільного, незаангажованого самовиявлення в усіх видах суспільної діяльності. Ці характеристики дедалі більше реалізовуватимуться в процесі сучасної суспільної структуризації постсоціалістичного суспільства. Дослідники описують при цьому особливості процесів диференціації і диверсифікації «в контексті розпаду та виникнення багатьох соціальних груп, організації, переоцінки механізмів регулювання, цінностей і установок. Переосмислення багатьох традиційних цілей і цінностей сприяє прискореному пошуку нових форм соціальної організації, у зв'язку з чим диференціація та диверсифікація одержують новий стимул»⁵¹⁴.

Враховуючи сказане вище, на мотивацію майбутніх користувачів бібліотеки

---

⁵¹² Баранов О. А. Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні. *Інформаційне суспільство. Шлях України*. Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України». 2004. С. 117.

⁵¹³ Diamond L. Tul futuritarizmuson, totulitarizmuson: a demokratizalas strategial / Mozgo Vilag. 1990. p. 79. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article_daym_glob.php; Даймонд Л. Развивающаяся демократия: на пути к консолидации. Балтимор : Джон Хопкинс Юниверсити Пресс, 1999. С. 261–278.

⁵¹⁴ Аврамова Е. М. Некоторые проблемы культурно-информационных благ в контексте социальных перемен. *Информатизация общества*. Москва : ИСЭПН РАН, 1992. С. 77.

здійснюватиме вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження і передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури»⁵¹⁵.

Думка, висловлена І. Давидовою, про закономірність формування в нашій країні єдиного інформаційного середовища «розподілених вітчизняних БД із використанням методів пошуку інформації в телекомунікаційних мережах розвинутих країн»⁵¹⁶ не лише узгоджується з концепцією розгляду інформаційної основи розвитку суспільства як складної системи взаємозв'язків соціальних інформаційних баз у масштабах українського суспільства, а також у глобальному вимірі. Вона свідчить також, з одного боку, про зростаючі – до складно уявлюваних – можливості інформаційного обслуговування; з іншого – про зростаючу технологічну складність такого обслуговування.

У цій ситуації виникають серйозні проблеми в користувача: він стикається з величезними обсягами інформації, у яких потрібно знайти й ефективно використати лише необхідне для його діяльності. Стрімко зростаючі обсяги інформації в розпорядженні бібліотечних працівників ставлять також нові технологічні проблеми перед бібліотечними працівниками, пов'язані з підвищенням якості обслуговування.

На діяльність вітчизняної бібліотечної системи значною мірою здійснюватимуть вплив ринкові перетворення, розвиток національного інформаційного простору, політичної та громадянської структури суспільства. Бібліотечні установи як важлива складова частина національного інформаційного потенціалу мають збільшувати свою присутність у міжнародних інформаційних обмінах. Ці перспективи мають уже сьогодні накладати свій відбиток на процес комплектування бібліотечних установ новими інформаційними ресурсами. Необхідна в умовах постіндустріального суспільства активізація інформаційної діяльності на міжнародному рівні обумовлює необхідність введення нових якісних показників у роботу з комплектування фондів бібліотек, забезпечення сучасних користувачів науковою інформацією світового рівня якості. Також можна прогнозувати зростання попиту на інформацію, що сприятиме загальнокультурному й духовному розвитку суспільства⁵¹⁷.

Прискорення темпів розвитку сучасного суспільства обумовлює його зростаючі

---

⁵¹⁵ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія. Харків : ХДАК, 2005. С. 240.

⁵¹⁶ Там само.

⁵¹⁷ Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності. С. 80–81.

інформаційні потреби і у виробництві, і в громадському житті, культурі, дозвіллі. У зв'язку з цим поряд з уже названими характерними рисами майбутнього користувача можна прогнозувати безумовне виховання в нього високої комп'ютерної грамотності, уміння орієнтуватися в доступних телекомунікаційних можливостях, знання основних мов міжнародного спілкування. Обставинами, що обов'язково впливатимуть на формування майбутнього користувача бібліотеки, будуть також ринкові перетворення, розвиток політичної, громадянської структури суспільства, його творчого потенціалу. Особливості студентської аудиторії в користуванні бібліотеками розвиватимуться у відповідності з розвитком навчальних методик, пов'язаних з вихованням самостійності, творчих навиків. Ускладнення виробничих і взагалі всіх процесів розвитку суспільного життя обумовить збільшення серед користувачів різних категорій людей, що займаються самоосвітою, підвищенням кваліфікації, перекваліфікацією.

Необхідність упровадження інноваційних технологій, розвитку наукової діяльності як об'єктивна умова достойного перебування України в міжнародній спільноті обумовить зростаючі потреби нових категорій читачів на наукову інформацію світового рівня якості. Паралельно можна прогнозувати зростання попиту на інформацію, що сприятиме загальнокультурному й духовному розвитку.

Вивчення читацьких запитів у бібліотеках усіх рівнів свідчить про те, що на сьогодні в структурі читацької аудиторії проявляються лише перші ознаки тих змін, з якими працівники бібліотечних установ зіткнуться в перспективі. Однак їх постійний моніторинг уже нині має важливе значення для ефективності бібліотечних установ. З ним має пов'язуватися й розроблення стратегії комплектування новою інформацією, й удосконалення методик бібліотечної роботи. Урешті-решт врахування тенденцій змін у читацькій аудиторії допоможе ефективно використовувати ті незначні, порівняно з потребами, кошти, що виділяються нині державою на бібліотечну справу.

При цьому особливе значення в управлінні бібліотечними змінами мають дослідження, у процесі яких вивчаються потреби в інноваціях, запити, фактори, що свідчать про необхідність змін; ставлення до нововведень користувачів і персоналу; можливості ринку та інноваційної діяльності «конкурентів»; особливості процесу реалізації інновацій; ефективність реалізації інновацій⁵¹⁸.

Поряд із цим практика роботи бібліотечних установ з розвитку дистантних форм обслуговування протягом останніх років обумовлює певні висновки. Чи не найголовнішим і найактуальнішим є необхідність усвідомлення в середовищі бібліотечних фахівців усіх рівнів обумовленої потребами нових категорій користувачів

⁵¹⁸ Інновації як стратегія і умова розвитку бібліотек / Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. І. Безручко. Київ, 2014. С. 9.

інформацією тенденції до розвитку комп'ютерних технологій у бібліотечній справі як повністю рівноправних в обслуговуванні поряд з традиційно існуючими. Бібліотека як книгозбірня, як центр користування друкованою інформацією не витісняється електронними інформаційними технологіями, а в поєднанні з ними, з акумульованою інформацією на інших носіях забезпечує ефективне використання інформаційних фондів.

Досвід бібліотечного обслуговування дистантних користувачів, насамперед управлінських структур, політичних організацій, науки, бізнесу, свідчить також про об'єктивну необхідність еволюції бібліотечних установ у об'єднання суспільних інформаційних центрів, спеціальних і загального призначення, сполучених засобами сучасного зв'язку й пошуковими системами з потужним інформаційним ресурсом. Він також свідчить про необхідність розвитку в бібліотечних установах обумовленої потребами замовників роботи щодо підготовки власної інформаційної продукції, налагодження попереднього оброблення великих масивів інформації, необхідних для використання різноманітним суспільним інститутам, а також для розвитку інших активних форм співробітництва з користувачами. Це сприятиме зростанню суспільної уваги і – головне – зростаючій затребуваності бібліотечних установ у сучасних умовах.

5.2. Бібліотечні установи в задоволенні потреб користувача інформаційного суспільства

Науково-технічний прогрес забезпечує виробництво обсягів інформації, які недоцільно й неможливо утримувати в людській пам'яті. Недоцільним таке утримання є тому, що основний обсяг цієї інформації не може бути використаний у повсякденному житті кожної окремої людини й, таким чином, буде безглуздим тягарем. Неможливим збереження величезних і стрімко зростаючих обсягів інформації в пам'яті людини є у зв'язку з тим, що пам'ять біологічної людини розвивалася відповідно до її біологічного розвитку, служила цьому розвитку, розвивала ресурс запам'ятовування насамперед в інтересах забезпечення біологічного й на певному етапі соціального розвитку індивіда. Можливості біологічного механізму, таким чином, обмежують обсяги запам'ятовуваної інформації без функціональних порушень організму потребами індивіда або ж у сучасних умовах обсягами іншої інформації, що заміщує природні потреби. Таким чином, інформаційні ресурси, що створювалися в процесах розвитку соціальних відносин у середовищі людей, з розвитком цього середовища стали зберігатися за межами людської пам'яті.

Зовнішнє нагромадження інформації для людини відбувалося шляхом фіксації її на тих чи інших матеріальних носіях. Місця зберігання таких носіїв пізніше стали називати бібліотеками. За формою використання основних матеріальних носіїв еволюцію бібліотечної справи можна розділити на три основні етапи: етап допаперових носіїв, етап носіїв паперових і етап використання носіїв електронних. У різних народів допаперовий етап інформаційних носіїв зводився до використання різноманітних підручних матеріалів, на яких фіксувалося письмо. Це могла бути берестяна кора, дерев'яні дощечки, написи, висічені на камені, зроблені на папірусі, на спеціально обробленій шкірі тварин чи видавлені на листках металу, зроблені на глиняних табличках тощо.

Революційним етапом у розвитку бібліотечної справи стало винайдення паперу, а пізніше технологій друку, що дало можливість поширення писемної, а потім і друкованої інформації, привело до задоволення зростаючої суспільної потреби в доступі до інформації новим користувачам шляхом створення й поширення бібліотечних установ. У цих закладах як допоміжні чи раритетні зберігалися також інформаційні джерела на інших носіях.

Історично новий етап у розвитку бібліотечної справи пов'язаний з розвитком електронних інформаційних технологій як самостійного етапу розвитку бібліотечної справи, з комп'ютеризацією бібліотек, включенням їх як самостійних базових елементів у розвиток інформаційних обмінів на основі інтернет-технологій. Цей період хронологічно пов'язаний з розвитком постіндустріальних процесів другої половини ХХ ст., а також інформаційного етапу суспільного розвитку. Цей етап у житті суспільства пов'язаний з глобальною інформатизацією, процесом розширення можливостей доступу до інформаційних ресурсів для всіх категорій населення різних держав, їх використання та збагачення. У цьому процесі бібліотечні установи як загальносуспільні інформаційні центри набувають, безсумнівно, особливо важливого значення.

На нинішньому етапі розвитку інформаційної діяльності бібліотечні установи, виконуючи суспільно значущі функції, посилюють природні властивості людини, пов'язані з розвитком інформаційної сфери життя суспільства:

1. Вони розкривають зміст своїх фондів, готують інформаційні ресурси до ефективного використання з урахуванням специфіки діяльності всіх категорій користувачів, тематичного групування відповідної інформації для використання при реалізації програм і конкретних планів суспільного розвитку; сприяють розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій сучасного суспільства, у тому числі розбудові відповідних сайтів, наповненню їх високоякісною, необхідною для реалізації завдань інноваційного розвитку інформацією, забезпечують, таким чином, реальний

доступ до вітчизняних інформаційних ресурсів усім категоріям користувачів, сприяючи ефективному використанню цих ресурсів як у режимі сучасного бібліотечного обслуговування, так і в розвитку різних форм дистантного обслуговування. При цьому сучасна людина має можливість отримати уявлення про зміст наявних у розпорядженні суспільства інформаційних фондів, що розміщені в бібліотечних установах, у тому числі тих, що на паперових та інших традиційних носіях, і за потреби використовувати їх у своїй діяльності, для підвищення освітнього рівня тощо. З урахуванням процесу зближення наукової, науково-інформаційної сфери з виробничою діяльністю розширення доступу до інформаційних ресурсів сприяє розвитку трудової активності людей, підвищенню ефективності їхньої суспільно корисної діяльності.

Важливе довідково-пізнавальне значення для потенційних користувачів бібліотечними установами має розвиток сайтів цих установ. Ця форма зв'язків з користувачами сприяє розвитку інтерактивного спілкування, зростанню активності сучасних людей в інформаційній сфері. У сучасних умовах, «не змінюючи сутності самого процесу обслуговування, служба ДБО використовує можливості для задоволення інформаційних запитів користувачів, нові IP використовує за новими технологіями, що значним чином сприяє його ефективності. ДБО є сферою бібліотечно-інформаційної діяльності, яка найбільш швидко відчуває зміни технологічного середовища та змушена адекватно реагувати на вимоги та запити користувачів, які змінюються відповідно до соціально-комунікативної ситуації»⁵¹⁹.

Доступу до сучасних інформаційних ресурсів сприяє активна участь бібліотечних установ у розвитку всієї системи інших інформаційних комунікацій. Включаючись у використання можливостей доступу до інформації через цю систему, і окремі користувачі, і соціальні структури нашого суспільства в процесі свого розвитку й організації діяльності мають можливості використовувати якісну інформацію бібліотечних фондів, більш повне розкриття яких дають бібліотечні комп'ютерні інформаційні технології. Таким чином, сучасна людина за допомогою бібліотечних установ має можливість озброїтися інформаційним ресурсом, що становить національну культурну спадщину минулих поколінь, спиратися у своїй діяльності, своєму розвитку на цю інформаційну основу, брати участь у розвитку національного інформаційного простору в умовах глобальної інформатизації, спираючись на національні інформаційні ресурси, що є дороговказом у новому інфотворенні.

Сучасні бібліотечні установи в процесі свого розвитку, оволодіння інтернет-

---

⁵¹⁹ Добко Т. В. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.). С. 257.

технологіями надають допомогу сучасній людині в реалізації себе як елементарної структурної складової глобалізованого суспільства.

2. Бібліотечні установи здійснюють вивчення нових масивів виготовлюваної суспільством інформації, процесу поповнення глобальних інформаційних ресурсів і ресурсів національного інформаційного простору; підготовку системи інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних видань з характеристикою інформаційних процесів сучасності для різних категорій користувачів у режимі інформація про інформацію; здійснення відбір нової інформації, необхідної для вирішення актуальних завдань суспільного розвитку, як у друкованому, так і в електронному вигляді, а також збагачують цією інформацією власні фонди й передають у необхідних обсягах замовникам.

На рівні спілкування з глобальними інформаційними ресурсами конкретна людина чи соціальна структура має істотні проблеми. З одного боку, ці ресурси містять у собі найновіші здобутки людського розуму, найперспективніші технології, використання яких є основним фактором сучасної конкурентоспроможності в глобалізованому світі. З іншого – високоякісна й корисна інформація перебуває в масивах інформації малоякісної, зовсім неякісної або навіть шкідливої. І з розвитком інформаційного виробництва, залученням до цього процесу більшої кількості нефаківців зростаючі обсяги низькоякісної інформації гублять у своїх масивах інформацію якісну, корисну, інформацію, яка користується попитом. Знаходити її користувачу стає дедалі важче. При цьому якісне програмне забезпечення пошукових систем лише частково допомагає у розв'язанні цієї проблеми. І лише допомога бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів, підключення до цієї діяльності їхніх інформаційних фахівців, які вивчають зміст інформаційних масивів, здійснюють відповідне інформування, відбір згідно із замовленнями потрібної суспільству інформації, дають найповнішу можливість сучасній людині швидко та продуктивно зорієнтуватися в інформаційних масивах і одержати необхідну для використання якісну інформацію, не загубитися в ній, оптимально використовувати у своїй діяльності кращі здобутки людської думки.

При цьому привертає до себе увагу те, що відповідно до змін поглядів на організацію інформації та пошукових систем глобальної мережі з'являються нові технологічні моделі щодо принципів проектування і створення веб-ресурсів. У цьому контексті слід зазначити, що сьогодні як альтернатива визнаним комерційним професійним наукометричним системам швидко розвиваються наукові соціальні мережі та системи електронної періодики відкритого доступу. Ці системи мають більш демократичний характер і є загальнодоступними. За умов коректного представлення наукових публікацій у системах відкритого доступу, вони можуть сьогодні завдяки

розвитку інструментів семантичного вебу надати надзвичайно корисну інформацію науковим дослідникам. Ідеї моделі семантичного вебу (Web 3.0) ґрунтуються на тому, що додавання певної структури даних (метаданих) неструктурованому контенту глобальної мережі робить його більш зрозумілим пошуковим роботам, що, у свою чергу, дає можливість перетворити ресурси Інтернету в аналог бази даних ⁵²⁰.

Модель технологічної платформи Web 3.0. загалом містить такі основні ідеї, як створення інформаційного ресурсу фахівцями на базі сучасних технологій та перетворення неструктурованого змісту глобальної мережі в базу даних. Особливого значення набувають інтелектуальні лінгвістичні технології, які усуватимуть неоднозначність пошукових відповідей (синонімію, омонімію тощо). Як зазначає К. Лобузін, Web 3.0 має спрямувати інтерес на бібліотечні технології, оскільки саме в них накопичений великий досвід упорядкування знань. Ідеї цієї моделі повністю збігаються з основною функцією бібліотеки – бути посередником між інформаційною сировиною та користувачем. Усе це має піднести роль бібліотекаря як інформаційного експерта та менеджера знань, який професійно описуватиме електронні ресурси, формувати інтелектуальне історико-культурне й наукове електронне середовище ⁵²¹.

Разом з тим з активним розвитком виробництва інформаційних ресурсів у глобальному масштабі набуває гостроти проблема загальної уніфікації. Її нейтралізація, збереження національної своєрідності пов'язані з організацією збереження та розвитку масивів суверенної інформації, що має фундаментальне значення для розвитку національного інформаційного виробництва в умовах глобалізації, сприяння розвитку системи інформаційної безпеки національного інформаційного простору, протистоянню негативним інформаційним впливам.

Цей процес також сприяє активному входженню у взаємовигідну систему міжнародних інформаційних обмінів, зміцненню кооперативних зв'язків у сфері бібліотечної діяльності на національному рівні, а також в умовах здійснення національної інформаційної політики – на міжнародній арені. Таким чином, бібліотечна система створює умови для активізації інформаційних обмінів найбільш якісною інформацією, сприяє розвитку інформаційної діяльності та інформаційним обмінам своїх користувачів.

Отже, діяльність бібліотечних установ не втрачає своїх перспектив з поширенням Інтернету, а сприяє організації інформаційної діяльності й має стати дієвим важелем

---

⁵²⁰ Лобузін К. В. Бібліотека 3.0: знання, сховища даних, експерти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 1. С. 26–35.

⁵²¹ Лобузін К. В. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С. 59–60.

підтримки соціально активній частині членів суспільства в розвитку інформаційних процесів. «Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високою роллю інформаційних процесів, у яких товарним продуктом є не матеріальні об'єкти, а інформація; при цьому факт, що наука стала виробничою силою, потребує якнайінтенсивніше вводити в оборот цей продукт. Потрібно мати на увазі й характерне для наших днів масове зрощення науки з виробництвом, коли нові наукові ідеї втілюють у найкоротші терміни в, здавалося, таких галузях, що далеко від науки. Так характеризується інформаційне значення науки вже на старті нової, інформаційної ери»⁵²².

Хоча сучасна мережа бібліотечних установ в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, на сьогодні не відповідає сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак в останні десятиріччя помітний поштовх до їх істотного оновлення⁵²³.

Комп'ютеризація бібліотечної діяльності в останнє десятиріччя сприяла розвитку видавничої діяльності бібліотек, зокрема поширенню електронних інформаційно-аналітичних продуктів з тематичними характеристиками, інформаційно-аналітичним аналізом необхідних для розвитку суспільства інформаційних ресурсів.

Зважаючи на характерні особливості періодичних електронних видань, що дають можливість для осмисленого системного аналізу інформаційних масивів, з яких відбувається комплектування фондів, наявність інформаційних ресурсів, необхідних сучасному користувачеві у фондах бібліотеки, аналіз процесів оновлення національних суверенних ресурсів і їх суспільного використання, нарешті, виявлення потенційної затребуваності громадян України в інформаційному забезпеченні, можна стверджувати, що такого роду видання мають ефективно сприяти осмисленню всього інформаційного процесу в Україні.

При перетворенні методики використання такого роду видань із спорадично використовуваних окремими бібліотечними установами в об'єднану систему їх використання в масштабах усієї бібліотечної системи вони можуть у сукупності давати повне уявлення про сучасне вітчизняне інфотворення.

Періодичні електронні видання при організованому їх використанні можуть відчутно сприяти активізації процесів, пов'язаних з виробництвом вітчизняної інформації. У цьому виробництві найбільш ефективним сегментом є продукування

---

⁵²² Милитарев В. Ю., Ягло И. М. Информационная культура эпохи НТР. *Информатика и культура*. Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. С. 96.

⁵²³ Горвий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. С. 156–157.

наукової інформації, інформації, пов'язаної з вирішенням науково-прикладних завдань суспільства, тієї інформації, що має забезпечувати його інноваційний розвиток.

В останній час з'явилося чимало публікацій, пов'язаних з проблемою активізації бібліотечних установ, особливо наукових, у науковому процесі. У них справедливо зауважувалося про необхідність тісних партнерських зв'язків наукових установ з бібліотеками як сучасними інформаційними центрами з аналізу великих масивів інформації та підготовки її до ефективного використання в найзручнішій для користувача формі.

Таким чином, попередня пошукова робота в дослідженнях може бути перекладена на інформаційних працівників бібліотеки, а наукові працівники зможуть концентруватися на науковій роботі. Періодичні електронні видання, відповідно, зможуть стати для науковців (у реальному досвіді вже стають) орієнтиром у нових інформаційних ресурсах, що відповідають проблематиці досліджень. Ці видання у своєму стилі, своїми жанрами в межах творчої співдружності з науковими структурами зможуть ефективно інформувати як вітчизняних користувачів, так і зарубіжних про нові здобутки українських учених. Такий напрям діяльності сприятиме розв'язанню проблеми більш тісного наближення процесу продукування наукової інформації до потреб, пов'язаних з розвитком нашого суспільства й необхідністю активного включення його в процес міжнародного співробітництва. Цей аспект діяльності сприятиме дуже необхідному в наш час розвитку прогностичних підходів, пов'язаних з плануванням наукових досліджень, необхідністю постановки в цьому напрямі діяльності завдань на випередження тощо.

У зв'язку з актуалізацією в українському суспільстві проблем, пов'язаних з необхідністю наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньосуспільних процесів в Україні, пошуку власного, національного шляху в розвитку суспільства, актуалізується роль бібліотечних установ, точніше, їхніх фондів як орієнтирів для утвердження національної самобутності на сучасному рівні, синтезу нових характерних особливостей сучасності з національною традицією, що дуже важливо в активізації глобальних впливів. Періодичні електронні видання в реалізації цього завдання можуть бути дуже ефективним засобом орієнтації в системі електронних ресурсів.

Бібліотечні електронні ЗМІ при використанні наявних їхніх можливостей і тих, що з'являться в процесі їх розвитку, у цілому можуть стати ефективним інструментом орієнтації в зростаючих обсягах інформації, особливостях процесу їх обробки, включаючи застосування комп'ютерних технологій, і формування пропозицій для їх використання.

Таким чином, інформаційна діяльність бібліотек сприяє підвищенню ефективності сучасного інформаційного базису, що є основою розвитку, а також, за визначенням

О. Онищенко, є стратегічним ресурсом держави⁵²⁴.

Комп'ютерні технології дали змогу перейти в інформаційних процесах від конкретики до аналізу узагальнюючої інформації⁵²⁵, що є предметом аналізу періодичних електронних видань.

В останнє десятиріччя спостерігається також бурхливий розвиток високопродуктивних індивідуальних засобів для користувачів, що допомагають їм залучатися до сучасних інформаційних обмінів, використовувати ресурси бібліотечних фондів, інших інформаційних центрів, у тому числі й у дистантному режимі⁵²⁶.

Індивідуальні комп'ютерні системи дають можливість своїм користувачам не лише знайомитися з інформаційними ресурсами, не лише використовувати їх відповідно до своїх потреб, а й залучатися до процесу творення нової інформації й, що показово, представляти її суспільству.

У зв'язку з досягнутими результатами інформатизації українського суспільства, участю дедалі більшої кількості користувачів також і в інфотворенні, актуалізується проблема раціонального використання сучасного неконтрольованого процесу неорганізованого інфотворення для орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності⁵²⁷.

Сьогодні робляться спроби вивчення й узагальнення стихійного інфотворення в бібліотечних ЗМІ. Так, у НБУВ у бюлетенях «Громадська думка про правотворення»⁵²⁸ і «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки»⁵²⁹ аналізуються тематичні підбірки блогерської інформації, розкриваються можливості використання соціальних мереж у формуванні громадянського суспільства, управлінської та економічної діяльності, розв'язання проблем суспільної безпеки тощо.

Процес більшого поширення персональної комп'ютерної техніки, різноманітних індивідуальних засобів роботи з інформацією створює умови для об'єднання різноманітних інтересів, самоорганізації нових людських спільностей, що є рушійною силою подальшої структуризації суспільства. Бібліотечні періодичні електронні видання

---

⁵²⁴ Онищенко А. С. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр. *Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития*. Киев, 2003. Вып. 2. С. 15–39; Онищенко О. С. Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи. *Бібл. вісн.* 2003. № 5. С. 3–8.

⁵²⁵ Бичко І. В. Досвідно-практичні джерела пізнання. Логіко-дискурсивний та інтуїтивний рівні пізнавального процесу. *Філософія. Курс лекцій*. Київ, 1993. С. 455–456; Сергієнко І. В. Інформатика та комп'ютерні технології. Київ : Наук. думка, 2004. 432 с.; Юзвизин І. І. Основы информациологии : учеб. для высш. и сред. учеб. заведений, курсов повышения квалификации и самообразования. Москва : Информациология: Высш. шк., 2000. 517 с.

⁵²⁶ Хорошилов А. В. Мировые информационные ресурсы. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 176 с.

⁵²⁷ Напрями розвитку інформаційного суспільства / *Інформаційне суспільство. Шлях України*. Київ, 2004. С. 52.

⁵²⁸ Громадська думка про правотворення. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/gdpp/index.html>.

⁵²⁹ Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки. URL: www.nbuv.gov.ua.

мають можливість, аналізуючи відповідні запити на інформацію, сприяти узагальненню цього суспільного процесу, підтримувати його відповідним інформаційним забезпеченням, наданням інформації про зміст бібліотечних фондів, що можуть представляти інтерес для діяльності нових суспільних об'єднань. Таким чином, ці видання сприяють тому, що «технологічна революція на інформаційно-комп'ютерній основі в соціально-економічному середовищі приводить до того, що... електронна культура забезпечує загальне залучення і причетність до соціальних просторово-тимчасових структур».

Дуже важливою для осмислення складних інформаційних процесів, пов'язаних із застосуванням потужної комп'ютерної техніки, може бути роль періодичних електронних видань у бібліотеках. Їхня особлива важливість обумовлюється тим, що їхня джерельна база – це власне масиви структурованої інформації в процесі їх еволюції під впливом суспільно корисного оброблення. Слід зазначити, що масиви інформації глобального інформаційного простору не витримують порівняння з масивами на інших існуючих носіях у найбільших бібліотеках світу. Суспільної практики оперування такими масивами в історії суспільства не існувало. І хоча могутні комп'ютерні системи і їх об'єднання структурують цю інформацію, певною мірою забезпечують прийнятне її використання, глибинні уявлення про ці процеси ще попереду. Періодичні електронні видання бібліотек можуть відчутно сприяти усвідомленню цих процесів і виробленню відповідного реагування на них.

Зазначені вище основні тенденції розвитку інформаційних процесів потребують кваліфікованого осмислення, отже, потребують фахівців високої кваліфікації. Тому ефективність інформаційних процесів прямо пов'язується з ефективністю використання людського фактора як основного в розвитку інформаційної системи суспільства. У наш час відбувається поступова, можливо не зовсім оперативна адаптація кожної людини до сучасних інформаційних реалій. І в цій адаптації бібліотечні установи як інформаційні центри постіндустріального суспільства мають відіграти істотну роль⁵³⁰. Ця роль матеріалізується і в представленні суспільству сучасних технологій використання бібліотечних ресурсів, орієнтації в глобальному інформаційному просторі, у практичній допомозі в ефективному використанні інформаційних ресурсів. Вона може збільшити свою дієвість розвитком усіх напрямів інформаційної діяльності, насамперед розвитком періодичних електронних видань. Варто зауважити також, що серед організаційних факторів, які впливають на розвиток циркуляції інформації в соціальних інформаційних

---

⁵³⁰ Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / НАН Ук-раїни, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Київ : Ред. журн. «Бібл. вісн.», 1995. 268 с.

комунікаціях, істотне місце відводиться факторам, пов'язаним з розвитком інформаційних ринків, якісно нового етапу у сфері інформаційних обмінів. Особливістю цього етапу є організація системи інформаційних обмінів з гарантованим використанням інформаційних ресурсів.

Дослідники прогнозують істотні зміни в структуруванні інформації відповідно до запитів ринку, удосконалення маркетингової діяльності⁵³¹. Можна прогнозувати, що розвиток цього процесу істотно позначиться на національному інформаційному просторі. У ньому важливу роль мають відігравати бібліотечні установи як якісно нові, порівняно з існуючими банками, банки інформації. І ринкові відносини в інформаційній сфері обов'язково будуть пов'язані з розвитком інформаційної, інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності бібліотек.

Слід зауважити, що вдосконалення інформаційних обмінів у межах цього організму є діалектичним процесом. З одного боку, вони забезпечують потреби в новій, актуальній інформації, з іншого – сприяють загальній уніфікації. І для збереження національної самобутності, розвитку власного інформаційного виробництва на базі національних традицій, для позиціювання як повноправного партнера в міжнародних відносинах, інформаційних обмінах важливою проблемою є організація інформаційної безпеки, збереження національних та культурних традицій, розвиток суверенних інформаційних ресурсів. У забезпеченні розв'язання цієї проблеми бібліотечна система України – як структурована, значною мірою організована система збереження і використання наявних у розпорядженні вітчизняних користувачів інформаційних ресурсів – має істотне значення.

Основою будь-якої культури є національні духовні цінності. І якщо культура втрачає моральне начало, суспільство занурюється в хаос. Формування високодуховної особистості стає одним із центральних напрямів виховання громадянина, тому набуває державної ваги. Тоді як бібліотекам, у свою чергу, відводиться активна роль у формуванні інформаційної культури, збереженні культурної й духовної спадщини⁵³². «Багато разів людська культура наражалася на небезпеку повного знищення. І своїм порятунком, своїм відродженням вона зобов'язана збереженню писемних пам'яток і книг у бібліотеках. До того ж зібрання писемних пам'яток у різних місцях культурного світу стали магнітом, який притягує до себе всіх, хто прагнув до знання. І чим більшими були ці зібрання, тим більше було тяжіння»⁵³³.

⁵³¹ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві. С. 239.

⁵³² Минеева С. Духовність: возродить и приумножить. *Бібл. форум України*. 2012. № 3. С. 17–19.

⁵³³ Рубинский К. И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотекосведения. *Императорский харьковский университет. Записки*. Кн. 1. Харьков : Тип. и Литография М. Зильберг и Сыновья, 1910. С. 65–96.

Сфера культури – складова системи духовного здоров'я нації. І для його збереження необхідна чітко позначена й недвозначно висловлена керівництвом держави політика у сфері культури. Зміцнення цієї сфери – справа всього громадянського суспільства. Необхідне чітке визначення державного покровительства діяльності бібліотек, її активізації у збереженні традиційної національної культури і її духовно-морального ядра⁵³⁴.

Із впровадженням у бібліотечну сферу електронних інформаційних технологій саме ця сфера діяльності цих установ стає найбільш вразливою до різноманітних форм негативних впливів, що діють на вітчизняні інформаційні ресурси, а також може піддаватися прямим впливам кібертероризму. Розвиток техніко-технологічної бази інформатизації, розширення необмеженого доступу до виробництва і використання інформаційних ресурсів користувачами створюють більші можливості не лише для впровадження електронного самоврядування та волевиявлення законослухняних громадян⁵³⁵. Доступ до інформації, до можливості її продукування практично без обмежень надає також можливості для прояву антисоціальних дій, мотивованих відверто злочинними чи просто безвідповідальними намірами. І тому ще досить слабкі в комп'ютерному оснащенні, у програмних антивірусних та інших продуктах бібліотечні установи нерідко стають жертвами шкідливих для їхніх фондів програмних розробок та неякісної інформації.

Слід зазначити, що при цьому розвиток технологій негативного впливу на інформаційну інфраструктуру на сьогодні відбувається швидше, ніж відповідних засобів протидії. Це пояснюється не лише засекречуванням подібних розробок у найбільш «просунутих» у комп'ютеризації країнах, використанням їх насамперед в оборонних інтересах. У національному вимірі наявна пасивність значною мірою пояснюється насамперед недостатнім усвідомленням таких небезпек на рівні прийняття загальносуспільних рішень, що, у свою чергу, пояснюється недостатньою комп'ютерною грамотністю, недостатнім усвідомленням ролі комп'ютеризації в сучасному суспільстві. Недостатню активність у протидії негативним впливам на власні інформаційні ресурси проявляють сьогодні також і бібліотечні установи. Зовсім поза увагою це питання перебуває у їхніх інформаційно-аналітичних виданнях.

Водночас спостерігається урізноманітнення засобів кібервтворгнення в мережу електронних інформаційних комунікацій: зростає кількість комп'ютерних вірусів і

---

⁵³⁴ Белякова Т. В., Камлык И. В. Библиотеки и национальная культура. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct>.

⁵³⁵ Глобальные трансформации и стратегии развития / науч. ред. О. Г. Белорус. Киев : Ориане, 2000. 422 с.; Шейдина И. Л. США: «фабрики мысли» на службе стратегии. Москва : Наука, 1973. 191 с.

черв'яків, урізноманітнюються, удосконалюються механізми впливу логічних бомб, троянських коней, нейтралізація яких стає дедалі більш складною. Разом з тим спостерігається розвиток різних форм хакерської солідарності – аж до організації скоординованих протиправних акцій⁵³⁶. Цей процес розвивається на фоні нескоординованості, неорганізованості бібліотечних установ у боротьбі з негативними впливами на їхні ресурси. При цьому перед вітчизняною бібліотечною системою стоять тривалий час відомі проблеми, що потребують уваги й реагування, серед яких:

- відставання в оснащенні сучасними програмними засобами обробки електронних інформаційних ресурсів, а також для нейтралізації наявних кіберзагроз (антивірусних програм тощо), а також недостатнє забезпечення у зв'язку з цим ефективного функціонування бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів;

- повільне входження в міжнародні бібліотечні об'єднання, нерозвинута участь у спільних проектах, що дає змогу на практиці познайомитися з новітніми технологіями, стандартами в інформаційній сфері, міжнародною практикою інформаційного маркетингу тощо. Налагодження рівноправного, відповідно до національних інтересів України, співробітництва має сприяти піднесенню технологічного рівня вітчизняної інформаційної діяльності до потреб сучасності, забезпеченню ефективного функціонування національної інформаційної сфери;

- відсутність координації із зарубіжними бібліотечними установами і їхніми об'єднаннями в боротьбі проти злочинності в інформаційній сфері;

- відсутність ефективної методичної співпраці в середовищі вітчизняних бібліотек стосовно відпрацювання технологій збереження й поповнення вітчизняних інформаційних ресурсів, організації відповідної інформаційної, інформаційно-аналітичної діяльності.

При цьому досвід розвитку інформаційної діяльності сучасних бібліотек говорить про те, що техніко-технологічний, а також пов'язаний з ним економічний фактори впливу не є вичерпними, хоча й дуже важливими факторами впливу на вітчизняні інформаційні ресурси. Ця обставина викликала стурбованість і була вперше помічена дослідниками США. Вони першими звернули увагу на те, що в рамках розвитку глобального інформаційного простору, налагодження ефективного функціонування мережевих комунікацій зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, у тому числі сучасних держав-лідерів⁵³⁷. Ідеться не стільки про техніко-

---

⁵³⁶ Интернет-преступность. *Сегодня.ua*. URL: http://archive.segodnya.ua/pdf/12_27/120207_seg_kie_14.pdf.

⁵³⁷ Johnson D. Democratic Values and the Internet / Internet Ethics. ed. by D. Langford [etc.]. 2000. pp. 191–192; Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecastin. New York : Basic Books, 1976.

технологічні аспекти впливу (хоча науково-технологічний прогрес за межами США може забезпечувати й такого роду виклики), скільки про впливи на рівні змістовому: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з незавжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому. Практика активної роботи в інформаційному просторі України підтверджує ці висновки. Паралельно з ними інформаційні працівники спеціальних структур щодо роботи з електронною інформацією НБУВ на власному досвіді переконуються у важливості відслідковування таких зарубіжних впливів, використанні для цього періодичних електронних видань⁵³⁸.

Важливим питанням організації безпеки інформаційних ресурсів є також зважений, вивірений підхід до використання тієї її частини (більшої на сьогодні), що зберігається на паперових носіях і сьогодні піддається оцифруванню. Ідеться про значні обсяги високоякісної, створеної й апробованої багатьма поколіннями українського народу інформації. Якраз ця інформація належить у своїй більшості до національного надбання, відображає національну специфіку в ставленні до проблем навколишнього світу, є базою для самоідентифікації й основою розвитку національних традицій у науці, культурі, в інших сферах суспільної діяльності. Не потребує зайвої аргументації переконаність у тому, що, активізуючи свою діяльність у міжнародних інформаційних обмінах, наше суспільство не повинно розкривати всі наявні ресурси в інформаційних мережах. Адже навіть за найоптимістичніших сценаріїв національна інформаційна інфраструктура не зможе повністю їх захистити від негативних впливів і несанкціонованого запозичення. Очевидно, основне навантаження на популяризацію цих ресурсів у глобальному інформаційному просторі має бути покладено на відповідні періодичні електронні видання, за винятком особливих, договірно-презентаційних актів міжнародного співробітництва.

Активізація інформаційної діяльності бібліотек виявляє також значні проблеми, пов'язані з необхідністю правового урегулювання нових аспектів цієї діяльності. Електронні ЗМІ бібліотек мають узяти активну участь як у обговоренні цих проблем, так і в наданні ефективної допомоги законотворцям у оперативній підготовці цих документів. Ідеться і про вивчення відповідного зарубіжного досвіду, і про інформування про змістову основу інформації наявних фондів, що можуть бути використані в правотворенні.

Очевидно, що періодичні електронні видання можуть бути корисними при організації в суспільстві масової виховної роботи в середовищі всіх категорій громадян, які активно входять у систему суспільних інформаційних зв'язків, набувають доступу

⁵³⁸ Україна: події, факти, коментарі: бюлетень електронної інформації / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua.

до інформаційних ресурсів і намагаються робити свій внесок в інформаційне співжиття.

Можна прогнозувати, що суспільство в недалекому майбутньому дійде висновку щодо необхідності створення певних структур, до функції яких входитиме розкриття можливостей, насамперед у молодіжній аудиторії, для самовдосконалення в інформаційній сфері, роз'яснювання правової основи такої діяльності, у тому числі неприйнятність такого явища, як хакерство. Таким чином, еволюція сучасної бібліотечної діяльності в контексті розвитку суспільної інформатизації обіцяє вагомі перспективи для розвитку періодичних електронних видань.

Перспективи розвитку бібліотечних електронних періодичних видань пов'язані з двома групами завдань, що відображають зростаючі суспільні запити на електронні інформаційні ресурси, якими комплектуються сучасні бібліотеки й збагачується їхній ресурс у процесі оцифрування основних фондів, необхідність оперативного інформування про ці ресурси всіх категорій користувачів; крім того, з об'єктивною потребою розвитку сучасних інформаційних відносин між вітчизняною бібліотечною системою і користувачем.

Реалізація цих завдань пов'язана як з розвитком специфіки періодичних електронних видань, стабілізацією їхніх видових характеристик (що дуже важливо для правильного орієнтування читацької аудиторії в контексті підвищення ефективності сучасної бібліотечної діяльності, забезпечення їх функціонального вдосконалення), так і з розробкою і впровадженням інноваційних організаційно-технологічних заходів розвитку цих інформаційно-аналітичних продуктів.

5.3. Бібліотеки постіндустріального суспільства

як центри нейтралізації негативних інформаційних впливів у національній інфосфері

Інформаційне суспільство набуває основних передбачуваних характеристик, розкриваючи при цьому зростаючу кількість нових проблем, надаючи до того ж матеріал для нових прогнозів і орієнтирів. Електронні інформаційні ресурси вже стали обов'язковим елементом усіх сфер людської діяльності. Характерною особливістю цих ресурсів є активне проникнення до сфери використання інформації на всіх інших носіях, створення завдяки цьому проникненню можливостей для більш ефективного використання цих ресурсів. У кінцевому підсумку електронні інформаційні ресурси дедалі більше впливають на загальну інформаційну матрицю суспільного розвитку.

У процесі розвитку інтернет-технологій, введення в систему інтернет-ресурсів наукової, науково-прикладної, управлінської, навчальної, розважальної та іншої інформації вони в кращих своїх зразках поступово набувають значення, сумірного або ж і переважаючого за змістовним навантаженням і дієвістю інформації на паперових та інших, традиційних уже носіях, а також мають істотні переваги в зручності використання. Останнє є дуже важливим у сучасному розвитку суспільної інформатизації. Крім беззаперечно корисних і необхідних функцій, що виконують електронні інформаційні ресурси, вони несуть у собі й певні загрози. Сучасні електронні інформаційні ресурси є не тільки джерелами продукування та каналами обміну інформацією між різними соціальними індивідами та групами, а можуть бути також неконтрольованим з боку об'єкта цього виду діяльності засобом впливу на нього.

У зв'язку з цим, важливе значення мають дослідження й об'єктивне оцінювання маніпулятивних технологій, що використовуються в електронних інформаційних ресурсах, з точки зору відбору нових інформаційних ресурсів для комплектування національних інформаційних фондів.

Для того щоб з'ясувати характерні ознаки й рівень впливу маніпулятивної функції електронних інформаційних ресурсів на суспільну свідомість, треба окремо розглянути й дати трактування власне маніпуляції. Корінем слова «маніпуляція» є латинське слово *manus* – рука (*manipulus* – пригорща, жменя, від *manus* і *ple* – наповнювати). Маніпуляція масовою свідомістю – один із способів управління людиною чи певною кількістю людей (колективами, спільнотами) шляхом створення ілюзій або умов, що дають змогу контролю за поведінкою, діями об'єкта впливу. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано й ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному певній групі людей напрямі. Маніпуляція масовою свідомістю служить ключовим елементом психологічних операцій та інформаційної війни.

Оксфордський словник англійської мови трактує маніпуляцію як «акт впливу на людей або керування ними зі спритністю, особливо із зневажливим підтекстом, як приховане управління та обробка»⁵³⁹. Базове визначення маніпуляції свідомістю було зроблене ще в середині минулого століття соціологом Г. Франке, який розглядав зміст цієї дії як таємний психічний вплив на особу чи осіб, що є шкідливим для об'єкта впливу⁵⁴⁰. Більшість дослідників, виходячи із цілей власних досліджень, окреслюють маніпуляції як прихований вплив на здійснення вибору об'єктом впливу, зазначаючи,

⁵³⁹ Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. 3-е изд. Москва : Речь, 2003. 304 с.

⁵⁴⁰ Франке Г. Манипулируемый человек. Москва : Прогресс, 1976.

наприклад, що при цьому «передавання інформації відбувається за допомогою частково неусвідомленого, направленою сигналу на вербальному чи невербальному рівнях»⁵⁴¹; «вид психічного впливу, майстерна реалізація якого веде до прихованого збудження в іншої людини намірів, які не збігаються з її реальними бажаннями»⁵⁴² тощо. Головні психологічні ефекти цих дій, таким чином, створюються на основі керування увагою (відволікання, переміщення, зосередження), широкого використання механізмів психологічної установки, стереотипних уявлень та ілюзій сприйняття. Усі ці елементи зберігаються й у міжособистісному маніпулюванні. Повне перенесення змісту такої дії в новий контекст призводить до того, що під об'єктами маніпулювання розуміються вже не предмети, а люди, при цьому безпосередньо вплив виконується вже не руками, а за допомогою інших засобів. Тобто маніпулювання в переносному значенні – це прагнення «прибрати до рук», «приручити» іншого, «заарканити», «піймати на гачок», спроба перетворити людину на слухняне знаряддя, маріонетку. Проте метафора «прибирання до рук» хоча і є стрижневою ознакою, але зовсім не єдиною щодо психологічного маніпулювання.

У процесі свого становлення ця ознака була доповнена іншими. По-перше, для маніпулювання характерні вміння, спритність, майстерність виконання; по-друге, маніпулювання передбачає створення ілюзії. Не було б сенсу називати певну дію маніпулюванням, якби вона здійснювалася відкрито. Поганий той ілюзіоніст, який не може створити ілюзію задуманого фокуса, усі прийоми якого перед очима. Тому маніпулювання в метафоричному значенні передбачає також створення ілюзії незалежності об'єкта від стороннього впливу, ілюзії самостійності прийняття рішень і виконання певних дій. Таким чином, повна метафора психологічного маніпулювання містить три найважливіші ознаки:

- ідею «прибирання до рук»;
- неодмінну умову збереження об'єктом впливу ілюзії самостійності прийняття рішень і виконання певних дій;
- майстерність маніпулятора у виконанні прийомів впливу.

Автори праці «Сугестивні технології маніпулятивного впливу» виокремлюють п'ять основних ознак, які повинні входити до психологічного визначення маніпулювання:

1. Родова ознака психологічного впливу.
2. Ставлення маніпулятора до об'єктів маніпулювання як до засобу досягнення

⁵⁴¹ Компанцева Л. Соціальні комунікації для фахівців сектору безпеки та оборони: у 2 т. Т. 1. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. С. 244.

⁵⁴² Сугестивні технології маніпулятивного впливу. С. 11.

власної мети.

3. Прагнення отримати односторонню перевагу.

4. Прихований характер впливу (як факт впливу, так і його спрямованість).

5. Застосування сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості).

Крім того, виявилися дещо відособленими ще два критерії:

1. Спонування, мотиваційне привнесення (формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулювання).

2. Майстерність і вміння в процесі здійснення маніпулятивного впливу. Залишаючись найважливішою змінною в аналізі механізмів і способів впливу, поняття сили не може бути ознакою, що диференціює різні види дій, тому його у визначення включати не треба. Для скорочення визначення маніпулювання варто уникати згадки про моральну позицію маніпулятора – ставлення до іншого як до засобу досягнення власної мети. Відповідно, досить влучним можна назвати визначення маніпулювання як виду психологічного впливу, майстерна реалізація якого призводить до прихованого збудження в іншій людині намірів, що не збігаються з її реальними бажаннями⁵⁴³.

Як зазначив С. Кара-Мурза, симптомами й ознаками прихованої маніпуляції можуть бути: мова, емоції, сенсаційність і терміновість, повторення, дроблення (парцеляція), вилучення з контексту, тоталітаризм джерела повідомлень, тоталітаризм рішення, змішання інформації та думки, прикриття авторитетом, активізація стереотипів, декогерентності висловлювань тощо⁵⁴⁴.

Маніпуляцію в дискурсі (у тому числі в сучасних обмінах електронною інформацією, використовуючи електронні інформаційні ресурси. – *Прим. авт.*) розуміють як комунікативну й інтеракційну практику, у якій маніпулятор здійснює контроль над іншими людьми здебільшого проти їхньої волі чи інтересів. У випадку вживання прецедентних феноменів у медіа-дискурсі маніпуляція здійснюється шляхом нав'язування адресату трактування подій чи ситуацій, що є вигідними для маніпулятора⁵⁴⁵.

Дослідники зазначають, що для досягнення маніпулятивного ефекту використовуються найважливіші технології реалізації повсякденних дискурсів:

– типізація життєвих ситуацій;

---

⁵⁴³ Сугестивні технології маніпулятивного впливу. 248 с.

⁵⁴⁴ Кара-Мурза С. Г. Маніпуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2005. 832 с.

⁵⁴⁵ Великорода Ю. М. Маніпулятивна функція прецедентних феноменів в американському медіа-дискурсі (на матеріалі статей із журналів *Time* та *Newsweek*). *Наук. зап. Сер. «Філологічна»*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Міжкультурна комунікація, мова – культура – особистість» (22–23 квіт. 2010 р.). Острого : Нац. ун-т «Острозька академія». Вип. 16. 2010. С. 34–42.

- стереотипізація;
- символізація;
- інтерпретація життєвих ситуацій на основі взаємної категоризації;
- лематизація;
- ретематизація;
- використання чуток.

Сьогодні електронні інформаційні ресурси, впливаючи на суспільство, різні соціальні групи й на кожного індивіда окремо, не тільки інформують їх про ті чи інші події, а й маніпулюють ними, формуючи певні установки, емоції, та налаштовують і спонукають до відповідних дій. Як результат, можна говорити про те, що інформація, подана електронними інформаційними ресурсами, досить активно впливає на формування суспільної думки. Отже, «різноманітні методи, призначені зберігати динамічну рівновагу соціальної цілісності та реалізувати потребу її окремих структурних перетворень у відповідних сферах життєдіяльності, перетворюються на інструмент контролю та управління. Вони не тільки доносять до реципієнта єдинодоступні образи реальності, зумовлюючи вибір людини, а й одночасно пропонують ключовий набір стандартів життя, який визначає для більшості членів суспільства мотиваційні стимули»⁵⁴⁶.

Сьогодні маніпулятивні технології в електронних інформаційних ресурсах широко й досить активно використовуються в політичній діяльності. Треба зазначити, що політичний вплив є одним із ключових факторів у процесі захоплення, а також утримання при владі тих чи інших політичних сил. Суть цього впливу полягає в здатності політичного суб'єкта активно стимулювати процес змін мотивів і установок інших суб'єктів політики з метою необхідних йому змін у їхній поведінці та діях. Експерти вказують, що політичний вплив здійснюється як свідомо (використовуючи механізми переконання та навіювання), так і несвідомо (спонтанно), коли зміна поведінки, переконань та установок відбувається на основі психологічних ефектів зараження й наслідування. Отже, як показала політична практика, надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу є маніпулювання.

О. Бойко розглядає політичне маніпулювання як комплекс психологічних, ідеологічних і організаційних дій, спрямованих на приховане коригування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності в потрібному маніпуляторіві

---

⁵⁴⁶ Абисова М. А. Маніпулятивний аспект комунікативних стратегій засобів масової комунікації. *Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду»*. Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2009. Вип. 1. С. 3–5.

напрямі в боротьбі за політичну владу, її захоплення, використання, утримання⁵⁴⁷.

Як зазначає С. Бульбенюк, «політичне маніпулювання – це комплекс психологічних дій, спрямованих на приховане коригування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності в потрібному маніпуляторові напрямі в боротьбі за політичну владу». У цілому політичне маніпулювання являє собою складне соціально-психологічне явище, яке, маючи на меті реалізацію політично значущих цілей і завдань, спирається на знання психологічних механізмів та факторів поведінки окремих індивідів і соціальних груп. Політичне маніпулювання є особливим різновидом політичної взаємодії, що пов'язана зі здійсненням спрямованого комунікативного впливу⁵⁴⁸.

У структурі політичної маніпуляції є суб'єкт, об'єкт і маніпулятивна дія. Як вказує О. Зубчик, на відміну від інших способів здійснення влади, де суб'єкт чітко декларує свої побажання у вигляді команди чи шляхом безпосереднього використання сили, під час маніпулювання він впливає на об'єкт без чіткого видимого позначення таких побажань⁵⁴⁹.

О. Бойко, розглядаючи маніпулювання як специфічну форму політичного впливу, виокремлює декілька функцій:

- інформаційна: отримання, пристрасне інтерпретування, упереджене коментування й поширення відомостей про найважливіші для громадян і органів влади події;

- набуття (посилення) впливу: стимулювання зміни мотивів та установок партнера по спілкуванню з метою трансформації його поведінки й дій;

- встановлення контролю над свідомістю: фіксація в суспільній свідомості необхідних стереотипів, іміджів, міфів тощо, що в потрібний момент включають дію механізмів психічного автоматизму;

- регулювання: спрямування поведінки та дій об'єкта політичного маніпулювання в потрібному для маніпулятора напрямі, відволікання жертви від достовірної інформації й переорієнтація її на сприйняття сфальсифікованої інформації;

- провокативна: інспірування в потрібний момент конфлікту з партнером по політичному спілкуванню або в таборі опонентів;

---

⁵⁴⁷ Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.

⁵⁴⁸ Бульбенюк С. Специфіка здійснення досліджень у царині політичної психології. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ ; Миколаїв : Український центр політичного менеджменту, 2009. Вип. 16. С. 130–137.

⁵⁴⁹ Зубчик О. А. Політична маніпуляція і проблема відповідальності влади та ЗМІ. *Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду»*. Острого : Нац. ун-т «Острозька академія», 2009. Вип. 1. С. 19–208.

- маскування: камуфлювання справжніх намірів шляхом замовчування, приховування, перекручування достовірної інформації, яка необхідна партнерові по політичному спілкуванню для прийняття правильних рішень;
- захисна (оборонна): використання маніпулятивних засобів і дій під час фронтальної атаки супротивника в ситуації дефіциту психологічних та інших ресурсів;
- адаптивна: пристосування маніпулятивної стратегії й тактики до конкретної ситуації та специфіки партнера по політичному спілкуванню;
- мобілізаційна: формування комплексу спонукань (інформаційних, мотиваційних, емоційних тощо), що забезпечують необхідну політичному маніпуляторіві дію чи бездіяльність об'єкта маніпулювання.

Дослідник у процесі маніпулювання виокремлює сім послідовних фаз:

- пробудження інтересу в потенційного об'єкта маніпулювання до дій, слів маніпулятора;
- входження маніпулятора в довіру до об'єкта маніпулятивної дії;
- зацікавлення інтригою (можливість виграти, дізнатися, отримати тощо);
- маневр відволікання (перенесення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь, повідомлення сенсаційної звістки, яка не стосується справи);
- підміна, приховування (слова, предмета, дії);
- констатація сфабрикованого результату;
- приховане або відверте спонукання об'єкта маніпулювання до дій, слів, поведінки, вчинків, необхідних маніпуляторіві⁵⁵⁰.

Треба зазначити, що електронні інформаційні ресурси в наш час стають одним з найбільш дієвих знарядь маніпуляції. Суб'єкт здійснює прихований контроль над об'єктом у процесі комунікації шляхом тенденційного підбору інформації (наприклад, приховуючи важливі дані, важкодоступні об'єкту впливу в інших джерелах). Така маніпуляція виявляється в рекламній діяльності і формах політичної пропаганди. Також суб'єкт може змінювати оточення об'єкта, що дає змогу досягти бажаної реакції об'єкта без взаємодії з ним. Крім того, можна впливати на мозок людини за допомогою електронних засобів. Комп'ютерні технології сьогодні можуть бути використані для вибіркової активізації потрібних для суб'єкта впливу складових пам'яті індивіда та спрямування його орієнтацій у певному напрямі. Сприймаючи інформацію через Інтернет, користувач занурюється в текстово- аудіовізуальний простір, який до того ж можна змінювати.

При використанні електронних інформаційних ресурсів використовують такі ж

⁵⁵⁰ Бойко О. Д. Політичне маніпулювання. 432 с.

методи маніпулювання, як і при маніпулятивних технологіях, що вже традиційно застосовуються в традиційних ЗМІ: маніпулювання мовою, образами, звуками, способами та черговістю подання матеріалів. Активно використовують і засоби, які можна назвати пропагандистськими й маніпулятивними одночасно: навішування ярликів, блискучі узагальнення, перенесення або «трансфер», посилення на авторитети, гра в простонародність, підтасовування фактів, «загальна колія»⁵⁵¹. Крім того, одним з найпотужніших методів маніпуляції при використанні електронних інформаційних технологій є мультиплікаційність, швидкий темп подання інформації, розбивання її на фрагменти за допомогою реклами.

Щодо умов, що найбільше сприяють політичній маніпуляції, то можна говорити, що вони укорінені у структуру суспільства. Наприклад, Г. Шиллер наголошував, що є суспільства, де маніпуляція є одним з головних інструментів керування, який перебуває в руках невеликої правлячої групи⁵⁵². У своєму дослідженні Г. Шиллер виокремив деякі суспільні міфи, які активно підтримуються політичною владою та засобами масової інформації для контролю суспільної думки.

Він розглядає міф про нейтралітет. Для досягнення найбільшого успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли той, ким маніпулюють, вірить, що все відбувається природно й неминуче. Коротше, для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не відчуватиметься. Таким чином, важливо, щоб люди вірили в нейтральність їхніх основних соціальних інститутів. Вони повинні вірити, що уряд, засоби масової інформації, система освіти й наука перебувають за рамками конфліктуючих соціальних інтересів.

Міф про плюралізм засобів масової інформації. Уявлення про особистий вибір, здійснюваний в умовах культурно-інформаційного різноманіття, рекламується у світовому масштабі як характерна риса життя. Теорія вибору набуває маніпулятивного характеру, коли створюється ілюзія того, що вибір насправді має сенс.

Міф про індивідуалізм і особистий вибір. Найбільшим успіхом маніпуляції є вдале використання філософії індивідуалізму. Це дало змогу концепції індивідуалізму виконувати одразу дві функції. Вона оберігає право приватної власності на засоби виробництва й одночасно виступає як охоронець індивідуального добробуту, допускаючи, скоріше наполягаючи, що останнє недосяжне без існування першого. Маніпулятивна складова теорії особистого вибору полягає в тому, що в людини немає

---

⁵⁵¹ Грачев Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Москва : Алгоритм, 2002. С. 150.

⁵⁵² Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / пер. с англ. ; науч. ред. Я. Н. Засурский. Москва : Мысль, 1980. 326 с.

можливості вибирати, оскільки її дії в певному значенні є запрограмованими.

Міф про незмінну природу людини. Людські прагнення можуть сприяти соціальним змінам. Коли очікування невеликі – переважає пасивність. У кожної людини, безумовно, можуть складатися власні уявлення про політичну, соціальну, економічну дійсність, однак спільним знаменником усіх цих уявлень служить погляд людей на людську природу. Зрештою погляд на природу людини впливає на поведінку людей, причому зовсім не тому, що вони повинні діяти подібним чином, а тому, що вони вірять, що їм треба чинити саме так. Поведінка людей не може бути незалежною від теорій, яких вони самі дотримуються. ЗМІ ж розвивають ті теорії, які вигідні маніпуляторам.

Міф соціальної злагоди. Насильство у сфері соціальних відносин є однією з улюблених тем ЗМІ. Проте апарат обробки інформації подає такі конфлікти як індивідуальні події – і за походженням, і за проявом. У сфері масової культури найбільший успіх та інформаційну підтримку мають кінофільми, телепередачі, книги, що пропонують більше ніж достатню порцію насильства, але не зачіпають соціальних конфліктів⁵⁵³.

Треба зазначити, що будь-яка інформація, подана електронними інформаційними ресурсами, певною мірою є маніпулятивною. Проте, якщо вона не має свідомо маніпулятивного характеру в процесі інформаційних обмінів, така інформація передбачає наявність й альтернативної інформації. У чистому ж вигляді інформаційні маніпуляції спрямовані на формування безапеляційної думки про певну подію чи явище, яка при цьому не передбачає ніяких альтернативних варіантів її сприйняття. Тому найважливішою ознакою наявності маніпулятивних технологій у електронних інформаційних ресурсах є неприйняття іншої точки зору.

Звертає увагу те, що маніпулятивні технології протягом останнього десятиріччя досить ефективно використовуються в різних регіонах світу як інструмент глобальної політики. Електронні інформаційні ресурси при цьому виступають як ефективний спусковий механізм соціальних перетворень аж до рівня катаклізмів. Велика кількість недавніх масових хвилювань у світі зароджувалася, а потім координувалася за допомогою інтернет-простору. У цьому контексті можна говорити і про ряд маніфестацій, що проводилися в країнах Заходу, і про хвилю революцій у арабському світі. Слід зазначити, що до політичних збурень, мобілізації противників режиму, як правило, буває абсолютно неготова держава. Пояснень такого стану справ у кожній з країн, де відбувалися масові протестні акції проти влади, є чимало. Значною мірою вони

---

⁵⁵³ Там само.

обумовлюються особливостями економічних, політичних та інших проблем. Одна з основних причин полягає в істотному відставанні правової основи регламентування інформаційних обмінів у суспільстві, невідповідності її прискореному розвитку нових технологій інфосфери. Водночас розвиток електронних інформаційних ресурсів необов'язково означає безпорадність держави в контролі над цим процесом. Так, коли в Китаї за допомогою соціальних мереж була здійснена спроба організувати протестні акції, влада швидко відреагувала на ситуацію, зразу ж заклавши всі інтернет-ресурси, що могли нести хоча б мінімальну загрозу державному режиму.

В Україні організації й рухи різного спрямування також використовують електронні інформаційні ресурси та в цілому будь-які можливості спілкування в Інтернеті як плацдарм для пропаганди. Розміщуючи там відео, маніфести тощо, вони мають можливість впливати на громадську думку, поповнювати свої ряди й переносити власні погляди вже в площину реальних практичних дій. Відповідно, можна погодитися з думкою Н. Слухай, що використання глобальної мережі в умовах миттєвого й масштабного поширення інформації з метою створення «оманливого іміджу, дискредитації або популяризації будь-якого феномену... набуває колосального розмаху й базується на актуалізації різних методик впливу на свідомість масового споживача інформації»⁵⁵⁴. Тут, безперечно, має бути активна, на належному рівні та швидка реакція держави зважаючи на те, що інтернет-технології сьогодні в інформаційній сфері дають відповідну можливість для міжнародного спілкування й координації діяльності інтернет-співтовариства, у тому числі тією мірою, що може перебувати або перебуває за межами правового поля діяльності.

При цьому слід звернути увагу, що, як зазначає В. Горовий, «телеграф, телефон, радіо, телебачення, глобальні інформаційні мережі і блискавичне поширення Інтернету з кожним новим кроком зменшують можливості контролю за доступом до інформації з боку держав, окремих соціальних груп людей, керівних структур у системі людських об'єднань відносно членів цих об'єднань. Водночас збільшується можливість проникнення неконтрольованої зовнішньої інформації на територію суверенних держав, зовнішньої стосовно будь-якого людського об'єднання інформації в середовище цього об'єднання. Проникнення, дуже часто під час організації одностороннього використання комунікацій, зовнішньої інформації в бази, донесення її безпосередньо до членів соціальних спільностей дедалі більшою мірою впливає і на свідомість людей, на

---

⁵⁵⁴ Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [монографія] / О. В. Акульшин, Н. Т. Акульшина, А. А. Ан-друхович, І. О. Голубовська, В. М. Горовий ; Нац. акад. Служби безпеки України, Служба безпеки України. Київ, 2013. С. 225.

розвиток існуючих і формування нових баз»⁵⁵⁵. У цьому контексті варто наголосити на тому, що бібліотеки завжди виступали як системи з організації найцінніших для суспільства знань, основними функціями яких було збирання, систематизація, зберігання суспільно значущої інформації й забезпечення доступу до неї, і як суспільно-інформаційні центри, що забезпечували поширення знань, яких потребувало суспільство⁵⁵⁶.

На сьогодні бібліотека трансформується в якісно нову соціальну структуру, що виконує інформаційні й соціально-культурні функції та забезпечує стійкість зв'язків і відносин між державними інститутами та громадянським суспільством, у межах усього суспільства. Здійснюючи систематизацію, зберігання й поширення культурного спадку, вона організує навігацію у світі культури, світі інформації та знань. Т. Гранчак зазначає: «Бібліотеки активно включились у систему комунікацій, у першу чергу комунікації на рівні державної влади, політичної еліти, яка першою усвідомила потребу в додатковій інформації для прийняття оптимальних рішень і проведення ефективної державної політики. Саме влада мала необхідну волю, кошти та управлінські інструменти для реалізації масштабного проекту зі створення бібліотек з метою забезпечення необхідного інформаційного супроводу суспільно-політичних та економічних процесів. Іншими словами, бібліотеки виступили складовою системи політичної комунікації»⁵⁵⁷.

Однак треба зауважити, що під час комплектування фондів бібліотек новими виданнями активно виявляється один з видів інформаційного тиску, зумовлений свідомою інформаційною діяльністю, спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів, технологічних, економічних, політичних та інших завдань. У зв'язку з цим нині, як ніколи, потрібне вироблення чіткої стратегії комплектування бібліотечних фондів.

Привертає до себе особливу увагу також і те, що сьогодні маніпулятивні технології електронних інформаційних ресурсів розглядаються і як аспект інформаційно-психологічних війн. На інформаційному рівні при цьому йдеться про чітко спрямовані операції, що мають на меті постійну гру в системі інформаційних комунікацій для ненав'язливого впливу на свідомість населення і зміст тієї частини інформаційних баз, що перебуває постійно в суспільному обігу, у тому числі бібліотечних.

Мета інформаційної війни – послабити моральні й матеріальні сили супротивника або конкурента й посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу

---

⁵⁵⁵ Горвий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 132.

⁵⁵⁶ Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С. 36.

⁵⁵⁷ Там само С. 37–38.

на свідомість людини в ідеологічній і емоційній галузях. Як зазначається в працях дослідника інформаційної війни В. Прокоф'єва, інформаційна війна – це широкомасштабна інформаційна боротьба із застосуванням способів і засобів інформаційної дії на психіку людей, насамперед на їхню індивідуальну й суспільну свідомість, а також на функціонування технічних засобів на користь досягнення цілей впливаючої сторони⁵⁵⁸.

Відомий американський фахівець П. Лайнбарджер у праці «Психологічна війна» підкреслював, що «в широкому розумінні психологічна війна являє собою використання основ психології у військовій справі. У вузькому сенсі психологічна війна являє собою використання пропаганди у збройній боротьбі одночасно з веденням таких бойових дій, що доповнюють пропаганду. У свою чергу, пропаганда може бути визначена як організоване переконання без використання насильницьких дій»⁵⁵⁹. Автор, обґрунтовуючи роль психології в організації та веденні психологічної війни, зазначав, що, по-перше, психолог може вказати на такі особливості людського розуму, які зазвичай залишаються непомітними. Психолог може сказати, яким чином збудження можна перетворити на обурення, особисту винахідливість – на масове боягузтво, непорозуміння – на недовіру, забобони – на несамовитість. По-друге, установивши, як налаштований супротивник, і фактори, що визначають його моральний стан, психолог може передбачати поведження військ супротивника в певній обстановці. По-третє, психолог може дати необхідні рекомендації оперативним працівникам, які ведуть психологічну війну, при оцінюванні завдань, що вони вирішують, і щодо почуття міри. По-четверте, психолог може порекомендувати засоби й методи пропаганди: радіо, листівки, гучномовці (установки), а також поширення чуток, засилання полонених назад тощо. Він може виробити план найефективнішого використання всіх наявних засобів психологічного впливу.

Таким чином, психологія в рамках маніпулятивних операцій вказує на ті особливості особистої та групової психіки, які доцільно піддати впливу; розробляє ефективні методи оцінювання психологічного стану супротивника; дає рекомендації фахівцям, які ведуть психологічну війну, з планування операцій; виробляє критерії й методи оцінювання результативності та психологічного впливу на людей.

В. Петрик, О. Штоквиш та ін. у праці «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій» визначають інформаційну війну як вид протистояння між різними суб'єктами

⁵⁵⁸ Прокоф'єв В. Ф. Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание. 2-е изд. Серия «Информационные войны». Москва : СИНТЕГ, 2003. С. 27.

⁵⁵⁹ Лайнбарджер П. Психологическая война. Москва : Воениздат, 1962. С. 46–49.

(державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), що здійснюється з метою досягнення односторонніх воєнних, соціально-політичних чи економічних переваг над супротивником⁵⁶⁰.

З прогресом інформаційних технологій інформаційні війни отримали додаткові можливості, що мають до того ж значний вплив. Електронні інформаційні ресурси стали ідеальним засобом для проведення інформаційно-психологічного впливу. Вони мають маніпулятивно-управлінський потенціал, змінюючи установки, моделі поведінки та сприйняття дійсності. Електронні інформаційні ресурси на сьогодні стали одним з провідників реалізації інформаційної агресії. Вони створюють віртуальний світ, побудований за «проектом замовника», з гарантованою культурною гегемонією нав'язаних цінностей. Саме тому електронні інформаційні ресурси функціонально найбільше підходять на роль одного з видів інформаційної зброї. Остання вражає свідомість людини, руйнує способи і форми самоідентифікації особистості по відношенню до своєї нації, етносу, народу, змінює фіксовані цінності, трансформують «матрицю» пам'яті індивіда, створюючи особистість із заздалегідь заданими параметрами, що задовольняють вимоги замовника.

Як зазначає В. Горюхов, у процесі сучасних інформаційних воєн в останні роки об'єктом враження частіше стають інформаційні бази даних, у тому числі й найефективніші в національному розвитку бібліотечні установи. Інформація бібліотечних фондів, усвідомлено відібрана для комплектування кваліфікованими працівниками, звично вважається достовірною та затребуваною в суспільній практиці. Тому ворожі спроби ввести в фонди дестабілізуючу, недостовірну інформацію можуть мати тривалі й руйнівні для національного інформаційного простору наслідки. Особливо ця небезпека зростає з розвитком інформатизації, поширенням у суспільній практиці електронних інформаційних ресурсів.

Робота, пов'язана з розвитком фондів сучасних бібліотек, має бути пов'язана з виробленням системи заходів, що забезпечували б надійне збереження фондів інформаційних баз від умисних негативних зовнішніх впливів, а також з виробленням механізмів, своєрідних фільтрів для безпечного введення нової інформації в структуру баз. У цілому ж з розвитком процесів інформатизації баз системи національних інформаційних центрів, системи фондів бібліотечних установ необхідна також організація відповідної науково-практичної роботи, спрямованої на постійне вдосконалення безпеки власних інформаційних ресурсів. Така робота потребує

---

⁵⁶⁰ Петрик В. М., Штоквиш О. А., Полевий В. І. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних воєн і спеціальних інформаційних операцій. Київ : Росава, 2006. С. 26.

реалізації системного підходу до аналізу динаміки інформаційних процесів в Україні і, як наслідок, вироблення багатоваріантних систем параметрів аналізу та прогнозів еволюції інформаційних потоків, рекомендацій безпечного збагачення фондів інформації в країні і її циркуляції в інтересах суспільства в глобальному інформаційному просторі⁵⁶¹.

В умовах нинішньої гібридної війни⁵⁶², що при вирішенні деяких своїх самостійних завдань більше стає власне інформаційною, українська бібліотечна спільнота має бути готовою до нейтралізації негативних інформаційних впливів. У цій роботі на сьогодні вирізняється кілька найбільш важливих напрямів:

1. Організувати безпеку наявних фондів, у яких значну частину становлять суверенні інформаційні ресурси – інформаційна основа існування й розвитку нації, держави.

2. Використовуючи сучасний процес розвитку бібліотечних технологій, сприяти ефективному використанню наявної у їх розпорядженні інформації управлінськими структурами, бізнесом, системою громадських організацій, науковими колективами, установами культури тощо, удосконалювати навігаційні технології для обслуговування користувачів масивами інтернет-інформації.

3. Враховуючи розвиток системи соціальних інформаційних комунікацій як у межах національного інформаційного простору, так і в глобальному вимірі, забезпечувати циркуляцію в цих комунікаціях якомога більших обсягів якісної, достовірної, оперативної інформації, розвивати дистантні технології обслуговування корпоративних користувачів.

4. Враховувати специфіку інформаційних протистоянь при комплектуванні фондів новою інформацією, зокрема електронною. Розвиток фондів має здійснюватися із залученням насамперед необхідної інформації для національного розвитку, розв'язання загальнодержавних і галузевих проблем розвитку, забезпечення освітніх програм усіх напрямів, наукового розвитку, культурного прогресу та реалізації всіх інших напрямів суспільного розвитку.

Водночас при відборі матеріалів для оновлення фондів, з урахуванням можливості цілеспрямованих негативних інформаційних впливів на суспільну свідомість, необхідним є:

– запобігати використанню бібліотечних технологій для поширення деструктивного ідеологічного впливу;

⁵⁶¹ Горвий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс. С. 136–137.

⁵⁶² Світова гібридна війна: український фронт / голов. наук. ред. і упоряд. В. П. Горбулін. Харків : Фоліо, 2017. 324 с.

- поповнювати фонди творами, що провокують створення атмосфери бездуховності, негативного ставлення до культури та історичної спадщини України;
- залучення до фондів навіть на безоплатній основі творів, інформаційних ресурсів з ознаками можливості маніпулювання суспільною свідомістю (категоричності, звернення як доказу виключно до чуттєвої сфери, зумисної недостовірності тощо);
- розміщення у фондах, інформаційних базах матеріалів, що провокують дестабілізацію політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою розпалення конфліктів, стимулюють недовіру, підозру, загострення політичної, релігійної ворожнечі, незаконних методів боротьби за владу;
- комплектування матеріалами, що сприяють підриву міжнародного авторитету України, її співпраці з іншими державами, підривають моральний дух населення і, як результат, обумовлюють зниження обороноздатності й бойового потенціалу'.

У контексті розвитку такої ситуації видається за необхідне вдосконалення роботи з організації інформаційної безпеки у двох основних напрямках. Перший пов'язаний з необхідністю централізації роботи з організації інформаційної безпеки в масштабах держави. Така централізація дасть змогу відповідним спеціальним структурам реалізувати єдину стратегію діяльності в інформаційній сфері. Реалізувати її в режимі взаємодоповнення єдиної державної політики, своєчасного формування необхідної правової бази, узгодження її з відповідними міжнародними правовими актами, налагодження ефективного співробітництва з міжнародними організаціями у сфері інформаційної безпеки, зокрема в боротьбі з таким негативним явищем, як кібертероризм. Централізація цього виду безпекової діяльності дасть також змогу розпочати організацію інформаційного виробництва контрпропагандистського характеру, необхідного для запобігання, нейтралізації впливу шкідливої, небезпечної для нашого суспільства інформації.

Другий напрям дещо спільний з реалізацією концептуального положення, пов'язаного з надзвичайною складністю сучасних інформаційних процесів, що не можуть бути з достатнім ступенем достовірності проаналізовані лише із застосуванням технічних засобів і вузького кола фахівців. У зв'язку з цим необхідне проведення організаційних, правових, наукових заходів для включення в роботу щодо відстоювання національної інформаційної безпеки в умовах посилення глобальних інформаційних впливів наукових установ, аналітичних та інших інформаційних центрів. Особлива увага має приділятися на сьогодні ще широко розгалуженій в Україні системі бібліотечних, архівних і музейних установ, у яких зберігаються основні фонди суспільно значущої інформації і які займаються оновленням цих фондів, а також відбором для комплектування інформації з її новостворених масивів. Очевидно,

співпраця із системою цивільних установ у національних інтересах має також бути скоординована. Така координація може бути здійснена за типом координації в банківській системі нашої держави. Ця аналогія в умовах розвитку інформаційного суспільства та зростання значення електронних інформаційних ресурсів у житті суспільства є правомірною.

Треба зазначити, що сьогодні інформація електронних інформаційних ресурсів стає важливим джерелом для комплектування бібліотек. Бібліотечне комплектування, завдяки систематизації, концентрації інформаційних електронних інформаційних ресурсів, сприяє підвищенню її суспільної затребуваності далеко за межами ознайомлення зі стрічкою новин: по-перше, акумуляція інформації значної множини електронних інформаційних ресурсів в єдиному організованому бібліотечному ресурсі дає змогу користувачам, членам суспільства відчутти багатогранність його розвитку, множину національних інтересів, проблем і здобутків, відчутти належність до українського суспільства в атмосфері представленої Інтернетом багатовимірності. По-друге, систематичне, планомірне комплектування інформацією електронних інформаційних ресурсів, що відображають інтереси певних соціальних структур, дає змогу їхнім прихильникам глибше зрозуміти актуальні проблеми суспільного розвитку з позиції цих структур, сприяє політичній консолідації як важливому чиннику сучасного демократичного процесу. По-третє, формування інформаційних баз електронних інформаційних ресурсів створює реальну інформаційну основу для вироблення ефективних механізмів взаєморозуміння в суспільстві, зростання толерантності, об'єднуючих можливостей у межах реалізації загальносуспільних проблем. По-четверте, концентрація інформаційних матеріалів найбільш розвинутих на сьогодні електронних інформаційних ресурсів у сучасних інформаційних центрах сприяє формуванню оперативної адекватної суспільної реакції на складні соціальні проблеми, надзвичайні події: техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо⁵⁶³.

Специфіка інформаційного ресурсу, що створюється внаслідок комплектування бібліотечних фондів матеріалами електронних інформаційних ресурсів, полягає також у тому, що цей ресурс з розширенням кількості використовуваних у ньому видань стає детальним літописом суспільно значущих подій сьогодення. Множина подання інформації забезпечує при цьому відображення різноманітних характерних деталей суспільно значущих подій. Різниця позицій у відображенні цих подій дає можливість формування достовірного уявлення про їхній зміст і власної оцінки цього змісту. Таким чином, з розвитком електронних інформаційних ресурсів сучасні бібліотечні установи, з

⁵⁶³ Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності. С. 90–91.

одного боку, одержали важливе якісне джерело комплектування оперативною інформацією. Цим самим на новому рівні мають можливість підтвердити своє суспільне значення як центри формування та збереження інформаційної спадщини нашого суспільства. З іншого боку, вони до арсеналу своїх форм для реалізації інформаційної та інформаційно-аналітичної функцій одержали можливість залучити також електронні інформаційні ресурси як інструменти регулярного оперативного й широкого інформування про нові суспільно значущі ресурси та ресурси своїх фондів, що вводяться в суспільний обіг.

Комплектуючи сучасними ресурсами бібліотечні фонди, працівники стикаються з проявами маніпулятивних технологій – значними масивами маніпулятивної інформації. Оскільки головний критерій сучасного комплектування баз інформацією є її суспільна значущість, то комплектування маніпулятивною інформацією є нераціональним. Однак це не означає, що її потрібно повністю ігнорувати.

Власне, безпосередньо явище застосування маніпулятивних технологій заслуговує на суспільну увагу, тому має бути відображене в інформаційних фондах. При цьому очевидно, що до інформаційних баз мають потрапляти інформаційні продукти, що відображають основний зміст тієї проблеми, про яку йдеться, по змозі відображають маніпулятивні механізми й обсяги маніпуляції. Сьогодні електронні інформаційні технології дають можливість для реалізації такого завдання.

Розділ 6

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ДЛЯ ОСОБИ І СУСПІЛЬСТВА

6.1. Еволюція умов соціальної трансформації

Розвиток суспільної інформатизації відбувається під впливом змін середовища, у якому розвивається сучасна цивілізація, і соціальних проблем, що виникають у процесі еволюції людського суспільства. Глобальна інформатизація по суті своїй є інструментом суспільного реагування на негативні виклики сучасності, інструментом мобілізації творчої активності людей, тобто найпродуктивнішого реагування на реалії сучасності з боку *homo sapiens*. Не виключено, що логіка розвитку попередніх цивілізацій, навіть при високих показниках цього розвитку, переривалася саме внаслідок низького рівня інформаційного забезпечення в загальноцивілізаційному вимірі, відсутності демократизму в доступі до знань і невисокого рівня творчості.

Інформаційне забезпечення життєдіяльності нашої цивілізації стимулюється трьома основними загальноцивілізаційними проблемами:

- змінами навколишнього середовища відповідно до природних закономірностей планетарного розвитку;
- негативними впливами розвитку цивілізації на навколишнє середовище;
- системним нарощенням соціальних проблем, пов'язаних з еволюцією сучасного суспільства.

Щодо першого блоку проблем в останні десятиріччя провідні країни світу й міжнародні організації взяли за системне вивчення існуючих для людства загроз, ієрархії рівня їхньої небезпеки й роблять перші кроки щодо їх можливої нейтралізації. Серед таких загроз дослідники визначають метеоритну загрозу удару по планеті великих метеоритів, повернення нового льодовикового періоду, вплив на земну цивілізацію шкідливих космічних випромінювань, виверження велетенських вулканів, сліди катастрофічного впливу яких на біологічний світ Землі досліджено сучасною наукою, можливість привнесення з космосу чи активізація наявних у районах вічної та розмороженої внаслідок потепління мерзлоти хвороботворних для людини бактерій, проти яких відсутній імунітет і медичні препарати, та інші проблеми. До них привертається сьогодні увага дослідників, виробляються методики нейтралізації негативних впливів. Так, у Національному управлінні по авіації й дослідженні

космічного простору (НАСА) створено відділ з координації планетарної оборони, що діє в рамках програми щодо виявлення і відслідковування астероїдів та інших небесних тіл, потенційно небезпечних для Землі. Із США щодо виявлення космічних небезпек зголосилися співробітничати відповідні структури ЄС і експертна робоча група з космічних загроз при Раді РАН по космосу. Можна також говорити про постійне вдосконалення міжнародного співробітництва медичних організацій різних країн щодо боротьби з пандеміями, поширенням хвороб під впливом глобального розвитку транспортної структури й активізації міграційних процесів.

Другий блок проблем пов'язаний з негативними впливами на природне середовище Землі техногенної діяльності людини. Тут серед загроз називається і ймовірність ядерної війни, і зумисне використання чи неконтрольоване розповсюдження хімічної та бактеріологічної зброї тощо.

Загрози цього блоку проблем дедалі більше усвідомлюються в різних країнах світу; у цьому напрямі проводяться інтенсивні дослідження, виробляються механізми глобального впливу на наявну ситуацію. Так, у 2015 р. на Конференції ООН зі зміни клімату в Парижі було окреслено конкретні кроки, що мають забезпечити ріст середньої температури на планеті щорічно не вище двох градусів по Цельсію. Учасники переговорів дійшли висновку, що в цілому світ без викопного палива є абсолютно реальним за умов відповідних перетворень до 2050 р., хоча таку мету поставили собі на сьогодні лише вісім країн із 192 учасників конференції. Серед них насамперед Швеція, Австрія, Франція. Цю мету підтримують, у тому числі фінансово, великі міжнародні компанії, зокрема Microsoft, Google, Facebook, Apple, Amazon. При цьому Коста-Рика, В'єтнам, Бангладеш, Судан та ін. (усього 43 країни, яким загрожує затоплення у зв'язку з глобальним потеплінням) закликають світ якомога швидше вийти на рубіж затримки потепління на рівні в 1,5 градуса, що дає цим країнам шанс на виживання⁵⁶⁴.

Ще одним видом проблем є соціальні проблеми, обумовлені стрімким зростанням населення на Землі і відставанням при цьому розвитку його соціальної сфери. Чисельність населення до 2025 р. досягне, за прогнозами, 8,5–10 млрд осіб. При цьому порівняно з 1950 р. наявна чисельність населення зросла вдвічі, а приріст за останні 20 років становив 1,7 млрд осіб, з них 1,5 млрд у країнах, що розвиваються. Населення цих країн становить три чверті населення планети, а споживає воно лише третину загально-світової продукції, і розрив у споживанні продовжує зростати⁵⁶⁵.

---

⁵⁶⁴ Див.: Конференція ООН по изменению климата в Париже. URL: greenpeace.org.

⁵⁶⁵ Конференция ООН по окружающей среде и развитию – подготовительный процесс и итоги / Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г.). Новосибирск : СО РАН, 1992.

С. 5–23.

У зв'язку з цим голова Всесвітньої комісії з навколишнього середовища й розвитку, прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брунтланд підкреслила, що «людська історія досягла водорозділу, за яким зміна політики стає невідворотною. Більше 1 млрд людей, які не можуть сьогодні задовольнити свої основні потреби, наші діти й онуки, безпосередньо планета Земля потребують революції. Вона наближається. Ми знаємо, що в нас є можливість запобігти небезпеці, хаосу й конфліктам, що в іншому випадку невідворотні»⁵⁶⁶. Ця теза в цілому вичерпно окреслює ситуацію, рівень викликів, що постають перед сучасною цивілізацією.

Крім того, за даними ООН, світу загрожують серйозні наслідки кліматичних змін. Так, передбачається, що до 2050 р. врожаї зернових можуть знизитися на 25 %, водночас населення Землі зросте до 9 млрд осіб. Унаслідок температурних змін водної поверхні багато видів риб мігрують у північні води і в тропіках та Антарктиці улови зменшаться на 50 %.

Негативні погодні впливи посилять паводки, засухи, брак питної води, пожежі на великих територіях, що в сукупності призведе до зростаючої смертності, пов'язаної зі спекою. Усе це призведе до вимушеної міграції й можливих конфліктів між державами, а також до істотних змін у розподілі водних і продовольчих ресурсів.

Від змін клімату постраждають в основному бідні країни, але ці процеси в сучасному глобалізованому світі дедалі більше стосуватимуться й країн розвинутих⁵⁶⁷. Своє відображення аналіз цих перспектив одержав ще наприкінці минулого століття в діяльності представників Римського клубу. Так, у доповіді «Межі росту» автори доходять висновку, що «якщо сучасні тенденції росту чисельності населення, забруднення природного середовища, виробництва продуктів харчування і виснаження ресурсів триватимуть, то протягом наступного століття світ підійде до меж росту, відбудеться несподіваний і неконтрольований спад чисельності населення й різко знизиться обсяг виробництва»⁵⁶⁸.

Певне містичне наповнення цих прогнозів прикриває стрімке наростання соціальних проблем, що пов'язані не лише зі зміною клімату, зменшенням територій на Землі, придатних для проживання людей, а водночас із неконтрольованим зростанням людської популяції (навіть Китай останнім часом заявляє про ліквідацію програми контрольованої народжуваності), що в сукупності стимулює різні форми міграційних процесів, включаючи воєнне розв'язання проблем.

---

⁵⁶⁶ Там само. С. 12.

⁵⁶⁷ ООН: миру грозят серьезные последствия изменения климата. URL: <http://www.ippnou.ru/lenta.php?idarticle=013274>.

⁵⁶⁸ Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба «Сложные положения человечества» / Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рандерс Й., Бернс В. Москва : Моск. ун-т, 1991. С. 189.

Проблема швидкого зростання населення планети при відставанні відповідних соціально-культурних процесів створює також ряд інших важковирішуваних процесів у житті суспільства.

Вище було окреслено важливі, але далеко не всі проблеми, з якими зіткнеться наша цивілізація в недалекому майбутньому. І вся ця сукупність життєво важливих проблем для їх розв'язання потребуватиме виробництва і використання незрівнянно більших обсягів інформаційних ресурсів, ніж ті, якими вона оперує сьогодні. До такої перспективи ми маємо вже готуватися.

Треба додати, що поряд з наявними чинниками загострення соціальних проблем у недалекому майбутньому треба передбачати також загострення соціальних проблем, пов'язаних із специфікою входження цивілізації в інформаційний етап її розвитку. Серед таких проблем треба передбачати:

1. Зростаючі суперечності між особливостями функціонування сучасного інформаційного суспільства й освоєнням у більшості таких країн світу, що відстають у суспільному розвитку, особливостей розвитку індустріального суспільства. У цьому випадку аргументація країн, що вже взяли на озброєння електронні інформаційні технології в усіх сферах суспільної діяльності, значною мірою нівелюється переважаючою більшістю потенціалу країн, що перебувають на індустріальному, а деінде й на доіндустріальному етапі розвитку, на порядок переважаючою кількістю населення, не готового на сьогодні до постіндустріальних форм розвитку, з відповідним рівнем суспільної свідомості, моральними устоями. Такі особливості не дають можливості швидко продемонструвати всьому світу переваги інноваційного розвитку. Крім того, в інтересах певної частини гравців у глобальному економічному просторі призупинення економічного розвитку країн, як правило з цінними природними ресурсами, одержання надприбутків на цій території, де внаслідок відставання є можливою низька оплата праці, низькі податки й наявна можливість не витратити одержані прибутки на екологію виробництва.

2. Проблеми, пов'язані з оновленням соціальної структури суспільства на інформаційному етапі його розвитку. Г. Кардозо стосовно цього зазначає: «Ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових способів життя та нових форм соціальної орієнтації»⁵⁶⁹. Треба зазначити, що навіть у країнах, де успішно проводиться інформатизація, виникають проблеми, пов'язані насамперед з розподілом праці і відповідними соціальними корективами в структурі суспільства. При цьому

⁵⁶⁹ Cardoso C. Para unasociologia dociberspaco: comunidades virtuais em portugues. Oeiras, Portugal : Celta Edito. Ra, 1998.

«технологічною базою постіндустріальної транс- формації є наука й теоретичне знання, що одержує абсолютно нову роль у розвинутих індустріальних країнах у післявоєнний період»⁵⁷⁰.

Зростаючі темпи суспільних перетворень у наш час обумовлюють необхідність більшого наближення науки, інноваційних технологій безпосередньо до виробництва; прогрес його обумовлюється саме успіхами у сфері знання, суспільне виробництво дедалі більшою мірою потребує «класу професіоналів із чотирьох станів: наукового, технологічного, адміністративного й культурного»⁵⁷¹. У контексті проєкції цієї тези на уявлення про біологічну еволюцію треба нагадати відому точку зору про те, що лише ефективна соціальна організація дає шанс тому чи іншому біологічному виду, у тому числі й людству, залишатися домінуючим видом на планеті.

У цілому, як зауважує Д. Белл, центральне значення інформації в постіндустріальному суспільстві породжує принципово нові проблеми. Проте з розвитком технологій інформаційного суспільства вони поступово знаходять своє розв'язання. До таких проблем дослідник відносить:

1. Колосальні обсяги інформації, які необхідно проковтнути людині внаслідок розширення різноманітних сфер – економічної, політичної, соціальної, що потребують її уваги й енергії. «Але більший обсяг інформації не означає її повноту. Навпаки, збільшення кількості даних робить інформацію дедалі менш повною»⁵⁷².

Треба при цьому зазначити, що певна розгубленість, продемонстрована в цьому випадку, обумовлена втратою масштабів на різних етапах пізнавальної діяльності.

2. Інформація стає більш специфічною, складною для сприйняття. Досвід показує, що для ослаблення цього бар'єра у сприйнятті електронної інформації потрібне вдосконалення структуризації наявних електронних ресурсів, спеціалізація баз даних і розвиток пошукових систем.

3. З'являється більша потреба в осмисленні інформації. Нова інформація стає ефективною лише тоді, коли оперативно використовується для прийняття рішень, негайного, дієвого реагування на нові обставини, що виникають. І це обумовлює необхідність розвитку інформаційно-аналітичної та аналітичної діяльності як у спеціалізованих аналітичних структурах, так і в бібліотечних установах, що стають інформаційними центрами постіндустріального суспільства.

4. Обмеженість обсягу інформації, яку людина здатна засвоїти.

---

⁵⁷⁰ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. 790 с.

⁵⁷¹ Там само С. 501.

⁵⁷² Там само. С. 632–633.

5. Постіндустріальне суспільство є «грою між людьми», але така гра потребує підвищеного ступеня координації ⁵⁷³. Ця координація здійснюється на основі відповідної структуризації інформаційної основи суспільної діяльності.

У книзі «Наше постчеловеческое будущее» ⁵⁷⁴ ще на самому початку нинішнього тисячоліття Ф. Фукуяма робить прогнози стосовно того, що розбіжність темпів біологічної та інформаційної еволюції вже найближчим часом позначиться на людських взаєминах. Він робить свої висновки на базі результатів фундаментальних досліджень кінця минулого століття: «інтелектуальні здібності багато в чому наслідуються. Мюррей і Хернштейн стверджували на мові статистики, що від 60 до 70 % дисперсії інтелекту викликано генами, а інші пов'язані із зовнішніми факторами, такими як харчування, освіта, склад сім'ї тощо» ⁵⁷⁵.

Інтенсивний розвиток наукових інформаційних обмінів і зростаюче значення впровадження інноваційних технологій в усі сфери людської діяльності обумовили зростаюче суспільне значення соціальних структур, що забезпечують науково-технологічний прогрес. При цьому «розвиток інформаційної сфери залежить від науковців з прикладних наук, водночас комунікативні дослідження – від науковців із соціальних наук» ⁵⁷⁶.

Сьогодні ми спостерігаємо певне відставання в розвитку саме соціальних наук і процесу впровадження результатів їхньої дослідної діяльності в суспільну практику. На цей факт уже звертають увагу дослідники ⁵⁷⁷. І можна передбачити, що потреба в гуманітарних дослідженнях, як дороговказ для вдосконалення подальшої соціалізації, збільшуватиметься, адже їх розвиток є ефективним способом упорядкування і безпосередньо структури інформаційного суспільства, і системи знань, на яких вона ґрунтується. У зв'язку з цим «сьогодні виникає якісно нова нерівність – між здібними й нездібними до творчої праці людьми. З огляду на якісне зростання творчої праці це починає створювати біологічний бар'єр, перебороти який, на відміну від соціального, майже неможливо» ⁵⁷⁸. Свідчення формування такого бар'єра ми знаходимо при аналізі ресурсів сучасного інформаційного простору. Закономірна в суспільній еволюції сучасна інформатизація в нашій країні потрапила на недостатньо підготовлене поле. Тому

---

⁵⁷³ Там само. С. 632–635.

⁵⁷⁴ Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. 349 с.

⁵⁷⁵ О приложениях геномики к исследованию интеллекта см.: Farmer A. and Owen M. J. Genomics: The Next Psychiatric Revolution? / British Journal of Psychiatry (169). 1996. pp. 135–138; Fears R., Roberts D. (et al.) Rational or Rationed Medicine? The Promise.

⁵⁷⁶ Там само. С. 285.

⁵⁷⁷ Валлерстайн И. Конец знакомого мира. С. 187.

⁵⁷⁸ Ходорковский М. Б. Постчеловечество. Москва : Алгоритм, 2007. С. 7.

самовираження громадян нашої країни в національному інформаційному просторі має дуже невисокий суспільно значущий рівень. Вироблена в Україні наукова інформація губиться в продукованих у суспільстві ресурсах інформації, що відображає процес самовираження громадян, характерний для первинного етапу розвитку демократичних процесів. Між виробниками наукової інформації і виробниками інформації нижчого рівня значущості – насамперед побутової – зростають певні суспільні відмінності. Крім статусних особливостей (і більш відчутної різниці в оплаті праці інформаційних працівників порівняно з іншими категоріями виробничників), у творців нової інформації дедалі більшою мірою розвивається «внутрішня радість творчості. Вона зближує її зі світом мистецтва і з психологічним збудженням – драйвом від процесу творіння»⁵⁷⁹. Можна прогнозувати, що ця властивість у процесі свого розвитку, в умовах удосконалення мережевих технологій в інформаційних обмінах стане важливим стимулом трансформації соціальної структури постіндустріального суспільства.

При цьому поки що «виробництво наукового знання є щастям лише для невеликого сегмента людства... Утримувати інтерес до науки можна лише додатковими зусиллями, у першу чергу тільки влада здатна на це. Люди не хочуть іти в ті сфери, де платять менше, а працювати треба більше.

У радянські часи народжувалося багато науково-популярних журналів, до речі, і фільмів, і телепередач, які могли утримати цей інтерес та продемонструвати населенню варіанти можливого іншого життя, крім єдиної моделі «успіх – це гроші»⁵⁸⁰.

Різна мотивація сприяє поглибленню невідповідності суспільних інтересів, що не може не турбувати. Характерною є та обставина, що саме в нашому суспільстві ці суперчності проявляються найбільш гостро. Розвиток вітчизняної науки сьогодні особливо гостро відзначається загальним низьким рівнем суспільної затребуваності виготовлюваних в Україні інформаційних ресурсів. І значущість ресурсів у національному інформаційному просторі не стає значним об'єднуючим фактором. У цій ситуації відчувається брак стратегічних напрацювань, що враховували б не лише специфіку сьогодення, а й забезпечували б необхідний адаптаційний ресурс для майбутнього. «Міжнародний досвід переконує, що найбільш ефективними в глобальних координатах є ті національні стратегії, які мають довгостроковий характер, високу адаптивність до глобальної нестійкості й динамічних змін, забезпечуючи максимальну гармонізацію національних і корпоративних інтересів. Їх реалізує група найбільш розвинутих держав-лідерів, що формують конфігурацію ядра міжнародної економічної

---

⁵⁷⁹ Там само. С. 45.

⁵⁸⁰ Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. С. 117.

системи, ухвалюють управлінські рішення на світовій арені та визначають ключові тренди глобального економічного розвитку»⁵⁸¹. Реалізація наслідувальної стратегії у втіленні вироблених державами-лідерами сценаріїв розвитку поступово призводить до того, що і в Україні контрольоване суспільством виробництво нової наукової інформації зменшується. Треба зазначити, що недалекоглядна політика очільників держави у цьому сегменті суспільної діяльності може стати приводом для реалізації прогнозованої Г. Почепцовим ситуації: «якщо ми не продукуємо власного інформаційного чи віртуального продукту, то ми ніколи не будемо переможцями. Ми є читачами, а не письменниками вільного світу. І справа тут не в розмірах країни чи кількості людей, а в розмірі мозку»⁵⁸². Утім, з розвитком інформаційного суспільства така недалекоглядність більше стосується і мозкових центрів країн-лідерів, оскільки в новому суспільстві саме вони мали б турбуватися про урожай інноваційних рішень у глобальному масштабі, розуміти необхідність прагматичного підходу до використання творчого потенціалу нинішньої цивілізації. Однак на сьогодні прояви такої прагматичності знаходять розвиток лише в певних сприятливих регіонах світу, насамперед на Заході, і зосереджуються перш за все в економічній сфері. І дуже повільно, під впливом темпів освоєння суспільною свідомістю нової ситуації, процес інноваційного інфотворення відгукується на потреби інших сфер життя суспільства, розвивається в напрямі суспільнокорисному, відображаючи і в індивідуальному самовираженні тенденцію, пов'язану із загальносуспільним інтересом.

Дослідники цього процесу стверджують, що «поширення Інтернету в суспільстві залежить не лише від підприємницької активності. Його успіх є також породженням університетської та науково-дослідної спільноти, де виникли критерії досконалості, фахового оцінювання і відкритого спілкування під час науково-дослідної роботи»⁵⁸³.

Ефективність функціонування сучасного суспільства прямо пов'язана з ефективністю використання інформації, що, у свою чергу, залежить від якості використовуваних ресурсів і рівня доступу до них. «Якщо праця є джерелом продуктивності, то творча сила праці та ефективність організації бізнесу зрештою залежить від інновацій. Інновація є похідною від висококваліфікованої робочої сили та існування організацій, які творять знання»⁵⁸⁴. Тобто творення нової високоякісної інформації нерозривно пов'язане з формуванням якісно нових соціальних структур. При

---

⁵⁸¹ Стратегії конкурентного розвитку у глобальній економіці : монографія / [А. М. Поручник, Я. М. Столярчук, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. А. М. Поручника та Я. М. Столярчук. Київ : КНЕУ, 2016. С. 5.

⁵⁸² Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. С. 121.

⁵⁸³ Кастельс М. Інтернет-галактика. С. 35–36.

⁵⁸⁴ Там само. С. 99.

цьому поряд з активізацією інформаційного простору, що проявляється в розвитку суспільних структур, які спеціалізуються на інфотворенні, у розгалуженні соціальних комунікацій, прискоренні інформаційного обігу, якість використання інформації зростаючою мірою залежить від залучення до активного суспільного використання тієї частини базових інформаційних ресурсів, яка потрібна на сьогодні для реалізації планів суспільного розвитку. У динаміці сучасних інформаційних процесів зростаюче значення має процес збагачення цього базового ресурсу новою актуальною інформацією.

6.2. Розвиток інформаційної основи суспільних перетворень

Практика трансформації сучасного суспільства показує, що забезпечення інформаційної відповідності сучасної людини інформаційним викликам сучасності пов'язані з обов'язковим постійним оновленням базових інформаційних ресурсів. Значною мірою в загальносуспільному відображенні це – фонди бібліотечних установ. З точки зору О. Воскобойнікової-Гузевої, «метою діяльності сучасної бібліотеки, а отже, і стратегічним результатом, стало формування органічного інформаційного простору, який передбачає:

- інтеграцію інформаційних ресурсів, що існують у різних середовищах;
- надання швидкого та зручного доступу до фізично наявних і віддалених інформаційних ресурсів;
- якісну навігацію по всьому спектру інтегрованих інформаційних ресурсів;
- амбівалентність архітектурно-дизайнерських просторових рішень (одночасна наявність приватного та публічного) тощо»⁵⁸⁵.

На думку В. Горового, характерною особливістю будь-якого суспільного розвитку і його інформаційного етапу особливою мірою є постійне інформаційне виробництво та його фіксування в бібліотечних та інших суспільно значущих базах у вигляді, оптимальному для використання. В інформаційному суспільстві це – основа всіх видів суспільної діяльності. На етапі становлення цього суспільства організація інформаційного виробництва істотно відрізняється від усіх минулих етапів певними характерними рисами⁵⁸⁶. Вони мають стати орієнтирами для орієнтації бібліотечних працівників. Насамперед має бути враховано, що особлива увага в останні десятиріччя приділяється розвитку науково-прикладних досліджень, результати яких швидко можуть бути впроваджені у виробництво чи в процес суспільної трансформації (у сфері

⁵⁸⁵ Воскобойнікова-Гузева О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України. С. 264.

⁵⁸⁶ Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації. С. 178–181.

суспільних відносин). При цьому потрібно врахувати дедалі більш помітне відставання фундаментальних досліджень від науково-прикладних. Так, скажімо, ракетно-космічна галузь, ядерно-енергетична й деякі інші, що в минулому столітті були флагманами науково-технічного прогресу і вели за собою основні напрями технологічного пошуку, донині базуються в основному на фундаментальних здобутках 60–70 років минулого століття, тривалий період без поповнення фундаментальної науки новими результатами поступово знижує темпи науково-технічного прогресу у важливих напрямках, що забезпечують суспільний прогрес. Тому до результатів фундаментальної, насамперед академічної науки при комплектуванні в бібліотечних установах має бути підвищена увага. На предмет виявлення такого роду інформації мають вивчатися й ресурси глобального інформаційного простору.

Оскільки ефективність наукової – як найвищої за рівнем впливу на розвиток людства – інформації значною мірою залежить від темпів впровадження в суспільну практику, бібліотечні установи та інші інформаційні центри мають турбуватися про введення в обіг наукової інформації за допомогою власних сайтів, електронних інформаційних видань⁵⁸⁷, дистантних форм обслуговування тощо, сприяти переконанню владних структур у необхідності користуватися вітчизняним науковим продуктом, сприяти його впровадженню в практику. Зростання складності завдань, обумовлених викликами, що постають у XXI ст. перед нашою цивілізацією, не дає змоги навіть найбільш високорозвинутим країнам розв'язати складні проблеми суспільного розвитку самостійно, без участі країн-партнерів, а у сфері міжнародного обміну інформацією без партнерських зв'язків між провідними бібліотечними установами. Така ситуація звертає на себе особливу увагу з урахуванням сучасної затратності наукової проблематики для країн з невеликим економічним потенціалом. І ці країни змушені орієнтуватися на розвиток власної наукової діяльності, продукування відповідної інформації з огляду на найбільш необхідні напрями наукових досліджень та можливості власного бюджету. В інших напрямках дослідження найчастіше не ведуться, до того ж створюються інколи досить істотні лакуни відсутності нового знання, що робить суспільний розвиток нерівномірним, може створювати небажані внутрішньосуспільні суперечності, підвищує ризики прийняття неефективних рішень не лише в науковому середовищі, а й на рівні управлінської діяльності, створює важкорозв'язні проблеми для розвитку держави чи нації.

Загальновідомо, що бібліотечні установи є, по суті, акумуляторами літописної спадщини, яка відображає життя суспільства на всіх етапах його життєдіяльності. У

⁵⁸⁷ Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності. 208 с.

їхніх фондах мають зберігатися інформаційні ресурси, що відображають усі суспільно значущі джерела суспільного інформування. У зв'язку з цим для бібліотечних працівників стало досить складнорозв'язною проблемою комплектування зростаючими обсягами нової інформації, що з'явилися останнім часом у національному інформаційному просторі завдяки успіхам інформатизації. У своїй сутності вона є безсумнівно позитивним явищем, однак без координуючого впливу держави розвивається аморфно й певною мірою є керованою лише компаніями, що контролюють виробництво технічних засобів, необхідних для інформатизації. Такий стан справ обумовлюється тим, що протягом тривалого часу інформатизація розглядалася як технічний експеримент вузькоколегіальних обмінів між науковцями й не була усвідомлена як новий та ефективний суспільний інтеграційний механізм. У перших своїх результатах цей процес відігравав найчастіше розважально-інформативну роль, слабо використовувався органами державної влади, громадськими організаціями, навчальними закладами як новий високоякісний інструмент громадянського самовияву, освітньої, виховної роботи. Однак на сьогодні добровільна активізація цього сегмента інформатизації призвела до того, що інтернет-простір наповнився низькоякісними масивами інформації, використання якої ускладнюється низьким рівнем підготовки користувачів, недостатньою внутрішньою готовністю до нового рівня спілкування людей. І цим створюються серйозні перешкоди для комплектування бібліотечних фондів, скажімо, матеріалами соціальних мереж. Вихід у цій ситуації В. Бондаренко справедливо вбачає в тому, що «сьогодні за допомогою блогів, чатів, соціальних мереж, форумів, фото- та відео сервісів, тегів тощо створюється новий світ глобального партнерства, де кожен є його творцем... Для бібліотеки блоги, форуми, соціальні мережі є своєрідним інструментом зворотного зв'язку з користувачами і співробітниками. Для користувачів – платформою для вироблення нового, потрібного їм знання. Також за допомогою таких інноваційних бібліотечних послуг користувач має змогу впливати на розвиток бібліотечних послуг у потрібному та цікавому для нього напрямі»⁵⁸⁸.

Здійснюючи комплектування бібліотечних фондів, працівники бібліотек мають брати до уваги ту обставину, що на сьогодні широкого поширення набули розвиток технологій спеціальних негативних інформаційних втручань у функціонування національних інформаційних комунікації і використання суверенних інформаційних ресурсів, що досягли масштабів інформаційних воєн. Ведення цих воєн, тобто утвердження певних суспільних інтересів за допомогою спеціально організованих

---

⁵⁸⁸ Бондаренко В. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : [монографія] / наук. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. С. 173.

інформаційних впливів, потребує відповідного реагування також і з боку працівників бібліо- течних установ. До фондів бібліотек не повинні потрапляти низькоякісні, непотрібні з огляду на інтереси національного розвитку й – особливо – ворожі інформаційні ресурси. Таким чином, якісне комплектування новими, насамперед електронними, найбільш затребуваними практиками ресурсами, навіть при їх значному збільшенні в майбутньому, даватиме можливість представникам інформаційного суспільства у своїй діяльності спиратися на постійно оновлювану знаннєву базу.

Оскільки в перспективі прогнозується зростання питомої ваги творчої праці в загальному обсязі трудової діяльності, саме ця праця потребує й значного ресурсу нової інформації, й обов'язкового звертання до наявного суспільного досвіду. Тому більшою мірою актуалізуватиметься бібліотечна робота з розкриття наявних у суспільстві фондів інформації. Одним з найбільш ефективних напрямів такої роботи є оцифрування інформації, що є у фондах на паперових та інших традиційних носіях. Як зауважує О. Онищенко, «електронна ера, з її могутнім технічним, технологічним, соціокультурним потенціалом, відкрила бібліотекам небачені можливості:

- вперше інтегрувати в єдине ціле всі види документів на основі універсальної мови цифр;
- вперше діяти в планетарному масштабі – добувати інформацію в будь-якому куточку землі і відсилати її в будь-який куточок землі;
- вперше оперувати необмеженим масивом інформації;
- вперше в інтерактивному режимі співпрацювати з необмеженим колом читачів – користувачів;
- вперше створювати світові мережі бібліотек»⁵⁸⁹.

Звичайно, проблема оцифрування бібліотечних ресурсів в умовах сучасної України є дуже складною і через матеріальну скруту (оцифрування є досить затратною справою. За кордоном кошти на неї виміряються десятками мільйонів доларів), і через брак відповідних фахівців, і через недостатньо відпрацьовані методики використання базових національних ресурсів як значущих орієнтирів для нової трудової діяльності, для продукування нової інформації. Однак потреби у якісному інформаційному забезпеченні суспільного розвитку обумовлюють пошук інноваційних рішень. І такі рішення активно входять у практику інформаційної діяльності: «бібліотеки України сьогодні впроваджують у свою діяльність такі перспективні напрями інтернет-обслуговування, як використання мобільних сервісів для надання дистантних послуг через мобільний телефон, скайп (Skype), інструментарію соціальних

⁵⁸⁹ Онищенко О. С. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури. С. 3–7.

медіа»⁵⁹⁰.

Ще один вагомий напрям інформаційної діяльності бібліотек, як свідчить уже набутий досвід спеціальних інформаційних структур НБУВ (СІАЗ, НЮБ, Фонд Президентів України), а також більшості провідних бібліотечних установ України, пов'язаний з подальшим розвитком інформаційно-аналітичної, аналітичної діяльності в бібліотечних установах. Актуалізація цього напрямку діяльності пов'язана із стрімким зростанням інформаційних обсягів, необхідних для суспільного розвитку, і потребою їх спеціального аналізу для орієнтації різних категорій замовників.

Система періодичних електронних видань бібліотек набуває значення з огляду на необхідність:

- осмислення процесу формування фондів загальноукраїнської електронної бібліотеки;

- ознайомлення всіх категорій користувачів зі змістом інформації, що буде закомплектована у фондах, зі змістом не реферативним, а на рівні представлених у матеріалах ідей, прогнозів, гіпотез, пропозицій (що необхідно для оперативного використання інформаційної продукції);

- для координації діяльності щодо використання національного електронного ресурсу в інтересах національного розвитку та для міжнародних інформаційних обмінів у глобальному інформаційному просторі.

Розвиток вітчизняного інформаційного простору в умовах глобалізації залежить від ряду внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних, у свою чергу, з усіма іншими характерними особливостями життя суспільства. Ця обставина має бути врахована бібліотечними працівниками при розвитку системи періодичних електронних видань. У своїй сукупності вони мають впливати на якість формування та ступінь усвідомлення всіма категоріями користувачів основних цілей і завдань суспільного розвитку. Характер цього впливу у виданнях бібліотечних установ відмінний від впливу інших ЗМІ, оскільки бібліотечні ЗМІ здійснюють свій вплив, опираючись на конкретну інформаційну базу, на фонди, у яких сконцентровано позитивний досвід і напрацювання багатьох поколінь українського народу.

Отже, сьогодні бібліотечні періодичні електронні видання мають зосереджуватися на основних питаннях суспільного розвитку, пов'язаних з перебігом демократизації українського суспільства, удосконаленням управлінської діяльності, висвітленням техніко-технологічного, освітнього розвитку, організації суспільних стимулів для ефективного використання наявних і створення нових суспільних ресурсів, сприяння

---

⁵⁹⁰ Бондаренко В. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи. С. 52.

процесу забезпечення організованого виходу системи бібліотечних установ України на рівень міжнародних інформаційних обмінів, включенням української бібліотечної системи в співпрацю на паритетних засадах з міжнародними бібліотечними об'єднаннями та іншими об'єднаннями, що концентрують інформаційні ресурси суспільства.

Треба зазначити, що гібридна війна, розв'язана проти України, вносить істотні корективи в закономірний процес розвитку інформаційної сфери постіндустріального суспільства. При цьому в Україні відчувається нагальна потреба надати потужний імпульс розвитку новітніх форм співпраці наукових бібліотек та інформаційних центрів, дослідних інститутів, університетів, наукових товариств і асоціацій, дієвій кооперації їхніх зусиль у реалізації масштабних науково-інформаційних проектів, у тому числі пов'язаних із ситуацією інформаційної війни, у якій перебуває нині Україна. Для успіху цієї справи бібліотекам конче необхідно, вирішуючи завдання координації, кооперації та інтеграції у власне бібліотечному інформаційному середовищі, одночасно виходити за межі усталених напрямів діяльності й приймати на себе функції більш широкого характеру. Важливо рухатися в напрямі нового осмислення й реалізації ролі бібліотечних установ у більш широкому колі освітніх, наукових, інформаційних, управлінських інституцій, недержавних інформаційних центрів і громадських ініціатив. Якщо підходити до цього питання з позицій власне бібліотечно-інформаційної роботи, то йдеться про істотне розширення її предметного і функціонального діапазону. У нових умовах зберегти й посилити свою роль провідних центрів соціальних комунікацій бібліотеки зможуть лише охопивши весь широкий діапазон різноманітної інформації про наукову й освітню діяльність. Інтегрувавши його у свою бібліотечно-інформаційну спрямованість, до того ж і самим міцніше інтегрувавшись у науковий і освітній процес.

Сьогодні очевидно, що майбутнє Української держави має будуватися на суспільному усвідомленні того, що в сучасному світі інформація – ресурс силового протиборства, значення якого зростає на тлі традиційних уявлень про військову потужність і економічний потенціал. Негативні інформаційні впливи стають обов'язковою складовою, а то й використовуються самостійно в міждержавних протистояннях. Тому Україна як суверенна держава, що розвивається на етапі становлення інформаційного суспільства, має створити ефективну, постійно вдосконалювану організацію безпеки національного інформаційного простору. Ця загальнонаціональна структура має здійснювати постійний моніторинг інформаційних небезпек, ефективно прогнозування тенденцій їх розвитку, координацію використання національного ресурсу в період інформаційної агресії, забезпечувати надійну

нейтралізацію інформаційних загроз вітчизняному інформаційному простору, протистояти інформаційній агресії в глобальному інформаційному просторі. В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що поряд з позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також небезпеки інформаційної агресії, саме загальнонаціональна інформаційна система, яка має включати в себе й потужну складову з технологічно облаштованих бібліотечних установ, скоординована у своїй діяльності державою, може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації. Це є особливо важливим в наш час, коли активна фаза інформаційного протистояння не оминула й сучасної України. І якщо воєнні дії на Донбасі сьогодні кваліфікуються як антитерористична операція, то інформаційний тиск, що здійснюється сьогодні проти нашої держави, навіть унаслідок суто технологічних причин не може мати локального характеру. Він набув рис повномасштабної інформаційної війни. Ця війна обумовлює необхідність організації відповідного протистояння, що, у свою чергу, потребує вивчення суперечностей інформаційного етапу розвитку, характерних особливостей його інформаційних впливів і вироблення дієвих шляхів їх нейтралізації.

ВИСНОВКИ

Інтелектуальний інформаційний ресурс став важливою складовою утвердження людини, людського суспільства як домінуючого, життєздатного біологічного виду в сучасній дійсності, що має зберегти життєздатність своєї планети. Водночас зміни навколишньої дійсності, нові виклики, що постають перед суспільством, диктують темпи еволюції безпосередньо суспільства.

Масштаб загрозливих для людства проблем на нинішньому етапі його розвитку потребує вже не локального згуртування людей, а консолідації загальноцивілізаційних зусиль для їх запобігання. І на необхідність такої консолідації сучасна цивілізація реагує насамперед активізацією глобалізаційних процесів, що, у свою чергу, базуються на глобальній інформатизації, удосконаленні інформаційних обмінів у системі соціальних структур сучасного суспільства. Останнє стало можливим при рівні розвитку науково-технічного прогресу, характерному для постіндустріального етапу розвитку людства, масовому впровадженню електронних інформаційних технологій. Ці технології, ставши найпродуктивнішим з усіх відомих до цього часу інструментів введення в суспільну практику необхідних інформаційних ресурсів і технологічно будучи найближчими до мозкової діяльності з оброблення інформації, активізували, прискорили темпи процесу виробництва матеріальних та духовних благ, сприяли піднесенню до вимог сьогодення еволюції самої людини, розкриттю її можливостей і здібностей, обумовили творення нових, необхідних для розв'язання наявних проблем соціальних спільностей.

Сучасна інформатизація, заснована на впровадженні електронних інформаційних технологій, сприяла стрімкій активізації глобалізаційних процесів, трансформації нашої цивілізації у єдиний суспільний організм, що дедалі чіткіше набуває внутрішньої координації. Разом з тим інформатизація обумовила докорінну реконструкцію світогляду кожної людини, охопленої її процесами. Оскільки основоположною загальноцивілізаційною тенденцією соціального розвитку є вдосконалення внутрішньої єдності й керованості суспільного організму, то процес посилення зворотного зв'язку на базі громадянських ініціатив у вертикальних інформаційних обмінах у процесі розвитку інформатизації і відкриває нові потенційні можливості для консолідації суспільства та зростання ефективності його функціонування. На нинішньому етапі розвитку інформаційних технологій фактично зникає проблема браку інформації в усіх сферах

суспільного життя і відповідна проблематика переноситься на рівень забезпечення необхідної якості інформаційних ресурсів та ефективності їх використання.

На інформаційному етапі розвитку суспільства разом з розвитком його соціальної структури відбувається інтенсивне продукування соціальних інформаційних комунікацій. Цей процес є істотно відмінним від формування традиційних інформаційних комунікацій індустріального суспільства. До наявних у цьому суспільстві комунікацій на сьогодні додаються різноманітні комунікації, засновані на електронних інформаційних технологіях. Ці комунікації можуть бути розрізнені:

- за способом організації інформаційних обмінів: вертикальними й горизонтальними. Поряд з каналами, через які здійснюється організація всіх видів суспільної діяльності, ведеться інформування громадян про зміст своєї роботи органами державної влади; економічними, політичними та іншими структурами у вертикальному вимірі з розвитком інформатизації відбувається бурхливий розвиток міжособистісних комунікацій без фактичного контролю організаційних структур суспільства. У горизонтальному вимірі, на рівні розвитку соцмереж, відбувається на засадах самоорганізації, на основі реалізації тих чи інших інтересів громадян створення і функціонування так званих віртуальних співтовариств, що є новою формою інформаційних обмінів;

- за формами контактування з користувачем: інформативними й інтерактивними. При цьому інтерактивні форми спілкування виробників нової інформації з користувачем забезпечують досить ефективний зворотний зв'язок з ним, допомагають уточнити його запити, ефективність впливу виробленої інформації, забезпечують певний рівень демократичності у відносинах із читачем і водночас при використанні певних інформаційних технологій можуть здійснювати інформаційне маніпулювання;

- за організацією викладу матеріалу: інформативними, інформаційно-аналітичними, аналітичними та графічними. З розвитком інформаційних обмінів, орієнтованих на різноманітні соціальні структури суспільства, відбувається розвиток жанрів інформаційного забезпечення. Для підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів відповідно до особливостей користувачів, рівня їхньої підготовки урізноманітнюються форми подання матеріалу в цілому спектрі жанрів – від інформаційних до аналітичних, від художніх до наукових тощо. Формування великих інформаційних масивів обумовило розвиток для їх характеризувати різноманітних графічних матеріалів;

- за формою викладу матеріалу: текстовими, з використанням зображувального і звукового матеріалу – комбінованими. Електронні інформаційні технології дають можливість використовувати поряд з текстовою також голосову й зображувальну

(фотокінодокументи) інформацію. Використання поряд з різноманітними зоровими також і голосових форм подання інформації сприяє більш ефективному її засвоєнню;

– за формою поєднання з базовими ресурсами: виокремлені, самостійні матеріали й оснащені системою посилань, бібліографією для розширеного вивчення певної теми. Такий метод подання матеріалу пов'язаний з тематичною структуризацією базових ресурсів і дає можливість користувачеві заглиблюватися в проблематику, що його цікавить, на визначену ним глибину.

Проблеми, що постають перед сучасною цивілізацією, потребують зростаючої ефективності пізнавальної діяльності суспільства, творчої діяльності дедалі більшої кількості її представників. Відповідно, пізнавальний процес потребує зростаючого ресурсу необхідної для цього інформації, підвищення ефективності використання суспільно корисної інформації. У зв'язку з цим творча праця в процесі сучасного суспільного розвитку набуває першорядного значення, а робота в інформаційній сфері стає прерогативою в сучасній трудовій діяльності.

Під впливом трансформаційних потреб відповідно до цієї тенденції в суспільстві, по-перше, реалізуються методики більш ефективного, порівняно з минулим, забезпечення доступу до наявних у суспільстві інформаційних ресурсів формально для всіх категорій населення в усіх регіонах світу. Ці методики відповідають потребі більш глибокого самоусвідомлення членів суспільства як єдиного цілого на базі засвоєння наявної основи інформаційного розвитку. Вони базуються на нових організаційних, правових і техніко-технологічних рішеннях, пов'язаних з інформаційною революцією, що відбувається в останні десятиріччя, з розвитком електронних інформаційних технологій.

По-друге, організація доступу до інформаційних ресурсів передбачає також можливість їх активного засвоєння і використання в практичній діяльності. При цьому слід зауважити, що порівняно з нещодавнім минулим, коли інформація найвищої якості, насамперед наукова, науково-практична, кращі зразки творів мистецтва тощо, була доступною фактично лише колу фахівців, яке повільно розширювалося з розвитком суспільного прогресу, сучасні інформаційні технології різко розширили цей доступ і можливості творчого використання наявних інформаційних ресурсів. Збільшення можливостей використання напрацьованих суспільством інформаційних ресурсів дорівнює збільшенню можливостей їх ефективного використання. Останнє, у свою чергу, є свідченням можливості прогресу. Треба зазначити, що доступ до інформації та можливостей її використання є важливим стимулом до активізації творчого потенціалу людей. Таким чином, можемо говорити про створення умов для різкого зростання творчого потенціалу суспільства як важливого аргументу у взаємовідносинах з

навколишньою дійсністю.

По-третє, взаємовідносини людства з навколишнім середовищем потребують активних дій, адекватних відповідей на посилення негативних впливів. Активні дії у відповідь на нові виклики дійсності мають базуватися на творенні нової інформації. І сучасна інформатизація розкриває нові можливості в цьому процесі для зростаючої кількості творчих за складом інтелектуального потенціалу людей, створюючи умови для нового інфотворення. На нинішньому, початковому етапі цього масового процесу в ньому переважає стихійний етап інфотворення, з низькою якістю інформаційних продуктів, невисокою суспільною значущістю. Однак, як показує суспільний досвід, революційний процес масового втягування в активне інфотворення несумірної навіть з огляду на недавні десятиріччя кількості людей поступово виокремлює актуальні суспільно важливі напрями творчої інформаційної діяльності й забезпечує дедалі відчутніші результати. Зустрічний процес у розвитку традиційної науки в усьому комплексі фундаментальних і науково-прикладних досліджень, з освоєнням можливостей електронних інформаційних технологій, у свою чергу, підвищує ефективність цих досліджень і обіцяє вже в недалекому майбутньому продуктивний синтез у сфері зростання загальносуспільного творчого потенціалу і його реалізації в необхідній практичній діяльності.

Таким чином, інформатизація, що розвивається під впливом викликів сучасності, сприяє різкому зростанню нового інформаційного виробництва, що, у свою чергу, обумовлює вдосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій, систем структурування, збереження й підготовки до використання інформаційних ресурсів, інструментів пошуку та орієнтації у великих інформаційних масивах. З філософської точки зору, «поява нових засобів обробки інформації, винайдення нових технологій роботи з інформацією – це такий же закономірний процес самоорганізації матерії, як і поява життя, засобів використання енергії Сонця, поява мозку, інтелекту тощо»⁵⁹¹. Усі ці засоби й механізми роботи з інформацією спрямовані на підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів. Актуалізація їх прискореної розробки, з одного боку, пов'язана з лавиноподібним ростом інформаційного виробництва, реальною загрозою для сучасної людини «потонути» в інформації, з іншого – пов'язана з переходом від сировини й енергії як основного виробничого ресурсу до інформації⁵⁹², з необхідністю постійного користування інформацією як посилом до праці у її новій для більшості членів суспільства якості – до творчої праці.

⁵⁹¹ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 198.

⁵⁹² Белл Д. Социальные рамки информационного общества. С. 330–342.

Водночас члени суспільства, кожної окремої соціальної спільності в основній своїй масі нині, на відміну від недалекого минулого, відповідно до вимог сучасності активізують сферу своєї інфотворчості в напрямі професійної та громадської діяльності, а також усіх інших напрямів розвитку особи в умовах інформаційного суспільства. Розвиток процесів інфотворчості, зростаюча увага до вивчення інформаційних ресурсів, продуктивного їх використання – характерна ознака й обов'язкова умова суспільного прогресу.

Розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій у наш час забезпечив доступ до інформаційних ресурсів усіх категорій громадян нашої країни, розкрив раніше незнані можливості та став новим стимулом для зростання соціальної активності членів суспільства, для розвитку всіх сфер суспільного життя, його соціокомунікаційних властивостей і структур. Цей процес, сприяючи розкриттю творчих можливостей людей, забезпечує зростаючу життєздатність безпосередньо соціальних структур і необхідну адекватність реагування сучасного суспільства на весь комплекс викликів, що ставить перед ним сьогодення.

У період входження до постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства особливістю основних загальноцивілізаційних процесів є раніше невідома активізація двох основних взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. Відбувається «ріст і ущільнення мережі світових соціальних відносин»⁵⁹³.

Сьогодні входження в цю мережу, в інформаційний ресурс глобального інформаційного простору, є доступним завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності і є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Треба зазначити, що абсолютизація розвитку цієї тенденції призводитиме і вже призводить поряд з позитивними факторами інформаційних обмінів до широкого, безконтрольного впливу негативних тенденцій глобалізації, серед яких одним з найбільш істотних є загроза загальної уніфікації всіх сфер людської діяльності. Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної із соціальних інформаційних баз у їх суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків з глобальним інформаційним простором і системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й з розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як

⁵⁹³ Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ : ППС, 2002. 436 с.

самостійного суб'єкта й об'єкта інформаційних впливів.

На нинішньому етапі розвитку людства набуває осмисленості важливий резерв підвищення життєздатності сучасної цивілізації, пов'язаний з процесом її самовдосконалення, на шляху оптимізації соціальної організації. Таким чином, процеси загальносуспільної інформатизації значно прискорили перебіг структурних перетворень у сучасному соціумі. Вони також стали сильним каталізатором суспільної активності в інформаційній сфері, у використанні системи вже сформованих соціальних комунікацій не лише як соціального інструмента, призначеного для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства зверху донизу, від організаційно-керівної ланки суспільства як суб'єкта інформаційної діяльності до кожного члена суспільства як об'єкта інформаційних впливів, а й у зворотному напрямі.

Новий, інформаційний етап розвитку людства започаткував на самому початку свого розвитку кілька істотних відмінностей від попередньої суспільної практики. Він проявився:

- у нерозривному зв'язку з активізацією глобалізаційних процесів. Темп оновлення інформаційних ресурсів став диктуватися інформаційними технологіями найбільш розвинутих країн світу;

- щодо оновлення інформації спостерігається тенденція від безпосереднього сприймання через емпіризм і експериментаторство до абстрактного теоретичного знання. Сьогодні переконливо підтверджується передбачення В. Вернадського про зростаюче значення наукової думки й наукових методик у масштабах людства як особливості біосфери, що перетворює її в ноосферу, про закономірний вибух наукової творчості, що сьогодні розглядається як показник зростання загальносуспільного творчого потенціалу, показник розвитку життєздатності суспільства в нових умовах існування;

- у життєво необхідній потребі постійного освоєння нової інформації зі зростаючою складовою інноваційних елементів, усвідомлення якої потребує дедалі більших розумових зусиль, постійного самовдосконалення, сумірного з темпами суспільних перетворень, а також розширення оперативної пам'яті інформаційного ресурсу, необхідного для практичної діяльності, індивідуального розвитку й повноцінного існування. Процес самоорганізації живого світу можна викладати в контексті розвитку пам'яті, тобто збереження, структурування і використання як орієнтирів нової дії здобутого (прямо чи побічно, але з достатньою достовірністю) знання. Практика становлення інформаційного суспільства підтверджує основоположну властивість інформаційної бази розвитку, суспільної пам'яті, головного багатства цивілізації, що розміщено на сьогодні в системі інформаційних центрів, насамперед

бібліотечних. І разом з розвитком спонукальних стимулів пізнавальної діяльності є основними компонентами самоорганізації в розвитку⁵⁹⁴.

Об'єктивна потреба різкої активізації інформаційної діяльності в суспільстві під впливом нових викликів сучасного буття обумовила зростаюче інформаційне навантаження на членів суспільства, особливо на соціально активну його частину. Зростаюче значення інформаційних впливів на свідомість сучасної людини обумовлено рядом факторів, характерних саме для сучасного етапу розвитку людства:

1. Цей процес пов'язаний із зростаючою значущістю інформації як основного ресурсу розвитку в інформаційному суспільстві.

2. Характерною особливістю інформаційного ареалу, у якому існує сучасна людина, є високий темп оновлюваності інформації, потрібної для постійного використання. Він пов'язаний з об'єктивними параметрами прискорення суспільного життя та зростаючими обсягами інформаційного виробництва – процесу, до якого долучаються в процесі інформатизації нові учасники.

3. Зростаюча номенклатура технічних засобів, технологій виробництва і використання інформаційних ресурсів обумовлює урізноманітнення й поглиблення впливів інформації на свідомість і підсвідомість сучасної людини.

4. Сутнісною ознакою цього процесу є недосить ефективні на нинішньому етапі розвитку суспільства можливості людини в навігації по масивах нової інформації та навички змістовного оцінювання ресурсу, необхідного для практики суспільної діяльності.

Процеси глобальної інформатизації, здійснюючи свій вплив на держави й нації в цілому, з відповідною специфікою проявляються на рівні всієї системи соціальних структур і знаходять істотне відображення у свідомості кожного окремого члена суспільства, кожного індивіда. Відсутність упереджувальних заходів для нейтралізації негативних проявів цього впливу призводить до появи небезпечних тенденцій, пов'язаних з розвитком асоціальних тенденцій у поведінці частини людей, привчених до інтернет-технологій:

- схильність до повного замикання інтересів людини на світі Інтернету;
- формування ізольованих від суспільних інтересів віртуальних інтернет-співтовариств;
- схильність до уявного повного ізоляціонізму особи від суспільства у віртуальному світі комп'ютерної інформації. Така схильність базується на інтуїтивному прагненні людей, залучених у сучасні інформаційні потоки, обмежити користування

⁵⁹⁴ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 101.

інформаційними ресурсами в тій мірі, у якій вони є цікавими конкретному користувачеві.

Істотним фактором видозміни сучасних інформаційних обмінів став розвиток соціальних мереж – горизонтальних комунікацій у міжособистісному спілкуванні за допомогою інтернет-технологій. З точки зору вдосконалення соціальної структури суспільства, цей вид спілкування має значний потенціал розвитку. При інформаційних обмінах за допомогою мереж будуються соціальні відносини на основі спільних інтересів, позитивних емоцій спільної дії, дружби, не відчуваючи при цьому ніяких меж і перешкод. Активний розвиток соціальних мереж як механізму горизонтальних інформаційних обмінів протягом останнього десятиріччя набув таких масштабів, що його можна кваліфікувати як стартовий етап розвитку інформаційної основи соціальної організації суспільства на нових принципах спільної діяльності в майбутньому, можливо, далекому, але природному для нового інформаційного суспільства, майбутнього суспільства знань. На користь цієї точки зору говорить таке:

– якщо до останнього часу використання мережевих технологій у формуванні системи соціальних комунікацій і масштабів їхнього впливу на формування суспільної свідомості тон задавали центри керівництва й координації, що забезпечували функціонування суспільства за допомогою вертикальних способів інформаційних обмінів, то нині ініціатива та правила гри при використанні електронних соціальних комунікацій переходять до рівнозначних у соціальних вимірах учасників цього способу обмінів на кооперативних засадах;

– стимулом для такої форми спілкування є не лише потреби, пов'язані з необхідністю задоволення запитів функціонування й розвитку суспільства, членом якого є цей індивід, а його власні мотиви, бажання, захоплення, що лише опосередковано співвідносяться із суспільними інтересами. Вони можуть підтримуватися в суспільстві, бути нейтральними стосовно його інтересів або ж заперечуватися ним у певній формі;

– на сьогодні соціальні мережі є засобами інформаційних обмінів, найменш контрольованими правовою системою українського суспільства. У цьому плані вони є унікальними, оскільки всі раніше створені засоби розвивалися підконтрольними управлінським структурам і були певною мірою інструментом управління масами. Це ж стосується й так званих демократичних, «незалежних» ЗМІ. Незважаючи на декларативну демократичність, їх залежність від джерел фінансування в нашому суспільстві обумовлює необхідність відстоювання позицій цих джерел і відображає об'єктивні процеси з їхньої точки зору. При цьому соціальні мережі вперше стали засобами обміну інформацією між людьми, контроль за змістом якої з боку держави є в

правовому, техніко-технологічному плані істотно обмеженим. Власне, розвиток цих інструментів спілкування в сукупності є вдосконалюваним індивідом способом розвитку своєї соціалізації з урахуванням власних уподобань, інтересів, смаків та уявлень про перспективу.

Можна говорити про більшу соціальну автономію користувача в мережі, ніж у реальному житті. Однак поряд із цим мережа дає можливість акумуляції індивідуального досвіду використання інформаційних ресурсів сьогодення в інтересах їх ефективного суспільного використання, що особливо важливо в нинішній період становлення суспільної інформатизації.

Позитивні моменти формування мережевих спільнот:

- дають змогу громадянам ефективно реалізувати своє право на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України);
- здатні формувати громадянську позицію з тих чи інших суспільно значущих питань із залученням творчого потенціалу зростаючої частини членів суспільства;
- можуть оперативно реагувати на зміну політико-правових умов;
- у процесі свого розвитку не потребують істотної фінансової підтримки;
- існують без утворення жорсткої адміністративної вертикалі.

Розвиток соціальних мереж за своїми основними характеристиками дає підставу стверджувати, що в цьому випадку маємо справу з новим видом прояву соціальності, чи, точніше, соціальної солідарності, що характеризується:

- відсутністю або ж досить слабким проявом формальної організації, нерідко для цього потрібна лише формальна реєстрація на тому чи іншому сайті;
- можливою анонімністю, за якої стає важливою лише декларована позиція з обговорюваних на сайтах проблем;
- добровільністю входу в інтернет-співтовариство чи виходу з нього, якщо воно перестає задовольняти з певної причини когось із його членів. Ця обставина забезпечує наявність фактора щирості, давно вже поставленого під сумнів реальною політикою;
- потенційною здатністю перенесення обговорюваних проблем у сферу реальної соціальної практики (аж до створення віртуальних партій, майже миттєвої організації протестних акцій, інших скоординованих реальних виступів на базі однакового ставлення до подій реального суспільного життя);
- демократичністю таких організацій, можливістю рівноправного обміну інформацією між учасниками співтовариства, незалежно від реального соціального розшарування.

На жаль, переваги цих форм спілкування мають зворотний бік своїх впливів. Наявні недоліки, насамперед пов'язані з локалізацією інтересів активних учасників

соціальних мереж в інформаційних обмінах за тематикою, колом інтересів, мовними та іншими особливостями.

Водночас з боку держави – направляючої та координуючої сили у функціонуванні вертикальних інформаційних потоків – процес розвитку соцмереж не отримує належної уваги. Адже на сьогодні права база відстає від розвитку технологій і не охоплює нових технологічних прийомів використання інформації й технологій; продукування державної інформації за обсягами і якістю не відповідає масштабам наповнення соціальних інформаційних мереж.

Фактична розбіжність реального інформаційного прояву в соцмережах користувачів-громадян і суспільних інститутів створює серйозні проблеми у сфері суспільної солідарності. Певне внутрішньосуспільне розшарування має місце у зв'язку з тим, що до нинішньої інтенсивності інформаційних процесів, нових форм інформаційних обмінів свідомість деякої частини людей, насамперед людей старшого віку, є неготовою.

Зростання ресурсів глобального інформаційного простору в сучасних умовах пов'язано також з рядом інших супутніх проблем:

- непропорційний ріст рівня інформаційного шуму;
- засилля паразитної інформації (незатребуваної, одержуваної як несанкціоновані «додатки»);
- слабкої структурованості інформації;
- багатократного нерационального дублювання.

Треба також звернути увагу на те, що нові інформаційні технології стимулюють пошук нових моделей інформаційних впливів під час ведення інформаційно-психологічної війни, що триває сьогодні між РФ та Україною. Оскільки соціальні мережі мають властивість концентрувати інформацію для формування думки, поглядів, настроїв, у результаті масових комунікацій посилювати чи послаблювати позиції груп населення, виявляти, групувати, консолідувати контингент певної думки й настроїв, то вони стали одним з основних механізмів впливу російських інформаційних технологів на населення України. Крім того, набувають актуальності проблеми, пов'язані із входженням людини в контакт з комп'ютером, машиною, а також з комплексом техногенних проблем, пов'язаних із впливом на особу як соціобіологічну істоту. Вони постають сьогодні перед суспільством як плата за можливість відповідати рівню насамперед інформаційним, а також усім іншим викликам сучасної дійсності. Специфіка функціонування людини при використанні машин і механізмів потребує вже сьогодні від особи відповідати певним вимогам технічної інфраструктури:

- необхідності постійного засвоювання зростаючих обсягів інформації;

- зростаючій швидкості й точності реагування на процеси машинного функціонування; технологічна співпраця з машиною;
- виробленню стійкості до супроводжуючого машинну діяльність невластивого раніше для навколишнього середовища випромінювання, шкідливих для людського організму викидів;
- розробленню, постійному оновленню форм нейтралізації екологічних наслідків машинної діяльності в ареалі людського існування тощо ⁵⁹⁵.

У зв'язку з цим актуалізуються, паралельно з розробленням систем захисту користувачів комп'ютерів від негативних факторів фізичного впливу комп'ютерної техніки, проблеми необхідності пристосування людини до життя в умовах панування електронних інформаційних технологій, в умовах зростання техногенного випромінювання та проведення дедалі більшої кількості людей у режимі гіпотонії, роботи за комп'ютером. Тому розробляються і впроваджуються в практику рекомендації стосовно оптимальної поведінки для захисту очей, уникнення захворювань хребта, органів дихання, стресів, безсоння, нервових розладів та інших можливих проблемних ситуацій такого характеру. Таким чином, не зважаючи на впливи зростаючих потоків інформації, на всі шкідливі впливи техногенного середовища, людський розум прийняв нові виклики й на нинішньому етапі розвитку веде боротьбу за збереження та розвиток своєї самобутності у швидкоплинних змінах сучасної дійсності.

Виклики недалекого майбутнього, що потребують оперування незрівнянно вищими обсягами інформації, потребують і прояву нових резервів колективної свідомості людства, і подальшої модернізації вже існуючих напрацювань у сфері управління інформаційними ресурсами. Крім розвитку наявних уже в процесі інформатизації організаційно-технологічних нововведень у інформаційному виробництві й розвитку інформаційних обмінів, особлива увага має бути приділена організації збереження, структуризації, підготовки до використання наявних інформаційних ресурсів, розвитку бібліотечної справи на новому витку її розвитку. Бібліотечні установи мають доносити до користувачів зміст своїх фондів, забезпечувати ефективний доступ до інформації в них і, що стає більш актуальною вимогою сьогодення, сприяти продуктивному використанню інформаційних ресурсів з урахуванням специфіки суспільно значущої діяльності всіх категорій користувачів, тематичного групування відповідної інформації для використання при реалізації програм та конкретних планів суспільного розвитку.

---

⁵⁹⁵ Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни. Санкт-Петербург : Нотабене, 1990; Юрченко Л. І. Науково-технологічний чинник екологічної безпеки. *Гуманіт. часоп.* 2010. № 4. С. 105–113; Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы. Москва : Мысль, 2002 та ін.

Бібліотечні установи мають також сприяти розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій сучасного суспільства, у тому числі розбудові відповідних сайтів, наповнення цієї системи високоякісною, необхідною для реалізації завдань інноваційного розвитку інформацією, забезпечувати, таким чином, реальний доступ до вітчизняних інформаційних ресурсів усім категоріям користувачів, сприяючи ефективному використанню цих ресурсів як у режимі традиційного бібліотечного обслуговування, так і в процесі розвитку різних форм дистантного обслуговування.

Бібліотеки здійснюють вивчення в інтересах суспільного прогресу нових масивів виготовлюваної суспільством інформації, поповнення глобальних інформаційних ресурсів і ресурсів національного інформаційного простору; підготовку системи інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних видань з характеристикою інформаційних процесів сучасності для різних категорій користувачів у режимі інформація про інформацію; здійснюють відбір нової інформації, необхідної для вирішення актуальних завдань суспільного розвитку, як у друкованому, так і в електронному вигляді; збагачують цією інформацією власні фонди та передають її в необхідних обсягах замовникам.

Активізація процесу циркуляції інформації в суспільстві, зростаючі запити на її використання в усіх сферах суспільного життя обумовлюють об'єктивні процеси трансформації бібліотечних установ як центрів зберігання та організації використання інформаційних ресурсів у нову інституційну якість, формують нові вимоги до сучасного бібліотечного обслуговування. У розвитку сучасної бібліотечної діяльності істотного значення набуває вдосконалення інформаційної функції бібліотек, трансформація її в інформаційно-аналітичну з розвитком власних продуктів для традиційного (у читальних залах) і дистантного (в інтернет-розсилці) використання.

Перспективи розвитку бібліотечних електронних періодичних видань пов'язані з двома групами завдань, що відображають:

- зростаючі суспільні запити на електронні інформаційні ресурси, якими комплектуються сучасні бібліотеки, збагачується їхній ресурс у процесі оцифрування основних фондів; необхідність оперативного інформування про ці ресурси всіх категорій користувачів;

- об'єктивну потребу розвитку сучасних інформаційних відносин між вітчизняною бібліотечною системою та користувачем.

Проблема оцифрування бібліотечних ресурсів в умовах сучасної України є дуже складною і через матеріальну скруту (оцифрування є досить затратною справою. Закордоном кошти на неї вимірюються десятками мільйонів доларів), і через брак відповідних фахівців, і через недостатньо відпрацьовані методики використання базових

національних ресурсів як орієнтирів для нової трудової діяльності, продукування нової інформації. Актуалізація цього напрямку діяльності пов'язана із стрімким ростом інформаційних обсягів, необхідних для суспільного розвитку, і потребою змістовної структуризації для орієнтації різних категорій замовників.

Досвід показує, що бібліотечні електронні ЗМІ при використанні наявних їхніх можливостей і тих, що з'являться у процесі розвитку їх, у цілому можуть стати ефективним інструментом орієнтації у всезростаючих обсягах інформації, в особливостях процесу їх обробки, беручи до уваги застосування комп'ютерних технологій та, таким чином, сприяння доступу різним категоріям користувачів до потрібної інформації.

Сьогодні існуюча мережа бібліотечних установ у нашій країні являє собою фактично модель майбутньої мережі загальносуспільних і галузевих інформаційних та інформаційно-аналітичних центрів нового покоління, комп'ютеризованих, пристосованих для оперування всіма наявними видами інформаційних носіїв. Об'єднана в майбутньому мережа таких центрів матиме можливість ефективно використовувати загальносуспільний інформаційний ресурс, надавати всім категоріям користувачів необхідну інформацію в необхідних обсягах. Розвиток такого механізму стає особливо важливим із зростанням значення вивільненого творчого потенціалу в інтересах розвитку суспільства. Оскільки в перспективі прогнозується зростання питомої ваги творчої праці в загальному обсязі трудової діяльності, саме ця праця потребує і зростаючого ресурсу нової інформації, і обов'язкового звернення до наявного суспільного досвіду.

Розвиток суспільної інформатизації відбувається під впливом змін середовища, у якому розвивається сучасна цивілізація, і соціальних проблем, що виникають у процесі еволюції людського суспільства. Глобальна інформатизація, власне кажучи, є інструментом суспільного реагування на всі нові виклики сучасності, інструментом мобілізації творчої активності людей, тобто найпродуктивнішого реагування на реалії сучасності з боку *homo sapiens*.

Інформаційне забезпечення життєздатності нашої цивілізації стимулюється необхідністю розв'язання трьох основних загальноцивілізаційних проблем:

- змінами навколишнього середовища відповідно до природних закономірностей планетарного розвитку;
- нейтралізацією негативних впливів розвитку цивілізації на навколишнє середовище;
- активним обслуговуванням процесів, пов'язаних із системним нарощенням соціальних проблем і, відповідно, соціальною трансформацією.

Серед цих проблем слід передбачати:

1. Зростаючі суперечності між особливостями функціонування сучасного інформаційного суспільства з особливостями розвитку тих країн світу, що відстають у суспільному розвитку, перебувають на індустріальному, а деінде й на доіндустріальному етапі розвитку з переважаючою кількістю населення, яке не готове сьогодні до постіндустріальних інформаційних відносин, з відповідним рівнем суспільної свідомості, моральними устоями. Ці особливості не дають можливості швидко переконатися всьому світу в перевагах інноваційного розвитку. Крім того, в інтересах певної частини гравців у глобальному економічному просторі затримки економічного розвитку країн, як правило, з цінними природними ресурсами. Ці затримки забезпечують одержання надприбутків на відсталих територіях, де є можливою низька оплата праці, низькі податки, де не дотримуються вимоги витрати одержаних прибутків на екологію виробництва.

2. Проблеми, пов'язані з оновленням соціальної структури суспільства на інформаційному етапі його розвитку. Практика трансформації сучасного суспільства показує, що забезпечення дійсної рівноправності для громадян на нинішньому етапі суспільного розвитку забезпечується створенням рівних можливостей доступу до ресурсів та інструментів суспільних перетворень, насамперед до інформаційних ресурсів і технологій їх використання. Ці можливості сприяють людині інформаційного суспільства в її еволюції відповідно до умов її функціонування в цьому суспільстві. У своїх відносинах з навколишнім світом вона потребує використання дедалі більших обсягів інформації, відібраних з глобального інформаційного простору, продуктованих у національному інформаційному середовищі і зосереджених у фондах бібліотечних установ, базах даних інших інформаційних центрів. Сучасний індивід має ефективно оперувати цими ресурсами, спираючись на вдосконалення технологій.

Таким чином, сучасні інформаційні бази й технології стають позабіологічною складовою інформаційної діяльності сучасної людини. Вони пом'якшують рівень тиску інформаційних обсягів на біологічну систему людини і формують вимоги до процесів розвитку її розумової діяльності вже на наступному рівні людської еволюції. На нинішньому її рівні забезпечується не стільки реагування на прояви навколишньої дійсності у їх первинному інформаційному відображенні, скільки на узагальнення первинних обсягів інформації на рівні інформаційно-аналітичному чи аналітичному. Такий підхід пом'якшує проблему зростаючого тиску інформаційної сфери на біологічну людину. Перспективи вдосконалення організації суспільно корисних інформаційних ресурсів і технологій їх використання дають надію на розв'язання цієї проблеми в майбутньому.

Зростаючі темпи суспільних перетворень у наш час обумовлюють необхідність більшого наближення науки, інноваційних технологій безпосередньо до виробництва, прогрес його обумовлюється саме успіхами у сфері знання, суспільне виробництво більшою мірою потребує професіоналів із чотирьох сфер: наукової, технологічної, адміністративної та культурної. У контексті проєкції цієї тези на уявлення про біологічну еволюцію треба нагадати загальновідому точку зору про те, що лише ефективна соціальна організація дає шанс тому чи іншому біологічному виду, у тому числі й людству, залишатися домінуючим видом на планеті.

Інтенсивний розвиток наукових інформаційних обмінів і зростаюче значення впровадження інноваційних технологій в усі сфери людської діяльності обумовили зростаюче суспільне значення соціальних структур, що забезпечують науково-технологічний прогрес. При цьому розвиток інформаційної сфери значною мірою залежить від науковців з прикладних наук. Потреба в гуманітарних дослідженнях, як дороговказ для вдосконалення подальшої соціалізації, збільшуватиметься, адже їхній розвиток є ефективним способом упорядкування і безпосередньо структури інформаційного суспільства, і системи знань, на яких вона ґрунтується. Ефективність функціонування сучасного суспільства прямо пов'язана з ефективністю використання інформації, що, у свою чергу, залежить від рівня доступу до використовуваних ресурсів і якості процесу інформаційної діяльності. Творча сила праці й ефективність організації суспільної діяльності зрештою залежить від інновацій. Інновація є похідною від висококваліфікованої робочої сили та існування організацій, які творять знання. До того ж поряд з розвитком процесу пізнавальної діяльності й нового інфотворення в розгалуженні соціальних комунікацій, прискоренні інформаційного обігу якість соціальної еволюції ув'язується з процесом прискореного інтелектуального розвитку людини інформаційного суспільства на основі гармонійного поєднання базового інформаційного ресурсу з новою актуальною інформацією. Таким чином, інформаційне суспільство еволюціонує в напрямі до омріяного в інтелектуальному середовищі суспільства знань.

CONCLUSIONS

Intellectual information resource has become an important component in establishing human being and society as a dominant biological species of great vitality in modern realm that has to keep its planet viability. At the same time environmental changes, new challenges which society meets, dictate rate of society' evolution.

The scale of problems threatened to humankind on current stage of its development presupposes not just local uniting of people, but consolidation of the whole civilization efforts for its prevention. Modern civilization reacts on this consolidation needs first of all with energization of globalization processes, which, in turn, bases on global informatization, improving of information exchanges within the system of modern society' social structures. The last has become possible because of level of scientific and technical process' development, characteristic of post-industrial stage of humankind development, massive dissemination of information technologies.

These technologies have become the most productive among all known up to our days instruments of implementing information resources into public practice and having been the closest to brain activity in the field of data processing, have made an active and accelerate rates of production of material goods and spiritual values, helped to elevate human evolution up to today' demands, to show human's abilities, determine creating of new ones required to solve problems of social communities.

Modern informatization based on implementing of electronic and information technologies has caused impressive activization of global processes, transformation of our civilization into unite public body which gains more and more precise inner coordination. At the same time informatization has caused major reconstruction of worldview of every human being involved in its processes.

The main tendency of social development of the whole civilization is improving of internal unity and controllability of social body, so process of feedback strengthening based on public initiatives in vertical information exchanges during informatization' development opens new potential possibilities for society consolidation and increasing of its functioning effectiveness. Being on today stage of information technologies' development, the problem of information' lack in all spheres of social life almost disappears and providing of sufficient quality of information resources and effectiveness of its using both become the main problems.

On the information stage of society development together with development of its social

structure intensive production of social information communications takes place. Given process is essentially different from formation of traditional information communications of industrial society. Various communications based on electronic information technologies are added to ones already existent. These various communications could be distinguished by:

- the mode of information exchanges organization: vertical or horizontal. Beside the channels used for organization of all kinds of society activity, state authorities, economical and political structures inform citizens about their activity in vertical dimension. Development of informatization led to rapid development of interpersonal communications without control of society organizational structures. In horizontal dimension, on social networks level, so called «virtual communities» which present the new form of information exchanges are built and functioned via self-organization;

- the mode of contact with user: informative and interactive. Forms of interactive communication between producers of new information and user provide rather effective feedback, help to clarify its demands, effectiveness of influence information just produced, preserve certain level of democracy in relations with user and, as well, using certain information technologies may exercise information manipulation;

- the mode of organization of presentation: informative, information and analytical, analytical and graphical. Development of information exchanges focused at different social structures of society is accompanied with development of information providing genres. Increase of information resources effectiveness, according to users' characteristics and their training, calls to variety modes of material presenting within the whole spectrum of genres: information, analytical, artistic, scientific, etc. Formation of big information massifs led to development of various graphic materials;

- the mode of presentation: textual, visual, sound – combined. Electronic information technologies offer an opportunity to use sound and visual (photo and video) information beside textual one. Using of various visual and sound forms of information presentation helps to grasp information in more effective way;

- the mode of conjunction with basic resources: sufficient, independent materials with references, bibliography for more precise studying of given theme. Given method of presentation presuppose topical structurization of basic resources and gives user an opportunity to dive in problem interesting for him/her as deep as it desirable.

Problems which modern civilization faces with, demand an increase of effectiveness of society cognitive activity, creative activity of greater part of its representatives. Correspondingly cognitive process demand growing resources of necessary information, growth of effectiveness of using information useful for society. So creative work in the process of modern society development becomes paramount and work in information sphere –

priority in modern working activity.

Under the influence of needs transformation according to given tendency in society, firstly, methods of more effective, to compare with past, providing access to existent information resources formally for all categories of population in all regions of world work. These methods answer the call for more profound world-consciousness of society members as united whole on the base of grasping existent base of information development. It bases on new organization, legal, technical and technological decisions connected with information revolution held in the last decades, development of electronic information technologies.

Secondly, organization of access to information resources presuppose an opportunity of its active comprehension and using in practice. It's worth to note that to compare with recent past, when information of the highest quality, mostly, scientific, practical, the best examples of artworks, etc. was accessible only to small number of professionals and this number has grown slowly according to development of social progress, modern information technologies has widened this access sharply as well as opportunity of using present information resources. Enlarging of opportunities using information resources elaborated by society is equal to enlarging opportunities of its effective using. The last is a sign of possibility of progress. Access to information and opportunities of its using are important stimulus to make people creative potential an active. So we may state that conditions for noted growth of society creative potential as important argument in mutual relations with surrounding reality are in the process of creation.

Thirdly, humankind and environment mutual relations demand an active actions, adequate answers to strengthening of negative influences. Active actions as an answer to reality' new challenges could be based on new information creating. Modern informatization gives opportunities in this process for number of creative, according to their intellectual potential, people (and this number is on the increase) and creates conditions for information creativity. Current stage, which is in its very beginning, of this mass process could be characterized as spontaneous, the quality of information products and its social value are low.

But public experience gives an evidence that revolutionary process of mass involving into information creation incomparable even with recent decade number of people, gradually defines socially important trends of creative information activity and provide notable results. Oncoming process in traditional science development in the whole complex of fundamental and applied researches owing to electronic technologies, in turn, increases effectiveness of these researches and promises productive synthesis in sphere of society creative potential growth and realization of this potential in practice in the nearest future.

So informatization that develops under impact of modernity' challenges makes a space for sharp growth of new information production, that, in turn, presupposes improving of social

information communications system, systems of structuring, keeping and preparing for use of information resources, search instruments and orientation in big information massifs. From philosophical point of view, «emerging of new means of data processing, invention of new technologies of dealing with information are the processes of material self-organization and these processes are so natural as origin of life on Earth, means of Sun energy using, origin of brains, intellect, etc.»⁵⁹⁶. All these means and information processing mechanisms are focused on increasing of effectiveness of information resources' using. Actualization of its accelerated elaboration, on one hand, concerns with avalanche-like growth of information production, with real threat to modern people «to drown» in information, on another hand, it concerns with transition from raw and energy as main information productive resource⁵⁹⁷, with strong need to use information permanently as a stimulus to work as a new one for majority of society members – as creative work.

At the same time the big part of members of society, or every social community now, unlike recent past, in according to modern demands make sphere of their information creation more active for their professional and public activity, and for all directions of personality development in terms of information society. Development of information creative work, researchers' attention focused on information resources and its productive using are characteristic features and terms required for society progress.

Development of new information and communication technologies in our time provides access to information resources for every categories of our country' citizens, opens an opportunities unknown before and have become a new stimulus to increase society members' social activity, to develop every spheres of society life, its socio and communicative abilities and structures. This process while helping to demonstrate people' creative abilities, ensures viability of the very social structures and necessary adequacy of modern society' reaction on the whole complex of challenges, that our time makes society to face with.

During the period of entering to postindustrial, information stage of society development the energization, unknown before, of two main tendencies, which are mutually connected, of information processes evolution, is the characteristic feature of the main civilization processes. One of them is increase in the number and strengthening of information connections of global importance, that in its summation creates conditions for functioning of global information space. «Growth and consolidation of world's net of social relations»⁵⁹⁸ are held.

Today entering this net, in the information resource of global information space is

---

⁵⁹⁶ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С. 198.

⁵⁹⁷ Белл Д. Социальные рамки информационного общества. С. 330–342.

⁵⁹⁸ Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації.

accessible due to present technical opportunities for every community, and this is the base for humankind' unity and integrity which are in increase. It's worth to note that absolutization of this tendency will lead and already has lead to not only positive results of information exchanges but to uncontrollable influence of globalization negative tendencies. One of the most essentials is threat of total unification of all spheres of human activity.

Another tendency concerns with transition to that stage of social information bases development in its society hierarchy when they gain relative independence, abilities for self-identification and more active role in information activity as independent subject and object of information influences because of improving system of partner' connections with global information space and system of horizontal connections including social networks development,.

It is worth to note that on current stage of humankind development an important reserve for increasing of modern civilization viability becomes an essential. This reserve is related to the process of civilization' self-improvement on the way of optimization of social organization.

So, informatization processes have significantly accelerated structural transformations in modern society. These processes had become a high-power catalyst of society activity in information sphere, in using of already formed social communications system not just as social instrument called to provide all elements of social structure from top to bottom with meaningful information, from organization and managing society strata as a subject of information activity to every society member as an object of information influences, and vice versa.

New information stage in humankind development in the very beginning of its development has launched some essential differences from the previous society practice:

- it has shown up in inextricable bond with stirring of globalization processes, and speed of information resources renewal begins to be dictated by information technologies of the world's most developed states;

- tendency from direct perception via empiricism and experimentation to abstract theoretical knowledge is observing in the very essence of information update. Today prediction of V. I. Vernadsky about importance of scientific knowledge and scientific methods in humankind scale as biosphere' features which turn it into noosphere, about natural explosion of scientific creative work that today is understood as a marker of society creative potential' increase, of society' viability in new living conditions is convincingly confirmed;

- in vital demand in continuous mastering of new information with growing component of innovative elements, and to be conscious of it means to demand more and more intellectual efforts, permanent self-perfection corresponded with society transformation rates and random

access memory expansion that is necessary for practical activity, individual development and full value existence. Process of self-organization of animated world could be represented within the context of memory development, or preserving, structuring and using knowledge already got in direct or in indirect way as a reference point for new actions. Practice of information society being confirms the basic characteristic of development information base, public memory which is the main treasury of civilization that keeping today in information centers, first of all in libraries and together with development of motivation stimulus to cognitive activity is main component of self-organization in development ⁵⁹⁹.

Objective demand in sharp energization of information activity in society under the impact of new challenges of modern being presupposes information pressure on society members, especially on its publicly active part.

Importance of information impact on modern people' conscious is determined by some factors which are characteristic of modern stage of humankind development:

Firstly, this process concerns with increasing importance of information as main resource for development in information society.

Secondly, high speed of information update need for everyday using is characteristic feature of modern people' information areal. This speed is determined by objective parameters of public life accelerating and increasing volume of information production and more and more participants take place in its process.

Thirdly, broadening of technical means nomenclature, technologies of production and using of information resources causes further variety and deepening of information influences on conscious and subconscious.

The fourth essential feature of this process is insufficient on this stage of society development human abilities in navigation throughout new information massifs and skills of content evaluation resource that is necessary for practice of public activity.

Processes of global informatization, while exercising its influences on states and nations in the whole manifests on levels of the whole system of social structure and find its essential reflection in conscious of every society member, every individual. Absence of preventive means for neutralization this influence' negative impact causes dangerous tendencies concerns with development of asocial tendencies in certain people' behavior accustomed to Internet technologies:

- predisposition to total concentration of one's interests on Internet;
- formation of internet communities isolated from the society interests;
- predisposition to imagined total isolationism of person in virtual world of computer

---

⁵⁹⁹ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. С.101.

information from society. This predisposition is based on intuitive desire of people who are in modern information flows to limit their using of information resources as far as it could be interested to certain user.

Development of social networks as a horizontal communications in interpersonal communications via Internet has become an essential factor of modern information exchanges' transformations. From the point of view of society social structure' improving this way of communication has notable potential for development. During information exchanges via social networks social relations are built on the ground of common interests, positive emotions, common action, friendship, without any limits and barriers.

In last decades active development of social networks as a mechanism of horizontal information exchanges has gained such a scale that it may be characterized as a start stage of development base of social organization of society on new principles of common activity in future which is far yet but natural for new information society, future society of knowledge. This point could be proved by the facts:

- up to the recent time of using network technologies in formation of social communications system and size of its influence on social conscious formation the tone was set by centers of managing and coordination which provided society functioning using vertical means of information exchanges but now initiative and rules of the game in using electronic social communications go to equivalent in social dimensions participants in this method of exchanges on cooperative principles:

- not only demands rooted in necessity to satisfy demands of society' functioning and development and individual is a member of this society but this individual own motives, desires, passions which only in indirect way correlate with society interests are incentives stimulus for such form of communication. It could be supported by society, be neutral to its interests or deny in any form;

- today social networks are means of information exchanges which are under the least control of legal system of Ukrainian society. It makes them unique because all previous means were developed as controlled by governmental structures and were – more or less – instruments of ruling. The same is about so called democratic «independent» mass media. In spite of its declared democratic character, their dependence from source of financial support presuppose necessity to uphold position of mentioned sources and reflect objective processes from its point of view.

Social networks for the first time has become the mean of information exchange between people and state control over its content is restricted in law, technics and technology aspects. Development of all these instruments of communication is in total an individual' improving of his or her socialization considering personal preferences, interests, tastes, ideas of perspective.

It is possible to talk about user' bigger autonomy in network than in real life. But as well network offer an opportunity to accumulate individual experience of using information resources for its effective social using, that is especially important in present period of social informatization.

Positive characteristics in network communities' emerging are the following. Social networks:

- offer citizens an opportunity to realize its right on participate in state ruling (art. 38 of the Constitution of Ukraine);
- are able to form civil position on certain socially substantial issues using creative potential of the part of society that is growing;
- could react in dynamic way on change of political and legal conditions;
- do not demand significant financial support in process of its development;
- exist without strict administrative vertical.

Development of social networks according to its basic characteristics allows to affirm that in this case we deal with new kind of sociality demonstration or – precisely – social solidarity, which could be characterized with the help of:

- absence or weak manifestation of formal organization, just formal registration on site is required;
- members' anonymity which presuppose that only declared position on issues under discussion on site is important;
- voluntary entering into internet-community or exiting when for certain reason it is not satisfies its member. It guarantees presence of the factor of sincerity that is doubtful in real politics;
- potential possibility to transfer discussing problem to the sphere of real society practice (up to «virtual parties» formation, instantaneous organization of protest actions, other coordinated real actions based on the same attitude to real social life' events);
- democratic character of such organization, opportunity of equal information exchange in spite of real social stratification.

But there are reverse side of advantages of these forms of communication. Its drawbacks are related with localization of active participants' interests in information exchanges according to topics, sphere of interests, language and other characteristics. But state that could be considered as a guiding and coordinating force in vertical information flows' functioning, doesn't pay much attention to social networks. Today law base is slow in compare with technology development and doesn't cover new technology methods of information and technology using, while producing of state information on quality and amount doesn't correspond to social information networks' scale of filling.

Actual mismatch of real information manifestation of citizens-users and social institute makes serious problems in sphere of social solidarity. Certain social stratification takes place because of unreadiness of certain part of society, especially elder people conscious to present intensity of information processes, new forms of information exchanges.

Current growth of global information space' resources concerns with some other related issues:

- disproportional increasing of information noise;
- preponderance of parasitic information (received as an unauthorized «attachments»);
- insufficient level of information structuring;
- its non-rational multiple doubling.

New information technologies stimulate searching of new patterns of information influences in information and psychological war which is goes on between Ukraine and Russian Federation. Because of social networks' ability to concentrate information to form ideas, views, opinions, as a result of mass communication to strengthen or to weaken positions of population groups, to display, to group, to consolidate contingent of certain ideas and attitudes, it was social networks that have become one of the main mechanisms of Russian information technologies' influence on our country population.

At the same time problems concerned with coming into contact with computer, machine, complex of technogenic problems concerned with influence on person as socio-biological being, gain actuality. These problems could be considered as a mankind' payment for opportunity to take our reality' challenges, first of all, information one. Specifics of human existence that uses machines and mechanisms presupposes that person has to meet requirements of technical infrastructure:

- necessity to master permanently volume of information that increases;
- speed and preciseness of reaction on processes of machine functioning, technological cooperation with machine;
- resistance to radiation harmful for human health, which is extrinsic to environment and caused by machine activity;
- permanent elaboration and renovation of forms of neutralization ecological results of machine activity in areal of human life, etc ⁶⁰⁰.

At the same time problems of human adaptation to conditions of electronic information technologies' domination, increasing of technogenic radiation and spending life by more and more people in hypotension regime because of their work at the computer gain significant

---

⁶⁰⁰ Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни; Юрченко Л. И. Науково-технологічний чинник екологічної безпеки. С. 105–113; Удовик С. Л. Глобалізація: семиотическіе підходи та ін.

actuality as well as creating systems of computer users' protection from negative influences of computer technics. So recommendations on optimal behavior to protect eyes, to prevent diseases of spine and respiratory system, stresses, insomnia, nervous disorders and other problematic situations of the same character are elaborated and implemented.

So, in spite of influence of information flows' increasing and all harmful influences of technogenic environment human intellect has taken new challenges and on present stage of development fights for preserving and development of its originality in rapid changes of modern reality.

Challenges of close future presuppose operating by incomparable amounts of information and involving reserves of collective humankind conscious and further modernization of sphere of information resources managing. Beside development of already present organization and technological innovations in information production and development of information exchanges, special attention has to be paid to organization of preserving, structuring, preparing to use of present information resources, development of library sphere on new stage of its development.

Libraries have to acquaint users with content of its funds, to provide effective access to information in it, and to help using of information resources efficiently considering specifics of social activity of every group of users, topic structuring of corresponding information for its using in during realization of programs and plans of development. The last task becomes more and more actual today. Libraries have to facilitate development system of social information communications in modern society including elaborating of certain sites, filling this system with high quality information necessary for realization of information development tasks, providing real access to native information resources for all categories of users, helping to effective using of these resources in regime of traditional library service and in forms of distant service as well.

Libraries make a researches of new massifs of information produced by society, processes of adjunction of global information resources and resources of national information space; prepare system of information, information and analytical, analytical editions contain characteristics of modernity information processes for different groups of users in regime «information about information»; make selection of new information necessary for achieving actual tasks of society development in printed and electronic versions, fill its funds with these information and transfer it to clients.

Energization of information circulation process in society, demand more and more increase for its using in all spheres of social life, presuppose objective processes of libraries transformation as centers of keeping and organization of using information resources into new institutional quality, forms new requirements to modern library service. In development of

modern libraries' activity improving of information functions of libraries gains essential role as well as its transformation into information and analytical with development of own products for traditional in library rooms and distant via Internet.

Perspectives of library electronic publications' development concern with two groups of tasks, that reflect:

- society' demands on electronic information resources that contribute to completion of modern libraries, and enrich its resource in process of digitalization of main funds, necessity to inform all categories of users about these resources;

- objective need of development modern information relations between native library system and user.

Problem of digitalization of library resources in terms of modern Ukraine is very complex because of lack of financial resource (digitalization is very expensive process and abroad costs millions of dollars) and lack of specialists, and lack of elaborated techniques of basic national resources using as a reference points for new activity, for producing new information. Actualization of this kind of activity concerns with rapid increase of amount of information, necessary for society development and need to structure content to make orientation of different kinds of clients more easier.

Experience gives an evidence that library electronic mass media while using either its present opportunities or those would appear in the process of development could be an effective orientation instrument in increasing information flows, characteristics of data processing including computer technologies and, so, to provide an access to necessary information to different kinds of users.

Libraries' net now exist in our country could be considered as a model for future net of information and information-analytical centers of new generation, computerized, adapted for operating all kinds of information carriers. Net of such centers united in future would have an opportunity to use effectively society information resource, presenting necessary information in necessary amount to all kinds of clients.

Development of this mechanism gains special importance because of increase of importance disengagement of creative potential in interests of society development. In prospect share of creative work in total amount of working activity will increase and it is this work that demands increasing amount of new information and required usage of present society experience.

Development of society' informatization is under influence of environment' changes and social problems which appear in process of human society evolution. Global informatization essentially is an instrument of social reaction to new modern challenges, instrument of creative activity mobilization, so – the most productive homo sapiens reaction on modern realities.

Information providing of viability of our civilization is stimulated with necessity to solve three main civilizational problems:

- firstly, changes of environment according to nature patterns of planetary development;
- secondly, neutralization of negative influence of civilization development on environment;
- thirdly, an active service of processes concerned with system increasing of social problems and, respectively, social transformation.

Among these problems it is worth to foresee:

1. Contradictions between features of modern information society functioning and features of development countries that lag behind in society development and are on industrial and even on pre-industrial stage of development, with population predominant part of which is not ready to post-industrial information relations, with corresponding level of public conscious, moral norms. These features do not allow to the whole world to be persuaded in advantages of innovative development. Beside this, lag in economic development of certain countries, first of all, ones with significant natural resources is in interests of certain actors in global economic space. This lag makes an opportunity to receive super-profit on lag territories, where low wage of labor and low taxes take place, control over ecological situation is almost absent.

2. Problems concerned with renovation of society social structure on information stage of development. Practice of modern society transformations proves that providing of real equality for citizens on current stage of society development provides through creating equal opportunities for access to resources and instruments of society transformations, first of all, to information resources and its using technologies.

These opportunities help people in information society in evolution according to conditions of functioning in the society. In relations with the world people demand more and more amount of information, chosen from global information space, produced in national information environment and *зосереджених* in libraries' funds, in database of other information centers. Modern individual has to operate these resources, relying on improving of technologies.

So, modern information bases and technologies become non-biological component of modern person' information activity. It soften pressure of information on human biological system and form requirements to human intellectual activity' development processes on next stage of human evolution. On current level not only reaction on reflections of reality in its primary information reflections is provided but on generalization of primary amounts of information on information or information-analytical level as well. This approach softens pressure of information sphere on biological side of human being. Prospects of improving

organization of society useful information resources and technologies of its using promise to solve this problem in future.

Increasing rates of social transformations in our time presuppose necessity of more close position of science, innovation technologies directly to production, its progress is conditioned with achievements in sphere of knowledge and society production demands professionals in four fields: scientific, technological, administrative and cultural. Within the context of this thesis' projection on ideas on biological evolution it is worth to recall known point of view, that only effective social organization give chance to certain biological species, to humankind, to stay dominant on the planet.

Intensive development of scientific information exchanges and increasing importance of implementation of innovative technologies in all spheres of human activity determines increasing public importance of social structures that provide science and technological progress. Development of information sphere to a large extent depends on applied sciences' researchers. Demand in humanitarian studies as a signpost for improving further socialization will increase because its development is an effective method of regulation either structure of information society or knowledge system it bases on. Effectiveness of modern society functioning concerns directly with effectiveness of information using and this, in turn, depends on access to resources and quality of information activity process. Creative force of labor activity and effectiveness of organization of public activity depends on innovations. Innovation is derivation from high-qualified work force and organizations which create knowledge.

Beside the process of cognitive activity process' development and new information creation, in branching of social communications, increasing of information exchange, quality of social evolution concerns with process of increasing information society intellectual development based on union of basic information resource with new actual information. So, evolution of information society is under way to build society of knowledge, which was dreamed by intellectual circles.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БД	бази даних
ДІР	державні інформаційні ресурси
ЄС	Європейський Союз
ЗІБ	загальноукраїнська інформаційна база
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗМК	засоби масової комунікації
ІАС	інформаційно-аналітичні структури
ІКТ	інформаційно-комунікаційні технології
ІР	інформаційні ресурси
К-суспільство	суспільство, засноване на знаннях
НБУВ	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України
НЮБ	Національна юридична бібліотека
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СІАЗ	Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади
СІБ	соціальні інформаційні бази
СМ	соціальні мережі
ФПУ	Фонд Президентів України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – Москва : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Абдуллаев З.* IT-технологии. Индийский феномен [Электронный ресурс] / З. Абдуллаев // Бизнес&Политика. – Режим доступа: <http://gazeta-bip.net/society/880-it->. – Загл. с экрана.
3. *Абдульдин Б.* Глобализация, интеграция и пути преодоления конфликтности / Б. Абдульдин. – Киев : Знание, 2000. – 56 с.
4. *Абзалова Г.* Перед выборами: как управлять СМИ, чтобы они не управляли Вами / Г. Абзалова. – Режим доступа: <http://mediart.ru/blog/okazivai-vliyanie/742-1-pered-viborami-kak-pravlyat-smi-chtobi-oni-ne-upravlyali-vami.html>. – Загл. с экрана.
5. *Абисова М. А.* Маніпулятивний аспект комунікативних стратегій засобів масової комунікації / М. А. Абисова // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 3–5.
6. *Аврамова Е. М.* Некоторые проблемы культурно-информационных благ в контексте социальных перемен / Е. М. Аврамова // Информатизация общества. – Москва : ИСЭПН РАН, 1992. – С. 77.
7. *Александров А. А.* Проблема человека в философии Гегеля / А. А. Александров. – Известия УрГУ. – 2005. – № 34. – С. 52–53.
8. *Антонов В. М.* Комп'ютер. Інтернет. Здоров'я (здоров'я людини та комп'ютерні хвороби) : монографія / В. М. Антонов. – Київ : Київ. ун-т, 2011. – С. 22–65.
9. *Антонович В. Б.* Погляди українофілів / В. Б. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вст. ст. та комен. В. Ульяновського. – Київ : Либідь, 1995. – С. 148.
10. *Армс В.* Электронные библиотеки / В. Армс ; пер. с англ. С. А. Арнаутова. – Москва: ПИК ВИНТИ, 2001. – 273 с.
11. *Астапчук О. Л.* Індія як один з основних конкурентів України у IT-інноваціях [Електронний ресурс] / О. Л. Астапчук. – Режим доступа: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13030/1/50_Astapchuk_109-111_69.pdf. – Назва з екрана.

12. *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом / В. Г. Афанасьев. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 408 с.
13. *Афенченко Г. Ф.* Використання баз даних у діяльності бібліотек / Г. Ф. Афенченко, С. В. Лубенець // Культурологія та соц. комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (26–27 листоп. 2015 р.) ; Харків. держ. акад. культури / відп. за вип. Н. М. Кушнарєнко. – Харків : ХДАК, 2015. – С. 169.
14. *Бабак В. П.* Теоретические основы защиты информации / В. П. Бабак, А. А. Ключников ; НАН Украины, Ин-т проблем безопасности АЭС. – Чернобыль : Ин-т проблем безопасности АЭС, 2012 – С. 142.
15. *Бабенко А. М.* Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах / А. М. Бабенко // Безпека інформації. – 2013. – Т. 19, № 2. – С. 112–117.
16. *Бакулев Г. П.* Массовая коммуникация: Западные теории и концепции / Г. П. Бакулев. – Москва : Аспект Пресс, 2005. – С. 35.
17. *Баранов О. А.* Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні / О. А. Баранов // Інформаційне суспільство. Шлях України. – Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України». – 2004. – С. 117.
18. *Баскаков А. Я.* Методология научного исследования / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – 2-е изд., испр. – Киев, 2004. – С. 22–31.
19. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ ; Львів : Академ. видав, 2004. – С. 125–250.
20. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – Москва : Academia. – 2004. – 790 с.
21. *Белл Д.* Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
22. *Белокриницкий В. С.* Что необходимо знать пользователям мобильных телефонов и компьютеров / В. С. Белокриницкий. – Киев : Ун-т «Украина», 2009. – С. 6–57.
23. *Белорус О. Г.* Глобальные трансформации и стратегия развития / О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко [и др.]. – Киев : Ориане, 2000. – С. 59.
24. *Белякова Т. В.* Библиотеки и национальная культура [Электронный ресурс] / Т. В. Белякова, И. В. Камлык. – Режим доступа: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct>. – Загл. с экрана.
25. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. – 448 с.; Режим доступа: <http://www.classes.ru/grammar/167.Benvenist-common-linguistics/source/worddocuments/xxii.htm>. – Загл. с экрана.

26. *Березина Н. Е.* Современная читательская аудитория Российской государственной библиотеки / Н. Е. Березина // Мир б-к сегодня : науч.-информ. сб-к. – Москва, 1998. – Вып. 21. – С. 56–60.
27. *Бехтерева Н. П.* Магия мозга и лабиринты жизни / Н. П. Бехтерева. – Москва : Астрель, 2013. – 384 с.
28. *Бехтерева Н. П.* Мозг Человека – сверхвозможности и запреты / Н. П. Бехтерева. – Наука и жизнь. – 2001. – № 7. – С. 14–21.
29. *Бехтерева Н. П.* Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека / Н. П. Бехтерева. – Москва : Книга по Требованию, 2012. – С. 4–8.
30. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. Американское превосходство и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – Москва : Междунар. отношения, 2010. – 256 с.
31. Библиотека Конгресса США [Электронный ресурс] // Все о США : веб-сайт. – Режим доступа: <http://usa-info.com.ua/attractions/biblioteka-kongressa-ssha>. – Загл. с экрана.
32. Библиотеки в меняющемся мире / интервью акад. А. С. Онищенко ; зап. Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 14.
33. *Бичко І. В.* Досвідно-практичні джерела пізнання. Логікодискурсивний та інтуїтивний рівні пізнавального процесу / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський [та ін.] // Філософія. – Київ, 1993. – С. 455–456.
34. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / пер. патріарха Філарета (Денисенка). – Київ : КП УПЦ КП, 2004. – 1416 с.
35. *Білорус О. Г.* Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус. – Київ : КНЕУ, 2003. – С. 25.
36. *Бобров А. В.* Торсинные поля – основа информационных взаимодействий в биологии. Биоэнергоинфоматика («БЭИ-98») : Доклады I Междунар. конгр. (1–2 июля 1988 г., Барнаул) / А. В. Бобров. – Т. 1. – С. 13–17.
37. *Бойко О. Д.* Політичне маніпулювання / О. Д. Бойко. – Київ : Академвидав, 2010. – 432 с.
38. *Бондаренко В.* Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : [монографія] / Вікторія Бондаренко ; наук. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 173.
39. *Боряк Г. В.* До питання про стан і перспективи розвитку мережевих інформаційних ресурсів соціогуманітарних наук // Спец. іст. дисципліни: питання теорії та методики. Електронні інформ. ресурси : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. В. Боряк. – Київ :

НАН України, Ін-т історії України, 2013. – Число 21. – С. 9–10.

40. *Брайчевский С. М.* Современные информационные потоки: актуальная проблематика / С. М. Брайчевский, Д. В. Ландэ // Науч.-техн. информация. – Сер. 1. – 2005. – № 11. – С. 21–33.

41. *Брекендридж Д.* PR 2.0: новые медиа, новые аудитории, новые инструменты / Д. Брекендридж ; пер. с англ. М. Синельниковой. – Москва : Эксмо, 2009. – 272 с.

42. *Бройль Луи де.* По тропам науки / Луи де Бройль. – Москва : Изд-во иностранной лит., 1962. – С. 13.

43. *Бульбенюк С.* Специфіка здійснення досліджень у царині політичної психології / С. Бульбенюк // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ ; Миколаїв : Укр. центр політ. менеджменту, 2009. – Вип. 16. – С. 130–137.

44. *Бутузов В.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Бутузов. – Київ : КИТ, 2010. – С. 119.

45. *Важинський С. Е.* Методика та організація наукових досліджень / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. – С. 52–54.

46. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. – Москва : Логос, 2004. – 368 с.

47. *Варганов В. В.* Философский анализ понятия «информация» / В. В. Варганов ; под общей ред. О. И. Кирикова // Философия в XXI веке : междунар. сб. науч. тр. – Воронеж : Воронеж. гос. пед. ун-т, 2006. – Вып. 8.

48. *Великорода Ю. М.* Маніпулятивна функція прецедентних феноменів в американському медіа-дискурсі (на матеріалі статей із журналів Time та Newsweek) / Ю. М. Великорода // Наук. зап. – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2010. – Серія «Філологічна» / матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Міжкультурна комунікація, мова – культура – особистість» (22–23 квітня 2010 р.). – Вип. 16. – С. 34–42.

49. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1991. – С. 38–82.

50. *Вернадский В. И.* Биосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Мысль. – 1967. – С. 356.

51. В. І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: бібліограф. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; В. Ю. Омельчук (ред.). – Київ, 2003. – 260 с.

52. *Винер Н.* Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Н. Винер ; пер. с англ. И. В. Соловьева и Г. Н. Поварова ; под ред. Г. Н. Поварова. – 2-е

изд. – Москва : Гл. ред. изд. для зарубежных стран «Наука», 1983. – 344 с.

53. *Воскобойнікова-Гузева О. В.* Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузева ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. – Київ : Академперіодика, 2014. – 362 с.

54. *Гайдеггер М.* Время картины мир / М. Гайдеггер // Новая технократическая волна на Западе / пер. с нем. ; коммент. В. В. Библихина. – Москва, 1993. – С. 103. –(Серия «Мыслители XX в.»).

55. *Галаган Д.* Библиотеки будущего [Электронный ресурс] / Д. Галаган ; Делфтский техн. ун-т, Нидерланды. – Режим доступа: <http://www.cei.urau.net.ua/archives/2001>. – Загл. с экрана.

56. *Гегель Г. В. Ф.* Философия религии : в 2 т. / Г. В. Ф. Ге-гель. – Москва : Мысль, 1977. – Т. 2. – С. 231.

57. *Гегель Г. В. Ф.* Эстетика / Г. В. Ф. Гегель. – Москва : Искусство, 1974. – С. 431.

58. *Геец В. М.* Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний / В. М. Геец // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : Университет. кн., 2005. – С. 16–34.

59. *Гіда О. Ф.* Соціальні мережі як засіб деструктивних впливів через інформаційний простір / О. Ф. Гіда // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 3 (31). – 2013. – С. 270.

60. Глобальні інформаційні ресурси як складова інформаційного забезпечення соціокультурної сфери сучасної України // Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 31–97.

61. *Горбулін В. П.* Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.

62. *Горова С. В.* Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності : монографія / С. В. Горова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 208 с.

63. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; під наук. ред. О. С. Онищенка ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 402 с.

64. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – 383 с.

65. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс /

В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – 360 с.

66. *Горовой В. Н.* Обрядность в зеркале времени / В. Н. Горовой. – Днепропетровск : Проминь, 1988. – С. 13.

67. *Городенко Л.* Теорія мережевої комунікації : монографія / Л. Городенко ; за заг. наук. ред. В. Ф. Іванова. – Київ : Акад. укр. преси, Центр вільної преси, 2012. – С. 93.

68. *Гранчак Т. Ю.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – С. 36.

69. *Грачев Г.* Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г. Грачев, И. Мельник. – Москва : Алгоритм, 2002. – С. 150.

70. Громадська думка про правотворення : бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації [Електронний ресурс] // Сайт Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/gdpp/index.html>. – Назва з екрана.

71. *Губанов Д. А.* Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. – Москва : Изд-во физ.-мат. лит., 2010. – 228 с.

72. *Гун Г. Є.* Комп'ютер: як зберегти здоров'я. Рекомендації для дітей і дорослих / Г. Є. Гун. – Санкт-Петербург : Нева ; Москва : Олма-Пресс, 2003.

73. *Гусев В. С.* Поиск в Internet. Самоучитель / В. С. Гусев. – Киев : Диалектика, 2004. – 336 с.

74. *Гьофе О.* Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе ; пер. з нім. Л. Ситніченко та О. Лозінської. – Київ : ППС-2002, 2007. – С. 14.

75. *Гьофе О.* Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе ; пер. з нім. Л. Ситніченко та О. Лозінської. – Київ : ППС-2002, 2007. – 436 с.

76. *Давидова І. О.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. – Харків : ХДАК, 2005. – С. 240.

77. *Давидова І. О.* Економічні закони в умовах мережної економічної діяльності / І. О. Давидова // Бізнес Інформ. – 2015. – № 5. – С. 203–207.

78. *Даймонд Л.* Развивающаяся Демократия: На пути к Консолидации / Л. Даймонд. – Балтимор : Джон Хопкинс Университи Пресс, 1999. – С. 261–278.

79. *Дарвин Ч.* Происхождение видов путем естественного отбора / Ч. Дарвин ; пер. с англ. К. А. Тимирязева [и др.] ; заключ. ст. К. А. Тимирязева ; прим. А. С. Раутиана. – Москва : Тайдекс Кё, 2003. – 494 с.

80. *Дашковский П. К.* К вопросу о соотношении категорий «менталитет» и

- «ментальность»: историко-философский аспект / П. К. Дашковский // *Философские дескрипты*. – 2002. – Вып. 2. – С. 36–40.
81. *Дергачова В. В.* Інтелектуальна власність [Електронний ресурс] / В. В. Дергачова, С. О. Пермінова. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/78067/pravo/intelektualna_vlasnist. – Назва з екрана.
82. *Сорос Д.* Джорж Сорос про глобалізацію / Д. Сорос ; пер. з англ. А. Фролкін. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи». – 2002. – С. 19–20.
83. *Добко Т. В.* Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / Тетяна Добко ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 376 с.
84. *Добров Г. М.* Наука о науке / Г. М. Добров ; отв. ред. Н. В. Новиков. – 3-е изд., доп. и перераб. – Киев : Наук. думка, 1998. – 304 с.
85. *Добронравова І. С.* Філософія та методологія науки / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко. – Київ : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет». – 2008. – 223 с.
86. *Довгань О. Д.* Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації: теоретико-правові та організаційні аспекти : монографія / О. Д. Довгань ; НАПрН, НДНП НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 388 с.
87. *Додонов А. Г.* Конкурентная разведка в компьютерных сетях / А. Г. Додонов, Д. В. Ландэ, В. В. Прищепа, В. Г. Путятин. – Киев : ИПРИ НАН Украины, 2013. – 248 с.
88. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – 3-е изд. – Москва : Речь, 2003. – 304 с.
89. *Дрепа М. И.* Психологическая профилактика Интернет-зависимости у студентов / М. И. Дрепа. – Ставрополь : КУБ, 2010. – 277 с.
90. *Евдокименко Е. Ю.* Понятие информационного шума в социально-гуманитарных науках / Е. Ю. Евдокименко // *Молодой ученый*. – 2013. – № 10. – С. 564–566.
91. *Егоров В. С.* Философия открытого мира [Электронный ресурс] / В. С. Егоров. – Режим доступа: http://polbu.ru/egorov_openworldphilo. – Загл. с экрана.
92. *Ейгер Г. В.* Информационный аспект речевых актов: на пути к качественной теории информации [Электронный ресурс] / Г. В. Ейгер. – Харьков ; Хамельн, 2007. – Режим доступа: <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubEiger.html>. – Загл. с экрана.
93. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горovий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ,

2011. – 248 с.

94. Энциклопедия «Земля» / голов. ред. Джеймс Ф. Лер. – ДК, 2007. – 520 с.

95. Энциклопедия международного права : у 3 т. – Т. 1 / голов. ред.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов. – Київ : Академперіодика, 2014. – 920 с.

96. Еще о социальных сетях [Электронный ресурс] // Социальные сети : веб-сайт. – Режим доступа: <http://socialnye-sety.ru>. – Загл. с экрана.

97. *Забелина Н. А.* Менталитет и ментальность / Н. А. Забелина // Теория языка и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 1. – С. 19–25.

98. Зброя Третьої світової війни [Електронний ресурс] // Персонал плюс : всеукр. загальнополіт. освіт. тижневик. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/forum/read.php?1,27794>. – Назва з екрана.

99. Звіт «Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні», підготовлений BASCAP (Бізнес-ініціативою Міжнародної торгової палати щодо зупинення підробок і піратства) та ICC Ukraine (Національним комітетом Міжнародної торгової палати) (2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iccu.org/wp-content/uploads/2014/07/Rozvitok-i-zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-v-Ukrayini-zvit-za-2014-rik.pdf>. – Назва з екрана.

100. *Земан И.* Познание и информация / И. Земан. – Москва : Прогресс. – 1966. – С. 89.

101. *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. – Київ : Освіта, 1999. – 351 с.

102. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан : монографія / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – Донецьк : Норд-Пресс, 2005. – С. 45–220.

103. *Зубчик О. А.* Політична маніпуляція і проблема відповідальності влади та ЗМІ / О. А. Зубчик ; матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 19–208.

104. *Ильин Ю.* Маятник внимания [Электронный ресурс] / Ю. Ильин. – Режим доступа: <http://www.computerra.ru/features/243301>. – Загл. с экрана.

105. *Иноземцев В. Л.* Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии / В. Л. Иноземцев // Полит. исслед. – 2000. – № 6. – С. 28–29.

106. *Иноземцев В.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – Москва : Логос, 2000. – 302 с.

107. Інтерв'ю з заступником Генерального директора ЮНЕСКО по вопросам коммуникации и информации г-ном А. В. Ханом // Наука в информ. обществе : информ.

изд. / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 22–26.

108. Интернет-преступность [Электронный ресурс] // Сегодня. – Режим доступа: http://archive.segodnya.ua/pdf/12_27/120207_seg_kie_14.pdf. – Загл. с экрана.

109. Информационная технология исследования интернет-зависимости у пользователей социальных сетей / В. М. Белов, М. Н. Дубовенко, С. М. Злепко, И. И. Хаимзон. – Винница : ПП «ТД “Эдельвейс и К”», 2014. – С. 9.

110. Інновації як стратегія і умова розвитку бібліотек : консультація / М-во культури України, Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. І. Безручко. – Київ, 2014. – С. 9.

111. Интернет-коммуникация в деятельности институтов сектора безопасности: теоретико-прикладный аспект : [монография] / О. В. Акульшин, Н. Т. Акульшина, А. А. Андрухович, І. О. Голубовська, В. М. Горовий ; Нац. акад. Служби безпеки України, Служба безпеки України. – Київ, 2013. – С. 225.

112. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 11–12.

113. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Ю. М. Половинчак [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 253 с.

114. *Казначеев В. П.* Сознание и физика / В. П. Казначеев // Физика сознания и жизни, космология и астрофизика. – Киев, 2002. – № 1. – С. 5–20.

115. *Каку М.* Будущее разума / Митио Каку ; пер. с англ. – Москва : Альпина нонфикшин, 2015. – С. 326–327.

116. *Калакура Я. С.* Українська культура: цивілізаційний ви- мір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.

117. *Калина Н. Ф.* Лики ментальности и поле политики / Н. Ф. Калина, Е. В. Черный, А. Д. Шоркин. – Киев : Агропромиздат Украины, 1999. – 183 с.

118. *Кант И.* Критика практического разума / И. Кант. – Санкт-Петербург : Наука. Ленинград. отд-ние, 2007. – 530 с.

119. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – Москва : Алгоритм, 2004. – 528 с.; Москва : Эксмо, 2005. – 832 с.

120. *Кастельс М.* Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2014. – 324 с.

121. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура /

- М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – Москва : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
122. *Кастельс М.* Інтернет-галактика / М. Кастельс. – Київ : Ваклер. – 2007. – 304 с.
123. *Кірпатрік Д.* Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ / Д. Кірпатрік. – Київ : Темпора, 2013. – С. 89.
124. *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право / Кісілевич-Чорнойван. – Київ : ДП «Вид. дім “Персонал”», 2011. – С. 39.
125. *Ковалевич Б. В.* Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі / Б. В. Ковалевич // Грані. – 2014. – № (108). – С. 118–121.
126. *Коваль Т.* Соціально-демографічні характеристики сучасного читача наукової бібліотеки / Т. Коваль // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – Київ, 2003. – Вип. 1. – С. 242.
127. *Коваль Т.* Маркетингові дослідження – головний чинник оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування / Т. Коваль // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології». – 2012. – Вип. 7. – С. 182–188.
128. *Коваль Т.* Український читач на тлі суспільних перетворень / Т. Коваль // Вісн. Книжк. палати. – 2003. – № 2. – С. 29–30.
129. *Ковальська Т. В.* Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) : монографія / Т. В. Ковальська. – Київ : КНУК, 2005. – 252 с.
130. *Коган В. З.* Маршрут в страну информологию / В. З. Коган. – Москва : Наука, 1983. – С. 32.
131. *Колесников О. В.* Основи наукових досліджень / О. В. Колесников. – Київ : Центр учб. літ. – 2011. – С. 73.
132. *Колмогоров А. Н.* Теория информации и теория алгоритмов / А. Н. Колмогоров. – Москва : Наука, 1987. – 304 с.
133. *Колот А. М.* Людина і нова економіка: діалектика розвитку / А. М. Колот, О. І. Кравчук // Соц.-труд. відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. / [голова редкол. А. М. Колот]. – 2015. – № 1 (9). – С. 8–29.
134. *Компанцева Л.* Соціальні комунікації для фахівців сектору безпеки та оборони : у 2 т. / Л. Ф. Компанцева. – Київ : Нац. акад. Служби безпеки України, 2016. – Т. 1. – С. 244.
135. Конституція України : офіц. вид. Верховної Ради України. – Київ : ІАВ. – С. 5.
136. Конференція ООН по изменению климата в Париже (9.12.2015)

[Електронний ресурс]. – Режим доступа: greenpeace.org. – Загл. с экрана.

137. *Коптюг В. А.* Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г.) / В. А. Коптюг // Конференция ООН по окружающей среде и развитию. Подготовительный процесс и итоги. – Новосибирск : СО РАН, 1992. – С. 5–23.

138. *Костенко Л. Й.* Електронні інформаційні ресурси і соціальна значущість бібліотек майбутнього суспільства: підсумки Міжнародної конференції «Крим-2002» / Л. Й. Костенко // Бібл. вісн. – 2002. – № 4. – С. 47–53.

139. *Крайнова К. А.* Интернет как средство политической манипуляции в современном политическом управлении [Электронный ресурс] / К. А. Крайнова. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/internet-kak-sredstvo-politicheskoy-manipulyatsii-v-sovremennom-politicheskom-upravlenii>. – Загл. с экрана.

140. *Кремь В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення : монографія / В. Г. Кремь, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – Київ : МАУП, 1998. – С. 8.

141. *Кузнецова Е. В.* Бытие человека в эпоху информационной цивилизации: выработка новой концепции социального футуризма [Электронный ресурс] / Е. В. Кузнецова. – Режим доступа: <http://fikio.ru/?p=2295>. – Загл. с экрана.

142. *Кушерець В.* Від Товариства «Знання» до суспільства знань [Електронний ресурс] / В. Кушерець // Знання : інформ. портал. – 2010. – 01.03. – Режим доступа: <http://www3.znannya.org.ua/node/30>. – Назва з екрана.

143. *Ланде Д. В.* Елементи комп'ютерної лінгвістики в правовій інформатиці / Д. В. Ланде. – Київ : НДШ НАПрН України, 2014. – 168 с.

144. *Ланде Д. В.* Основи інформаційного і соціально-правового моделювання : монографія / Д. В. Ланде, В. М. Фурашев. – Київ : ТОВ «ПанТот», 2012. – 144 с.

145. *Ландэ Д. В.* Поиск знаний в Internet. Профессиональная работа / Д. В. Ландэ ; пер. с англ. – Москва : Вильямс, 2005. – С. 43.

146. *Ле-цзы // Дао: гармония мира / пер. с давнежит.* – Москва : Эксмо ; Харьков : Фолио, 2002. – С. 128.

147. *Лепський В.* Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъективности развития / В. Лепський // Информ. войны. – 2010. – № 4 (16). – С. 69–78.

148. *Лобузина К. В.* Бібліотека 3.0: знання, сховища даних, експерти / К. В. Лобузина // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 26–35.

149. *Лобузина К. В.* Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузина ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – С. 59–60.

150. *Лоцилов В. И.* Информационно-волновая медицина и биология / В. И. Лоцилов. – Москва : Аллегро-пресс, 1998. – С. 256.
151. *Лутцев М. В.* Менталитет и ментальность как феномены бытия личности, общества и Вооруженных Сил (социально-философский анализ) : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Лутцев Михаил Вячеславович. – Москва, 2005. – 24 с.
152. *Максимов О. А.* Характеристика информационно-поисковых систем Интернет: теоретические и практические аспекты / О. А. Максимов, В. О. Мельников, Г. С. Меликян // НТИ. Сер. 2. – 2009. – № 2. – С. 15–23.
153. *Малес Л. В.* Вивчаючи тексти культури. Соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології : монографія / Л. В. Малес. – Київ : КІС, 2011. – С. 270.
154. *Мартин Г.* Западная глобализация: Атака на процветание и демократию / Ганс-Петер Мартин, Харальд Шуманн. – Москва : Альпина, 2001. – С. 170.
155. *Маца К. А.* Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли) : монография / К. А. Маца. – Киев : Обрії, 2012. – С. 17.
156. *Медина Д.* Правила мозга [Электронный ресурс] / Д. Медина. – Режим доступа: http://hub.kyivstar.ua/wp-content/uploads/2015/05/KBD17_2_page_1.pdf. – Загл. с экрана.
157. *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества / Л. Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
158. *Методика та організація наукових досліджень / уклад.: С. Е. Важинський, І. А. Чуб, Т. М. Курська.* – Харків : НУЦЗ України, 2016. – С. 43.
159. *Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів / за заг. ред. А. Ф. Кампанцевої / [А. Ф. Кампанцева, О. В. Акульшин, Н. Т. Акульшина та ін.].* – Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. – С. 7–15.
160. *Методологія та організація наукових досліджень / Михайлов В. М. [та ін.].* – Харків : ХДУХТ, 2014. – С. 29–30.
161. *Механизмы деятельности мозга человека. Ч. 1. Нейрофизиология человека / ред. Н. П. Бехтерева.* – Львів : Наука, 1988. – С. 12.
162. *Милитарев В. Ю.* Информационная культура эпохи НТР / В. Ю. Милитарев, И. М. Ягло // Информатика и культура. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – С. 96.
163. *Минеева С.* Духовность: возродить и приумножить / С. Минеева // Бібл. форум України. – 2012. – № 3. – С. 17–19.
164. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – Москва : Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
165. *Моргенштерн И. Г.* Общее библиографоведение / И. Г. Моргенштерн //

Челябинская гос. акад. культуры и ис-кусств. – Санкт-Петербург : Профессия, 2005. – 208 с.

166. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение / Р. С. Мотульский. – Москва : Либерия, 2004. – 224 с.

167. *Моцик Р. В.* Інтернет-залежність та її вплив на виховання сучасної людини [Електронний ресурс] / Р. В. Моцик. – Режим доступу: file:///C:/Users/komp/Downloads/znppo_2015_18_54.pdf. – Назва з екрана.

168. Мультиверсум. Філософський альманах [Електронний ресурс] / Ю. С. Осічнюк // Відчуження та реалії історичного процесу. – Київ : Центр духовної культури, 2004. – № 41. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_41/Multiversum_41.htm. – Назва з екрана.

169. Напрями розвитку інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство. Шлях України. – Київ, 2004. – С. 52.

170. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / [О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 267 с.

171. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 294 с.

172. *Нащекина О. Н.* Методология научных исследований / О. Н. Нашекина, И. В. Тимошенко. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2011. – С. 23.

173. *Нейсбит Д.* Мегатренды / Д. Нейсбит ; пер. с англ. М. Б. Левина. – Москва : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – С. 25–29.

174. *Некlessа О. І.* Ordo guardo – четвертий порядок: пришестя постсучасного світу / О. І. Некlessа ; уклад. І. Ф. Кононов (наук. ред.), В. П. Бородачов, Д. М. Топольський // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ : Альма-матер ; Знання, 2002. – С. 26–48.

175. *Немошкаленко В.* Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ ст. та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек / В. Немошкаленко // Бібл. вісн. – Київ, 2001. – № 6. – С. 2–7.

176. *Носова Г.* Регіоналізм як просторовий «поворот» / [Г. Ю. Носова, В. Б. Фадєєв, В. В. Багінський, Б. В. Попов] // Етнічний вимір соціоструктурних перетворень. – Київ, 2016. – С. 150.

177. *Олійник О. В.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. – 2001. –

Вип. 13. – С. 534–541.

178. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. С. Онищенко, В. Г. Попроцкая // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – Киев, 2003. – Вып. 2. – С. 15–39.

179. *Онищенко О. С.* Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи / О. С. Онищенко // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

180. *Онищенко О. С.* Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури / О. С. Онищенко // Бібл. вісн. – 2015. – № 6 (230). – С. 3–7.

181. *Онищенко О. С.* Ментальний імунітет як чинник збереження національного інформаційного простору / О. С. Онищенко, В. М. Горовий // Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : монографія. – НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.

182. *Остроухов В. В.* Інформаційна безпека [Електронний ре-сурс] / В. В. Остроухов. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/51878-54-ponyattya-pro-suggestivn-tehnolog.html>. – Назва з екрана.

183. *Павленко А. Р.* Компьютер, мобильный... и здоровье. Решение проблемы / А. Р. Павленко. – 5-е изд., перераб. и доп. – Киев : Основа, 2007. – С. 53.

184. *Павленко А. Р.* Компьютер, TV и здоровье. Решение проблемы / А. Р. Павленко. – 4-е изд., перераб. и доп. – Николаев : Квит, 2003. – С. 50.

185. *Павлуша Т. П.* Сучасні проблеми інформатизації бібліотек України: бібліотекознавчі аспекти / Т. П. Павлуша // Бібліотека. Інформація. Суспільство : зб. наук. пр. за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. 20–22 жовт. 1998 р. – Київ, 1998. – С. 116–121.

186. *Павлуша Т. П.* Забезпечення загальнодоступності інформаційних ресурсів наукових бібліотек України / Т. П. Павлуша // Бібл. вісн. – 2000. – № 5. – С. 2–7.

187. *Павлуша Т. П.* Формування депозитарію комп'ютерних файлів документів у НБУВ / Т. П. Павлуша // Бібл. вісн. – 1997. – № 5. – С. 7–8.

188. *Панкратов А. Н.* Психотехнология управления людьми : практ. рук. / А. Н. Панкратов, В. Н. Панкратов. – Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2004. – 336 с.

189. *Панов Е. Н.* Знаки, символы, языки: коммуникация в царстве животных и в мире людей / Е. Н. Панов. – 6-е изд., испр. и доп. – Москва : ЛКИ, 2011. – С. 32–33.

190. Перспективи розвитку недержавних аналітичних центрів України : матеріали Всеукр. конф. «Українські “мозкові центри” та Уряд: ініціатива – діалог – співпраця». – Київ : Укр. освітня програма ринкових реформ, 2000. – С. 6–144.

191. *Петрик В.* Сугестивні технології маніпулятивного впливу [Електронний ресурс] / В. Петрик. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10590719/psihologiya/sugestiya_interneti_informatsiyno-komunikativni_peredumovi. – Назва з екрана.
192. *Пирожков С. І.* Цивілізаційний вибір України / С. І. Пирожков // Вісн. НАН України. – 2017. – № 1. – С. 30–35.
193. Питання розвитку цифрової культури українського соціуму. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1631/>. – Назва з екрана.
194. *Побочий І. А.* Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні [Електронний ресурс] / І. А. Побочий. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_70/Pobochuj.pdf. – Назва з екрана.
195. *Погорецький М.* Кіберзлочини: до визначення поняття / М. Погорецький, В. Шеломенцев // Вісн. прокуратури. – 2012. – № 8. – С. 89–96.
196. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доповн. і переробл. – Київ : Генеза, 2004. – С. 269.
197. *Полудина В. П.* Информационный шум в интернете как проблема потребления коммуникации [Электронный ресурс] : журнал социологии и социальной антропологии / В. П. Полудина. – Режим доступа: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2011_5/Poludina_2011_5.pdf. – Загл. с екрана.
198. *Поляруш А. А.* Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии / А. А. Поляруш, А. М. Юрченко. – Київ : Кий, 2011. – С. 70.
199. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / В. І. Попик ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2013. – 520 с.
200. *Попов А.* Блоги: новая сфера влияния / А. Попов. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 336 с.
201. Постчеловечество / науч. ред. М. Б. Ходорковский. – Москва : Алгоритм, 2006. – С. 7.
202. *Почепцов Г. Г.* Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації / Г. Г. Почепцов. – Київ : Спадщина, 2012. – 461 с.
203. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна війна як інтелектуальна війна [Електронний ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>. – Назва з екрана.
204. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологии XX века / Г. Г. Почепцов. –

Москва : Социология, 2000. – 352 с.

205. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – Київ : Знання, 2008.

206. Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба «Сложные положения человечества» / Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рандерс Й., Бернс В. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – С. 189.

207. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана; Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.

208. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. – Назва з екрана; Відом. Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

209. Про електронний цифровий підпис : Закон України № 852-IV від 22 трав. 2003 р. // Відом. Верховної Ради України. – № 36. – 2003. – Ст. 276.

210. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України № 80/94-ВР від 5 лип. 1994 р. // Відом. Верховної Ради України. – № 31. – 1994. – Ст. 286.

211. Про захист суспільної моралі : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>. – Назва з екрана; Відом. Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.

212. Про інформацію : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106>. – Назва з екрана; Відом. Верховної Ради України. - 1992. - № 48. - Ст. 650.

213. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

214. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Розд. 111, п. 13.

215. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України № 3769–12 від 23 груд. 1993 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.

216. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. Ж. Корецького НАН України, 2003. – С. 159.

217. Проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referat-ok.com.ua/pravo/problemi-zahistu-prav-intelektualnoji-vlasnosti-v-ukrajini>. – Назва з екрана.

218. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж / [Попик В. І. (кер. проекту), Онищенко О. С., Горовий В. М. та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 223 с.

219. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж / [Попик В. І. (керівник проекту), Онищенко О. С., Горовий В. М. та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – С. 37.

220. Проект «Україна» (2015), фільм Андрія Медведєва. – Режим доступу: <https://andreyvadja.livejournal.com/424736.html>. – Назва з екрана.

221. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : Розпорядження від 5 трав. 2003 р. № 259-р, Київ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-%F0>. – Назва з екрана.

222. *Прокофьев В. Ф.* Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание / В. Ф. Прокофьев. – 2-е изд., расш. и дораб. – (Сер. «Информационные войны»). – Москва : СИНТЕГ, 2003. – С. 27.

223. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. – Назва з екрана.

224. *Рассел Б.* Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел ; пер. с англ. – Киев : Ника-Центр, 1997. – 560 с.

225. *Рафальський І. О.* Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи / І. О. Рафальський. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 7.

226. *Рерих Е.* Община [Электронный ресурс] / Е. Рерих. – Режим доступа: <http://lib100.com/theosophy/obshina/html/?page=32>. – Загл. с екрана.

227. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – С. 26.

228. Роль маркетингових досліджень в оптимізації обслуговування користувачів Надвірнянської ЦБС Івано-Франківської області / Бібл. планета. – 2006. – № 1. – С. 31.

229. *Рубинский К. И.* Культурная роль библиотеки и задачи библиотекведения / К. И. Рубинский // Императорский Харьковский Университет. Записки. Кн. 1. – Харьков : Тип. и Литография М. Зильберг и Сыновья, 1910. – С. 65–96.

230. *Ручка А. О.* Академічна наука і науковці в сучасній Україні (за результатами соціологічного дослідження) / А. О. Ручка ; співавт.: Ворона В. М., Піддубний В. А., Прибиткова І. М., Саєнко Ю. І. [та ін.]. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 1998. – 67 с.

231. *Савіна З. І.* Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів – Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя : зб. наук. пр. / З. І. Савіна // Нац. парламент. б-ка України. – Київ, 1998. – С. 22–28.

232. *Савчук Н. В.* Кіберзлочинність: зміст та методи боротьби / Н. В. Савчук // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – Київ : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2009. – Вип. 19. – С. 338–342.

233. *Самойлова Р.* Информационные войны: боты и тролли строчат без выходных [Електронний ресурс] / Р. Самойлова // Харьков : новостное агентство. – 2014. – 24.09. – Режим доступа: <http://nahnews.org/86928-informacionnyye-vojny-boty-i-trolli-strochat-bez-vuxodnyx>. – Загл. с экрана.

234. *Самчук З. Ф.* Наукова концептуалізація групового інтересу / З. Ф. Самчук ; за ред. О. М. Майбороди // Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – С. 15.

235. Світова гібридна війна: український фронт / голов. наук. ред. і упоряд. Горбулін В. П. – Харків : Фоліо, 2017. – 496 с.

236. *Сергієнко І. В.* Інформатика та комп'ютерні технології / Сергієнко І. В. – Київ : Наук. думка, 2004. – 432 с.

237. *Сковорода Г.* Вбогий жайворонок [Електронний ресурс] / Г. Сковорода. – Режим доступу: http://ukrbooks.com/ua/Vbogyj_zhajvoronok/. – Назва з екрана.

238. *Скулиш Є. Д.* Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту / Є. Д. Скулиш, В. В. Остроухов, І. В. Романов та ін. – Київ : НАСБ України, 2012 – С. 3.

239. *Слободяник М.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій : монографія / Михайло Слободяник ; [відп. ред. чл.-кор. НАН України О. Онищенко] ; НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – Київ : Ред. журн. Бібл. вісн., 1995. – 268 с.

240. Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. Копана О. В., Скулиша Є. Д. – Київ : ВД «Аванпост-Прим». – 2012. – С. 67.

241. *Смола Л. Є.* Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – Київ :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

242. *Смолій В. А.* Новітній історичний досвід українського державотворення / В. А. Смолій // Вісн. НАН України, 2017. – № 1. – С. 18.

243. *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.

244. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. – Москва : Политиздат, 1992. – С. 392–393.

245. *Сорочук Л.* Етнокультурна традиція українців у європейському цивілізаційному просторі / Л. Сорочук ; упоряд. К. А. Кобченко ; за заг. ред. М. І. Обушного // Соціокультурний поступ українства: цивілізаційний контекст : монографія. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2015. – С. 56.

246. Социальная глобалистика : в 3 т. / под науч. ред. Э. А. Афонина, А. Ю. Мартынова, Е. С. Подвального. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Науч. кн. 2012. – Т. 1. – С. 67.

247. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 220 с.

248. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013 – С. 16–25.

249. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України / [В. М. Горовий (керівник проекту), О. С. Онищенко, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.

250. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. – Київ : Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 612.

251. *Спенсер Г.* Синтетическая философия / Г. Спенсер. – Киев : Ника-Центр, 1997. – С. 192.

252. Справа державної безпеки (нотатки з парламентських слухань «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні») [Електронний ресурс] // Зовнішні справи : наук. журн. – 2014. – 8.08. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/sprava-derzhavnoji-bezpeki-notatki-z-parlamentskikh-sl/>. – Назва з екрана.

253. Стратегії конкурентного розвитку у глобальній економіці : монографія / [А. М. Поручник, Я. М. Столярчук, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. А. М. Поручника та

Я. М. Столярчук. – Київ : КНЕУ, 2016. – С. 5.

254. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – Київ : НІСД, 2002. – С. 626.

255. *Струтинська О. В.* Інформаційні системи та мережеві технології / О. В. Струтинська ; за наук. ред. М. І. Жалдака. – Київ : Ун-т «Україна», 2008. – С. 25–26.

256. Сугестивні технології маніпулятивного впливу / [В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов] ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – 2-ге вид. – Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. – С. 11–66.

257. *Сулима Є. М.* Глобалістика / Є. М. Сулима, М. А. Шепелев. – Київ : Вища шк., 2010. – С. 292.

258. *Сумрин Ю. П.* Методология и логика научного исследования / Ю. П. Сумрин, И. П. Бидзюра. – Киев : Принт-Сервис, 2014. – С. 90–91.

259. Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – С. 174.

260. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Полевий [та ін.]. – Київ : Росава, 2006. – С. 26.

261. *Тайлор Э. Б.* Первобытная культура / Э. Б. Тайлор ; пер. с англ. – Москва : Политиздат, 1989. – С. 504.

262. *Тапскотт Д.* Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Дон Тапскотт ; пер. с англ. И. Дубинского ; под ред. С. Писарева. – Киев : INT Пресс ; Москва : Релф бук, 1999. – 432 с.

263. *Тарасов В. Б.* От многоагентных систем к интеллектуальным организациям: Философия, психология, информатика / В. Б. Тарасов. – Москва : УРСС. – 2002. – 353 с.

264. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 197 с.

265. *Теплиць К. Т.* Теория массового общества / К. Т. Теплиць, Э. Шилз // Человек: образ и сущность. – Москва : РАН ИНИОН, 2000. – С. 25–147.

266. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / [О. С. Онищенко (кер. проекту), Попик В. І. та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 343 с.

267. *Тихомиров О. О.* Протидія кіберзлочинності як складова державного забезпечення інформаційної безпеки / О. О. Тихомиров // Право України : юрид. журн. –

2011. – № 4. – С. 252–259.

268. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / [О. М. Томашевський, Г. Г. Цегелик, М. Б. Вітер, В. І. Дудук]. – Київ, 2012. – С. 80–82.

269. *Тоффлер Е.* Третя хвиля / Е. Тоффлер ; з англ. пер. А. Евса. – Київ : Всесвіт, 2000. – С. 235.

270. *Турен А.* Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – Москва : Научный мир, 1998. – 204 с.

271. Україна: події, факти, коментарі : бюл. електрон. інформації [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua. – Назва з екрана.

272. *Урсул А. Д.* Природа информации: философский очерк / А. Д. Урсул ; Челяб. гос. акад. культуры и искусств, Науч.-образоват. центр «Информационное общество», Рос. гос. торгово-эконом. ун-т, Центр исслед. глоб. процессов и устойчивого развития. – 2-е изд. – Челябинск, 2010. – 231 с.

273. *Фукуяма Ф.* Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – Москва : ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.

274. *Хилько М.* Особливості застосування філософських, загальнологічних, теоретичних методів дослідження у журналістикознавстві / М. Хилько // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2013. – С. 14.

275. *Ходорковский М. Б.* Постчеловечество / М. Б. Ходорковский. – Москва : Алгоритм, 2007. – С. 7.

276. *Холод О.* Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз / О. Холод. – Київ : Київ. міжнар. ун-т, Укр. асоц. психолінгвістів, 2010. – С. 22.

277. *Хорост М.* Всемирный разум / Майкл Хорост ; [пер. с англ. В. Дудникова]. – Москва : Эксмо, 2011. – С. 249–271.

278. *Хорошилов А. В.* Мировые информационные ресурсы / А. В. Хорошилов. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 176 с.

279. *Церковний А.* Аспекти формування Інтернет-залежності. Соціальна психологія / А. Церковний. – Київ, 2004. – № 5 (7). – С. 149–154.

280. *Чери К.* Человек и информация / К. Чери. – Москва : Связь. – 1972. – С. 72.

281. Методологія наукової діяльності / Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська, О. В. Вознюк [та ін.] ; за ред. Д. В. Чернілевського. – 2-ге вид. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – С. 348–350.

282. *Четвертаков С.* В чем ошибся Карл Маркс. Новое о разделении труда / С. Четвертаков. – Санкт-Петербург : ПЕТРА – РИФ, 1998. – С. 6.

283. *Чумаков А. Н.* Глобализация контуры целостного мира : монография / А. Н. Чумаков. – 3-е изд. – 2016. – 525 с.
284. *Чуприна Л.* Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив [Електронний ресурс] / Л. Чуприна. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085:sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-nitsiativ&catid=127&Itemid=460. – Назва з екрана.
285. *Швецова-Водка Г. М.* Теорія, історія, організація та методика бібліографії : вибр. пр. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне : ПП ДМ, 2011. – С. 175–179.
286. *Шевчук П.* Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти [Електронний ресурс] / П. Шевчук. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik13/fail/Shevchuk.pdf>. – Назва з екрана.
287. *Шеннон К.* Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. – Москва, 1963. – 829 с.
288. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием [Электронный ресурс] / пер. с англ. ; науч. ред. Я. Н. Засурский. – Режим доступа: www.rulit.me/author/shiller/manipulyatory-soznanie-download-free-243882.htm. – Загл. с экрана.
289. *Широков В. А.* Інформаційна теорія лексикографічних систем / В. А. Широков. – Київ : Довіра, 1998. – 331 с.
290. *Шрайберг Я. Л.* Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 1. – С. 25–55.
291. *Эйдман И. В.* Прорыв в будущее: Социология интернет-революции / И. В. Эйдман. – Москва : ОГИ, 2007. – 384 с.
292. *Юзвшин И. И.* Основы информациологии / И. И. Юзвшин. – Москва : Информациология: Высш. шк., 2000. – 517 с.
293. *Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко.* – Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.
294. *Юрченко Л. І.* Науково-технологічний чинник екологічної безпеки / Л. І. Юрченко // Гуманітар. часоп. – 2010. – № 4. – С. 105–113.
295. *Янг К. С.* Диагноз – Интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Internet. – Москва, 2008. – С. 36–43.
296. *Яцко Н.* PR та модуляції / Н. Яцко. – Київ, 2013. – С. 238.
297. *Bar-Hillel Y.* Semantic Information / Y. Bar-Hillel, R. Carnap // Brit. J. Phil. Sc. – 1953. – Vol. 4, N 14. – pp. 147–157.
298. *Bell D.* The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D.

Bell. – New York : Basic Books, 1976.

299. *Boyd D.* Social Network Sites: Definition, History and Scholarship [Electronic resource] / D. Boyd, N. Ellison. – 2007. – Mode of access: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>. – Title from the screen.

300. *Cardoso G.* Para uma sociologia do ciberespaco: comunidades virtuais em portugues / Gustavo Cardoso. – Oeiras : Celta Editora, 1998. – 146 p.

301. *Carsten Winter, Tanja Thomas, Andreas Hepp* (Hrsg.) Medienidentitäten. Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur. – Köln : Halem, 2003.

302. *Castells M.* Rise of the Network Society. Maiden (Ma) / M. Castells. – Oxford, 1996.

303. *Castells M.* The Power of Identity. Maiden (Ma) / M. Castells. – Oxford, 1997.

304. *Diamond L.* Tul futuritarizmuson, totulitarizmuson: a demokratizálás stratégiai [Electronic resource] / L. Diamond // Mozgo Vilag. – 1990. – P. 79. – Mode of access: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/daym_glob.php. – Title from the screen.

305. *Doremus, Paul N.* and oth. The Myth of the Global Corporation. – New York, 1997.

306. *Drucker P. F.* Post Capitalist Society / P. F. Drucker. – New York, 1995. – 240 p.

307. *Goldberg E.* The New Executive Brain / E. Goldberg. – Oxford University Press, 2009.

308. *Farmer Anne, Owen Michael* Genomics: The Next Psychiatric Revolution? / Anne Farmer, Michael J. Owen // British Journal of Psychiatry 169 (1996). pp. 135–138.311. Hage Powers Ch. H. Post Industrial Lives: Roles and Relationships in the rest. – Century. Newbury Park, (Ca). – 1992. – P. 72.

309. Hage Powers Ch. H. Post Industrial Lives: Roles and Relationships in the rest. – Century. Newbury Park (Ca). – 1992. – P. 72.

310. *Hartley R. V. L.* Transmission of Information / R. V. L. Hartley // Bell. Syst. Tech. Journal. – 1928. – Vol. 7, N 3. – pp. 535–563.

311. *Heisenberg W.* Physics and Beyond: Encounters and Conversations / W. Heisenberg. – N. Y., 1971. – P. 63.

312. *Hilbert M., Kemp D. & Gillings M.* The Internet Could Out-Evolve Humanity [Electronic resource] / Martin Hilbert, Darrell Kemp & Michael Gillings. – Mode of access: http://www.realclearscience.com/articles/2016/01/18/the_internet_could_out-evolve_humanity_109512.html. – Title from the screen.

313. Horizon 2020. The EU framework programme for research and innovation [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>. – Title from the screen.

314. *Ilse Dosoudil* (Hg.) Information und Wirtschaft: Aspekte einer komplexen

Beziehung. – Wien : WUV, 2003.

315. *Jameson F.* Globalization and political strategi / F. Jameson // *New Left Revolution*. – 2000. – N 4. – pp. 23–36.

316. *Johnson D.* Democratic Values and the Internet // *Internet Ethics* / D. Jonson ; ed. by D. Langford [etc.]. – 2000. – pp. 191–192.

317. *Lande A.* Philosophy of Science / Alfred Lande. – pp. 24–309.

318. *Lin P.* Long Live the Viktory of the Peope's War / Piao Lin // *New China News Agency*. September 2. – 1965; англ. пер. в кн.: Griffiths S. B. *Peking and People's War*. – N. Y., 1966. – pp. 51–114.

319. *Nordhaus W.* Invention, Growth and Welfare: A Theoretical Treatment of Technological Change / W. Nordhaus. – Cambridge, 1969.

320. *Pareto V.* Traite de sociologie generale / V. Pareto. – P., 1919. – Vol. 1, Ch. 613.

321. *Richard D.* Alexander, How did Human Evolve? Reflections on the Uniquely Unique Species (Ann Arbor, Mich. Museum of Zoology, University of Michigan, 1990) / D. Richard. – P. 6.

322. *Robin Fears, Derek Roberts et al.* Rational or Rationed Medicine? The Promise.

323. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/globalstrategy/en>. – Title from the screen.

324. *Sookeun B.* Internet Addiction: Metasynthesis of 1996–2006 Quantitative Research / B. Sookeun, R. Selestino, M. Yuline, C. Alecia, N. Mamadou, S. Stepchenkova, K. Seul // *CyberPsychology @ Behavior*. – 2009. – N 12 (2). – pp. 293–209.

325. States and Sovereignty in the Global Economy / edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. – London, 1999. – P. 34.

326. *Stehr N.* Arbeit, Eigentum und Wissen: Zur Theorie von Wis-sensgesellschaften / N. Stehr. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1994. – P. 33.

327. *Stewart T. A.* Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T. A. Stewart. – N.-Y. – L., 1997.

328. *Tao R.* Proposed diagnostic criteriafor internetaddiction / Ran Tao, Xiugin Huang, Yinan Wang, Huimin Zhang, Ying Zhang, Mengchen Li // *Societi for the Studi of Addiction: Addiction*. – 2010. – Vol. 105. – pp. 556–564.

329. *Touraine A.* L'Evolution du travail onvrieraux usines Renault / A. Touraine. – Paris : Centre National de la Recherche Scientijigue, 1955. – 257 p.

330. *Wallerstein I.* Globalization or The Age of Transition ? / I. Wallerstein // *International Sociology*. – 2000. – Vol. 15, N 2. – pp. 249–265.

331. *Weingart P.* Die Stunde der Wahrheit? Vom Verhdlnis der Wissenschaft zu Politik, Wirtschaft und Medien in der Wissensgesellschaft [Electronic resource] / P. Weingart. –

Weilerwist : Velbrück Wissenschaft, 2001. – Mode of access: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=16454>. – Title from the screen.

332. *Wohlfromm A.* Museum als Medium – Neue Medien in Museen: berlegunger zu Strategien kultureller Repräsentation und ihre Beeinflussung durch digitale Medien / A. Wohlfromm. – Köln : Herbert von Halem Verlag, 2002.

333. *Wooldridge A.* The world turned upside down [Electronic resource] / A. Wooldridge // The Economist. – Mode of access: http://www.economist.com/node/15879369?story_id=15879369. – Title from the screen.

Наукове видання

ГОРОВА Світлана Валеріївна

ОСОБА
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ
Монографія

Редактори: *Т. Дубас, Л. Сісіна, Ю. Шлапак, О. Федоренко*
Технічний редактор *Т. Дубас*
Комп'ютерне верстання *Г. Булахової*

Підп. до друку 26.10.2017. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 26,27.
Наклад 300 пр. Зам. № 21.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.